cogito

MEHMET RİFAT

xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları

1. tarihçe ve eleştirel düşünceler

Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı

YKY

XX. YÜZYILDA DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI
1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler

Mehmet Rifat, göstergebilim, dilbilim, yazınsal eleştiri, eleştiri kuramları, Fransız yazını, çeviri kuramı, masal incelemesi alanlarında çalışıyor. Boğaziçi Üniversitesi ile Yeditepe Üniversitesi'nde ders veriyor.

Yapıtları: *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar* (1976); *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'ın Değişim'i* (doktora tezi, 1977; yayımı 1978); *Başlıca Dilbilim Terimleri* (ortak yapıt, 1978); *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (ortak yapıt, 1980); *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama* (1982; gözden geçirilmiş 2. baskı 1986); *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte,* 1983); *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri* (ortak yapıt, 1988); *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları* (1990); *Göstergebilimin ABC'si* (1992); *Homo Semioticus* (1993; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı 2001); *Balzac Kitabı* (haz. M. Rifat, 1994); *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1996); *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1996); *Göstergebilimcinin Kitabı (Göstergebilimin ABC'si*'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimi, 1996); *Gösterge Avcıları. Şiiri Okuyan şairler 1* (1997; gözden geçirilmiş 2. baskı 2000); *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler; 2. Temel Metinler* (1998; gözden geçirilmiş 2. baskı 2000; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı 2005); *Honoré de Balzac. Romancının Evreninden Sahneler (Balzac Kitabı*'nın gözden geçirilmiş ve dönüştürülmüş biçimi, 1999); *Gösterge Eleştirisi* (1999; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı 2002); *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler* (haz. M. Rifat, 2003); *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir? - Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat, 2004); *Eleştiri Seçkisi: Eleştirel Bakış Açıları* (haz. M. Rifat, 2004); vb.

Çevirileri: *Gorgias* (Platon'dan, 1975; yeni çeviri, 1999); *Masalın Biçimbilimi* (V. Propp'tan, 1985; yeni çeviri 2001); *Sekiz Yazı* (R. Jakobson'dan, 1990); *Roman Üstüne Denemeler* (M. Butor'dan, 1991); *Göstergebilimsel Serüven* (R. Barthes'tan, 1993; gözden geçirilmiş 5. baskı 2005); *Yazın Kuramı* (Rus biçimcilerinden, T. Todorov'un derlemesi, 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı 2005); *Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım* (I. Calvino'dan, 1996); *Eiffel Kulesi* (R. Barthes'tan, 1996); vb.

Mehmet Rifat'in
YKY'deki öteki kitabı:

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları -
2. Temel Metinler *(1998)*

MEHMET RİFAT

XX. YÜZYILDA DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1088
Cogito - 77

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları
1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler / Mehmet Rifat

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Şefik Matbaası
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291 İkitelli/İstanbul

1. Baskı: YKY, İstanbul, Ekim 1998
Gözden geçirilmiş 2. Baskı : Om Yay., İstanbul, 2000
YKY'de gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. Baskı: İstanbul, Kasıı ı 2005
ISBN 975-363-926-C

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2005
Tüm yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www. teleweb.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 11
İkinci ve Üçüncü Baskıların Ortak Önsözü • 17

DİLBİLİM KURAMLARI
Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet • 21
1. Giriş gözlemleri • 21
2. Ferdinand de Saussure'ün yaşamı ve yapıtları • 22
3. *Genel Dilbilim Dersleri*'nin iç düzeni • 24
4. *Genel Dilbilim Dersleri*'ndeki temel kavramlar • 26
5. Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet • 28

Prag Dilbilim Çevresi • 30
1. Giriş gözlemleri • 30
2. Prag Dilbilim Çevresi'nin kuruluşu: Roman Jakobson ile Nikolay Trubetskoy'un etkisi • 31
3. Sonuç gözlemleri • 32

Roman Jakobson •
1. Giriş gözlemleri • 35
2. Roman Jakobson'un yaşamında başlıca etkinlikler • 35
3. Roman Jakobson'un çalışmalarında temel doğrultular • 39

Kopenhag Dilbilim Çevresi • 42
1. Giriş gözlemleri • 42
2. Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kuruluşu • 42

3. Kuramsal görüşler • 44
Viggo Brøndal • 44
Louis Hjelmslev • 45
Glosematik kuramının öbür izleyicileri • 48
4. Sonuç gözlemleri • 49

Amerikan Yapısalcılığı • 51
1. Giriş gözlemleri • 51
2. Amerikan yapısalcılığının kurucuları • 52
Franz Boas • 52
Edward Sapir • 53
Leonard Bloomfield • 54
Zellig Sabbetai Harris • 56
Öbür temsilciler ve yapıtları • 58
3. Sonuç gözlemleri • 58

André Martinet ve İşlevsel Dilbilim • 60
1. Giriş gözlemleri • 60
2. André Martinet'nin yaşamı ve yapıtları • 60
3. İşlevselciliğin uygulama alanları • 63
4. İşlevselciliğin kuramsal temelleri • 66
5. André Martinet'nin çevresindeki işlevselciler • 67

Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi • 70
1. Giriş gözlemleri • 70
2. Noam Chomsky'nin yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri • 70
Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin birinci aşaması: dönüşümsel dilbilgisi: *Syntactic Structures* • 72
Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ikinci aşaması: standart kuram: *Aspects of the Theory of Syntax* • 73
Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin üçüncü aşaması: genişletilmiş standart kuram: 1970 ve sonrası • 77
Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin dördüncü aşaması: yönetme ve bağlama kuramı: 1980 ve sonrası • 78
3. Sonuç gözlemleri • 79

Otto Jespersen • 81

Gustave Guillaume • 84

Lucien Tesnière • 87

Émile Benveniste • 91

Bernard Pottier • 94

Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve/ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler • 97
Uzamdilbilim • 98
Toplumdilbilim • 98
Budundilbilim • 100
Ruhdilbilim • 100
Uygulamalı dilbilim • 101
Metindilbilim • 102
Çeviribilim • 103
Edimbilim • 109

GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI
Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım • 113
1. Göstergebilimin genel bir tanımı • 113
2. Göstergeler kuramının ya da öğretisinin kaynakları • 115
3. Çağdaş göstergebilimin öncüleri :
Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure • 116
4. Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den hemen sonra gelişen göstergebilim etkinlikleri ve göstergebilimin evrimiyle yakından bağlantılı yazınbilim, anlatı çözümlemesi, felsefe, insanbilim, biçembilim, yazınsal eleştiri, vb. çalışmaları • 121
Charles William Morris • 121
Roman Jakobson • 122
Jan Mukarovsky • 123
Louis Hjelmslev • 125
Éric Buyssens • 125

Rus biçimcileri ve Vladimir Propp • 126
Ernst Cassirer • 126
Roman Ingarden • 126
Claude Lévi-Strauss • 127
E. Sapir, N. Trubetskoy, É. Benveniste • 127
Leo Spitzer • 127
Erich Auerbach • 134
Mihail Mihailoviç Bahtin • 139
5. 1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar • 139
Fransa'da • 140
Algirdas Julien Greimas ve Roland Barthes • 140
Bildirişim göstergebilimi: Georges Mounin, Luis J. Prieto, Jeanne Martinet, vb. • 141
Julia Kristeva • 142
Tzvetan Todorov • 144
Gérard Genette • 146
Lucien Goldmann • 149
Paul Ricœur • 151
Jacques Derrida • 153
Ve başkaları • 154
A.B.D'nde • 155
Thomas Albert Sebeok • 155
Michael Riffaterre • 157
Yapıbozucu eleştiri : Paul de Man ve çevresindekiler • 159
Ve başkaları • 162
S.S.C.B'nde (dağılmadan önce) ve Rusya'da • 162
Mihail Mihailoviç Bahtin • 162
Yuri Mihailoviç Lotman • 164
Ve başkaları • 166
İtalya'da • 166
Umberto Eco • 166
Ve başkaları • 169
Almanya'da • 169
Alımlama estetiği: Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser • 170
Göstergebilimin dünyadaki öbür temsilcileri • 172

Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp • 174
Osip Brik • 175
Boris Eyhenbaum • 175
Roman Jakobson • 175
Viktor Şklovski • 175
Yuri Tinyanov • 176
Boris Tomaşevski • 176
Viktor Vinogradov • 176
Vladimir Propp • 176

Roland Barthes • 181
1. Giriş gözlemleri: bir benzersiz özne • 181
2. Roland Barthes'ın yapıtları • 181
3. Roland Barthes'ın göstergebilimsel serüveninin dört dönemi • 188
Hayranlık (ve Umut) dönemi • 188
Bilimsellik dönemi • 188
Metin dönemi • 189
Umut, Bilimsellik ve Metin dönemlerindeki yönlendirici etkilerin süzülüp kaynaştığı yıllar • 189
4. Sonuç gözlemleri • 190

Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu • 192
1. Giriş gözlemleri • 192
2. Algirdas Julien Greimas'ın yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri • 193
3. Greimas göstergebiliminin kuramsal örgüsü • 201
4. Yazın eleştirisini de etkileyen iki örnekçe (model) • 203
5. Paris Göstergebilim Okulu'nun öbür temsilcileri • 206
Jean-Claude Coquet • 206
Michel Arrivé • 207
Joseph Courtés • 208
Éric Landowski • 209
Öbür araştırmacılar • 211

KAYNAKÇA • 213

TÜRKÇE'DE BAŞLICA DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM ÇALIŞMALARI • 229
Telif yapıtlar • 229
Çeviri yapıtlar • 231

KAVRAMLAR DİZİNİ • 233

ÖZEL ADLAR DİZİNİ • 243

Önsöz

XX. yy., dil bilimlerinin doruk noktasına ulaştığı bir çağ olarak da tanımlanabilir. Gerçekten de bu yüzyılda dil bilimleri alanında girişilen öncü araştırmalar, yalnızca doğal dillerin yapısına ilişkin çözümleme ve betimleme yöntemlerinin düzenlenmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda doğal diller dışındaki öbür anlamlı dizgelerin, anlamlı bütünlerin de yapısını, kuruluşunu çözümleyebilecek, yorumlayabilecek ve bir bakıma "insanın insan için, dünyanın insan için taşıdığı anlamı" kavrayabilecek yaklaşım örnekçelerinin (modellerinin) geliştirilmesine de katkıda bulunmuştur.

Şu bir gerçek ki, **dilbilim** araştırmaları, belli bir süreç içinde, akımlar ve okullar çerçevesinde, değişik temeller üstünde kuramlaşırken, dilbilim yöntem(ler)ini kalkış noktası olarak benimseyen ve doğal diller dışındaki gösterge dizgelerinin anlamsal düzenlenişini araştıran **göstergebilim** de, özellikle 1960'tan sonra büyük hızla gelişen bir bilim dalı, bilimkuramsal bir yaklaşım biçimi olmuştur.

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları başlığıyla 2 cilt (*1.Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*; *2.Temel Metinler*) olarak sunduğumuz bu yapıt da, söz konusu iki etkinlik alanında çığır açmış ya da çevresindeki araştırmacılara tutarlı bir çözümleme örnekçesi sunabilmiş kuramcıların ve bu kuramcılardan özgün bir biçimde yararlanmayı bilmiş araştırmacıların temel kavram, ilke ve yöntemlerini ayrıntılı bir biçimde tanıtmayı, tartışmayı, değerlendirmeyi (cilt 1) ve söz konusu kuramcıların temel nitelikli metinlerinden çeviri yoluyla bölümler sunmayı (cilt 2) amaçlıyor.

1970'li yıllardan başlayarak bir yandan üniversitede verdiğimiz derslerle, öte yandan da özel araştırmalarımızla sürekli geliştirme olanağı bulduğumuz bu yapıtın ilk biçimi, kuramcılardan yapılmış temel metinlerin de çevirisiyle birlikte önce *Yazko Çeviri* dergisinin "Dil Yazıları" bölümünde (Mayıs 1982-Eylül 1983 arası), daha sonra da genişletilmiş olarak *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*[1] (1983) adlı yapıtta yer aldı. 1990'a gelindiğindeyse, yapıtın yalnızca tarihçeye ve eleştirel tartışmalara yer veren telif bölümü (temel metinlerin çevirisi olmaksızın) *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*[2] başlığıyla, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olarak yayımlandı.

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları başlığıyla sunduğumuz yapıtın *Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler* altbaşlığını taşıyan 1. cildi, 1990'da yayımlamış olduğumuz kitabın tümüyle gözden geçirilmiş, genişletilmiş, büyük bir bölümüyle yeniden yazılmış, yeni bölümlerin eklenmesiyle güncelleştirilmiş biçimidir: Daha doğrusu, elinizdeki bu 1.cilt, son yıllardaki dilbilimsel etkinliklere (bu arada dilbilimle bağlantılı alanlara) ve göstergebilimsel araştırmalara (bu arada göstergebilimle bağlantılı alanlara) özellikle ağırlık veren, dönüşüm geçirmiş yeni bir kitaptır.

* * *

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları'nın 1. cildi iki anabölümden oluşuyor:"Dilbilim Kuramları" ve "Göstergebilim Kuramları".[3]

"Dilbilim Kuramları" anabölümünde F. de Saussure'den günümüze dilbilim tarihinin akışını yönlendirmiş kuramcıları, yarattıkları akımlar ve bağlandıkları okullar çerçevesinde şu bölüm başlıkları altında tanıttık, inceledik ve tartıştık: F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet; Prag Dilbilim

1 M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983.

2 M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, İstanbul, Düzlem Yay., 1990.

3 Yapıtımızın *Temel Metinler* alt başlığını taşıyan 2. cildinin düzenlenişiyle ilgili bilgi için bkz. 2. cildin önsözleri.

Çevresi; Kopenhag Dilbilim Çevresi; Amerikan Yapısalcılığı; A. Martinet ve İşlevsel Dilbilim; N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi.

Ancak, Prag Dilbilim Çevresi içinde, özellikle N. Trubetskoy ile birlikte değerlendirdiğimiz R. Jakobson, hemen hemen bütün dilbilim akımlarını ve göstergebilimcilerin çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiş bir dilbilimci ve yazınbilimci olduğu için, bu bilim adamını ayrı bir bölümde ayrıntılı biçimde ele almayı uygun gördük ve Prag Dilbilim Çevresi'nin ardından R. Jakobson bölümü açtık.

Böylece, F. de Saussure'den N. Chomsky'nin değişik aşamalarına dek uzanan bir süreç içinde, başlıca akımları, akım yaratan kişileri temel ilke, kavram ve yöntemleriyle incelemiş olduk.

Bu arada, tarihsel açıdan aynı süreç içinde yer alması gereken ama yukarıda saydığımız akımlara tam anlamıyla bağlanmayan bazı önemli dilbilimcileri (O. Jespersen, G. Guillaume, L. Tesnière, É. Benveniste, B. Pottier) de akımları tanıttıktan sonra ayrı ayrı vermeyi yeğledik.

"Dilbilim Kuramları"nın son bölümündeyse, "Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve/ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler"den söz ederken, özellikle **uzamdilbilim, toplumdilbilim, budundilbilim, ruhdilbilim, uygulamalı dilbilim, metindilbilim, çeviribilim** ve **edimbilim** alanlarındaki kuramcılara ve yeni çalışmalarına değindik.

Sonuç olarak "Dilbilim Kuramları" anabölümünde gerek belli akımlar çerçevesinde, gerek ayrı bölümler biçiminde, gerekse dilbilim alanlarına ilişkin yeni yönelişler bağlamında, çevrelerindeki araştırmacı ve uygulamacılardan da söz ederek, özellikle şu kuramcıları işlemiş olduk: F. de Saussure, Ch. Bally, A. Sechehaye, H. Frei, A. Meillet; N. Trubetskoy, R. Jakobson, S. Karsevski; V. Brøndal, L. Hjelmslev, H. J. Uldall, K. Togeby; F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield, Z. S. Harris, Ch. F. Hockett, E. A. Nida, K. L. Pike; A. Martinet, G. Mounin, L. J. Prieto, J. Martinet, H. Walter, C. Bureau, C. Hagège; N. Chomsky, J. J. Katz, J. A. Fodor, P. M. Postal, G. Lakoff, J. D. McCawley, J. Bresnan; O. Jespersen; G. Guillaume; L. Tesnière; É. Benveniste;

B. Pottier; W. Labov, J. A. Fishman; J. Petöfi, T. A. Van Dijk, J.-M. Adam, D. Maingueneau; J.-P. Vinay, J. Darbelnet, H. Meschonnic, J.-R. Ladmiral, J. Guillemin-Flescher, A. Berman, G. Toury; J. L. Austin, J. R. Searle, O. Ducrot, J.-C. Anscombre, F. Récanati, C. Kerbrat-Orecchioni; vb.

"Göstergebilim Kuramları" başlıklı ikinci anabölümdeyse, XX. yy'da insan bilimleri arasında gün geçtikçe daha önemli bir yer tutmuş olan göstergebilimin ve bu bilim dalıyla yakından bağlantılı **yazınbilim, yorumbilim, anlatıbilim, yapıbozucu eleştiri, alımlama estetiği,** vb. etkinliklerin önde gelen adlarını, çözümleme ve yorumlama konusundaki yaklaşımlarıyla birlikte tanıtmaya, dolayısıyla göstergebilimin sınırlarını belirlemeye, bu bilimsel araştırma alanının geçirdiği evrimi değerlendirmeye çalıştık ve özellikle şu bilim adamları ile eleştirmenlerin çalışmalarını ele aldık: J. Locke, J. H. Lambert, J. M. Hoene-Wronski, B. Bolzano, E. Husserl (*göstergeler öğretisinin kaynakları*); Ch. S. Peirce, F. de Saussure (*göstergebilimin öncüleri*); Ch. Morris, R. Jakobson, J. Mukarovsky, L. Hjelmslev, É. Buyssens, E. Cassirer, R. Ingarden, C. Lévi-Strauss, L. Spitzer, E. Auerbach (*Ch. S. Peirce ve F. de Saussure'den hemen sonrası*); J. Kristeva, T. Todorov, G. Genette, L. Goldmann, P. Ricœur, J. Derrida, Ch. Metz, C. Bremond, H. Meschonnic, L. Marin, Ph. Hamon (*Fransa*); T. A. Sebeok, M. Riffaterre, P. de Man ve yapıbozucu eleştirmenler (*A.B.D.*); M. M. Bahtin, Y. M. Lotman (*S.S.C.B. ve Rusya*); U. Eco (*İtalya*); H. R. Jauss ve W. Iser (*Almanya*); vb. (*1960'lı yıllardan günümüze*).

Öte yandan, yazınbilimin ve anlatı çözümleme yönteminin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunan Rus biçimcileri ile V. Propp'u, göstergebilimi metinden "haz" almaya dayalı estetik bir temele oturtan ve kendine özgü bir metin kuramı (ya da metinsel çözümleme yaklaşımı) geliştiren R. Barthes'ı ve göstergebilimi bir bilimkuramı biçiminde tasarlayan A. J. Greimas'ı ayrı bölümlerde işleme gereği duyduk. Bu arada A. J. Greimas'ın çevresinde, Paris Göstergebilim Okulu adıyla oluşan topluluğun önde gelen araştırmacılarından (J.-C. Coquet, M. Arrivé, J. Courtés, É. Landowski, J. Geninasca, A. Hénault, J.-M. Floch, F. Thürlemann, H. Parret, C. Zilberberg, vb.) da söz ettik.

Uzmanlara olduğu kadar söz konusu bilim dallarındaki gelişmeler üstüne ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okurlara da seslenen *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*'nın bu 1. cildinde, yalnızca "Tarihçe"nin verilmesiyle yetinilmemiş, hem kendi eleştirel görüşlerimiz, hem de kuramcıların birbirlerine yönelik eleştirel bakışları "Eleştirel Düşünceler" olarak belirtilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kuramcıların kullandıkları kavramların özgün dillerdeki karşılıklarının da ayraç içinde verilmesine özen gösterilmiştir.

1. cildin sonunda yer alan geniş kaynakçanın ve kaynakçayı izleyen Türkçe'deki başlıca dilbilim, göstergebilim yapıtları (telif ve çeviri) dizelgesinin, okurları yeni açılımlara yönelteceği, kavramlar dizini ile özel adlar dizininin yapıttan yararlanmada kolaylık sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Yapıtımızın 2. cildinde yer alacak temel metinlerin çevirisiyle ve metinlere ilişkin ek bilgilerle bütünlenecek olan bu 1. cildin kişisel ama öznel olmayan bir **yazı** yaklaşımıyla oluşturulduğunu da burada özellikle belirtelim.

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Ağustos 1998.

İkinci ve Üçüncü Baskıların Ortak Önsözü

Yapıtımızın birinci cildini ikinci baskıya (2000), beş yıl sonra da üçüncü baskıya (2005) hazırlarken, metni tümüyle gözden geçirdik, bilgileri ulaşabildiğimiz yeni gelişmeler açısından güncelleştirdik, gerekli gördüğümüz bölümlerde gerekli eklemeleri yaparak açıklamalarımızı ve yorumlamalarımızı genişlettik, özellikle de son yıllarda yayımlanmış yapıtlara başvurarak dilbilim ile göstergebilim alanlarındaki (daha geniş ve daha yeni bir anlatımla dil bilimlerindeki) yeni ya da yeniden gündeme getirilen, önemli gördüğümüz yaklaşımları, kavramları, terimleri sunduk ve yorumladık. Bütün bunlara bağlı olarak kaynakçaya ve Türkçe'deki başlıca dilbilim (bu arada çeviribilim) ve göstergebilim çalışmaları dizelgesine yararlandığımız ya da başvurulmasında yarar gördüğümüz bazı yeni araştırmaları da katmaya özen gösterdik.

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Ağustos 2000.
Beylerbeyi, Temmuz 2005.

DİLBİLİM KURAMLARI

Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet

1. Giriş gözlemleri.

F. de Saussure'ü çağdaş dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsü olarak görmek dilbilimciler arasında bir gelenektir; hangi dilbilim tarihi kitabına bakarsak bakalım, F. de Saussure'ün ya da ölümünden sonra yayımlanan *Dersler*'inin adına rastlarız. Kimileri F. de Saussure'ü yaşadığı yıllarda yayımladığı kitap ve yazılara göre değerlendirirken, kimileri de onu günümüzde bile tartışılan ders notlarına dayanarak anar. *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916], gerçekten F. de Saussure'ün benimseyebileceği bir kitap mıdır, derslerinde amaçladığı doğrultu saptırılmadan bu yapıta yansıtılmış mıdır; bu sorunlar söz konusu yapıt yayımlandığı yıllarda büyük tartışmalara yol açmıştı. Ama yıllar geçince, tartışmaların başka bir düzleme kaydığı görüldü. Dilbilimciler artık, bu ders notlarının yeterli bir biçimde değerlendirilip değerlendirilmediği tartışmasını bırakmışlar, yapıtta ileri sürülen kavramları irdelemeye başlamışlardı. Sonunda *Genel Dilbilim Dersleri*'ndeki düzen ve bu düzen içinde sunulan temel kavram ve ilkeler, dili kuralcı, geleneksel, karşılaştırmacı açıdan değil, bilimsel açıdan inceleyen dilbilimin doğmasına, büyük bir hızla gelişmesine, yepyeni biçimlere dönüşerek yepyeni araştırma alanları yaratmasına neden olmuştur.

Günümüzde artık dilbilimde benimsenmiş olan ilkelerin, kavramların birçoğu F. de Saussure'le özdeşleşmiştir. F. de Saussure dilbilimciler için bir başlangıç noktasıdır. Hazırladığı atılımla 1916'dan bu yana insan bilimleri alanında özellikle yöntemsel açıdan büyük aşamalar gerçekleştirilmiştir.

2. Ferdinand de Saussure'ün yaşamı ve yapıtları.

F. de Saussure 1857'de Cenevre'de doğdu. 1875'te Cenevre Üniversitesi'nde fizik ve kimya okumaya başladı; ama dil olaylarına duyduğu ilgi nedeniyle (daha on beş yaşındayken *Essai sur les langues* [Diller Üstüne Deneme] adlı bir çalışma hazırlamıştı), 1876'da dil öğrenimi görmek için Leipzig'e ve Berlin'e gitti. Bu kentlerde Sanskritçe, Eski Slavca, Litvanca'yı inceledi. Dillerin evrimiyle toplumsal evrim arasındaki ilişkiyi geçici bir süre için bir yana bırakarak ses yasalarını belirlemeye çalışan yeni-dilbilgicilerin[1] tartışmalarına katıldı. Aynı yıllarda Paris Dilbilim Kurumu'na üye oldu ve dil konusunda çeşitli yazılar yayımladı. 1879'da Leipzig'de *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Hint-Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üstüne İnceleme) adlı kitabını bastırdı. Tarihsel dilbilim alanında yer alan ve geleneksel karşılaştırma yönteminin çözemediği Hint-Avrupa dillerindeki ünlü dizgesini araştıran bu yapıtla dönemin dilbilimcileri arasında yer aldı. 1880'de yine Leipzig'de doktora tezini savundu: *De l'emploi du génitif absolu en sanskrit* (Sanskritçe'de Salt Tamlayan Durumunun Kullanımı Üstüne). Bu çalışma 1881'de Cenevre'de yayımlandı. F. de Saussure, daha sonra Paris'e gitti ve on bir yıl süreyle orada kaldı (1880-1891). Önce Michel Bréal'in (1832-1915) derslerini izledi;

1 Yeni-dilbilgiciler (Alm. *Junggrammatiker*). XIX. yy'ın ikinci yarısında, tarihsel dilbilime, bilimde ve felsefede etkili olmuş pozitivist ilkeleri sokmaya çalışan ve böylece karşılaştırmalı dilbilgisini yenilemeyi uman, özellikle Alman uyruklu bir grup dilbilimciye verilen ad. Öğretilerinin temelinde, dillerin son derece kesin yasalara göre geliştikleri ilkesi yer alır. Onlar, bu kesin yasaların da özellikle seslerin evriminde görüldüğüne inanırlar. En önemli temsilcileri arasında K. Brugmann (1849-1919), H. Osthoff (1847-1909), A. Leskien (1840-1916), H. Paul (1846-1921), B. Delbrück (1842-1922) sayılabilir.

ardından onun yerine École pratique des hautes études'de ders vermeye başladı. Bu derslerinde dil dizgesi konusundaki ilk düşüncelerini açıkladı. 1882'de Paris Dilbilim Kurumu'nun yardımcı yazmanlığına getirildi ve çeşitli incelemeler yayımladı.

1891'de Paris'ten ayrılarak Cenevre'ye dönen bilgin, Cenevre Üniversitesi'nde önceleri karşılaştırmalı dilbilgisi ve Sanskritçe, 1907'den başlayarak da genel dilbilim dersleri verdi. 1913'te de Vaud kantonundaki Vufflens-le-Château'da öldü. Ölümünden üç yıl sonra Ch. Bally ve A. Sechehaye, öğrencilerin derslerde tuttukları notları düzenleyerek *Cours de linguistique générale* adıyla bastırdılar.[2]

İsviçreli dilbilimcinin 1891'den önceki yıllarıyla 1891'den sonraki yılları arasında yayım etkinliği açısından büyük bir fark vardır.

Gerçekten de, birinci dönem diye adlandırabileceğimiz 1857-1891 yılları arasında F. de Saussure dilbilim konusunda sürekli yayım yapan biri olarak dikkati çeker. Ama, 1891'den ölümüne dek uzanan ikinci dönemde, bilginin yalnızca ders vermekle yetindiği, yayım açısından bir suskunluğa girdiği görülür.

F. de Saussure üstüne araştırma yapan birçok dilbilim tarihçisi, onun gerek Paris'ten Cenevre'ye dönüş nedeni, gerekse 1891-1913 yılları arasında pek bir şey yayımlamaması konusunda kesinleşmemiş görüşler ileri sürerler. Kimisi, Fransız uyruğuna geçmek istemediği için Paris'ten ayrıldığını, kimisi genel dilbilim alanındaki görüşlerini bütünleyemediği için bir yayım yapamadığını söyler, kimisi bu suskunluğu karısıyla anlaşamamış olmasına, kimisi de içkiye düşkünlüğüne bağlar. Bütün bu sorunlar, F. de Saussure'ün yaşamında henüz tam olarak aydınlığa kavuşmamış noktalardır.

F. de Saussure'ün ölümünden çok sonra gün ışığına çıkarılan çalışmalarıysa (*Anagrammes* [Çevrik Sözcükler])[3] bağımsız bir kod olarak özgün bir şiir dili ile gösterenler düzeyinde ger-

2 Robert Godel (1902-1985), 1957'de bu yapıtın elyazması kaynaklarını yorumlayarak yayımlamıştır: *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*.

3 Türkçe'de **çevrik sözcükün** yanı sıra **çevrikleme, evirmece** olarak da karşılanan **anagram** (Fr. *anagramme*) terimi, bir sözcükteki harflerin yerlerinin değiştirilmesiyle elde edilen sözcüğü belirtir.

çekleşmiş ilişkiler ağı olarak özgün bir yazınsal metin anlayışını ortaya koyar.

F. de Saussure'ün 1996 yılında bulunan elyazması metinleri ve notları da 2002'de yayımlanmıştır: *Écrits de linguistique générale* (Genel Dilbilim Yazıları).

3. Genel Dilbilim Dersleri'*nin iç düzeni.*

Ch. Bally ve A. Sechehaye'in, öğrencilerin ders notlarına dayanarak düzenledikleri *Genel Dilbilim Dersleri*, 1916'daki ilk baskısından günümüze bazı düzeltmeler yapılarak birçok kez yayımlanmıştır. Şimdi bu yapıtın iç düzenini, İtalyan dilbilimcisi Tullio de Mauro'nun hazırladığı eleştirili basımı[4] temel alarak vermeye çalışalım:

Genel Dilbilim Dersleri'nin Giriş'i **kuralcı dilbilgisi, filoloji** ve **karşılaştırmalı dilbilgisi** çalışmalarının eleştirisiyle başlar ve şu temel yaklaşımlarla sürer: Dilbilimin gerecinin ("insan dilinin bütün gerçekleşme biçimleri") ve görevinin ("ulaşabileceği bütün dilleri betimlemek ve bu dillerin tarihlerini incelemek", vb.) saptanması; yakın bilimlerle (budunbilgisi, insanbilim, toplumbilim, toplumsal ruhbilim, fizyoloji, filoloji, vb.) ilişkilerinin belirlenmesi; **dil** (Fr. *langue*), **dilyetisi** (Fr. *langage*) ve **söz** (Fr. *parole*) kavramlarının tanımlanarak ayırt edilmesi; toplumdaki dilsel göstergeleri inceleyen **dilbilim** (Fr. *linguistique*) ile toplum yaşamındaki bütün göstergeleri inceleyecek bir etkinlik alanı olarak tasarlanan **göstergebilim** (Fr. *sémiologie*) arasındaki ilişkinin ortaya konması; dili inceleyen dilbilim ile sözü inceleyen dilbilim ayrımının yapılması; dilin dış öğeleriyle iç öğelerinin ayırt edilmesi; dil dizgesinin değişik yazı dizgeleriyle gösterilmesi sorunu ile yazı ve söyleyiş arasındaki uyumsuzluğun nedenlerinin araştırılması; sesbilimin tanımının yapılması.

4 Bkz. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot, 1972 (1982 baskısı) [yayımlayanlar: Ch. Bally ve A. Sechehaye; A. Riedlinger işbirliğiyle; T. de Mauro'nun eleştirili basımı] (Türkçe çevirisi: *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. B. Vardar, 2 cilt, Ankara, T.D.K. Yay., 1976-1978; 3. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998).

Giriş bölümünün hemen arkasından gelen Ek bölümündeyse sesbilim ilkeleri (sesbilimin tanımı, seslerin sınıflandırılması, vb.) ele alınır.

Genel ilkelerin incelendiği Birinci Kesim'de dilsel göstergenin öz niteliği (**gösterge, gösteren, gösterilen**, göstergenin nedensizliği, göstergenin çizgiselliği), göstergenin değişmezliği ve değişirliği ile **dural dilbilim** ve **evrimsel dilbilim** ayrımı (eşsüremli yasa ve artsüremli yasa, vb.) üstünde durulur.

İkinci Kesim'de bütünüyle **eşsüremli dilbilim** konu edilir. Bu kesimde özellikle dilin somut kendilikleri (göstergeler ile göstergelerin kurdukları bağıntılar), **dilsel değer** kavramı, dizimsel ve çağrışımsal bağıntılar incelenir ve ayrıca dilbilgisinin bölümlendirilmesi sorunu tartışılır.

Yapıtın Üçüncü Kesim'inde **artsüremli dilbilim**in özellikleri ele alınarak ses değişimleri, ses evriminin dilbilgisi açısından sonuçları, örnekseme olayları, yanlış kökenleme, bitişme, artsüremli birimler, vb. üstünde durulur.

Uzamsal (Coğrafi) Dilbilim başlıklı Dördüncü Kesim'de dillerin çeşitliliği sorunu, uzamsal çeşitlilikteki karmaşıklığı, bu çeşitliliğin nedenleri (zamanın etkisi) ile dilsel dalgaların yayılması sorunu irdelenir.

Yapıtın Beşinci Kesim'indeyse, **artgörümlü** (*retrospektif*) **dilbilim**in sorunları tartışılırken, özellikle insanbilim ile tarihöncesi biliminde dilin tanıklığı olgusuna değinilir.

Son olarak, bütün yapıta bir sonuç oluşturacağı ileri sürülen Dil Aileleri ve Dil Türleri sorunu işlenir.

Ve yapıt şu gözlemle son bulur: "Dilbilimin tek ve gerçek konusu, kendisi içinde ve kendisi için ele alınan dildir."

F. de Saussure'ün dilin öz niteliği konusundaki bazı görüşleri Wilhelm von Humboldt'da (1767-1835) [dili tutarlı bir bütünlük olarak ele alır ve devingenliğini ortaya koyar], William Dwight Whitney'de (1827-1894) [dili toplumsal bir kurum olarak tanımlar] ve Jan Baudouin de Courtenay'de (1845-1929) [dilin ruhsal bir olgu olduğunu ileri sürer, dural dilbilimi savunur, tarihsel dilbilime karşı çıkar] de görülür. Ama *Genel Dilbilim Dersleri*'nin özelliği, bu yeni görüşleri ilk kez tutarlı ve düzenli bir biçimde işlemiş olmasıdır.

F. de Saussure'e göre, öncelikle dil olgusunun ne olduğunu tanımlamak gerekir; bu da ancak, dili oluşturan öğelerin belirlenmesini sağlayan bir yöntem aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bu aşama, dilin içten betimlendiği bir aşamadır. İkinci aşamada betimleme sonucu ortaya çıkarılan genel ilkelerden kalkılarak dille ilgili dış olguların incelenmesine geçilir. İşte *Genel Dilbilim Dersleri* bu ikili yaklaşımı sürdürür.

4. Genel Dilbilim Dersleri'*ndeki temel kavramlar.*

Şimdi yapıttaki temel kavramları, daha doğrusu dilbilimin evrimi açısından önem taşıyan başlıca kavramsal ayrımları vermeye çalışacağız:

• **dil/söz** (Fr. *langue/parole*). F. de Saussure'ün görüşlerinin temelinde yatan **dil/söz** ayrımı, XIX. yy. sonundaki toplumbilim ile ruhbilim çerçevesinde yer alır. Ona göre, dilsel bildirişim süreci, öncelikle ruhsal ve toplumsal bir olgudur.

Dil, tek tek bireyleri değil, bütün toplumu ilgilendiren bir olaydır; bireyüstü bir dizgedir, bir soyutlamadır. Ancak bu dizgenin var olmasıyla insanlar arasında bir bildirişim kurulur. Buna karşılık söz, dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir; daha doğrusu dilin somut kullanımıdır. Dil toplumsaldır (bellek olgusu), söz bireyseldir (yaratma olgusu). Bireysel söz, çok sayıda değişiklik gösteren bir olgudur, yan özelliklerin temel özelliklerle karıştığı bir edimdir. Bu nedenle, F. de Saussure bireyüstü ortak bir dizge olan dilin işleyiş kurallarına ulaşmaya çalışır. Bu da ancak somut konuşma biçimlerini inceleyerek olanaklıdır, dilin dizgesi yine sözlerin incelenmesinden çıkartılır. Ama dilin bireysel söz içindeki somut gerçekleşmesi, onu ancak dilin işleyiş kurallarına varma açısından ilgilendirir.

• **biçim/töz** (Fr. *forme/substance*). Her dilsel öğe, yani gösterge, başka öğelerle kurduğu bağıntılar ve işlevleri açısından ele alınmalıdır; dil dizgesinin işleyişi, dildışı özelliklerle belirlenemez. Dil dizgesinin işleyişi bir satranç oyununa benzetilebilir; bu oyunda taşların hangi özdekten yapıldığı hiç önemli değildir. Bir başka deyişle, taşların fiziksel özelliklerinin, satranç

oyunu, satranç kuralları açısından hiçbir önemi yoktur. Bir dizge olan dilde de, göstergenin özdeği değil, kurduğu ilişkiler önemlidir. Bir başka deyişle, dil bir töz değil bir biçimdir.

• **gösterge: gösteren/gösterilen** (Fr. *signe: signifiant/signifié*). Toplumsal bir dizge olan dil, F. de Saussure'ün gösterge diye adlandırdığı birimlerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden doğar. Dilsel gösterge, birbirinden ayrılamayan iki özelliğin kaynaşmasından oluşur: Bir yanda bir işitim imgesi vardır, öbür yanda da bir kavram. *Genel Dilbilim Dersleri*'nde bu iki özellik, gösteren ve gösterilen diye adlandırılır.

• **nedensizlik ve çizgisellik** (Fr. *l'arbitraire du signe et [le] caractère linéaire du signifiant*). Gösteren/gösterilen özelliği dilsel göstergelerin hem **nedensiz** (Fr. *arbitraire* ya da *immotivé*) hem de **çizgisel** (Fr. *linéaire*) olmasını sağlar. Dilsel gösterge, nedensizdir; çünkü gösterilen (kavram) gösterene (işitim imgesi) saymaca, uzlaşmalı bir biçimde bağlanır; bu bağ, doğal değil toplumsaldır. Gösterge, bireyin özgür gerçekleştirme ediminden değil de, dil dizgesinden kaynaklanan toplumsal ve ruhsal bir kendiliktir. Öte yandan, gösterenin işitselliği zamanın akışı içinde gerçekleşir; bu da göstergenin çizgisel olmasını sağlar. İşte bu özellik, dil diye adlandırılan göstergeler dizgesine, öbür göstergeler dizgesi arasında bir ayrıcalık kazandırır.

• **eşsüremlilik/artsüremlilik** (Fr. *synchronie/diachronie*). Dil dizgesinin incelenmesi, bu dizgeyi yaratan tarihsel ve toplumsal olguların soyutlanmasını gerektirir. Evrimin dil dizgesini etkilememesi için sınırlı bir zaman dilimi içindeki dil kesiti incelenir. Böylece birbirine karşıt iki dilbilim anlayışı ortaya çıkar: **eşsüremli dilbilim** (betimleyici dilbilim) / **artsüremli dilbilim** (tarihsel dilbilim). **Eşsüremli dilbilim** (Fr. *linguistique synchronique*) aynı zaman kesiti içinde yer alan ve bir dizge oluşturan dilsel öğeleri inceler. **Artsüremli dilbilim** (Fr. *linguistique diachronique*) ise dilin birbirini izleyen aşamalarını, bir başka deyişle tarihsel evrimini inceler. Eşsüremli dilbilim, artsüremli dilbilimi dışlamaz. Yöntemsel açıdan, artsüremli boyut, eşsüremli boyuttan sonra gelir. Çünkü artsüremli inceleme, eşsüremli dizgelerin incelenmesini gerektirir; ancak eşsüremli incelemeden sonra, dizgelerin evrimsel yasaları saptanabilir.

• **değer** (Fr. *valeur*). Dilsel gösterge, değerini içinde bulunduğu bütündeki öbür öğelerle kurduğu bağıntılara göre kazanır. Daha doğrusu, herhangi bir öğeye verilen değer, ancak belli bir dizgeye göre var olabilir.

• **dizimsel/çağrışımsal** (Fr. *syntagmatique/associatif*). Dilsel değer kavramı iki bağıntıya göre belirlenir: **Dizimsel bağıntılar** (Fr. *rapports syntagmatiques*) aynı söz zinciri içinde birlikte var olan birimler arasındaki bağıntılardır; **çağrışımsal bağıntılar** (Fr. *rapports associatifs*) ise bir söz zincirinde birbirinin yerini alabilecek birimler arasındaki bağıntılardır. Daha değişik bir söyleyişle, her dilsel birim, konuşucuda ya da dinleyicide başka özellikleri çağrıştırır. (Çağrışımsal bağıntılara **dizisel bağıntılar** [Fr. *rapports paradigmatiques*] da denir.)

• **dilbilim/göstergebilim** (Fr. *linguistique/sémiologie*). Doğal dil dizgelerini ele alan **dilbilim**, F. de Saussure'e göre, "göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek" daha geniş bir bilim dalı içinde, yani **göstergebilim** içinde yer alır. (Bkz. ileride **Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım**'ın 3. altbölümü.)

5. Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet.

Genel Dilbilim Dersleri'ni yayımlayan Charles Bally (1865-1947) ve Albert Sechehaye (1870-1946) F. de Saussure'ün görüşlerini en yakından izleyen Cenevre Dilbilim Okulu'nun iki büyük temsilcisidir. Ch. Bally, F. de Saussure'ün temel kavram ve ilkelerini eşsüremli bir betimleme doğrultusunda geliştirmiş, anlatımsallık ve biçembilim sorunlarıyla ilgilenmiştir. Başlıca yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Précis de stylistique* (Biçembilim Elkitabı) [1905]; *Traité de stylistique française* (Fransız Biçembilimi İncelemesi) [1909]; *Le langage et la vie* (Dil ve Yaşam) [1913]; *Linguistique générale et linguistique française* (Genel Dilbilim ve Fransız Dilbilimi) [1932].

A. Sechehaye'e gelince, o da Ch. Bally gibi F. de Saussure'ün görüşlerini izlemiş, ama bunları bazı açılardan eleştirerek (özellikle dil/söz karşıtlığı açısından) geliştirmiştir. Başlıca

çalışmaları şunlardır: *Programme et méthodes de la linguistique théorique* (Kuramsal Dilbilimin Programı ve Yöntemleri) [1908], *Essai sur la structure logique de la phrase* (Tümcenin Mantıksal Yapısı Üstüne Deneme) [1926], "Les trois linguistiques saussuriennes" ("Üç Saussure'cü Dilbilim") [1940].

Cenevre Dılbilim Okulu'nun bir başka temsilcisi de, *La grammaire des fautes* (Yanlışlar Dilbilgisi) [1929] adlı yapıtıyla tanınan Henri Frei'dir (1899-1980).

F. de Saussure'ün en ünlü izleyicisi hiç kuşkusuz Antoine Meillet'dir (1866-1936). F. de Saussure'ü Paris'te verdiği derslerden tanıyan A. Meillet, karşılaştırmalı dilbilgisi alanındaki çalışmalarıyla bilinir. A. Meillet'nin görüşleri bazı açılardan F. de Saussure'ünkilerden ayrılır. A. Meillet, dilin tarih, kültür, toplum bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğine inanır; daha doğrusu, F. de Saussure'ün verdiği dilin dizgesel tanımını almış ve bunu tarihsel bir bakış açısıyla kaynaştırmıştır. A. Meillet'nin yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesine Giriş) [1903]; *Aperçu d'une histoire de la langue grecque* (Yunan Dili Tarihine Bakış) [1913]; *Caractères généraux des langues germaniques* (Germen Dillerinin Genel Özellikleri) [1917]; *Linguistique historique et linguistique générale* (Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim) [1921-1936]; *La méthode comparative en linguistique* (Dilbilimde Karşılaştırmalı Yöntem) [1925]; *Esquisse d'une histoire de la langue latine* (Latin Dili Tarihinin Özeti) [1928].

Prag Dilbilim Çevresi

1. Giriş gözlemleri.

Günümüzdeki yazınbilim, göstergebilim ve dilbilim akımlarının birçoğu, XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılmış kuramsal görüşlerden kaynaklanır. Nitekim, yazınsal metinleri inceleyenlerin bir bölümü, Rus biçimcilerinin (bkz. ileride **Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp** bölümü) görüşlerini temel alan bir yazınbilim kuramı oluştururken (örneğin, T. Todorov), bir bölümü de bilimsel kavram ve ilkelere ağırlık verilmesini isteyen Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin (bkz. ileride **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) görüşlerini benimseyerek, mantıksal-matematiksel bir göstergebilim kuramı oluşturmuştur (örneğin, A. J. Greimas) [bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü]. Öte yandan, çeşitli dilbilim etkinliklerinin de, daha XX. yy'ın başlarında dikkati çeken İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nden (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü) ve 1926'da kurulan Prag Dilbilim Çevresi'nin (**Prag Dilbilim Okulu** da denir) çalışmalarından büyük ölçüde yararlandığı görülür. Avrupa'da ortaya çıkan bu etkinliklerden bağımsız olarak gelişen Amerikan dilbiliminin de, sonradan bu akım ve görüşlerle karşılaştığında, onları kimi açılardan benimseyip kimi açılardan eleştirme gereği duyduğu da bir gerçektir.

2. *Prag Dilbilim Çevresi'nin kuruluşu: Roman Jakobson ile Nikolay Trubetskoy'un etkisi.*

XX. yy'daki dil ve yazın çalışmalarını büyük ölçüde etkileyen akımların arasında, Prag Dilbilim Çevresi'nin özel bir yeri vardır. Prag'da, 1926 yılında, V. Mathesius'un (1882-1945) çevresinde toplanan B. Trnka, J. Vachek, B. Havranek, J. Mukarovsky (1891-1975) gibi Çek bilim adamlarının dil sorunlarını tartıştıkları ve bu alanda çeşitli çalışmaları başlattıkları görüldü. Bu arada, R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevski (1884-1953) gibi Rus araştırmacılarının da bu topluluğa katılmasıyla Prag Dilbilim Çevresi kuruldu.

Aynı yıllarda F. de Saussure'ün görüşlerinden esinlenen Cenevre Dilbilim Okulu'yla da bağlantı kuran Prag Dilbilim Çevresi, dile ilişkin görüşlerini 1928 yılında, La Haye'de düzenlenen I. Uluslararası Dilbilimciler Kurultayı'nda açıklamıştır. Bu kurultayda, R. Jakobson, N. Trubetskoy ve S. Karsevski'nin birlikte sundukları *Savlar*, daha çok dilin ses düzenine ilişkin görüşler içermekteydi. Prag Dilbilim Çevresi'nin bu *Savlar*'ı daha da geliştirerek, 1929 yılında, bu kez Prag'da düzenlenen I. Slav Filologları Kurultayı'nda sunduğu görülür. Prag Dilbilim Çevresi, yine 1929 yılında, bu *Savlar*'ı *Travaux du Cercle linguistique de Prague*'ın (Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) 1. cildi olarak yayımlar. Böylece, hem sesbilimin, hem de dilbilimdeki yapısalcılığın temeli atılmış olur.

Prag Dilbilim Çevresi'nin kurucuları arasında yer alan Roman Jakobson ve Nikolay Trubetskoy çalışmalarıyla çağdaş dilbilimin doğrultusunu çizmiş kişilerdir.

• 1915 yılından sonra ortaya çıkan ve karşıt görüşlü kişilerce Rus biçimcileri diye adlandırılan topluluğun öncülüğünü de yapmış olan R. Jakobson, ilk incelemelerinde F. de Saussure'ün görüşlerini şiir diline aktarmış, titremleme (entonasyon, tonlama), dizem (ritim), vurgu gibi olgular üstünde durmuş, çeşitli dillerin yapısını araştırmıştır. Prag Dilbilim Çevresi'nin etkinliklerini 1940 yılına dek yöneten R. Jakobson, daha sonra, İskandinav ülkelerine, oradan da A.B.D'ne geçmiştir. R. Jakobson'un A.B.D'ne gelişiyle, bu ülkede gelişmiş olan **dağılımsal**

dilbilim, Prag Dilbilim Çevresi'nin oluşturduğu **işlevsel dilbilim**le karşılaşma olanağı bulmuş ve böylece, birbirinden bağımsız olarak gelişmiş iki **dilbilimsel yapısalcılık** birbiriyle bağlantı kurabilmiştir. Bu açıdan, R. Jakobson, çeşitli bilim dallarını ve akımlarını kaynaştırmayı bilmiş ve yapısal yöntemi değişik insan bilimlerine uygulamış kişidir. Dilbilim ile bildirişim kuramı arasındaki ilişkiyi açık seçik olarak ortaya koymuş olan R. Jakobson'un dilbilim, yazınbilim, sesbilim, çeviri, vb. konulardaki yazıları çeşitli akımların doğmasına yol açmıştır (bkz. ileride **Roman Jakobson** bölümü).

• 1890'da Moskova'da doğan ve 1938'de Viyana'da ölen Nikolay Trubetskoy ise, 1915'te Moskova Üniversitesi'nde, 1920-1922 yılları arasında Sofya Üniversitesi'nde, 1922'den sonra da Viyana Üniversitesi'nde genel dilbilim, Slav dilleri, Fin-Ugor dilleri ve Kafkas dilleri konusunda ders verdi. (Rusya'dan ayrıldıktan sonra 1919'da İstanbul'a gelmiştir.) Ölümünden sonra yayımlanan *Grundzüge der Phonologie* (Sesbilim İlkeleri) [1939] adlı yapıtıyla, sesbilim alanında bir çığır açtı. Bu yapıtın ilk biçimi, 1936 yılında *Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları*'nın 7. cildinde yayımlanmıştır. İki yüz dil dizgesini çözümleyen bu çalışma, bugün bile sesbilim konusunda değerinden bir şey yitirmemiştir.

N. Trubetskoy'un F. de Saussure'den esinlenerek **gösteren/gösterilen** ve **dil/söz** ayrımlarını ses incelemelerine uygulaması, **sesbirim** kavramını dilin içindeki işlevi açısından **en küçük ayırıcı birim** olarak tanımlaması, sesbirimlerin belirlenmesi sorunuyla yakından ilgilenmesi ve buna bağlı olarak sesbilimsel karşıtlıkları (**ikiyanlı** ve **çokyanlı; orantılı** ve **tekil; eksiköğeli, dereceli** ve **eşöğeli; yansızlaşabilir** [ya da **silinebilir**] ve **sürekli** karşıtlıklar) sınıflandırması, **sesbilgisi** ile **sesbilim** arasında bir ayrım gözetmesi dilbilimin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

3. Sonuç gözlemleri.

Çalışmalarını, 1929-1939 arasında yayımlayan (8 cilt) Prag Dilbilim Çevresi'nin ilgi alanı, yalnızca sesbilimle sınırlandırı-

lamaz. 1929 yılında yayımlanan *Savlar*, doğal dillerin yapısı dışında yazınsal dile, özellikle de şiir diline yöneliktir.

Prag Dilbilim Çevresi, dilleri **bildirişim** açısından incelerken, tek tek öğeleri değil de öğeler arasındaki **ilişkiler**i göz önünde bulundurur. Her öğeyi bağlı bulunduğu dizge içinde, öbür öğelerle kurduğu **karşıtlık** ilişkilerine göre değerlendirir (**eşsüremli inceleme**). Belli bir yapı içindeki olgular, ancak eşsüremli bir incelemeden geçirildikten sonra, bir başka deyişle, her olgunun **işlev**i eksiksiz olarak betimlendikten sonra, tarihsel gelişim ve evrim incelemesine (**artsüremli inceleme**) geçilebilir. Prag Dilbilim Çevresi, olguların öncelikle eşsüremli bir incelemeyle ele alınması gerektiğini ileri sürerken, **eşsüremlilik/artsüremlilik** arasına da aşılamayacak engeller koymaz. Aynı ilkeler doğrultusunda, yazınsal metinlerin iç mantığını araştırırken de, dış etkenleri göz önünde bulundurmaz.

Dilbilim açısından F. de Saussure'ün görüşleri ile Polonyalı dilbilimci J. Baudouin de Courtenay'nin kimi düşüncelerine, yazın kuramı açısından da Rus biçimcilerine dayanan Prag Dilbilim Çevresi'nin son çalışmalarına Avrupa'nın başka dilbilimcileri de katılmıştır. Sözgelimi, Fransız dilbilimcisi A. Martinet, bu topluluğun görüşlerinden yararlanarak, **işlevsel dilbilim**in, özellikle de **işlevsel sesbilim**in gelişmesine katkıda bulunmuş (bkz. ileride **André Martinet ve İşlevsel Dilbilim** bölümü), yine Fransız dilbilimcisi É. Benveniste (bkz. ileride **Émile Benveniste** bölümü) de Prag Dilbilim Çevresi'ne özgü görüşlerin yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Prag Dilbilim Çevresi'nin çalışmalarına katkıda bulunmuş öbür dilbilimciler arasında özellikle L. Tesnière (bkz. ileride **Lucien Tesnière** bölümü), Georges Gougenheim (1910-1972), Joseph Vendryes (1875-1960), Aurélien Sauvageot (1897-1988) Marcel Cohen (1884-1974), Alf Sommerfelt'i sayabiliriz.

Günümüzdeki çeşitli araştırma ve çözümleme yöntemlerinin yararlandığı dilbilim ilkelerinin birçoğu, Prag Dilbilim Çevresi'nce ortaya atılmış görüşlere dayanmaktadır. Budunbilim ve insanbilim alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan C. Lévi-Strauss'un (doğ. 1908) araştırma yöntemi olarak N. Trubetskoy'un sesbilim yöntemini seçmesi, bu açıdan örnek olarak

gösterilebilir. Gerçekten de, Prag Dilbilim Çevresi'nin ortaya attığı ve sonradan çeşitli insan bilimlerince benimsenen ilkeleri bir dünya görüşü, bir öğreti ya da 1960-1970 yılları arasında moda olan bir felsefe akımı (**yapısalcılık**: Fr. *structuralisme*) olarak ele almak kesinlikle yanlıştır. Çünkü, burada yalnızca bilimsel bir araştırma yöntemi söz konusudur.

Roman Jakobson

"Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto"[1]
R. JAKOBSON

1. Giriş gözlemleri.

XX. yy'ın insan bilimleri alanında, özellikle de dil bilimleri dalında çeşitli etkinlik ve akımlara katılmış, çalışmalarıyla birçok araştırmanın doğrultusunu çizmiş, çok yönlü, çok boyutlu, yaratıcı bir bilim adamıdır R. Jakobson. Yazınbilim, halkbilim, sesbilim, budunbilim, anlambilim, filoloji, çeviribilim, bildirişim kuramı, vb. alanlardaki çalışmaları birçok dile çevrilmiş, önerdiği kavram ve ilkeler, dil bilimleriyle ilgili hemen her yapıtın kaynağında, oluşumunda yer almıştır.

2. Roman Jakobson'un yaşamında başlıca etkinlikler.

R. Jakobson (Moskova, 1896-Boston, 1982), Lazarev Enstitüsü ile 1914'te girdiği Moskova Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dilbilim, Slav dilleri ve halkbilim alanında öğrenim yaptı. Gençlik yıllarında, gerçekçilik akımının gerilediğini, buna karşılık tinsel ve estetik değerlerin üstünlüğünü kanıtlamaya çalı-

1 "Ben dilbilimciyim: Dille ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir." R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, Minuit, 1963; Points dizisi, 1970, s. 27. R. Jakobson'un, Terentius'tan ("Homo sum: humani nihil a me alienum puto" ["Ben insanım: İnsanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir"]) esinlenerek söylediği söz.

şan simgecilik akımının geliştiğini gören R. Jakobson, öncü şiir akımıyla ve Mayakovski ile Hlebnikov'un sürdürdüğü gelecekçi (fütürist) akımla ilgilendi. Ayrıca, kübizmin gelişmesini yakından izledi; non-figüratif sanatın o dönemdeki temsilcisi Maleviç'le dost oldu. 1915 yılında, bazı öğrenci arkadaşlarıyla birlikte, ilk dilbilim çevresi olarak bilinen Moskova Dilbilim Çevresi'ni kurdu. Bu dilbilim çevresi, etkinliklerini yazınsal inceleme, lehçebilim, halkbilim, budunbilim, dilbilimsel coğrafya konusunda yaptığı araştırmalarla sürdürdü. R. Jakobson yine aynı yıllarda, Petersburg'da (Petrograd) kurulmuş olan Opoyaz (Şiir Dilini İnceleme Derneği) adlı toplulukla bağlantı kurdu. Moskova Dilbilim Çevresi ile Opoyaz'ın ortak çalışmaları sonucunda da Rus biçimciliği denilen akım doğdu (bkz. ileride **Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp** bölümü). R. Jakobson, bu dönemde, daha çok yazın sorunlarıyla ilgilendi ama, dilbilim ve dil felsefesi alanında F. de Saussure ile E. Husserl'in (1859-1938), sesbilim alanında da J. Baudouin de Courtenay'nin düşüncelerini öğrenme olanağı buldu.

1920 yılında Çekoslovakya'ya gitti ve Prag'a yerleşti. Bu kentte, karşılaştırmalı ölçübilim ve Slav dilleriyle ilgili araştırmalar yaptı, daha sonra yakın dostu N. Trubetskoy (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) ile birlikte **yapısal sesbilim**in temel ilkelerini saptadı. 1921'de ilk yapıtı olan *Yeni Rus Şiiri* adlı incelemesini yayımladı (bu kitabı yazmayı 1919'da bitirmişti) ve bu yapıtında özellikle Hlebnikov'un şiirini çözümledi. İki yıl sonra yayımladığı *Çek Şiiri Üstüne* başlıklı kitabında da Çek şiirini Rus şiiriyle karşılaştırdı ve sesbilim ilkelerini şiir diline uyguladı. Söz konusu iki yapıtta, Rus biçimcilerinin anlayışını sürdürdü, daha sonra giderek yapısalcılığa yöneldi. Bu yönelişte, Picasso, Joyce, Stravinski ve Braque gibi yaratıcıların kesin bir katkısı olduğunu belirten R. Jakobson, Braque'ın şu sözlerinden esinlendiğini de, yazılarından birinde açıkça vurgular: "Şeylere değil, şeyler arasındaki ilişkilere inanırım ben."

1926 yılında Prag Dilbilim Çevresi'nin kurucuları arasında yer alan bilgin, 1938 yılına dek bu Çevre'nin çalışmalarını yönetti. Çalışmaların odak noktasını da, dilbilim ve yeni yapısal yön-

temler oluşturuyordu. Prag Dilbilim Çevresi'nin 1929'da yayımladığı *Savlar*'ın (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) hazırlanmasına etkin bir biçimde katılan R. Jakobson'un, bu tarihten sonra genel dilbilim sorunlarıyla (dilsel işlevlerin aşamalanması, **dizge** ve **yapı** kavramlarının eşsüremli boyutun yanı sıra, artsüremli boyuta da uygulanması, vb.) daha yakından ilgilendiği görüldü. Ama, bu arada, biçimci akımın doğrultusunda, yazın ve sanat sorunlarını ele almaktan geri kalmadı. Ayrıca, Mayakovski ve Puşkin gibi Rus yazarlarını ve K. J. Erben ile K. H. Mácha gibi Çek şairlerini ele alan incelemeler yayımladı.

1930 yılında Prag Üniversitesi'nde doktorasını savunan ve 1933'te Brno'daki Masaryk Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan R. Jakobson, 1939'da Çekoslovakya'dan ayrılarak İskandinav ülkelerine gitti.

Danimarka'da birkaç ay kaldıktan sonra, bir yıl Norveç'te yaşadı, ardından da İsveç'e geçti. Kopenhag, Oslo ve Uppsala'da ders verdi. Kopenhag Dilbilim Çevresi (bkz. ileride **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) ile bağlantı kurdu. 1941 yılında, Uppsala'da, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (Çocuk Dili, Söz Yitimi ve Genel Ses Yasaları) adlı yapıtını yayımladı. Ayrıca, yine aynı yıllarda, sesbilimsel tümelleri saptamaya yönelik araştırmalar yaptı.

R. Jakobson, 1941'de İskandinav ülkelerinden ayrılarak A.B.D'ne gitti. New York'ta C. Lévi-Strauss ile tanıştı ve onunla sürekli olarak işbirliği yaptı. 1942-1946 yılları arasında New York'ta Avrupa'dan göç etmiş Fransız ve Belçikalı bilginlerin kurmuş olduğu École libre des hautes études'de, 1946-1949 arasında yine New York'ta Columbia Üniversitesi'nde, 1949-1967 arasında Cambridge'deki Harvard Üniversitesi'nde ders verdi. 1957'den sonra da, Massachusetts Institute of Technology'de (M.I.T.) genel dilbilim ve Slav dilleri ve yazınları öğretimi yaptı. Bu arada, New York Dilbilim Çevresi'nin çalışmalarına katıldı. L. Bloomfield'in başlattığı ve Amerikan yapısalcılığı olarak bilinen **dağılımsal dilbilim** (bkz. ileride **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) akımına karşı N. Chomsky çevresinde (M.I.T.'de) gelişen üretici-dönüşümsel dilbilgisi (bkz. ileride **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) akımı, R. Jakobson

aracılığıyla, Avrupa'da daha önce gelişmiş bulunan değişik bir yapısalcılık anlayışıyla karşılaşma olanağı buldu.

R. Jakobson, A.B.D'nde sürdürdüğü araştırmalarla sesbilim kuramını geliştirdi, çocuk dili ve dil bozuklukları konusunda çok önceleri başlattığı çalışmaları derinleştirdi, Amerikan dilbiliminin uzun süre dışladığı anlam sorunlarına yöneldi, dilde parça/bütün ilişkilerini irdeledi, dil ile öbür gösterge dizgeleri arasındaki bağıntıları ve dilbilim ile öbür bilim dalları arasındaki ilişkileri araştırdı, şiirde dilbilgisinin işlevini ele aldı, çeviri etkinliğinin dilbilimsel özelliklerini inceledi, Hint-Avrupa kökenli söylenlerin (mitlerin) karşılaştırılmasına yöneldi, dilin ses yapısını tanımlamaya çalıştı.

Bu çok değişik alanlara yönelik olarak gerçekleştirdiği araştırma yazıları dışında birer ortak çalışma ürünü olan üç kitap yayımladı R. Jakobson: *Preliminaries to Speech Analysis* (Söz İncelemesine Giriş, 1952; G. Fant ve M. Halle ile birlikte); *Fundamentals of Language* (Dilin Temelleri, 1956; M. Halle ile birlikte); *The Sound Shape of Language* (Dilin Ses Biçimi, 1979; L. Waugh ile birlikte).

Ayrıca, dergilerde çıkmış yazılarından yapılmış seçmeler, Fransızca'ya çevrilerek kitap biçiminde yayımlanmıştır: *Essais de linguistique générale* (Genel Dilbilim Denemeleri) [2 cilt, 1963-1973]; *Questions de poétique* (Yazınbilim Sorunları) [1973]; *Une vie dans le langage* (Dil İçinde Bir Yaşam) [1984]; *Russie folie poésie* (1986).

1967'de üniversite hocalığından emekliye ayrıldıktan sonra dünyanın çeşitli ülkelerinde konferanslar veren, uluslararası toplantıların düzenleyicileri arasına katılan, dilbilimin yanı sıra göstergebilimin de yayılmasına katkıda bulunan, özellikle dört dilde (Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca) yazdığı yazıları dilden dile çevrilen R. Jakobson dilsel ve yazınsal ayrıntıların karmakarışık görüntüsü içinden işleyiş yasalarını bulup çıkarmayı başarmış, sonsuz sayıdaki olgu arasından değişmeyeni saptayabilmiş, salt gözlemle yetinmeyip her zaman soyut bir yapı kurmaya çalışmış ve en önemlisi bilimsel yaklaşım ile sanatsal bakış açısını kaynaştırmayı bilmiş, yaratıcı bir bilim adamıdır.

Bütün bilimsel yaşamı boyunca değişik dönemlerde değiş-

şik dillerde yayımladığı yazılarının büyük bir bölümü 1962-1984 yılları arasında *Selected Writings* (Seçme Yazılar) başlığı altında, her biri yaklaşık sekiz yüz sayfalık yedi büyük ciltte, özgün biçimleriyle biraraya getirilmiştir.

3. Roman Jakobson'un çalışmalarında temel doğrultular.

• **Sesbilim.** N. Trubetskoy ile birlikte sesbilimin kuruluşuna katkıda bulunmuş olan R. Jakobson, 1956'da M. Halle ile birlikte yayımladığı yapıtın "Sesbilim ve Sesbilgisi" başlıklı bölümünde dillerin sesbilimsel açıdan sınıflandırılmasını sağlayan **ikili karşıtlıklar dizgesi** (on iki ikili karşıtlık) öneriyordu. Bu karşıtlıklar, bütün dünya dillerinin başvurduğu ayırıcı sesbirim özelliklerini saptamaya çalışan evrensel özellikli bir varsayımdan kaynaklanıyordu. Bu varsayıma göre, çeşitli dillerde, ayırıcı sesbirim özellikleri arasındaki ilişkiler, ikili karşıtlıklara göre düzenlenir. Bir başka deyişle, söz konusu ilişkiler, ayırıcı özelliklerin varlığına ya da yokluğuna göre saptanır. İşte, R. Jakobson, bütün sesbilimsel ayırıcı özelliklerin şu ikili karşıtlıklar dizgesine indirgenebileceği görüşündedir: **Ünlü/ünlü olmayan; ünsüz/ünsüz olmayan; yoğun/dağınık; gergin/gevşek; titreşimli/titreşimsiz; genizsil/ağızsıl; kesintili/kesintisiz; keskin/boğuk; engelli/engelsiz; pes/tiz; bemolleşmiş/bemolleşmemiş; diyezleşmiş/diyezleşmemiş.**

Bu karşıtlıklar dizgesi, çeşitli tartışmalara yol açmakla birlikte geleneksel sesbilgisi betimlemelerine göre daha tutarlı ve daha yalın bir çözümleme yöntemi sunmaktadır.

R. Jakobson'un sesbilim alanında ortaya attığı ikili karşıtlık anlayışı, sonradan **ikicilik** adıyla, anlambilim ve göstergebilim alanlarında (çeşitli dönüşümler geçirerek) bilimsel sınıflandırma açısından yaygınlık kazanmıştır.

• **Ruhdilbilim.** R. Jakobson, ruhdilbilim sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sesbilim ilkelerini çocuk dili, dil edinimi, dil bozuklukları alanına uygulamıştır. Dilin çift özellik taşıdığını öne süren ve bu konudaki görüşlerini öbür dilbilimcilere göre en açık ve seçik bir biçimde ortaya koyan R. Jakobson, dil bo-

zukluklarını da dilin bu çift özelliğine göre sınıflandırır. Konuşmak, R. Jakobson'a göre, iki işlemi gerçekleştirmek demektir: Konuşan kişi bir yandan bazı açılardan birbirini çağrıştıran, birbirinin yerini alabilecek dilsel birimler arasında bir seçme yapar (bu birimler arasında **benzerlik ilişkisi** vardır); öte yandan da, seçtiği birimleri gitgide daha karmaşıklaşan bir biçimde birleştirir (bu birimler arasında **bitişiklik ilişkisi** vardır). Demek ki, bir yanda **seçme** işlemi, öbür yanda da **birleştirme** işlemi söz konusudur. Bilgin, dil bozukluklarını, seçme işlemi ile birleştirme işlemi sürecinde ortaya çıkan bozukluklar olarak belirler. Bu bozuklukları açıklarken, ayrıca, **eğretileme** ve **düzdeğişmece** kavramlarına değinerek, **benzerlik ilişkileri**nde görülecek bozukluğun eğretileme yapmayı engellediğini, **bitişiklik ilişkileri**nde görülecek bozuklukların da düzdeğişmece yapmayı engellediğini belirtir.

• **Bildirişim kuramı ve dilsel işlevler.** Bildirişim kuramının ilkelerinden yararlanan R. Jakobson, her çeşit dilsel bildirişimin, altı temel öğenin birleşimiyle oluştuğunu ortaya koyan bir taslak geliştirmiştir. Bu taslağa göre, **konuşucu** (konuşan kişi, verici, gönderen) **dinleyici**ye (dinleyen kişi, alıcı, gönderilen) belli bir **düzgü**den (kod, kurallar bütünü) yararlanarak bir **bildiri** (ileti, mesaj) gönderir. Bu karşılıklı ya da tek yönlü bildiri iletimi de belli bir **bağlam**da (dış gerçek) ve "bağlantı" sağlayan bir **oluk** (kanal, fiziksel destek) aracılığıyla gerçekleşir. Bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan bu altı etkenden birinin öbürlerine oranla daha ağır basması, bir başka deyişle, bildirinin, etkenlerden herhangi birine yönelik olması sonucu, altı değişik işlev ortaya çıkar: **anlatımsallık işlevi** ya da **coşku işlevi** (bildiri, konuşucuya yöneliktir), **çağrı işlevi** (bildiri dinleyiciye yöneliktir), **yazın (sanat) işlevi** ya da **şiirsel işlev** (bildiri, bildirinin kendisine yöneliktir), **üstdil işlevi** (bildiri, düzgüdeki olguları açıklamaya yöneliktir), **ilişki işlevi** ya da **bağlantı işlevi** (bildiri oluğa yani bildirişim kanalına yöneliktir, bildirişim kurmayı ve sürdürmeyi amaçlar), **gönderge işlevi** (bildiri bağlama yöneliktir).

R. Jakobson'a göre, bildirişim işlevi, insan dilinin temel işlevidir ama, bu işlevi öbür işlevlerle birlikte ele alıp değerlendirmek gerekir.

• **Yazınbilim.** R. Jakobson'un etkinlikleri arasında, yazınsal ve sanatsal dile ilişkin incelemelerin ayrı bir yeri vardır. Bilim yaşamına yazın sorunlarının araştırılmasıyla başlayan ve bu alanda Rus biçimcilerinin önde gelen kişileri arasına katılan R. Jakobson, yazın olayını bir dil olayı olarak görür ve başta şiir olmak üzere çeşitli yazınsal ve sanatsal söylemleri inceler. Ona göre, yazınbilimin konusu, yazın değil **yazınsallık**tır, yani belli bir yapıtı yazınsal yapan şeydir. (Yazınsallık kavramı Rusça'da *literaturnost* terimiyle belirtilmişti.)

Gerçekten de R. Jakobson'a göre **yazınbilim**, her şeyden önce, "dilsel bir bildiriyi bir sanat yapıtı yapan nedir?" sorusuna yanıt arar. Bir başka deyişle, yazınbilimin inceleme alanı, dilsel sanatı öteki sanatlardan ve öbür dilsel davranışlardan ayıran özelliklerdir. Bu açıdan, yazınbilim, **yazın işlevi**ni (ya da **sanat işlevi**ni) dilin öbür işlevleriyle olan bağıntısı açısından inceleyen bir dilbilim dalıdır (daha doğrusu dilbilimin bir bölümüdür). Geniş anlamda ele alındığında, yazınbilim, R. Jakobson'a göre, yalnızca yazınsal ya da şiirsel işlevin ağır bastığı şiirleri değil, öbür işlevlerden birinin yazınsal işleve göre üstünlük taşıdığı metinlerdeki, yapılardaki yazınsal işlevi de inceler. Çözümleme açısından da dilbilimsel yöntemi kendine örnek alır. (Bkz. ileride **Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım**'ın 4. altbölümü.)

Bu arada R. Jakobson'u yazınbilimsel ve dilbilimsel yaklaşımlarında en çok etkileyen olayın şairlerle ve öncü ressamlarla kurduğu yakın ilişki olduğunu, incelemelerinde çoğunlukla bu kişilerin yapıtlarını ele aldığını da unutmamak gerekir.

Kopenhag Dilbilim Çevresi

1. Giriş gözlemleri.

F. de Saussure'ün dil konusunda verdiği derslerin biraraya getirilip yayımlanması (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü) ve Prag Dilbilim Çevresi'nin (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) dil sorunlarını yeni bir yöntemle değerlendirmesi sonucu, çağdaş dilbilim sağlam temeller üstüne oturtulmuştu. Bunun etkisiyle de, çeşitli insan bilimleri dilbilimsel yaklaşımlara ilgi duymaya başlamış, dilbilim alanında uzmanlaşmış kişiler de kuramsal tartışmalara yönelmişlerdi. Gerçekten de, dilbilimsel ilke ve kavramları saptamaya yönelik etkinliklerin giderek yaygınlaştığı bir döneme geçilmişti artık. Bu etkinliklerin başında da, dilbilim tarihinde Kopenhag Dilbilim Çevresi (**Kopenhag Dilbilim Okulu** da denir) diye adlandırılan topluluğun, yepyeni bir kuram oluşturma çabaları geliyordu.

2. Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kuruluşu.

Danimarka'daki genel dilbilgisi çalışmalarından (özellikle Rasmus Rask [1787-1832], Vilhelm Thomsen [1842-1927] ve Otto Jespersen'in [1860-1943] araştırmaları) [bkz. ileride **Otto Jespersen** bölümü] esinlenen Viggo Brøndal [1887-1942], Louis Hjelmslev [1899-1965] ve Hans J. Uldall (1907-1957) 1931 yılında, özgün bir dil kuramı geliştirmek amacıyla Kopenhag Dilbi-

lim Çevresi'ni kurdular. 1935'te Londra'da düzenlenen II. Uluslararası Ses Bilimleri Kurultayı'nda L. Hjelmslev, P. Lier ve H. J. Uldall **sesbirimbilim** (*fonematik*)[1] adını verdikleri yeni bir sesbilim kuramından söz ettiler. 1936 yılında, Kopenhag'da düzenlenen Uluslararası Dilbilimciler Kurultayı'ndaysa L. Hjelmslev ve H. J. Uldall tasarladıkları genel bir dil kuramının ana çizgilerinden söz eden ve yayımı 1935'te gerçekleşmiş olan kısa bir metin dağıttılar: *Synopsis of an Outline of Glossematics* (Glosematiğin Ana Çizgilerinin Özeti).[2]

Ancak. L. Hjelmslev ile H. J. Uldall'ın birlikte çalışmaları pek uzun sürmedi. 1935'te ortak yapıt olarak yayımlanacağını duyurdukları *Outline of Glossematics* (Glosematiğin Ana Çizgileri) adlı kuramsal yaklaşım ancak 1957'de *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*'ın (Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) X. cildinin ilk bölümünde H. J. Uldall adına çıktı. Öte yandan, V. Brøndal, o dönem için yapısalcılığın bildirgesi sayılan "Linguistique structurale" ("Yapısal Dilbilim") başlıklı incelemesini yayımladı (1939'da yayımlanan bu yazı sonradan, *Essais de linguistique générale* [Genel Dilbilim Denemeleri, 1943] adlı yapıtta yer aldı). L. Hjelmslev de, genel dil kuramının temel yapıtı olan *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde) adlı Danca incelemesini bastırdı (1943).

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin, kuruluş yıllarında gerçekleştirdiği bu incelemelerin birçoğu, L. Hjelmslev ile V. Brøndal'in 1939'da birlikte kurdukları *Acta Linguistica* dergisinde ve 1944'te yayımlanmaya başlayan *Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları*'nda çıkmıştır. Çevre'nin etkinliklerini yansıtan bir başka dergi de 1934'ten başlayarak düzensiz olarak yayımlanan Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin *Bulletin*'idir.

1 Bu kurultayda L. Hjelmslev ile karşılaşan A. Martinet, ona **fonematik** terimini değiştirmesini söylediğini belirtir ve bu konuda şu ilginç açıklamada bulunur: "Bak dostum, dedim ona, bu, fonematik olamaz, çünkü töz ile ilgilenilmiyor burada, 'phone' ('ses') öğesini kullanmamak gerekir. [...] Ve ertesi yıl çalışmasına **glosematik** adını vermişti." (Aktaran F. Dosse, *Histoire du structuralisme I*, Paris, La Découverte, 1992 [Le Livre de Poche, biblio essais dizisi], s. 92-93.)

2 Bu metin, Prag Dilbilim Çevresi'nin 1928'de açıkladığı sesbilim savlarıyla aynı etkiyi yapmıştır.

3. Kuramsal görüşler.

F. de Saussure'ü bir öncü olarak gören Kopenhag Dilbilim Çevresi, dil incelemelerini yapısalcı ilkeler çerçevesinde ele almaya yönelirken, bu ilkeleri Prag Dilbilim Çevresi'nin yaptığı gibi sesbilimsel temeller üstüne değil, mantıksal temeller üstüne oturtmaya çalışmıştır.

Çevre'yi oluşturan dilbilimciler incelemelerini ana dilleri olan Danca dışında Fransızca ve İngilizce olarak da yayımlamışlardır.

• **Viggo Brøndal (Kopenhag, 1887-Kopenhag, 1942).**

Roman dilleri uzmanı olan V. Brøndal yeni bir genel dilbilim kuramı geliştirmeyi tasarlarken dile mantığın kavramlarıyla yaklaştı. Dil felsefesinin amacının dilsel ulamların (kategorilerin) sayısını ve tanımlarını araştırmak olduğunu ileri sürüyor ve bu ulamların, bütün değişkenliklere karşın, her yerde aynı olduklarının kanıtlanmasıyla insan düşüncesinin temel özelliklerinin belirlenebileceğine inanıyordu. Bu amaçla da dilin yüzeysel düzeyinde yer alan ses boyutuna ilişkin ölçütlere değil de derin, mantıksal düzeyde bulunan anlama ilişkin ölçütlere dayanarak söylemin bölümlerinin (sözcük türleri) yeni bir kuramını geliştirdi: *Ordklasserne. Partes orationis. Studier over de sproglige Kategorier* (1928). (Bu yapıtın Fransızca basımı *Les parties du discours* [Sözcük Türleri] adıyla 1948'de gerçekleşti.)

V. Brøndal yukarıda sözünü ettiğimiz "Yapısal Dilbilim" başlıklı önemli yazısında da XIX. yy'da yapılan karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarını çeşitli açılardan eleştirdikten sonra, bilimlerin, artık, yeni görüş açılarını benimsediklerini ve yeni kavramlar ortaya attıklarını vurgular. V. Brøndal'e göre, çağımızda, bilimler, inceleyecekleri nesne içindeki ilişkiler ağını ele almaya çalışırlar. Yeni dilbilimsel görüş de, ilişkiler ağını incelemeye yönelirken yeni kavramlara dayanmaktadır. Bu kavramlar arasında özellikle **eşsüremlilik, dil** ve **yapı** kavramı büyük önem taşır. V. Brøndal, söz konusu yazısında, bu kavramların değerini tek tek belirtir. Böylece, Kopenhag Dilbilim Çevre-

si'nin temel ilkelerinden biri olan kuramın soyutluğu ve genelliği konusunda önemli açıklamalarda bulunmuş olur.

Ama V. Brøndal'in, matematiksel kesinliğe, yapıya önem veren bir yaklaşım ortaya koymakla birlikte, tarihsel boyuta ve devinime de açık bir dilbilim tasarladığı unutulmamalıdır. Nitekim V. Brøndal, dinamik bir anlayışı da benimseyerek, dil olgularını yalnızca kapalı bir dizge içinde değil, gelişimleri içinde de ele almak gerektiğine inanır.

V. Brøndal'in öbür önemli yapıtları arasında Fransızca olarak da basılmış şu iki kitabı özellikle belirtebiliriz: *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Étude sur l'histoire des sons et des mots* (Roman Dili ile Germen Dilinde Altkatman ve Aktarma. Seslerin ve Sözcüklerin Tarihi Üstüne İnceleme) [bilginin 1917'de sunduğu doktora tezinin bir bölümünün bu Fransızca basımı 1948'de gerçekleşti]; *Théories des prépositions* (İlgeç Kuramları) [1950] (yapıtın özgün adı *Præpositionernes Theori*'dir ve bu biçimiyle 1940'ta basılmıştır).

• Louis Hjelmslev (Kopenhag, 1899-Kopenhag, 1965).

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin görüşlerini asıl yaygınlaştıran kişi L. Hjelmslev'dir. Karşılaştırmalı dilbilgisi uzmanı Danimarkalı H. Pedersen'in (1867-1953) öğrencisi olan ve yeni-dilbilgicilerin geleneğinde yetişmiş bulunan L. Hjelmslev, F. de Saussure'ün, E. Sapir'in (1884-1939) ve Rus biçimcilerinin görüşlerinden yararlanarak yazdığı *Principes de grammaire générale* (Genel Dilbilgisi İlkeleri) [1928] adlı yapıtından sonra doktora tezini savundu: *Études baltiques* (Baltık Dilleri Üstüne İncelemeler) [1932]. 1926-1927 yılları arasında, Paris'te, J. Vendryes ve A. Meillet'nin derslerini izledi ve giderek Saussure'cü dilbilimin kavramlarına yöneldi. 1931'den sonra, çalışmalarını V. Brøndal ve H. J. Uldall ile birlikte sürdürdü; geliştirdiği dilbilim kuramına da **glosematik**[3]

3 L. Hjelmslev ile H. J. Uldall'ın 1935 yılının sonlarına doğru ortaya attıkları *glosematik* terimi Yunanca'daki "glossa"dan (dil) gelir. L. Hjelmslev, daha önceki dilbilim çalışmalarıyla bir ilgisi olmadığını vurgulamak için bu terimi seçmiştir. Glosematik kuramını oluşturan kavramların birçoğuna geçmişteki dilbilim çalışmalarında rastlanmaz. (Ayrıca bkz. yukarıda 1 numaralı dipnot.)

adını verdi: Bu konuda, yukarıda sözünü ettiğimiz *Synopsis of an Outline of Glossematics*'i yazdı (H. J. Uldall ile birlikte). Daha sonra, 1943'te, glosematiğin temel yapıtı *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*'yi yayımladı. Türkçe'ye *Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde* ya da *Dil Kuramının Temel İlkeleri* başlığıyla aktarabileceğimiz bu ünlü yapıt, Saussure'cü görüşlerin düzenlenmiş ve bütünlenmiş biçimidir. 1953'te İngilizce'ye (*Prolegomena to a Theory of Language*), 1968'de de Fransızca'ya (*Prolégomènes à une théorie du langage*) çevrildikten sonra yaygınlık kazanan bu çalışmasında L. Hjelmslev kesin bir kuramsal çaba içine girerek, yeni kavramlar ve yöntemler ortaya atar. Amacı, **dil cebiri** diye adlandırdığı bir inceleme yöntemi oluşturmaktır. Bu **dil cebiri,** yalnızca var olan ya da var olabilecek doğal dilleri değil, ama anlatım ve içerik düzlemlerini kapsayan bütün gösterge dizgelerinin yapısını inceler. Bir başka deyişle, dillerin görünüşteki çeşitliliği altında yatan değişmez, ortak özellikleri araştırır. L. Hjelmslev, dili, dildışı olguların (fiziksel, fizyolojik, toplumsal, vb.) yığını olarak değil, kendi kendine yeterli bir bütün, kendine özgü bir yapı olarak görür. Söz konusu yapıyı inceleyecek olan matematiksel-mantıksal kuram (dil cebiri) da tümdengelimli olmak zorundadır. Kuramın doğruluğu deney verilerine göre değil, şu üç koşulu yerine getirmesiyle saptanır: 1. Kuram **tutarlı** olmalıdır: Daha doğrusu, kendi içinde bir çelişki taşımamalıdır; 2. Kuram **tümükapsayıcı** olmalıdır: Düzenlenen kuramsal aygıt, bir **bütünce**[4] içindeki öğeler toplamına uygun olmalıdır; 3. Her iki koşula uyan yöntemler arasından en **yalın** olanı seçmelidir.

L. Hjelmslev, bu koşullara uyan dil kuramını **deneyimsel** (**ampirik** ya da **görgül**) ve **tümdengelimli** diye adlandırır. Ancak, buradaki **deneyimsel** teriminin apayrı bir anlamı vardır. L. Hjelmslev'in **deneyimcilik** (**görgüllük**) ilkesi olarak adlandırdığı olgu, hemen yukarıda belirttiğimiz gibi "betimlemenin çelişkisiz, tümükapsayıcı ve elden geldiğince yalın olması"ndan başka bir şey değildir. Bu nedenle, L. Hjelmslev'in duraksayarak kullandığı deneyimcilik ve deneyimsel kavramlarını başka anlamda yorumlamamak gerekir. Bugün artık, yanlış anlaşıl-

4 *Bütünce:* Bir dilbilimcinin ya da göstergebilimcinin herhangi bir gösterge dizgesini incelemek için belirlediği tutarlı örnekler bütünü *(corpus).*

maları önlemek amacıyla, söz konusu kuramı deneyimsel ve tümdengelimli olarak değil de, **varsayımsal-tümdengelimli** diye adlandırabiliriz.[5] Gerçekten de L. Hjelmslev'in kuramı, deneyimsel verilerden (deney verileri) bağımsız olarak ve belli öncüllere dayanılarak oluşturulmuştur. Ama, bazı öncüller, kuramın uygulanabilmesi (deney verilerine uygulanabilmesi) için gereken koşulları da yerine getirir. Bir başka deyişle, bu öncüllerin, elden geldiğince genel olmaları nedeniyle, deney verilerine uygulanma olasılıkları da çok fazladır. Tümdengelimli kuram da böylece amacına uygun duruma getirilmiş olur.

Doğrudan doğruya bilimkuramsal (epistemolojik) temellere başvurularak oluşturulan **glosematik,** inceleme konusu olarak en geniş anlamıyla metinleri ele alır; herhangi bir dilde var olan ya da var olabilecek bu metinleri bölümlere ayırarak ve **değiştirim** denilen yönteme başvurarak, temelde yatan **dizge**yi ortaya çıkarmaya çalışır.

L. Hjelmslev, F. de Saussure'ün bütün kavramlarını değişikliğe uğrattığı gibi, **gösteren/gösterilen** ikilisini ve **biçim/töz** karşıtlığını da kendi açısından yeniden düzenler. Bu düzenlemeye göre, ses düzlemine **anlatım,** anlam düzlemine de **içerik** adını vermekte; ayrıca, her iki düzlemde de, birimlerin biçimi ile tözünü birbirinden ayırt etmektedir. Böylece, iki düzlem ve dört bölüm saptanmış olur: **Anlatımın tözü** ve **anlatımın biçimi; içeriğin tözü** ve **içeriğin biçimi** (çağdaş dilbilimin ve göstergebilimin doğrultusunu değiştiren çok önemli bir saptamadır bu). L. Hjelmslev, bir dilbilim kuramının, tözleri değil, biçimleri araştırması gerektiğine inanır. Söz konusu biçimi de, gerek anlatım gerekse içerik düzlemlerinde türdeş öğeler arasındaki ilişkiler ağı içinde arar. Çünkü, dilsel birimler tözlerine göre değil, ilişkiler ağı içindeki yerlerine göre tanımlanır. (Bkz. ileride **Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım**'ın 4. altbölümü.)

Demek ki, **glosematik, içkin** bir kuramdır ve diliçi, değişmez öğeleri araştırır.

A. J. Greimas'a göre, modern dilbilimin gerçek kurucusu olan L. Hjelmslev, matematiksel modeli bilimselliğin araştırıl-

5 Bkz. A. J. Greimas ve J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,* Paris, Hachette, 1979, s. 176.

masında temel olarak ele almış ve **glosematik**te soyutlamanın mantığını en uç noktasına kadar götürmüştür.

L. Hjelmslev'in, yine 1943'te yazdığı ama ancak 1963'te yayımlanabilen *Sproget* (Dil) adlı yapıtı da *Dil Kuramının Temel İlkeleri*'nde yer almayan **artsüremli** görüşü ele alır. L. Hjelmslev, bu yapıtta, tarihsel dilbilgisinin bir yorumunu yapar ve yapısal yöntemin ışığı altında dilleri sınıflandırmaya çalışır. Ona göre, "dilbilim yalnızca tipoloji sayesinde tamamıyla genel bakış açılarına erişir ve bir bilim haline gelir."[6]

Öte yandan, L. Hjelmslev'in, 1947-1957 yılları arasında, çeşitli dergilerde yayımladığı dilbilim denemelerinin bir bölümü ilkin 1959'da biraraya getirilmişti. Glosematiği kimi açılardan derinleştiren bu yazılar 1971'de (bazıları İngilizce'den Fransızca'ya aktarılmış olarak) yeniden yayımlandı: *Essais linguistiques* (Dilbilim Denemeleri). Bu denemeler arasında özellikle "Linguistique structurale" ("Yapısal Dilbilim"), "L'analyse structurale du langage" ("Dilin Yapısal Çözümlemesi"), "La stratification du langage" ("Dilin Katmanlaşması") ve "Langue et parole" ("Dil ve Söz") Saussure kuramının yeni bir düzenlemesi olarak görülebilir.

L. Hjelmslev'in 1985'te de *Nouveaux essais* (Yeni Denemeler) adlı kitabı yayımlandı.

L. Hjelmslev, ayrıca, çalışma arkadaşlarıyla birlikte sesbilgisi ve sesbilim konularını ele alan araştırmalar yapmış ve bunları *On the Principles of Phonematics* (Sesbirimbilim İlkeleri Üstüne) adıyla yayımlamıştır (1935 ve 1937). Bu kitapta sözü edilen yeni bilim dalı (**fonematik** yani **sesbirimbilim**), sesbirimleri **kesitleme, belirleme** ve **sınıflandırma** açısından inceler.

- **Glosematik kuramının öbür izleyicileri.**

L. Hjelmslev, H. J. Uldall ve V. Brøndal'in öncülüğünü yaptıkları Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin etkinliklerini ve bu Çevre'nin oluşturduğu **glosematik** adlı kuramı yakından izlemiş ve uygulamış araştırmacılar arasında özellikle şu kişileri saya-

6 Bkz. L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, Minuit, 1966, s. 129.

biliriz: *Structure immanente de la langue française* (Fransız Dilinin İçkin Yapısı) [1965] adlı önemli yapıtıyla tanınan Knud Togeby (1918-1974); Paul Diderichsen (öl. 1964); Marie ve Anders Bjerrum; Aage Hansen; Niels Ege; Henning Spang-Hanssen; E. Fischer-Jörgensen; Jens Holt; glosematiği İspanyolca'nın yapısına uygulayan Emilio Alarcos-Llorach, vb.

4. Sonuç gözlemleri.

Danimarkalı dilbilimcilerin girişimiyle oluşturulan ve giderek dünya dilbilim tarihinde önemi tartışılmaz bir yer tutan Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin çalışmalarıyla dilbilim kuramı daha biçimsel, daha mantıksal bir görünüm almış, bu genel dil kuramını izleyenler doğal dilleri yalnızca ses düzleminde betimlemekle yetinmeyip, anlamsal düzleme ağırlık vermişlerdir. Öte yandan, Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin geliştirdiği **glosematik**, doğal dillerin yanı sıra başka gösterge dizgelerini de çözümleyebilecek nitelikle, genel, evrensel bir kuramdır. Bu açıdan, L. Hjelmslev'in *Dil Kuramının Temel İlkeleri* adlı yapıtı, özellikle de bu yapıtın 22. bölümünde gösterge dizgelerini ele alan incelemesi, yıllar sonra A. J. Greimas tarafından geliştirilecek mantıksal-matematiksel göstergebilim kuramının ilk tutarlı ve sağlam taslağı olarak gösterilebilir (bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü).Yine bu bağlamda, R. Barthes da 1960'lı yıllarda geliştirmeyi tasarladığı, hatta bir elkitabını yazdığı kendine özgü göstergebilim yaklaşımında L. Hjelmslev'in kavram ve ilkelerinden büyük ölçüde yararlanır (bkz. ileride **Roland Barthes** bölümü).

Kısacası Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin ve bu arada L. Hjelmslev'in çalışmaları yalnızca Danimarka'da değil başta Fransa ve A.B.D. olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde ilgi görmüş, özellikle bilimkuramsal değeriyle dil çözümlemelerine, dilbilgisi araştırmalarına, anlambilime ve göstergebilime büyük katkıda bulunmuştur.

Glosematik kuramının terimsel açıdan yoğun ve kapalı bir düzen içermesi, bazı dilbilimciler tarafından eleştiri konusu da

yapılmıştır; ancak, gerçek ve yeni bir evrensel dil kuramı, birbiriyle tanımlanabilecek tutarlı kavramlar ağının kurulması, bu ağı eksiksiz biçimde ve saptırmadan yansıtabilecek yeni terimler düzeninin saptanmasıyla yaratılabilir.

L. Hjelmslev ve çevresindeki yakın arkadaşları da bunu betimlemelerinde ve bilimsel söylemlerinde örnek bir biçimde gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle **glosematik** kuramının tam anlamıyla bir **üstdil** olduğu ve her mantıksal, matematiksel üstdil gibi, anlaşılabilmesi için yoğun bir ön çalışma gerektirdiği unutulmamalıdır.

Amerikan Yapısalcılığı

1. Giriş gözlemleri.

XIX. yy'da Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemleri, hem Avrupa'daki hem de Amerika'daki dil çalışmalarını büyük ölçüde etkilemişti. Ama, XX. yy'ın başlarında, Avrupa'da, **tarihsel dilbilim** yerini **eşsüremli dilbilim**e bırakırken, Amerika'da da, Hint-Avrupa dillerinin incelenmesinden uzaklaşılarak, Kuzey Amerika yerli dillerinin betimlenmesine geçildi. Doğrudan doğruya sözlü geleneğe dayanan Amerika yerli dilleri, birbirlerinden değişik özellikler taşıdıkları gibi, Hint-Avrupa dillerindekilerden değişik ulamlar (kategoriler) da içeriyorlardı. Demek ki, bu konuda yapılacak dilbilimsel bir betimleme, yazılı bütünceye değil de, sözlü bütünceye dayanmak zorundaydı; ayrıca, bu tür bir betimlemede de, karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemleri kullanılamazdı. İşte, bu nedenlerden ötürü, Amerika'da, özellikle XX. yy'ın başlarındaki dil çalışmalarında, daha çok Kızılderili topluluklarını inceleyen başka bilim dallarından (insanbilim, budunbilim, toplumbilim, ruhbilim) yararlanma yoluna gidildi.

XX. yy'ın başlarında, Avrupa'daki dilbilimciler, çeşitli düzeylerdeki dilsel öğelerin düzenini araştırmaya ve bu öğeler arasındaki karşılıklı bağıntıları saptamaya çalışırken **dizge, yapı** kavramlarını ortaya atmışlardı. Öte yandan, Amerikan dilbilimcileri de, hemen hemen aynı dönemlerde, özgün bir **yapı** kavramı geliştirdiler: Onlara göre, yapı, öğelerin birbirleriyle birleşmesinden ve birbirinin yerini almasından doğuyordu. Av-

rupa yapısalcılığı, öğeler arası karşılıklı bağıntılara ağırlık verirken, Amerikan yapısalcılığı, dilsel öğeleri yerlerine, geçirdikleri eşsüremli değişimlere, birbirlerinin yerini almalarına, daha doğrusu **dağılımlarına** göre betimliyordu. Böylece, bazı açılardan ayrı doğrultulara yönelseler de, Avrupa ve Amerika'daki dilbilimcilerin, aynı dönemlerde, eşsüremli bir yaklaşımı benimsedikleri, sözlü dilin yapısını betimlemeye yöneldikleri görülür. İşte Amerikan dilbiliminin bu başlangıç dönemi Amerikan Dilbilim Okulu ya da Amerikan yapısalcılığı diye adlandırılmaktadır. Söz konusu dönemdeki kuramsal ve uygulamalı dilbilim çalışmalarını sürdüren dilbilimciler arasında da özellikle F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield ve Z. S. Harris sayılabilir.

2. *Amerikan yapısalcılığının kurucuları.*

• Franz Boas (Minden, Westfalen, 1858-New York, 1942).

Bir insanbilimci ve budunbilimci olmasının yanı sıra, yenidilbilgicilerin görüşlerinden de esinlenen Alman kökenli F. Boas, Amerika yerli dilleri üstüne araştırmalar yapan ilk bilim adamlarından biridir. 1887'de A.B.D'ne yerleştikten sonra 1899'dan başlayarak Columbia Üniversitesi'nde çok sayıda araştırmacı yetiştiren F. Boas, Amerika yerli dilleri üstüne yapılmış betimlemeleri *Handbook of American Indian Languages* (Amerika Yerli Dilleri Elkitabı) (I, II, III; 1911, 1922, 1939) başlıklı önemli derlemede yayımlamıştır: Bu yapıtta, Amerika kıtasındaki yüz elli aileye ayrılmış binin üstünde dil ele alınmakta ve çeşitli toplulukların yaşamında dilin önemi ortaya çıkarılmaktadır. F. Boas'ın bu girişimiyle, daha önce iktisat ve kültür açısından incelenen topluluklar, artık dil açısından, özellikle de sözcük dağarcığı açısından incelenmiş olmaktadır. Öte yandan, söz konusu elkitabının giriş yazısında da hem dillerin betimlenmesinde izlenecek ilkeler belirlenmeye çalışmış, hem de betimleme için gereken ön çalışmanın (**bütünceyi** hazırlamak için yapılacak **dilsel soruşturu**) yöntemi saptanmıştır. Değişik yıllarda yazdığı yazıları *Race, Language and Culture* (Irk, Dil ve

Kültür) [1940] adlı yapıtında toplayan F. Boas, görüşleriyle Amerikan dilbiliminin öncülerinden biri olmuştur. F. Boas'ın öbür yapıtları asıl uzmanlık alanı olan insanbilime yöneliktir.

• **Edward Sapir (Lauenburg, Almanya, 1884-New Haven, Connecticut, 1939).**

Klasik filoloji öğrenimi gören, Germence konusunda uzmanlaşan ve bu arada Hint-Avrupa dilleriyle yakından ilgilenen Alman kökenli E. Sapir, F. Boas'ın öğrencisi olmuş ve onun etkisiyle Amerika yerli dillerinin betimlenmesine yönelmiştir. 1909'da doktorasını savunduktan sonra Kanada'da (1910-1925), ardından da A.B.D'nde Chicago (1925-1931) ve Yale'de (1931-1939) ders veren E. Sapir, gerek 1921 yılında yayımladığı *Language. An Introduction to the Study of Speech* (Dil. Konuşmanın İncelenmesine Bir Giriş, 1921) adlı yapıtıyla, gerekse 1925'te kurulan *Language* (Dil) adlı dergide çıkan yazılarıyla, genel dilbilim ile budunbilim alanında yeni görüşler ortaya atmış ve Amerikan yapısalcılığının birinci doğrultusu olan **anlıkçı** (mantalist) dilbilim görüşünü yaratmıştır.

Dil olguları ile kültür olguları arasında yakınlık bulunduğunu ileri süren E. Sapir'e göre, dil, daha doğrusu **dilsel davranış**, bireyler arasındaki bildirişimi sağlayan toplumsal etkinliktir; tıpkı sanat, dinsel tören, toplumsal davranış gibi simgelerden oluşan bir dizgedir. Çalışmalarında **düşünce, gerçek** ve **dil** arasındaki ilişkileri ele alan E. Sapir, dilsel davranışı simgesel bir yapı olarak görürken, bu yapının, iç özellikleriyle düşünceyi anlattığına, yansıttığına inanır. E. Sapir, bütünlenmiş bir betimleme yöntemi oluşturmamıştır ama, özellikle sesbilim alanındaki incelemelerinde yapısal dilbilim ilkelerini izlemiş ve geliştirmiştir. **Eşsüremli/artsüremli** ve **içerik/anlatım** karşıtlığını benimsemiş, dilleri, yazıya dayanarak değil sözlü özelliklerine dayanarak betimlemiş ve dilsel öğelerin eklemlenişi ile değerlerini saptamaya çalışmıştır. Sözgelimi, 1925'te *Language* dergisinde yayımladığı "Sound patterns in language" ("Dilde Ses Kalıpları") adlı yazısında **sesbilgisi** ile **sesbilim** arasındaki ayrımı yaptıktan sonra, sesbirimlerin yapısal sınıflandırmasın-

dan söz eder. E. Sapir'in dilbilimsel inceleme düzeyleri açısından getirdiği bir yenilik de, sesbilgisel ve sesbilimsel düzeylere, bir üçüncü düzeyi eklemesidir: **Biçimbilimsel sesbilim** düzeyidir bu. E. Sapir, yalnızca ses boyutuyla değil, anlam boyutuyla da ilgilenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, düşüncenin dil incelemelerinde önemli bir yer tuttuğunu ileri sürer. Gerçekten de, E. Sapir'e göre, diller ile dünya görüşleri arasında yakın bir ilişki vardır. Gerek E. Sapir, gerekse B. L. Whorf, belli bir topluluğun konuştuğu dile bakarak, o topluluktaki bireylerin düşünce yapısının saptanabileceğine inanır (bu varsayım, sonradan **Sapir-Whorf varsayımı** olarak anılacaktır).

E. Sapir, *Language* adlı yapıtında, tümce düzeyine yönelik olarak gerçekleştirdiği çalışmalarında da özgün sonuçlara ulaşmıştır. Tümce boyutunu, dilin yansıttığı çeşitli **kavram ulamları** (kategorileri) açısından inceler. Bu kavram ulamları da ikiye ayrılır: Bir yanda **somut kavram ulamları** ya da **temel ulamlar** (bir kökle ya da türetme yoluyla belirtilen özne, nesne, eylem, vb.), öbür yanda da bir **bağıntı belirten kavram ulamları** (kip, zaman, sayı, cins, vb.) vardır. E. Sapir, bu iki kavram öbeğine dayanarak, tarihsel görüşlerden bağımsız bir dil sınıflandırması önerir. Böylece, dilleri ortak bir kökene, akrabalık ilişkilerine göre değil, kavramsal ulamlara göre sınıflandırır. E. Sapir'in sözdizim konusundaki görüşleri, sonraki yıllarda, Z. S. Harris ve N. Chomsky'nin **çekirdek tümceler** konusunda ortaya atacakları ilkelerin temelini oluşturur.

E. Sapir'in çeşitli dergilerde çıkmış yazılarının çoğu 1949'da D. G. Mandelbaum tarafından yayımlanan *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*'de (Edward Sapir'in Dil, Kültür ve Kişilik Konusundaki Seçme Yazıları) biraraya getirilmiştir.

• **Leonard Bloomfield (Chicago, 1887-New Haven, Connecticut, 1949).**

Amerikan yapısalcılığı içindeki ikinci görüşün öncülüğünü yapan kişidir L. Bloomfield. E. Sapir'in **anlıkçı** yaklaşımını eleştirerek **karşı-anlıkçı** ya da **mekanikçi** görüşü ileri sürmüştür.

L. Bloomfield, Almanca alanında uzmanlaştıktan sonra, sırasıyla Hint-Avrupa dilleri, Amerika yerli dilleri ve genel dilbilim sorunlarıyla ilgilendi. 1909'da doktorasını verdi, 1914'te *An Introduction to the Study of Language* (Dil İncelemesine Bir Giriş) adlı çalışmasını yayımladı. Bu yapıtında W. Wundt'un (1832-1920) ruhbilimsel, tarihsel ve anlıkçı görüşlerinden esinlendi. Daha sonra J. B. Watson'ın (1878-1958), ama daha çok da A. P. Weiss'ın görüşlerinin etkisiyle **davranışçı ruhbilim** anlayışını benimsedi ve eşsüremli dilbilim çalışmalarını doğrudan doğruya davranışçılığa dayandırarak sürdürmeye başladı. Böylece, **anlıkçılık**tan uzaklaşarak **mekanikçiliki** benimsemiş oldu. Bu alandaki görüşlerini de 1925 yılında kurduğu *Language* adlı dergide yayımladı. Sözgelimi "A set of postulates for the science of language" ("Dil Bilimi İçin Bir Öngerçekler Dizisi") [1926] adlı yazısında, kendi tasarladığı betimleme yönteminin temel ilke, kavram, varsayım ve işlemlerini tanımladı.

L. Bloomfield, daha sonra karşılaştırmalı yöntem ile betimleyici yöntemin bir bireşimini yaparak, dilbilim tarihinin başta gelen yapıtlarından birini yazdı: *Language* (Dil) [1933]. Bilimsel nesnelliği arayan L. Bloomfield, bu yapıtında, ruhbilimdeki davranışçılığa dayalı mekanikçi bir anlayışı benimseyerek, dili, düşünce, us, istenç gibi etkenlerden bağımsız olarak ele almış, çözümlemelerinde **anlam** boyutunu dilbilim dışına itmiş, anlam sorununa çok katı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre, dilbilimci yalnızca gördüğü, işittiği **gösteren** boyutunu incelemekle yükümlüdür. Temel bir davranış biçimi olan dil de her davranışın incelenişinde benimsenen **dürtü/tepki** (**uyaran/yanıt**) taslağına göre ele alınmalıdır. L. Bloomfield'in bu yapıtta geliştirdiği **yapısalcılık,** konuşan kişilerin oluşturduğu **sözceler** toplamını (bütünce) inceleme konusu olarak ele alır ve bu sözcelerin iç özelliklerini araştırır. Avrupalı yapısalcılar aynı yıllarda **dil/söz** karşıtlığını benimserken, L. Bloomfield **söz** olgusunu benimser yalnızca. İncelenecek sözceleri de, seslerden oluşan bir dizi, bir anlatım olarak görür; bu sözcelerin anlamıyla doğrudan doğruya ilgilenmez. L. Bloomfield'in gösteren boyutuna ilişkin çözümleme yöntemi, öncelikle söz zincirini öğelerine ayrıştırır, ardından da bu öğelerin, sözce, tümce, biçimbi-

rim içindeki yerlerini, dağılımlarını saptamaya çalışır. **Dağılım** (İng. *distribution*), genel olarak, ses, biçim ya da sözdizim düzeyindeki bir birimin içinde yer alabileceği bağlamlar toplamıdır. İşte, L. Bloomfield'in yapısalcılık anlayışı, doğrudan doğruya dilsel birimleri dağılımlarına göre sınıflandırmaya dayanan, **davranışçı, mekanikçi** bir dilbilim akımıdır.

Sırasıyla Cincinnati (1909-1910), Illinois (1910-1913), Ohio Eyaleti (1914-1927), Chicago (1927-1940) ve Yale (1940-1946) Üniversitelerinde Alman dili, karşılaştırmalı dilbilgisi ve genel dilbilim dersleri veren L. Bloomfield'in yabancı dil öğretimi sorunlarıyla da yakından ilgilendiğini ve bu arada *Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages* (Yabancı Dillerin Pratik Öğrenimi İçin Kılavuz) [1942] adlı kitabı yayımladığını da özellikle belirtelim.

• Zellig Sabbetai Harris (Balta, Ukrayna, 1909-New York, 1992).

L. Bloomfield'in çalışmalarından esinlenen ve yeni-bloomfieldciler diye adlandırılan Yale Okulu'na bağlı dilbilimciler (Z. S. Harris, Morris Swadesh [1909-1967], Bernhard Bloch [1907-1965], G. L. Trager [1906-1992], Robert A. Hall [doğ. 1911]) daha çok sözdizim sorunlarıyla ilgilendiler. Bu dilbilimciler arasında, özellikle Rus kökenli Z. S. Harris'in ilk çalışmaları Bloomfield'ci doğrultuda yer alır. Sami dillerini incelemeye başladığı yıllarda Amerika yerli dillerini de betimlemeye girişen Z. S. Harris'in çalışmalarının temelinde genel dilbilim ilkelerini saptamaya yönelik kuramsal bir kaygı yatar.

1934'te doktorasını tamamladıktan sonra Pennsylvania Üniversitesi ile Michigan Üniversitesi'nde ders veren Z. S. Harris 1946'da yayımladığı "From morpheme to utterance" ("Biçimbirimden Sözceye") başlıklı yazısında doğal dilleri betimlemede kullanılacak biçimsel bir yöntem oluşturdu ve bu yöntemi İngilizce'den, Arapça'dan ve Hidatsa dilinden (Amerika Kızılderililerinin bir dili) alınmış parçalara uygulayarak yaklaşımının hem tutarlılığını hem de genelliğini kanıtlamaya çalıştı. 1951'de *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilimde

Yöntemler) [bu kitap 1963'te *Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilim) başlığıyla yeniden basıldı] adıyla yayımladığı yapıtta, **sesbilim**in, **biçimbilim**in ve **dağılımsal tümcebilim**in ilkelerini, yöntemlerini saptadı ve bunları İngilizce, İbranice, Svahili gibi birbirinden değişik dillere uyguladı.

L. Bloomfield dağılımcılık yöntemini dilsel birimlere yöneltirken, Z. S. Harris, aynı yöntemi birimler dizisinde, bir başka deyişle, tümceler arası ilişkilerde sınadı: Bir bütünceden kalkarak, bu bütüncenin bağlı olduğu dilin işleyiş kurallarını saptamaya çalıştı.

Bu yaklaşımda temel amaç, sözdizimsel birimlerin bütün dağılımlarını bulmaktır. Araştırma sonucu aynı dağılımlı birimler, **eşdeğerli birimler** olarak kabul edilir ve aynı sınıflar içine yerleştirilir. Böylece, az sayıdaki genel sınıflar elde edilmiş olur; bu sınıflar yardımıyla da tümcelerin düzenleri simgelerle, formüllerle belirlenir.

Z. S. Harris, tümce düzeyine uyguladığı çözümleme sonucu dağılımsal incelemenin yetersizliğini görünce **dönüşüm** kavramını ortaya attı. Buna göre, bir yanda **çekirdek tümceler** diye adlandırılan yalın tümce kuruluşları, öbür yanda da bu çekirdek tümcelerden dönüşümler yoluyla üretilmiş karmaşık tümce kuruluşları bulunmaktadır.

Z. S. Harris'in sözdizimsel boyuta ilişkin görüşleri, sonradan, öğrencisi N. Chomsky tarafından geliştirildi.

Z. S. Harris'in daha sonraki aşamalarda yer alan çalışmalarıysa özellikle **söylem çözümlemesi**ne ilişkindir: *String Analysis of Sentence Structure* (Tümce Yapısının Diziliş Çözümlemesi) [1962], *Discourse Analysis Reprints* (Söylem Çözümlemeleri) [1963]. 1968'de yayımladığı yapıttaysa dilin matematiksel yapılarını incelemiştir: *Mathematical Structures of Language* (Dilin Matematiksel Yapıları).

Z. S. Harris'in öbür yapıtları arasında da şunları belirtebiliriz: *Papers in Structural and Transformational Linguistics* (Yapısal ve Dönüşümsel Dilbilim Üstüne Bildiriler) [1970]; *Notes du cours de syntaxe* (Sözdizim Dersi Notları) [1976; 1973-1974 yıllarında Paris'te Vincennes Üniversitesi'nde verdiği derslerin Fransızca çevirisi].

• **Öbür temsilciler ve yapıtları.**

Amerikan yapısalcılığı içinde yer alan öteki dilbilimciler arasında da şu adlar sayılabilir: Charles F. Hockett (1916-2000): *A Manual of Phonology* (Sesbilim Elkitabı) [1955] ve *A Course in Modern Linguistics* (Modern Dilbilim Dersleri) [1958]; Eugene A. Nida (doğ. 1914): *Morphology* (Biçimbilim) [1944]; **tagmemik**[1] adını verdiği, yapısalcı bir dilbilim kuramı geliştiren Kenneth L. Pike (1912-2000): *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* (İnsan Davranışı Yapısının Bir Birleşik Kuramı Açısından Dil) [3 cilt, 1954-1960].

3. *Sonuç gözlemleri.*

Amerikan yapısalcılığı olarak sunduğumuz ve Amerikan dilbilimini 1955-1960 yıllarına dek etkilemiş olan bu çalışmaların dil olgusuna altı değişik açıdan yaklaştıkları görülür. Bu nedenle, Amerikan dilbiliminin başlangıç dönemindeki incelemeler dilbilimciler tarafından genellikle şu altı dala ayrılır[2]: 1. **sesbilgisi:** dildeki sesleri söyleme ve işitme açısından inceleyen bilim dalı; 2. **sesbilim:** dildeki sesleri, sözce içinde ayırıcı bir işlev taşıyan sesbirimler açısından sınıflandıran bilim dalı; 3. **biçimbilim:** dilbilgisel ya da sözlüksel açıdan bir anlamı olan en küçük yapısal birimleri (biçimbirimler) saptayan ve bunların birleşimlerini, değişimlerini inceleyen bilim dalı; 4. **biçimbilimsel sesbilim:** biçimbirimlerin sessel oluşumlarını, değişik dilbilgisel kuruluşlar içindeki sesbilimsel değişimlerini araştıran bilim dalı; 5. **tümcebilim:** tümcelerin kuruluşlarını, yapılarını araştıran bilim dalı; 6. **sözlükbilgisi:** dil dizgesi içindeki anlam taşıyan öğelerin dizelgesini çıkaran ve inceleyen bilim dalı.

1 İngilizcesi: *tagmemics*: Bu adlandırma bir dilbilgisel biçimin anlamlı en küçük birimi olarak kabul edilen ya da bir başka deyişle "dilbilgisel birim" anlamına gelen tagmem (İng. *tagmeme*) incelemesi demektir.

2 Bkz. J. Kristeva, *Le langage, cet inconnu*, Paris, Seuil, 1981, Points dizisi, s. 243 (J. Kristeva'nın yararlandığı kaynak: J. B. Carroll, *The Study of Language, A Survey of Linguistics and Related Disciplines in America*, 1959).

Altı bölümde toplanan bu çalışmalar, sonraki yıllarda, N. Chomsky'nin öncülüğünü yaptığı üretici-dönüşümsel dilbilgisi akımı açısından yeniden değerlendirilecek, **Amerikan yapısalcılığı** ve **dağılımcılık** (İng. *distributionalism*) bu yeni yöneliş içinde eleştirilerek eski gücünü yitirecektir (bkz. ileride **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü).

André Martinet ve İşlevsel Dilbilim

1. Giriş gözlemleri.

Prag Dilbilim Çevresi'nin özellikle sesbilim alanında ortaya attığı işlevselci anlayış (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü), bir yandan bu çevrenin öncülerinden R. Jakobson'un daha sonraki çalışmalarıyla (bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü), bir yandan da Fransız dilbilimcisi A. Martinet'nin araştırmalarıyla iki değişik doğrultuda gelişmiştir.

2. André Martinet'nin yaşamı ve yapıtları.

A. Martinet (Saint-Alban-des-Villards, Savoie bölgesi, 1908-Châtenay-Malabry, 1999) orta öğrenimini Paris'te yaptı. Sorbonne'da İngilizce agregasyonunu hazırladı. Aynı dönemde, Paris'te École pratique des hautes études'de ve Sorbonne'da F. Mossé ile J. Vendryes'in Germence konusundaki derslerini izledi (1928-1929). Bir yıl süreyle Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1932-1933 yılları arasında Collège de France'ta (Paris) A. Meillet'nin yönetiminde başladığı tez çalışmasını onun ölümünden bir yıl sonra 1937'de savundu. Yine 1937 yılında ikinci bir tez çalışması yaptı. 1938'de École pratique des hautes études'ün (Paris) Sesbilim Bölümü başkanlığına getirildi. 1932-1938 yılları arasında Prag Dilbilim Çevresi'nin temsilcileriyle,

özellikle de N. Trubetskoy'la yakın ilişki kurdu. Yine aynı dönemde, özellikle Danimarka'da yaşadığı yıllarda, Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kurucularından L. Hjelmslev'in çalışmalarını ve **glosematik** diye adlandırılan genel dilbilim akımının oluşumunu (bkz. yukarıda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) yakından izleme olanağı buldu. İkinci Dünya Savaşı'nda tutsak düştü; kaldığı kampta dört yüz dokuz Fransız tutsağa yönelik olarak sürdürdüğü bir araştırmayla çağdaş Fransızca'nın sesbilimsel betimlemesini hazırladı (1941).

1946-1955 yılları arasında A.B.D'nde yaşadı. E. Sapir'in ve L. Bloomfield'in ortaya attığı dilbilim akımının (bkz. yukarıda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) gelişmesine tanık oldu. 1946'da *Word* adlı dilbilim dergisinin yönetimini üstlendi ve bu görevini 1965 yılına kadar sürdürdü. Yardımcı bir uluslararası dil geliştirmeyi amaçlayan International Auxiliary Language Association'ın yöneticiliğini yaptı. 1947'den sonra, New York'taki Columbia Üniversitesi'nde dilbilim profesörü olarak çalıştı. 1955'te Fransa'ya dönerek Sorbonne'daki Dilbilim Enstitüsü'nde, René Descartes Üniversitesi'nde (Paris V Üniversitesi) ve École pratique des hautes études'de genel dilbilim dersleri verdi. Çevresindeki araştırmacılarla birlikte *La Linguistique* dergisini yayımlamaya başladı (1965). 1976'da da yapısal dilbilimin bir kolu olan **işlevsel dilbilim**i geliştirmek ve yaymak amacıyla Société internationale de linguistique fonctionnelle'i (Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu) kurdu, *La Linguistique* dergisi de 1977'den başlayarak bu kurumun, daha doğrusu derneğin yayım organına dönüştü. (A. Martinet 1980 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara'da Türk Dil Kurumu'nda işlevsel dilbilimin çeşitli sorunları üstüne konuşmalar yapmıştır.)

Genel dilbilim sorunlarına O. Jespersen'in (1860-1943) çalışmalarını (bkz. ileride **Otto Jespersen** bölümü) okuyarak yönelen A. Martinet'nin yayımlanan ilk iki kitabı, yukarıda sözünü ettiğimiz iki değişik tez çalışmasıdır. 1937'de Kopenhag'da yayımlanan birinci tez çalışması Germen dillerine yöneliktir: *La gémination consonantique d'origine expressive dans les langues germaniques* (Germen Dillerinde Anlatımsal Kökenli Ünsüz İkilen-

mesi). İkinci tez çalışmasıysa Danca'ya yöneliktir: *La phonologie du mot en danois* (Danca'da Sözcüğün Sesbilimi, 1938).

A. Martinet, 1941'de tutsak subaylar kampında kaldığı sırada yaptığı ve yine yukarıda değindiğimiz sesbilimsel soruşturunun verilerine dayanarak *La prononciation du français contemporain*'i (Çağdaş Fransızca'da Söyleyiş) [1945] yayımladı. 1945 yılı içinde A. Martinet'nin bir başka önemli çalışması daha çıktı. Fransa'da Hauteville (Savoie) yöresinde konuşulan "ağız"ın sesbilimsel açıdan betimlemesiydi bu çalışma: *Description phonologique du parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)* (Hauteville'deki [Savoie] Fransız-Provence Ağzının Sesbilimsel Betimlemesi).[1] Dilbilimci, 1949'da, yapısal dilbilim çözümlemelerinin işlevsel niteliğine dikkati çeken İngilizce bir yapıt yayımladı: *Phonology as Functional Phonetics* (İşlevsel Sesbilgisi Olarak Sesbilim). **İşlevsel** terimini 1962'de basılan *A Functional View of Language* (Dilin İşlevsel Bir Görünüşü) adlı yapıtının başlığında da kullandı A. Martinet. Bu yapıtın Fransızca çevirisiyse *Langue et fonction* (Dil ve İşlev) adıyla gözden geçirilmiş olarak 1969'da yayımlandı. Kendinden önceki birçok dilbilimci gibi dil öğretimine ve somut dilbilimsel uygulamalara önem veren A. Martinet'nin de, aynı dönemde yazdığı, ama biri 1947'de öbürüyse 1965'te basılan dil öğretimiyle ilgili iki değişik yapıtı vardır: *Initiation pratique à l'anglais* (İngilizce'ye Pratik Giriş) ve *Initiation pratique à l'allemand* (Almanca'ya Pratik Giriş). Ama, A. Martinet, yapıtları arasında önemli bir yer tutacak olan kitabını 1955'te yayımladı: *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique* (Ses Değişimlerinin Düzeni. Artsüremli Sesbilim İncelemesi). O tarihe dek yazılmış **artsüremli sesbilim** çalışmalarının en genişi olan bu yapıtında, A. Martinet ayrıca öğretisinin temel ilkelerini açıklar. Beş yıl sonra basılan *Éléments de linguistique générale* (Genel Dilbilim İlkeleri)[2] [1960] ise genel

1 A. Martinet ilkin 1945'te *Revue de linguistique romane* dergisinin XV. cildinde (1939 tarihini taşımaktadır bu cilt) çıkan bu uzun incelemesini 1956'da gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimiyle kitap olarak yayımladı: *La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)* [Cenevre, Droz ve Paris, Minard].

2 Türkçe çevirisi: *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. B. Vardar, Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

dilbilim ilkelerinin açık seçik olarak sunulduğu bir elkitabıdır. Birçok baskısı yapılan bu yapıt on altı dile çevrilmiştir.

A. Martinet öte yandan, daha çok işlevsel dilbilim doğrultusunda, yani kendi kavramsal anlayışına göre yazılan, ansiklopedi niteliğinde, iki geniş oylumlu ortak yapıtı yönetti: *Le langage* (Dil) [1968] ve *La linguistique, guide alphabétique* (Dilbilim. Alfabetik Kılavuz) [1969]. 1973'te sesbilimci H. Walter ile birlikte *Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel*'i (Gerçek Kullanımı İçinde Fransızca'nın Söyleyiş Sözlüğü) yayımladı. 1979'daysa çevresindeki işlevselcilerle birlikte, Fransızca'nın işlevsel dilbilgisini hazırladı: *Grammaire fonctionnelle du français* (Fransızca'nın İşlevsel Dilbilgisi).

A. Martinet ayrıca çeşitli dergilerde Fransızca ve İngilizce olarak çıkmış, dilbilimin çeşitli sorunlarına yönelik yazılarının birçoğunu, daha önce yayımlanmamış bazı yazılarıyla birlikte değişik kitaplarda toplamıştır. Bunlar arasında özellikle *La linguistique synchronique* (Eşsüremli Dilbilim) [1965; 1939 ve 1949 arasında çıkmış yazılarını içerir], *Le français sans fard* (Yapmacıksız Fransızca) [1969] ve İngilizce, Fransızca yazılarını topladığı *Studies in Functional Syntax/Études de syntaxe fonctionelle* (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [1975] sayılabilir.

Kuramcının daha sonraki yayınları arasında da şunları belirtmek gerekir: *Syntaxe générale* (Genel Sözdizim) [1985]; *Des steppes aux océans. L'indo-européen et les "Indo-Européens"* (Bozkırlardan Okyanuslara. Hint-Avrupa Dili ve "Hint-Avrupalılar") [1986]; *Fonction et dynamique des langues* (Dillerin İşlevi ve Dinamiği) [1989]; *Mémoires d'un linguiste. Vivre les langues* (Bir Dilbilimcinin Anıları. Dilleri Yaşamak) [1993].

3. *İşlevselciliğin uygulama alanları.*

Fransa'da özellikle A. Martinet tarafından sürdürülen **işlevselcilik** (Fr. *fonctionnalisme*) anlayışı, "gerçekçi" bir dilbilimsel çözümleme yöntemidir. **İşlevsel dilbilim,** dil dizgesi içindeki öğeleri ve bu öğeler arasındaki bağıntıları, bildirişimdeki işlevleri açısından inceler. Bu dilsel işlevler, her çeşit önsellik-

ten uzak durularak ve yalnızca dilsel gereçler incelenerek saptanır.

N. Trubetskoy'un görüşlerinden (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) esinlenen A. Martinet, öncelikle bu dilbilimcinin önerdiği ilkeleri ele almış ve sesbirimleri onun gösterdiği yönde ama kendi görüşlerini de işin içine katarak sınıflandırmıştır. Bu nedenle, işlevselci terimi daha çok N. Trubetskoy doğrultusunda yer alan, dolayısıyla dilin bildirişim işlevine ağırlık veren ve konuşucunun sözcelerde gerçekleştirdiği değişik seçmelerin görünürdeki özelliklerini bulmaya çalışan A. Martinet'yi ve çevresindeki dilcileri belirtir.

İşte bu görüş açısı, A. Martinet'nin **işlevsel sesbilgisi** diye tanımladığı sesbilimde yaygınlık kazanmıştır öncelikle. Bu sesbilim, **işlevsel** ve **yapısal** bir sesbilimdir, bir başka deyişle, her dilin seslerini bir bağlam içindeki işlevlerine göre ve dilin öbür sesleriyle kurdukları bağıntılar açısından betimler ve sınıflandırır. A. Martinet, **genel sesbilim** ve **eşsüremli sesbilim** çalışmalarının yanı sıra, **artsüremli sesbilim**le de yakından ilgilenmiştir: *Économie des changements phonétiques* adlı yapıtı artsüremli sesbilimin temel yapıtlarından biridir. Bu yapıt, yapısal yöntemin tarih konusunda da verimli olduğunu gösterir.

Öte yandan, A. Martinet, kendi kuramının temel öğelerini ya da ilkelerini bir giriş kitabı niteliğindeki *Éléments de linguistique générale*'de açıklar. İnsan topluluklarının, bildirişim gereksinmeleri ile **en az çaba yasası**nı uyumlu bir biçimde biraraya getirdiğine ve böylece dilsel tutumluluğun ya da işlevsel verimliliğin doğduğuna inanan A. Martinet'ye göre bir bildirişim aracı olan ve insan deneyiminin verilerini özel bir biçimde düzenleyen diller, **çift eklemli** dizgelerdir. Dilin bildirişim işlevi üstünde durmak, A. Martinet'nin dilbilim anlayışının temelini oluşturur. Dilin çift eklemli olduğunu söylemekse, dilin iki değişik düzlemde çeşitli birimlere ayrıştırılabileceğini belirtmek demektir (**çift eklemlilik:** Fr. *double articulation*). A. Martinet, **birinci eklemlilik** (Fr. *première articulation*) boyutunda en küçük anlamlı birimlerin (**anlambirimler:** Fr. *monèmes*) birbirleriyle birleştiğini; **ikinci eklemlilik** (Fr. *deuxième articulation*) boyutundaysa, anlamlı birimlerin, anlamı olmayan en küçük birim-

lere (**sesbirimler:** Fr. *phonèmes*) ayrıştığını söyler. Böylece, insan toplulukları, otuz kırk dolayında sesbirimle binlerce anlambirim oluşturabilmekte, bu anlambirimler aracılığıyla da sonsuz sayıda durumu, deneyim olgusunu anlatabilmektedir. A. Martinet'ye göre bu ayrıcalık yalnızca doğal dillere özgüdür.

İşlevsel dilbilim alanındaki çalışmalarını önceleri sesbirimler boyutuna yönelik olarak sürdüren A. Martinet, 1956'dan sonra anlambirimler boyutuna yönelmeye başlamış ve böylece sesbilim araştırmalarından sözdizim (tümcebilim) araştırmalarına geçmiştir.

Ses düzeyinin, sözdizim düzeyine göre daha önce incelenmeye başlanmasının nedeni, ses olgularının sözdizim olgularından daha yalın, daha az karmaşık olmasıdır.

A. Martinet birinci eklemlilik boyutunda yer alan anlambirimleri, işlevlerine ve birleşebilirliklerine göre betimler ve sınıflandırır: Genelde **sözlüksel anlambirimler** (sözlükbirimler) ile **dilbilgisel anlambirimlere** (biçimbirimler) ayrılan bu öğeler tümcedeki işlevleri açısından da üçe ayrılır: **bağımsız anlambirimler, bağımlı anlambirimler, işlevsel anlambirimler.** Bu anlambirimlere ayrıca **yüklemsel anlambirimler** ile **kiplikler** eklenir.

A. Martinet'nin sözdizim kuramı, **yüklem** kavramı çevresinde gelişir. Anlambirimlerin saptanması da sözcede zorunlu öğe olan **çekirdek** (yüklem) ile çevresindeki **yayılım** öğelerine göre yapılır.

İşlevsel dilbilim, Martinet'ci tanımlamalar eşliğinde belirtirsek, **sesbilgisi** (dilin seslerini özel bir dilden bağımsız olarak inceler), **sesbilim** (dilin seslerini belli bir dil dizgesi içindeki ayırıcı değerleri, işlevleri açısından inceler) ve **tümcebilim** (bir tümceyi oluşturan anlambirimler arasındaki bağıntıları saptar ve sınıflandırır) çalışmaları yanı sıra, aynı yoğunlukta olmasa da **biçimbilim** (anlambirimlerin gösteren boyutundaki değişikliklerini inceler) ve **değerbilim** (belli bir dildeki dilsel birimlerin karşıtlıklar yoluyla ortaya çıkmış "anlam" değerlerini inceler) araştırmaları da yapar. **Anlambilim** (anlam olgularını genel olarak ele alır) çalışmaları ise işlevsel dilbilim içinde yer almaz.

4. İşlevselciliğin kuramsal temelleri.

A. Martinet, **betimleyici** olduğu kadar **açıklayıcı yapısalcılık** yanlısıdır. Onun için önemli olan dilsel süreçleri doğru bir biçimde gözlemlemek ve yorumlamaktır. Bu amaçla, gözlemlenen olgular arasında dilsel öğenin bildirişim değerini ortaya çıkaran **belirginlik** kavramı üstünde durur.

A. Martinet'nin kuramı "gerçekçi varsayımlar demeti"dir. Ona göre, dilbilimdeki kuramsal örnekçe (model) evrensel soyut yapıları araştıran mantık ve matematik gibi **varsayımsal-tümdengelimli** olamaz. Dilden dile değişen ses ve sözdizim özelliklerini araştıran bir dilbilim yöntemi, *önsel* olarak saptanmış bir kurama değil, olguların deneysel olarak gözlemlenmesinden kaynaklanan verilere dayanır. Böylece olgulardan kurama, kuramdan da olgulara uzanan iki yönlü bir gidiş dönüş başlar. Yapının, araştırmacının kafasında değil de, daha çok olguların içinde bulunduğuna inanan ve bu nedenle gözleme, deneye ağırlık veren A. Martinet, kuramsal yaklaşımını **deneyimsel-tümdengelimli** (ya da **görgül-tümdengelimli**) diye adlandırır.

Kuramsal yaklaşımını böyle bir doğrultuya yerleştiren A. Martinet, çağdaş dilbilim kuramları arasında özellikle N. Chomsky'nin geliştirdiği üretici-dönüşümsel dilbilgisi akımına (bkz. ileride **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) yazılarında ve derslerinde sürekli olarak karşı çıkmıştır. Varsayımsal-tümdengelimli yaklaşımı benimseyen üretici-dönümsel dilbilgisi kuramını mantığın temsilcisi olarak görmüş ve bu akımın dilbilime karşı bir saldırı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, söz konusu yaklaşımı **önsellik**le, **biçimsellik**le suçlamıştır.

Tasarladığı işlevsel dilbilim "gerçekçi" dilbilim diye adlandırılmaktadır. Bu "gerçekçilik" terimsel sorunlarla ilgili bir kaygı da yaratmıştır A. Martinet'de. Gerçekten de Fransızca **synthème** (*birleşkebirim*) terimi dışında bir terim yaratma gereksinmesi duymamıştır A. Martinet. Ona göre deneyimsel-tümdengelimli yaklaşım da bunu gerektirir. Böylece, hem terim kargaşasına karşı çıkıldığına, hem de önsellikten uzak durulduğuna inanır.

A. Martinet yapıtlarında ve derslerinde işlevsel dilbilimi savunurken başka dilbilimcileri ve dilbilim akımlarını nasıl eleştirmişse, dilbilim, anlambilim ve göstergebilim kuramlarının bazı öncüleri ve uygulayıcıları da A. Martinet'nin dile yaklaşımına karşı çıkmıştır. Sözgelimi Fransız göstergebilimcisi J.-C. Coquet dilbilimi her şeyden önce bir gözlem bilimi olarak kabul eden ve "gerçek"ten kopmamak için tıpkı bir yerbilimcinin mineralleri toplayıp gözlemlemesi gibi, dilsel olayları **alan çalışması**yla derleyip betimleyen bir dilbilimcinin araştırmasını gerilerde kalmış dil çalışmalarına benzetir. J.-C. Coquet'ye göre çağdaş dilbilimin amacı dilin herhangi bir düzlemini hemen sunabilecek birkaç betimleme örnekçesi hazırlamak değil, bir "dilbilim kuramı nasıl oluşturulabilir?" sorusunun yanıtını araştırmaktır.[3]

A. Martinet'ye ve işlevsel dilbilim yaklaşımının temeline yapılan eleştirilerin en sertiyse Paris Göstergebilim Okulu'nun kurucusu A. J. Greimas'tan gelir. Gerçekten de A. J. Greimas eleştirisini iyice ileri götürerek, A. Martinet'nin Fransa'daki dilbilimsel ve göstergebilimsel düşüncenin gelişmesinde hiçbir rol oynamadığını, sesbilimin Fransa'da A. Martinet aracılığıyla değil, doğrudan N. Trubetskoy ve R. Jakobson'un çalışmalarıyla tanındığını belirtir. A. Martinet'nin düşüncesinin temelinde yatan pozitivist gerçekçiliğin göstergebilimin gelişmesini engellediğini vurgular.[4] (A. J. Greimas ve J.-C. Coquet'nin çalışmaları için bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü.)

5. André Martinet'nin çevresindeki işlevselciler.

A. Martinet'nin görüşleri doğrultusunda gelişen işlevselcilik başta Paris'teki René Descartes Üniversitesi (Paris V Üniversitesi) ve École pratique des hautes études (IV. Bölüm) olmak

3 Bkz. J.-C. Coquet (yön.), *Sémiotique. L'École de Paris*, Paris, Hachette, 1982, s. 8-9.

4 Bkz. M. Arrivé ve J.-C. Coquet yönetiminde ve É. Landowski'nin önsözüyle yayımlanan *Sémiotique en jeu. À partir et autour de l'œuvre d'A. J. Greimas*, Paris-Amsterdam-Philadelphia, Hadès-Benjamins, 1987, s. 303-304.

üzere çeşitli üniversite ve araştırma kurumlarında görevli öğretim üyeleri ve dilbilim uzmanları tarafından aynen ya da geliştirilerek sürdürülmüştür. Bu araştırmacılar arasında özellikle şu adları sayabiliriz: - Georges Mounin (1910-1993): *Les problèmes théoriques de la traduction* (Çevirinin Kuramsal Sorunları) [1963], *La linguistique du XXe siècle* (XX. Yüzyıl Dilbilimi) [1972]; *Travaux pratiques de sémiologie générale* (Genel Göstergebilim Uygulama Çalışmaları) [1994] (bkz. ileride **Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler** bölümü); - Luis J. Prieto (1926-1996): *Messages et signaux* (Bildiriler ve Belirtkeler) [1966]; *Études de linguistique et de sémiologie générales* (Genel Dilbilim ve Göstergebilim İncelemeleri) [1975]; - Denise François: *Français parlé* (Konuşulan Fransızca) [1974]; - Frédéric François: Yönetiminde hazırlanan *Linguistique* (Dilbilim) [1980]; - Henriette Walter: *La phonologie du français* (Fransızca'nın Sesbilimi) [1977], *Le français dans tous les sens* (1988), *L'aventure des langues en Occident* (Batı'da Dillerin Serüveni) [1994], *L'aventure des mots français venus d'ailleurs* (Başka Yerlerden Gelmiş Fransızca Sözcüklerin Serüveni) [1997]; - Jeanne Martinet: *Clefs pour la sémiologie* (Göstergebilim İçin Açıklamalar) [1973]; - Mortéza Mahmoudian: *Les modalités nominales en français* (Fransızca'da Ad Kiplikleri) [1970] ve yönetiminde hazırlanan *Pour enseigner le français* (Fransızca'yı Öğretmek İçin) [1975]; - Conrad Bureau: *Linguistique fonctionelle et stylistique objective* (İşlevsel Dilbilim ve Nesnel Biçembilim) [1976], *Syntaxe fonctionnelle du français* (Fransızca'nın İşlevsel Sözdizimi) [1978]; - Claude Tchekhoff: *Aux fondements de la syntaxe: l'ergatif* [Sözdizimin Temellerinde: Eden Durumu) [1978]; - Christos Clairis (doğ. 1941): *El qawasqar. Lingüística fueguina. Teoría y descripción* (Kavaşkar. Ateş Adası Dilbilimi. Kuram ve Betimleme) [1987], *Travaux de linguistique fonctionnelle* (İşlevsel Dilbilim Çalışmaları) [2005]; ve son yıllardaki araştırmalarıyla Fransa'da dil sorunlarıyla yakından ya da uzaktan ilgilenen birçok aydının, yazarın dikkatini çekerek "popüler bir dilbilimci" örneği yaratmayı ve bu arada işlevsel dilbilimin sınırlarını aşmayı başaran Claude Hagège (doğ. 1936): *La grammaire générative. Réflexions critiques* (Üretici Dilbilgisi. Eleştirel Düşünceler) [1976], *La structure des langues*

(Dillerin Yapısı) [1982], *La réforme des langues: histoire et avenir* (Dillerin Reformu: Tarih ve Gelecek) [5 cilt, 1983-1990; 5. cilt, I. Fodor ile birlikte], *L'homme de paroles: contribution linguistique aux sciences humaines* (Söz Adamı: İnsan Bilimlerine Dilbilimsel Katkı) [1985], *Le français et les siècles* (Fransızca ve Yüzyıllar) [1987], *Le souffle de la langue* (Dilin Soluğu) [1992; gözden geçirilmiş yeni baskı, 1994]; *Halte à la mort des langues* (Dillerin Ölümüne Son) [2000].

Bu araştırmacılar arasında G. Mounin, L. J. Prieto, J. Martinet, vb. işlevsel dilbilimin kavram ve ilkelerini özellikle 1970'li yıllardan başlayarak doğal diller dışındaki dizgelere uygulamaya, buradan da bir **işlevsel göstergebilim** ya da **bildirişim göstergebilimi** oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak bu tür araştırmaların ayrı bir bilim dalı, hele bir göstergebilim kuramı oluşturduğunu ileri sürmek olanaksızdır. Çünkü, işlevsel dilbilim, doğrudan doğruya bildirişim kavramı üstüne dayanılarak kurulmuştur ve "gerçek" olguların, yapıların betimlenmesine dayanır. Böyle bir yaklaşımın kavramlarını, istemli bir bildirişim amacı içermeyen ve doğrudan doğruya kendi içinde anlam üretici bir evren taşıyan resim, müzik, yazın gibi anlamlama dizgelerine uygulamak en azından tutarsızlıklara yol açar. İşlevsel dilbilimin verileri, doğal diller dışında olsa olsa trafik işaretleri, sağır-dilsiz alfabesi, vb. gibi bildirişim amaçlı gösterge dizgelerine uygulanabilir. Bu tür yaklaşımları da ayrı bir bilim dalının uygulamaları olarak görmek en azından işlevsel dilbilime haksızlık etmek olur. Bu tür çalışmalar doğrudan doğruya işlevsel dilbilimin bir eklentisidir. (Göstergebilimsel etkinlikler için bkz. ileride **Göstergebilim Kuramları** bölümü.)

Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi

1. Giriş gözlemleri.

XX. yy'daki dilbilimciler arasında devrim yaratan kuramcılardan da söz edilir. Bunlardan biri İsviçreli dilbilimci F. de Saussure, öbürüyse Amerikalı N. Chomsky'dir. F. de Saussure dil incelemelerini bilimsel bir doğrultuya oturtan ve Avrupa'daki **yapısal dilbilim** yöntemlerinin doğmasını sağlayan kişi olarak görülürken (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü), N. Chomsky de Amerika'da L. Bloomfield'in geliştirdiği dağılımsal dilbilimin (bkz. yukarıda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) sınıflandırıcı, yapısal yaklaşımını aşarak **üretici** (İng. *generative*) ve **dönüşümsel** (İng. *transformational*) bir dilbilgisi anlayışı getiren kişi olarak benimsenir.

2. Noam Chomsky'nin yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri.

1928 yılında Philadelphia'da doğan N. Chomsky, Pennsylvania Üniversitesi'nde dilbilim, matematik ve felsefe okudu, özellikle de Z. S. Harris'in öğrencisi oldu. Onun etkisiyle 1950 yılına doğru sözdizimde **dönüşüm** sorunlarını incelemeye başladı. 1951-1955 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde araştırma

yapma olanağı elde eden N. Chomsky bu üniversitede, Bloomfield'ci anlayışın karşısında yer alan R. Jakobson'un görüşlerinin etkisi altında kaldı. 1951 yılında, çağdaş İbranice üstüne yenibloomfieldci okulun yöntemsel yaklaşımına bağlı kalarak hazırlamış olduğu yüksek lisans tezini çoğaltılmış metin olarak yayımladı: *Morphophonemics of Modern Hebrew* (Çağdaş İbranice'nin Biçimbilimsel Sesbilimi). Daha sonra Amerikan yapısalcılarının geliştirdiği sözdizim yöntemlerindeki işlemlerin mantıksal ve matematiksel temellerini araştırdı: *Systems of Syntactic Analysis* (Sözdizimsel Çözümleme Dizgeleri) [1953] ve *The Logical Structure of Linguistics Theory* (Dilbilim Kuramının Mantıksal Yapısı) [1955]. Pennsylvania Üniversitesi'nde dönüşümsel inceleme yöntemi konusunda hazırladığı doktora tezini de 1955'te sonuçlandırdı: *Transformational Analysis* (Dönüşümsel Çözümleme).

1955'te Massachusetts Institute of Technology'de (M.I.T.) modern diller ve genel dilbilim profesörlüğüne atanan N. Chomsky, 1956'da yazdığı ve aynı yıl bildirişim kuramı konusunda düzenlenen bir toplantıda sunduğu çalışmasıyla dikkatleri üstüne çekti. Bu, "Three models for the description of language" ("Dil Betimlemesi İçin Üç Örnekçe") adını taşıyan bir incelemeydi. Odak noktasını sözdizim boyutunun oluşturduğu bir dilbilgisi geliştirmek isteyen, daha doğrusu kurallara uygun bütün tümceleri üretebilecek ve betimleyebilecek bir dilbilgisi amaçlayan N. Chomsky, önce iki dilbilgisinin eleştirisini yapar, ardından da yeni bir dilbilgisi örnekçesi sunar:

a. **sonlu sayılı durumlar dilbilgisi:** Rus matematikçisi A. A. Markov'un geliştirdiği kuramı (**Markov süreçleri** ya da **zincirleri**) doğal dillere uygulayan sözdizimsel örnekçedir bu. N. Chomsky'ye göre tümceleri soldan sağa çizgisel olarak üreten Markov süreci bazı sözdizimsel bitişiklik olgularını betimlemeye yararsa da bütün sözdizimsel yapı çeşitlerini üretebilecek yeterlilikte değildir.
b. **kurucular dilbilgisi:** Özellikle Z. S. Harris'in ve R. S. Wells'in geliştirdiği ve sözdizimsel kurallara dayanan bu yöntemi (tümcenin yapısıyla ilgili bir yöntemdir ve **dolaysız kurucuların** incelenmesine dayanır) de bazı açılardan yetersiz bulur N. Chomsky.

c. **dönüşümsel dilbilgisi:** Sonlu sayılı durumlar dilbilgisi ile kurucular dilbilgisini eleştiren N. Chomsky, bu sonuncu dilbilgisi örnekçesini geliştirerek **dönüşüm** kavramını temel alan, betimleyici, açıklayıcı ve yalın bir dilbilgisi önerir.

• **Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin birinci aşaması: dönüşümsel dilbilgisi:** *Syntactic Structures.*

N. Chomsky, 1956'da kuramsal temelleriyle ortaya attığı bu yeni dilbilgisi anlayışını 1957'de yayımladığı *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtında İngilizce'ye uygulayarak daha kesin çizgileriyle açıklar. N. Chomsky bu yapıtında bir dilbilim kuramının amaçlarını açık seçik olarak göstermiştir. Bu kuram, her konuşucunun, bilmediği, işitmediği ya da söylemediği tümceleri üretebilme ve anlayabilme yeteneğini ortaya koymalıdır. Demek ki, önce konuşucunun dil konusundaki örtük, sezgisel bilgisi incelenmelidir. Bunun için de çözümlenecek dilin tümcelerini betimlemeyi sağlayan bir düzenek (bir dilbilgisi) oluşturmak gerekir. İşte *Syntactic Structures*'da N. Chomsky bu amacını yerine getirir ve yukarıda sözünü ettiğimiz dönüşümsel dilbilgisini geliştirir.

Dilin sözdizim boyutunu temel alan bu yapıtta, N. Chomsky özellikle **dilbilgisellik** ve **yaratıcılık** kavramlarını getirir. Bu iki kavram, doğal dillerin yapısı üstüne genel bir varsayımdır. Her konuşucunun, kendi dilinin yapısı konusunda bir sezgisi vardır; bu sezgi konuşucuya dilbilgisel tümceleri (dilin tümce yapısına uygun olarak üretilmiş tümceler) dilbilgisel olmayan tümcelerden ayırt etme olanağı sağlar (**dilbilgisellik**). Konuşucu, dil konusundaki bu sonlu deneyimle, daha önce işitmediği tümceleri (kurallara uygun tümceleri) sonsuz sayıda üretebilir (**yaratıcılık**). Böylece, bir dilbilgisinin amacı, ele alınan dilin bütün dilbilgisel tümcelerini açıklayabilecek bir örnekçe geliştirmektir. *Syntactic Structures*'da geliştirilen sözdizime dayalı bu dilbilgisi, değişik kuralların geçerli olduğu üç bölümden oluşur:

a. **dizimsel kurallar:** Bu kurallar tümceleri değil, soyut yapıları üreten kurallardır.

b. **dönüşümsel kurallar:** Dizimsel kuralların ürettiği soyut yapıları yeni yapılara, bir başka deyişle tümcelere dönüştürür.
c. **biçimbilimsel-sesbilimsel kurallar:** Dönüşümlerin yarattığı tümcelerin biçimbirimlerine uygulanan sesbilimsel kurallarla, tümceler gerçekleşme aşamasına gelir.

N. Chomsky bu yapıtında dönüşümsel kurallarla ilgili olarak iki çeşit dönüşüm ayırt eder:

1. **zorunlu dönüşümler:** Uygulanması zorunlu dönüşümlerdir bunlar; dizimsel kuralların uygulanması ve zorunlu dönüşümlerin gerçekleştirilmesi sonucunda temel oluşturucularına indirgenmiş "çekirdek tümce" denen soyut yapı (etken, olumlu, yalın tümceler ile bildirme tümceleri) ortaya çıkar.

2. **seçimlik dönüşümler:** "Türetilmiş" tümcelerin oluşturulmasını sağlayan dönüşümlerdir: olumsuz, edilgen, karmaşık tümceler, soru tümceleri.

Kuramın bu birinci aşamasını **sözdizimsel bileşen** açısından bir kez daha gözden geçirecek olursak şöyle diyebiliriz:

Kuramın birinci aşamasında, sözdizimsel bileşen, tümcelerin üretilmesinde art arda etkili olan iki altbileşene ayrılır: **taban** (bu düzeyde **yeniden yazım kuralları** uygulanır); **dönüşümler** (tabanın ürettiği yapılara uygulanır). Dönüşümler arasında bazıları zorunludur ve anlamı etkilemez; bazılarıysa seçimliktir (olumsuzluğu ya da soruyu yaratan dönüşümler gibi) ve anlamı etkiler.

• **Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ikinci aşaması: standart kuram:** *Aspects of the Theory of Syntax.*

N. Chomsky 1960'lı yıllarda *Syntactic Structures* doğrultusunda ilerleyerek daha genel bir dilbilim kuramı geliştirme çabası içine girdi ve 1965'te *Aspects of the Theory of Syntax* (Sözdizim Kuramının Görünüşleri) adlı yapıtını yayımladı. **Standart kuram** (İng. *standard theory*) olarak da adlandırılan bu ikinci aşamada daha çok dönüşümsel olan bir dilbilgisi örnekçesinin, geliştirilmiş bir üretici dilbilgisi çerçevesi içine alındığı görülür.

N. Chomsky, bu yapıtında *Syntactic Structures*'da bulunmayan bazı kavram ve ilkeleri, bazı ikilikleri ortaya attı. Bunların başında da **edinç/edim**; **derin yapı/yüzeysel yapı** kavramları ve dilbilgisinin **üç bileşen**i geliyordu:

a. **edinç/edim** (İng. *competence/performance*): N. Chomsky'ye göre, dilbilim kuramı, konuşucu-dinleyicinin **edinç**ini inceler; **edinç,** konuşucu-dinleyicinin kendi dili konusundaki sezgisel bilgisidir. Bu bilgi, konuşan öznede örtük olarak vardır; bir başka deyişle, edinç, her insan beyninde gücül bir biçimde var olan, doğuştan gelen bir dilbilgisel dizgedir. **Edim** ise edinç diye adlandırılan örtük dilbilgisel dizgenin değişik biçimlerde somut olarak gerçekleşmesidir. N. Chomsky'nin edinç/edim karşıtlığı F. de Saussure'ün dil/söz (Fr. *langue/parole*) karşıtlığını anımsatır, ancak N. Chomsky, F. de Saussure'ün dil kavramına (öğeler dökümü olarak görür bu kavramı) karşı çıkar. N. Chomsky, dilbilgisini, edinçi inceleyen üretici, evrensel bir kuram olarak ele alır. Çünkü onun için önemli olan konuşan öznenin yaratıcılığını açıklamak, söylenmemiş tümceleri anlama ve üretme yeteneğini ortaya koymaktır. Buna göre dilbilgisi, bir dilin sonsuz sayıdaki tümcelerini üretmeyi sağlayan sonlu bir düzenektir (**edinç dilbilgisi**).

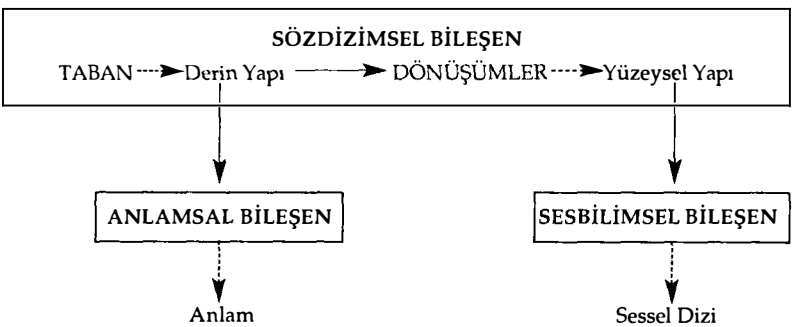
b. **derin yapı/yüzeysel yapı** (İng. *deep structure/surface structure*): **Derin yapı** bir tümcenin dönüşüm kuralları uygulanmadan önceki soyut yapısıdır. Sözdizimsel bileşende **taban**ın kurallarıyla elde edilen bu soyut yapı tümcenin anlamını belirler. **Yüzeysel yapılar**sa derin yapıların dönüşüm denilen işlemlerle (**silme, ekleme, değiştirme, ornatma,** vb.) bir üst katmana, daha az soyut bir düzleme aktarılması sonucunda doğar. Bir dilde, aynı derin yapıdan türeyen çok çeşitli yüzeysel yapılar vardır. Dönüşümler derin yapı ile yüzeysel yapının ayırt edilmesini sağlarken, anlama bir şey katmazlar; yalnızca derin yapıyı düzenler ve onu yüzeysel yapıya aktarırlar.

c. **üç bileşen:** N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*'ta üç bileşenden oluşan bir dilbilgisi önerir.

1. **sözdizimsel bileşen:** Bir dilde bulunabilecek dilbilgisel tümceleri tanımlayan kurallar dizgesidir. Bu bileşen de kendi içinde iki bölüme ayrılır:
   - **taban:** Çok az sayıdaki temel yapıları (derin yapılar) üretmeyi sağlar. Taban da kendi içinde ikiye ayrılır: Bir yanda **ulamsal bileşen**, bir yanda da **sözlük** vardır. **Ulamsal bileşen,** dilbilgisel ulamlar ile sözdizimsel yapılara ilişkindir ve bir "simgeler alfabesi" ile "yeniden yazım kuralları"nı içerir. "Simgeler alfabesi", başlangıç simgesi (T ya da Σ = Tümce), dilbilgisel ulamları gösteren ulamsal simgeler (AD = Ad Dizimi, A = Ad, E = Eylem, ED = Eylem Dizimi, vb.), gerçekleştirilecek işlemleri belirtmek için kullanılan simgeler (+ = zincirleme işlemi), vb. birimlerden oluşur. "Yeniden yazım kuralları" simgeler üstünde yapılan işlemlere ilişkindir. **Sözlük** ise, ulamsal bileşenin ürettiği yapılara (sözdizimsel kalıplar) özel kurallar aracılığıyla katılan, bu yapıları bir bakıma dolduran sözlüksel öğeleri belirtir. Her sözlüksel öğe de sesbilimsel, sözdizimsel, anlamsal özelliklerle donanmıştır.
   - **dönüşümler:** Tabanın ürettiği derin yapılardan yüzeysel yapılara geçmeyi sağlar. Bir başka deyişle, dönüşümler, tümcelere yüzeysel yapıdaki biçimlerini vermek için derin yapıdaki öğeleri yeniden düzenleyen kurallardır.
2. **anlamsal bileşen:** Sözdizimsel bileşenin ürettiği derin yapı biçimlerini anlamsal açıdan yorumlayan kurallar dizgesidir. Derin yapıdaki soyut biçimlerin hangi anlamları aktarabileceğini belirler.
3. **sesbilimsel bileşen:** Sözdizimsel bileşenin ürettiği tümceleri ses dizilişleri biçiminde gerçekleştiren kurallar dizgesidir. Bir başka deyişle, dönüşümler sonucu yüzeysel yapıya aktarılan tümcelerin bu yapıda nasıl seslendirileceğini belirler.

   (**Anlamsal bileşen** ile **sesbilimsel bileşen** "yorumlayıcı bileşenler" olarak adlandırılır.)

Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ikinci aşamasında belirlenen üç bileşen (**sözdizimsel, anlamsal** ve **sesbilimsel**) arasındaki bağlantıyı daha açık seçik olarak aşağıdaki çizimle gösterebiliriz:

Açıklama: Bu çizimdeki siyah büyük harfler bileşenleri; normal büyük harfler sözdizimsel bileşenin bölümlerini (altbileşenleri); küçük harfler, dilbilgisinin ürettiği sözcenin değişik gösterimlerini; kesintisiz oklar dilbilgisinin oluşturucularından birine girişi, kesintili oklar ise çıkışı belirtir.[1]

Kuramın ikinci aşamasına ilişkin bu çizimi, birinci aşama konusunda belirttiklerimizle karşılaştıracak olursak şu temel değişiklikleri görürüz: Artık ikinci aşamada seçimlik dönüşümlerden (olumsuzluk, soru) söz edilmemekte ve anlamsal işlevi olan bütün yapıların tabandaki yeniden yazım kurallarıyla üretildiği görüşü benimsenmektedir. Tabanın ürettiği yapılar artık sözcelerin "derin yapılar"ı olarak kabul edilmektedir. Anlamsal bileşenin doğrudan doğruya yorumlayacağı da işte bu "derin yapılar"dır. Dönüşümsel altbileşen ise, bu "derin yapılar"ı etkileyerek "yüzeysel yapılar"ı üretir ama bu işlemi de (sözgelimi biçimbirimlerin yerlerini değiştirirken) hiçbir anlamsal etki ya-

1 Bu çizimi oluşturmada yararlandığımız kaynaklar için bkz.: C. Fuchs ve P. Le Goffic, *Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines*, Paris, Hachette, 1975, s. 83; R. Galisson ve D. Coste, *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris, Hachette, 1976, s. 245; O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1995, s. 107.

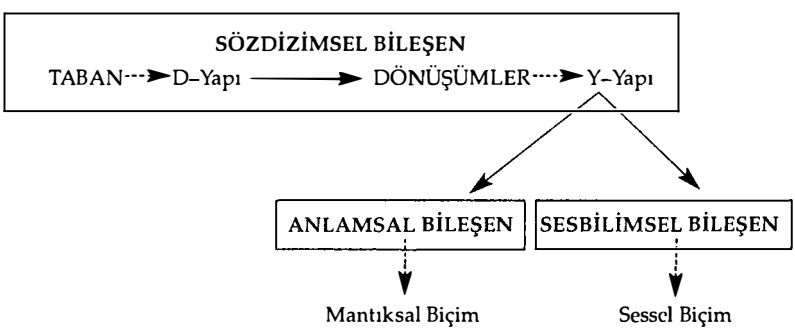
ratmadan yapar. Sesbilimsel bileşen ise "yüzeysel yapılar"ı sonradan sessel dizilere (kesitlere) dönüştürür.[2]

• Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin üçüncü aşaması: genişletilmiş standart kuram: 1970 ve sonrası.

N. Chomsky, 1970'ten başlayarak yayımladığı çalışmalarında, standart kuramını temelde korumakla birlikte bazı değişikliklere gitmiş ve buna da **genişletilmiş standart kuram** (İng. *extended standard theory*) adını vermiştir. N. Chomsky'nin üçüncü aşamada getirdiği değişikliklerin kökeninde şu gerçek yatar: Yalnızca dönüşümler yoluyla ele alınabilecek, işlenebilecek bazı olgular yine de kesin bir anlamsal etki taşırlar. Sözgelimi, bazı dillerin sözcük sıralanışında yapılacak değişiklikler bu türdendir. Örneğin Fransızca'da *Pas un de mes amis n'est venu* (Dostlarımdan biri bile gelmedi) ile *Un de mes amis n'est pas venu* (Dostlarımdan biri gelmedi) tümceleri arasında yapılan sözcük sırası değişikliğiyle **olumsuzluk** anlam üstünde farklı etki yaratır.[3]

İşte çok sayıdaki bu tür dilsel olgular nedeniyle üretici-dönüşümsel dilbilgisinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve kurama yeni bir ek düzey getirilmiştir: Dönüşümler sonucu elde edilen "Y-Yapı" (İng. *S-Structure*) düzeyidir bu.

Bu aşamanın çizimi şöyle gösterilebilir:[4]

2 Bkz. O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *a.g.y.*, s. 106-107.

3 Bkz. O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *a.g.y.*, s. 107-108.

4 Bu çizimi oluşturmada yararlandığımız kaynak için özellikle bkz.: O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *a.g.y.*, s. 108. Çizimde kullanılan farklı yazı karakterlerinin anlamı için bkz. 1 numaralı dipnota bağlı açıklama.

Çizimin açıklamasıysa şöyle yapılabilir:

Anlamsal bileşen (ya da mantıksal bileşen) anlamı yani "mantıksal biçim"i elde edebilecek biçimde Y-Yapı'yı yorumlar. Ama Y-Yapı da öte yandan genişletilmiş bir sesbilimsel bileşene girişi sağlar. Bu sesbilimsel bileşende de, gerçek anlamdaki sessel büründürmenin yanı sıra, anlam etkisi olmayan biçemsel değişiklikler ve silmeler de gerçekleştirilir. Sessel biçimi üreten de işte bu sesbilimsel bileşendir (sessel biçim günümüzde "yüzeysel yapı" olarak da adlandırılmaktadır). Türkçe'ye Y-Yapı olarak aktardığımız S-Structure'daki S, bize, bu düzeyin, biçimsel olarak, eski "Surface Structure" ("Yüzeysel Yapı") ile ortak bir noktası olduğunu anımsatır (çünkü **yüzeysel yapı** da dönüşümler sonucu elde edilmiştir) ama, işlevsel nedenlerden ötürü de, bu yeni düzey, yani Y-Yapı "yüzeysel" olarak adlandırılamaz çünkü anlamsal bir etkisi vardır. Aynı biçimde, Türkçe'ye D-Yapı olarak aktardığımız D-Structure'daki (tabanın ürettiği gösterim düzeyini belirtir) D de, bize bu yeni düzeyin eski "Deep Structure"("Derin Yapı") ile olan biçimsel benzerliğini anımsatır (çünkü her ikisi de tabanın yeniden yazım kurallarıyla üretilmiştir). Ama, işlevsel açıdan, bu yeni düzey, "derin" olarak adlandırılamaz çünkü anlamsal bileşeni besleyen tek düzey değildir. Bu açıdan, **standart kuram** ile **genişletilmiş standart kuram** arasındaki tek fark şudur: Birinci aşamada anlamsal olan, sözdizimsel bileşenin yalnızca bir tek altbileşenine (yani tabana) bağlı tutulurken, ikinci aşamada her iki altbileşene de (yani hem tabana hem de dönüşümlere) bağlı kılınmaktadır.[5]

• Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin dördüncü aşaması: yönetme ve bağlama kuramı: 1980 ve sonrası.

N. Chomsky dördüncü aşamada **genişletilmiş standart kuram**da geliştirdiği dilbilgisi örnekçesinin şemasını korur ama bu kez de bileşenlerin iç yapısında değişikliğe gider. Bu dördüncü aşamaya da **yönetme ve bağlama kuramı** (İng. *theory of government and binding*) adı verilir.

5 Genişletilmiş standart kurama ilişkin olarak yaptığımız bu açıklamada yararlandığımız ana kaynak için bkz.: O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *a.g.y.*, s. 107-109.

3. Sonuç gözlemleri.

N. Chomsky varsayımsal-tümdengelimli üretici-dönüşümsel kuramını ve bu kuramın uzantısındaki görüşlerini yukarıda belirttiğimiz *Syntactic Structures, Aspects of the Theory of Syntax*, vb. dışında ayrıca şu yapıtlarında işlemiş ve geliştirmiştir: "Introduction to the formal analysis of natural language"("Doğal Dilin Biçimsel Çözümlemesine Giriş") [1963; G. A. Miller ile birlikte; R. D. Luce, R. Bush ve E. Galanter'ın yönettiği *Handbook of Mathematical Psychology*'de]; *Current Issues in Linguistic Theory* (Dilbilim Kuramında Günümüzdeki Görüşler) [1964]; *Cartesian Linguistics* (Descartes'çı Dilbilim) [1966]; *Topics in the Theory of Generative Grammar* (Üretici Dilbilgisi Kuramında Çeşitli Konular) [1966]; *Language and Mind* (Dil ve Düşünce) [1968]; *The Sound Pattern of English* (İngilizce'nin Ses Kalıpları) [1968; M. Halle ile birlikte]; "Deep structure, surface structure, and semantic interpretation" ("Derin Yapı, Yüzeysel Yapı ve Anlamsal Yorum") [1971; D. Steinberg ve L. Jakobovits'in yönettiği *Semantics*'te]; *Studies on Semantics in Generative Grammar* (Üretici Dilbilgisinde Anlambilim Çalışmaları) [1972]; *Reflections on Language* (Dil Üstüne Düşünceler) [1975]; *Essays on Form and Interpretation* (Biçim ve Yorum Üstüne Denemeler) [1977]; *Rules and Representations* (Kurallar ve Gösterimler) [1980]; *Lectures on Government and Binding* (Yönetme ve Bağlama Üstüne Konferanslar) [1981]; *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding* (Yönetme ve Bağlama Kuramının Bazı Kavramları ve Sonuçları) [1982]; *On the Generative Enterprise: A Discussion with Riny Huybregts and Henk van Riemsdijk* (Üretici Girişim Üstüne: Riny Huybregts ve Henk van Riemsdijk ile Bir Tartışma) [1982]; *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use* (Dilin Tanınması: Dilin Doğası, Kökeni ve Kullanımı) [1986]; *Language and Problems of Knowledge* (Dil ve Bilgi Sorunları) [1988]; "On formalizations and formal linguistics" ("Biçimselleştirmeler ve Biçimsel Dilbilim Üstüne") [1990; *Natural Language and Linguistic Theory, 8*]; vb.

N. Chomsky'nin geliştirdiği kuram ve dilbilgisi örnekçesi özellikle A.B.D'ndeki dilbilimciler tarafından bir yandan

N. Chomsky'nin tasarladığı çerçeve doğrultusunda, öte yandan da bu çerçevenin ilkelerini eleştiren bir doğrultuda sürdürülmüştür: Bunlardan ilki, yazılarında N. Chomsky'nin de desteklediği **yorumlayıcı anlambilim**dir (İng. *interpretive semantics*). Bu yaklaşımın başlıca temsilcileriyse Jerrold Jacob Katz, Jerry A. Fodor ve Paul Martin Postal'dır.

Yorumlayıcı anlambilim, genişletilmiş standart kuram olarak da adlandırılır. Söz konusu dilbilimcilerin bu aşamadaki temel çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: J. J. Katz ve J. A. Fodor: "The structure of a semantic theory" ("Bir Anlambilim Kuramının Yapısı") [1963; *Language*, 39]; J. J. Katz ve P. M. Postal: *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* (Dilbilimsel Betimlemelerin Bütünleştirilmiş Kuramı) [1964].

Öbür yaklaşımsa, N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel kuramını eleştiren ve ona karşı çıkan **üretici anlambilim**dir (İng. *generative semantics*). Bu yaklaşımın başlıca temsilcileri de George Lakoff ve James D. McCawley'dir. G. Lakoff'un burada belirtilmesi gereken yazısıysa "On generative semantics"tir ("Üretici Anlambilim Üstüne") [1971; D. Steinberg ve L. Jakobovits'in yönettiği *Semantics*'te].

Öte yandan, J. Bresnan'ın **gerçekçi dilbilgisi** diye adlandırılan dilbilgisi örnekçesi de N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel kuramına karşı oluşturulmuştur.

Ama Chomsky'ciliğe karşı en sert ve en köklü tepkiler **toplumdilbilim**den (*sosyolengüistik*), **edimbilim**den (*pragmatik*) ve mantıkçılardan gelmiştir.

Otto Jespersen

Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen (Randers, 1860-Kopenhag, 1943), R. Rask'ın etkisiyle genç yaşta Roman dilleri konusunda çalışmaya başladı. Kopenhag Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü yıllarda ayrıca Hint-Avrupa dilleriyle, genel dilbilim sorunlarıyla yakından ilgilendi. Danimarkalı dilbilimciler V. Thomsen, K. Verner (1846-1896), H. Möller'in konferanslarını izledi. Öğrenimini Paris, Berlin, Leipzig ve Londra'da sürdürdü. İngiliz H. Sweet'in (1845-1912) çalışmalarını izledi ve bir uluslararası sesbilgisi alfabesi oluşturulması konusunda gerek onunla, gerekse Fransız dilbilimcisi Paul Passy (1859-1940) ile bağlantı kurdu. Klasik fizyoloji ve ruhbilim etkinliklerinden, Ch. Darwin (1809-1882), J. S. Mill (1806-1873), H. Spencer (1820-1903), vb'nın evrimci kuram konusundaki çalışmalarından, Aydınlanma Çağı'ndaki Fransız felsefesinden büyük ölçüde etkilendi.

1893 ve 1925 yılları arasında Kopenhag Üniversitesi'nde İngiliz dili ve yazını dersleri veren O. Jespersen ilk dilbilim araştırmalarında **ses** ile **anlam** arasındaki bağıntıyı ve dillerdeki gelişmeyi ele aldı. Yeni-dilbilgicilerin[1] ses yasaları konusundaki görüşlerini eleştirdi. Dilbilimin, iki görünümü olan dili incelediğini ileri sürdü: **Dış biçim** (sesbilgisel, dilbilgisel yapı) ve **iç biçim** (anlamsal yapı). Yeni-dilbilgicilere karşı çıkmasının temel nedeniyse, bu araştırmacıların ses yasalarını belirlerken anlamsal etkiyi dışlamış olmalarıydı.

O. Jespersen bu konudaki görüşlerini *Fonetik* (Sesbilgisi)

1 Yeni-dilbilgiciler için bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümünün 1 numaralı dipnotu.

[1897-1899] adlı yapıtında ortaya koydu: Fizyolojik olguların gözlemlenmesine dayanan bu yapıtta, **ses** ve **anlam** arasındaki ilişki üstünde ısrarla durdu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle H. Spencer'in evrimci kuramlarının etkisi altında kalan O. Jespersen'in bir başka temel yaklaşımı da dilde **gelişme** olgusuna inanması ve bunun dilbilim açısından bir kuramını oluşturmaya çalışmasıdır: *Progress in Language, with Special Reference to English* (İngilizce'ye Özel Göndermelerle Dilde Gelişme) [1894] adlı kitabıyla genel dilbilim konusundaki önemli yapıtı *Language, its Nature, Development and Origin* (Dil, Doğası, Gelişmesi ve Kökeni) [1922] bu girişiminin örnekleridir. O. Jespersen'in **gelişme** konusunda ortaya attığı kuram, dili bağımsız bir organizma olarak gören XIX. yy. dilbilimcilerinin biyoloji kökenli kuramına karşı çıkar. O. Jespersen'e göre, bir bildirişim aracı olan dil, doğal bir gelişme sürecinden geçerek hem biçimi hem de dilbilgisel dizgesi bakımından yalınlaşmıştır ama bu yalınlaşma da dilin anlaşılması açısından bir engel oluşturmamıştır.

O. Jespersen'in bir başka özelliği de F. de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'ndeki bazı görüşlerini eleştirmesidir: Gerçekten de O. Jespersen, **dil/söz** ayrımını benimsemez; ayrıca **eşsüremli inceleme** ile **artsüremli incelemenin** birbirinden ayrı aşamalar, anlar olarak düşünülmesini istemez; çünkü, o, dilin tarihsel boyutunun, yani geçmişinin incelenmesinin, güncel yapısının ve işleyişinin nedenlerini aydınlatacak özellikler sunacağına inanır. (F. de Saussure'ün söz konusu kavramları için bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü).

Öte yandan, günümüzdeki bazı dilbilim araştırmacıları, O. Jespersen'in sözdizim boyutunda ortaya attığı bazı görüşlerin, ya da daha genel olarak belirtirsek, geliştirmiş olduğu dilbilgisi dizgesindeki bazı ilkelerin N. Chomsky'nin **üretici-dönüşümsel dilbilgisi**yle de bağlantısı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Sözgelimi Fransız dilbilimcisi G. Chauveau, bu konudaki görüşlerini özetle şöyle açıklar[2]: O Jespersen, **dolaysız kurucular**

2 Bkz. G. Chauveau, "Otto Jespersen, 1860-1943", *La linguistique* (ortak yapıt), Paris, Larousse, Encyclopoche dizisi, 1977, s. 71-75 (özellikle s. 75).

bakımından aynı yapıya sahip iki **dizim**in (*sentagm*), sözgelimi *Bekçinin evi* ile *Bekçinin gelişi* dizimlerinin birbirinden farklı olduklarını söyler ve bu farklılığı da birincinin *Bekçinin bir evi var* ile, ikincinin de *Bekçi geliyor* ile bağlantılı olmasına bağlar. İşte bu tür bir çözümleyici anlayışın G. Chauveau'ya göre **dönüşümsel dilbilgisi**yle bir yakınlığı vardır, çünkü, dönüşümsel dilbilgisi de söz konusu dizimlerde iki farklı **türe(t)me** bulunduğunu kabul eder. (Bkz. yukarıda **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü).

O. Jespersen'in genel dilbilim (dildeki öğeleri tümce içindeki sıralarına göre **birincil, ikincil, üçüncül** öğeler diye ayırır), dilbilgisi, yapay diller (İdo, Novial) ve dil öğretimi konusundaki öbür çalışmaları arasında da özellikle şunları sayabiliriz: *Growth and Structure of the English Language* (İngiliz Dilinin Gelişmesi ve Yapısı) [1905]; *A Modern English Grammar* (Modern İngilizce'nin Dilbilgisi) [1909-1949, 7 cilt]; *The Philosophy of Grammar* (Dilbilgisi Felsefesi) [1924]; *Mankind, Nation and Individual From a Linguistic Point of View* (Bir Dilbilimsel Bakış Açısından İnsanlık, Ulus ve Birey) [1925]; *An International Language* (Uluslararası Bir Dil) [1928]; *Novial Lexike* (Novial Dili Sözlüğü) [1930]; *Essentials of English Grammar* (İngilizce'nin Dilbilgisi Temelleri) [1933]; *Analytic Syntax* (Çözümsel Sözdizim) [1937].

Gustave Guillaume

Fransız dilbilimcisi G. Guillaume (Paris, 1883-Paris, 1960) hem yapısal dilbilimi sürdürmesi, hem yapısal dilbilimin bazı kavramlarına karşı çıkması, hem de bazı yeni kuramların habercisi olmasıyla dikkati çeker. A. Meillet'nin derslerini izleyerek dilbilime yönelen[1] G. Guillaume'un görüşleri, gerçekte, Saussure'cü dilbilimin doğrultusunda yer alır: İncelemelerinde, **gösteren/gösterilen, dil/söz, eşsüremlilik/artsüremlilik** gibi dilbilimsel yapısalcılığın başlıca terimlerine rastlanır (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü). Buna karşılık, dili, her türlü içerikten uzak, salt bağıntılardan oluşan bir karşıtlıklar dizgesi olarak değil, **biçim** ile **anlam** arasındaki bağıntıların yarattığı ve düşüncenin etkinliğine bağlı bir dizge, bir devingenlik olarak görür. Böylece, gösterenler arasındaki bağıntıların her şeyi açıkladığına inanan görüşten ayrılır. G. Guillaume'a göre, dil, kendisine destek olan anlıksal yapıyla kurduğu bağıntılar açısından incelenmelidir. Bu inceleme de, dilin yüzeysel boyutunda değil, derin boyutunda, düşüncenin evrensel düzeneklerinin yer aldığı düzeyde yapılabilir. Bir başka deyişle, G. Guillaume, gözlemlenen dil olgularını ele almakla yetinmez. Çünkü, dizge, gözlemlenebilen bir gerçeklik değil, anlıksal yapılaştırmadan doğan bir soyutlamadır. Dolayısıyla, yalın bir gözlemlemeyle kavranabilecek bir veri değildir dil. Bu açıdan, G. Guillaume'un çalışmaları yüzeysel dil olgularının düzenlenişini araştıran **da-**

1 R. Valin'in, G. Guillaume'un kuramına giriş niteliğindeki çalışması için bkz: *La méthode comparative en linguistique historique et en psychomécanique du langage*, Québec, 1964.

ğılımcılara (bkz. yukarıda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) da, **işlevselcilere** (bkz. yukarıda **André Martinet ve İşlevsel Dilbilim** bölümü) de karşıdır. G. Guillaume'a göre, dilbilimci, gözlemin ve deneyin dar çerçevesini aşmak zorundadır. Dilbilimin kuramsal bir bilim olması için, gerçeğin kolayca algılanabilen görünüşlerini değil de bu görünüşlerin altında yatan özellikleri görebilmesi gerekir. Bir dil dizgesi ancak dilbilimcinin gerçekleştireceği "anlıksal yeniden oluşturma" çabasıyla gözlemlenebilir duruma gelir. Bu çaba da doğrudan gözlemin sınırlarını aşar. Demek ki, G. Guillaume'un oluşturduğu dilbilim kuramı, **gösteren** (biçim) boyutunu değil **gösterilen** (anlam) boyutunu incelemeyi amaçlar. Daha doğrusu, gösterilenleri oluşturan düşünce işlemlerini araştırır. Bu dilbilim kuramını da **ruhsal dizgebilim** (**ruhdizgebilim, psikosistematik:** Fr. *psychosystématique*) ya da **ruhsal mekanik** (**psikomekanik**: Fr. *psychomécanique*) diye adlandırır. **Ruhsal dizgebilim** böylece, düşüncenin en gizli devinimlerini saptamaya çalışır.

G. Guillaume'un kuramının kalkış noktasında, her düşüncenin **zaman** içinde gerçekleştiği görüşü yer alır. Yalnızca düşüncelerin tümceler halinde birleşmesi değil, düşüncelerin oluşması da bir zaman dilimi gerektiren zihinsel bir işlemdir. Demek ki **psikosistematik** ya da **psikomekanik**, o dönemde Fransa'da H. Bergson (1859-1941) ve/ya da L. Brunschvicg (1869-1944) tarafından farklı biçimlerde temsil edilen ama **devinimi** (**hareketi**) düşünce için temel olarak gören bir felsefe anlayışı içinde yer alır. Nitekim G. Guillaume'a göre, bir kavramı düşünmek, onu oluşturmak demektir: G. Guillaume'un **işlemsel zaman** (Fr. *temps opératif*) dediği şey de, bu oluşturma eylemi için gerekli olan zamandır.

G. Guillaume, kendine özgü terimler kullanması, karmaşık bir anlatıma yönelmesi ve anlıkçı bir görüşü benimsemesi nedeniyle, sağlığında büyük bir yankı uyandırmadı. Ama ölümünden sonraki yıllarda Fransa, Belçika ve Kanada'daki (Québec) üniversitelerde görev alan tilmizleri, onun düşüncelerini daha anlaşılır kılarak tanıtmaya ve yaygınlaştırmaya çalıştılar. Sözgelimi Kanada'lı tilmizi R. Valin, G. Guillaume'un hem yazılarını derledi, hem École pratique des hautes études'de ver-

diği dersleri yayımlamaya başladı (1971'den itibaren), hem de Guillaume'culuğu tanıtan çalışmalar yaptı.[2]

Öte yandan, N. Chomsky'nin salt gözlemlenebilen olguları inceleyen yaklaşımlara (özellikle de **dağılımcılık**a) karşı çıkması ve geliştirdiği **üretici-dönüşümsel dilbilgisi**nin yaygınlık kazanmasıyla (bkz. yukarıda **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) birlikte G. Guillaume'un görüşleri de yeniden gündeme geldi. Bunun nedeni G. Guillaume'un N. Chomsky gibi, dilde iki yapının bulunduğunu (**derin yapı/yüzeysel yapı**) ve dilin **sonlu düzenek**, söylemin ise **sonlu olmayan anlatım edimi** olduğunu benimsemesiydi (**söylem** terimi G. Guillaume'da F. de Saussure'ün **söz** terimine benzer bir işlev üstlenir; **dil** ve **söylem** ikilisi, G. Guillaume'un **anlam** ve **anlam etkisi** diye adlandırdığı kavramları ayırt etmesine yarar).

G. Guillaume, **söylem**i değil de **dil**de gücül olarak var olan anlamları, bir başka deyişle, dilin derin yapıdaki işleyiş kurallarını, evrensel düşünce yapısını araştırmasıyla da Chomsky'cilerin ilgisini çekmiştir.

1938'den ölümüne dek École pratique des hautes études'de ders veren G. Guillaume'un yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française* (Tanımlık Sorunu ve Fransız Dilindeki Çözümü) [1919]; *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps* (Zaman ve Eylem. Görünüşlerin, Kiplerin ve Zamanların Kuramı) [1929]; *Architectonique du temps dans les langues classiques* (Klasik Dillerde Zamanın Düzenleniş Tekniği) [1945]; *Langage et science du langage* (Dil ve Dilin Bilimi) [1964; 1933-1958 yılları arasında yayımladığı yazıların derlemesi]; *Leçons de linguistique: série A, 1946-1948. Structure sémiologique et structure psychique de la langue* (Dilbilim Dersleri: A Dizisi, 1946-1948. Dilin Göstergebilimsel Yapısı ve Ruhsal Yapısı) [1971]; *Leçons de linguistique: série B, 1948-1949: Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications* (Dilbilim Dersleri: B Dizisi, 1948-1949: Dilin Ruhsal Dizgebilimi. İlkeler, Yöntemler ve Uygulamalar) [1971].

2 Başlangıçta bir banka görevlisi olarak çalışan G. Guillaume dil sorunlarıyla önceleri kendi kendine, bir "otodidakt" olarak ilgilenmiş, A. Meillet'nin derslerini izledikten sonra dilbilime yönelmiştir.

Lucien Tesnière

Fransız dilbilimcisi L. Tesnière (Mont-Saint-Aignan, 1893-Montpellier, 1954) lehçebilim, Slav dilleri ve karşılaştırmalı dilbilgisi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmaya başladığı yıllarda Yugoslavya'da Ljubliana Üniversitesi'nde (1921-1924), Fransa'da da Strasbourg ve Montpellier Üniversitelerinde bu alanlara ilişkin dersler verdi. Ama yaşamı boyunca sürecek asıl tutkusu, dillerin **sözdizim** boyutuna ilişkin genel bir kuram oluşturmaktı. Nitekim bu amaçla daha 1920'li yıllarda tümce yapılarını görselleştiren çizimleri belirledikten sonra, 1934'te **sözdizim** kuramının temel ilkelerini saptayan ve her dilde **sözcenin yapısını** ortaya çıkaracak bir yöntemi ana çizgileriyle belirleyen "Comment construire une syntaxe" ("Bir Sözdizim Nasıl Oluşturulmalı") adlı yazısını yayımladı.

L. Tesnière'in tasarladığı kuram, evrensel nitelikli, yapısal bir kuramdı ve uygulama alanı olarak Fransızca seçilmişti. Ulaşılması düşünülen amaçların başında da, yapısal betimlemenin sağladığı verileri, öğretim yöntemlerini geliştirmede kullanmak geliyordu. L. Tesnière'in yıllar boyunca geliştirdiği bu sözdizim kuramı, bütün olarak ancak ölümünden sonra yayımlandı: *Éléments de syntaxe structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri) [1959].

Bu yapıtta tasarlanan dilbilim kuramı, temelde, **düşünce düzlemi** ile **dil düzlemi** arasındaki karşıtlığa dayanır. Soyut, evrensel ulamların yer aldığı **düşünce düzlemi**, ruhsal, mantıksal bir düzlemdir ve dilin **içerik** boyutunu oluşturur. Bu boyutu inceleyen bilim dalı da **anlambilim**dir. Karşıtlığın öbür öğesi olan **dil düzlemi**yse L. Tesnière'in kuramının asıl inceleme ala-

nını oluşturan **biçim** boyutudur. L. Tesnière bu düzlemi de kendi içinde ikiye ayırır: **iç biçim/dış biçim** (Fr. *forme intérieure/ forme extérieure*). Tümcenin dış biçimi doğrudan doğruya **biçimbilim**in inceleme konusudur; tümcenin iç biçimiyse **sözdizim**in (**tümcebilim**) inceleme alanına girer.

Böylece, **biçimbilim, sözdizim** ve **anlambilim** bileşenlerinden oluşan bir dilbilim kuramı ortaya çıkar.

Éléments de syntaxe structurale, çeşitli dil düzeylerini ve bu düzeylere ilişkin bilim dallarını belirlerken, sözdizimle ilgili kuramsal ve uygulamalı bir yapıt görünümü alır.

Sözdizimin yapıtta öncelikle ikiye ayrıldığı görülür: Sözcük ulamlarının çizgisel düzenini inceleyen **dural sözdizim** (Fr. *syntaxe statique*) ve sözdizimsel işlevlerin yapısal düzenini inceleyen **devimsel sözdizim** (Fr. *syntaxe dynamique*).

Dural sözdizimde geleneksel sözcük ulamlarını yeniden değerlendiren L. Tesnière sözcükleri **dolu sözcükler** (Fr. *mots pleins*) ve **boş sözcükler** (Fr. *mots vides*) olarak ikiye ayırır. Dolu sözcükler bölümüne eylem, ad, sıfat, belirteci koyarken, boş sözcükler bölümüne de **bağlayıcı, aktarıcı, belirtici** gibi yeni sınıflandırmalar altında topladığı ilgeç, bağlaç, ilgi adılı, tanımlık, vb'ni yerleştirir.

L. Tesnière **devimsel sözdizim**deyse konuşma ve anlama edimlerinin özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Bu amaçla da üç değişik işlem üstünde durur: **bağıntılama** (Fr. *connexion*), **bağlama** (Fr. *jonction*), **aktarma** (Fr. *translation*). Yapısal sözdizim olgularını belirleyen bu üç işleme dayanarak da tümceleri ikiye ayırır: **bağıntılama** işlemiyle oluşan **yalın tümceler; bağlama** ve/ya da **aktarma** işlemleriyle oluşan **karmaşık tümceler**.

L. Tesnière tümceyi oluşturan öğeler arasındaki bağıntıları **stemma** (çizgisel gösterim, oluşum ağacı) adını verdiği çizgilerle görselleştirir. Sözgelimi, yalın bir tümcedeki **bağımlılıklar** (yalın tümcede **bağıntılama** işlemi sonucunda ortaya çıkan bağıntılar) **stemma**da bir üst öğeyi (**yöneten öğe**) bir alt öğeye (**bağımlı öğe**) bağlayan bir dikey ya da gerektiğinde bir eğik çizgiyle gösterilir. Bu çizimde, tümleyen öğe (bağımlı öğe) her zaman tümlenen öğenin (yöneten öğe) altına konur. Buna göre hiçbir öğenin tümleyicisi olmayan ve tümcenin tepe noktasını

oluşturan yüklem ya da genellikle eylem (yöneten öğe), **stemma**da en üstte yazılır.

Ama bir tümcede, bir öğe, hem bir üst öğeye bağımlı olabilir hem de bir alt öğeyi yönetebilir; bu durumda da bir ya da birçok bağımlı öğeyi yöneten üst öğeler çıkabilir ortaya. L. Tesnière, bir ya da birçok bağımlı öğeyi yöneten, ona egemen olan öğeye **düğüm** (Fr. *nœud*) adını verir. Gerçekte, her tümce, bir ya da birçok düğümün düzenlenmesiyle oluşur. Bağımlı öğeyi yöneten öğeye düğüm denirken, bütün düğümleri yöneten öğeye de **merkez düğüm** (Fr. *nœud central*) denir. Merkez düğümlerin niteliklerine göre de tümceler şöyle sınıflandırılır: eylem tümcesi, ad tümcesi, sıfat tümcesi, belirteç tümcesi.

Karmaşık tümcelerin oluşmasını sağlayan bağlama ve aktarma işlemlerinde görev yapan öğeleriyse L. Tesnière **bağlayıcılar** (Fr. *jonctifs*) ve **aktarıcılar** (Fr. *translatifs*) diye adlandırır. Bağlayıcılar **boş sözcükler**dir ve **dolu sözcükler**i ya da oluşturdukları düğümleri birbirine eklemeye yarar; aktarıcılar ise dolu bir sözcüğün belli bir dilbilgisi ulamından bir başka dilbilgisi ulamına aktarılmasını sağlarlar.

L. Tesnière'e göre, her tümce, bir tiyatro oyununa benzer. Tümcedeki yüklem olay örgüsünü gösterir. Bu olaya etken ya da edilgen olarak katılan öğeler **eyleyenler**dir (Fr. *actants*). Olayın çevresinde yer alanlara ise **tümleyenler** (Fr. *circonstants*) denir. Tümcedeki eyleyenler her zaman ad ya da adın yerini alabilen öğelerdir; tümleyenlerse, her zaman belirteç ya da belirtecin eşdeğerlileridir. Eyleyenler ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin sayısı sınırlıyken, yer, zaman, neden, vb'ni belirten tümleyenlerin sayısı sınırsızdır.

Çağdaş dilbilimciler arasında ayrı bir yeri olan L. Tesnière'in tutarlı kavramlarla ve açık seçik bir anlatımla sunduğu yapısal sözdizim kuramı, çözümleme düzeylerini belirlemesi, görselleştirmeye yönelmesi, tümcelerin anlamsal açıdan saçma ama yapısal açıdan düzgün olabileceğini ileri sürmesi, karmaşık tümcelerdeki aktarma olayına ayrıntılı bir biçimde yer vermesi, eyleyenler kavramını ortaya atması, vb. bakımından birçok dilbilimci ve göstergebilimciyi etkilemiştir. Sözgelimi, bazı Alman dilbilgicileri L. Tesnière'in kuramından kalkarak **bağım-**

sal dilbilgisini (Fr. *grammaire de dépendances*; Alm. *Dependenzgrammatik*) geliştirmişler; A. J. Greimas eyleyen kavramını alarak **anlatı sözdiziminde** kullanmıştır (bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü). Ayrıca, L. Tesnière'in yaklaşımındaki bazı özelliklerin (aktarma olgusu, stemma, vb.) N. Chomsky'nin dilbilgisi örnekçesini çağrıştırdığı da söylenebilir (bkz. yukarıda **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü).

L. Tesnière'in yukarıda sözünü ettiğimiz iki yapıtı dışındaki incelemeleri arasında şunları sayabiliriz: *Les formes du duel en slovène* (Slovence'de İkil Biçimleri) [1925]; *Statistique des langues d'Europe* (Avrupa Dilleri İstatistiği) [1928]; *Petite grammaire russe* (Rusça Küçük Dilbilgisi) [1934]; *Esquisse d'une syntaxe structurale* (Yapısal Bir Sözdizim Taslağı) [1953].

Émile Benveniste

Fransız dilbilimcisi É. Benveniste (Halep, 1902-Versailles, 1976) gerek karşılaştırmalı dilbilgisi ve filoloji, gerekse genel dilbilim ve Fransız dilbilimi alanındaki çalışmalarıyla çağdaş dilbilim tarihi içinde kendine ayrı bir yer elde etmiştir.

Dil sorunlarına genç yaşlarda ilgi duyan É. Benveniste, 1927 yılından itibaren École pratique des hautes études'de (Paris) Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilgisi dersleri, 1937'den başlayarak da Collège de France'ta (Paris) genel dilbilim dersleri verdi. Karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarıyla genel dilbilim çalışmalarını kaynaştırmayı bilmiş sayılı dilbilimcilerden biridir É. Benveniste. F. de Saussure'ün öğrencisi A. Meillet'nin (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü) derslerini izleyen É. Benveniste, Hint-Avrupa dilleri üstüne yaptığı karşılaştırmalı çalışmalardan elde ettiği verileri genel dilbilime uygulamıştır. XIX. yy'daki karşılaştırmalı dilbilgicilerden ayrılmasını sağlayan nokta, Hint-Avrupa dillerini oluşumları içinde ele almış olmasıdır. Karşılaştırmalı dilbilgisi alanındaki yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: *Origines de la formation des noms en indo-européen* (Hint-Avrupa Dilinde Adların Oluşumunun Kökenleri) [1935]; *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen* (Hint-Avrupa Dilinde Edici Adları ile Eylem Adları) [1948]; *Hittite et indo-européen* (Hititçe ve Hint-Avrupa Dili) [1962]; *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* (Hint-Avrupa Kurumlarının Sözcük Dağarcığı) [1969].

Belli bir dönemde Prag Dilbilim Çevresi'nin (bkz. yukarıda

Prag Dilbilim Çevresi bölümü) etkisinde kalarak **işlevselci** görüşü benimseyen É. Benveniste, genel dilbilime yönelik kuramsal yazılarıyla, belli bir akıma tam anlamıyla bağlı kalmadığını gösterdiği gibi, yaptığı önemli saptamalarla ve önerdiği kavramlarla da yeni ilgi alanlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Göstergenin öz niteliği konusundaki görüşlerinin yanı sıra göstergebilime, anlambilime, dil/düşünce bağıntılarına, dillerin sınıflandırılmasına, dilbilimsel çözümlemenin düzeylerine, dilbilimde **yapı** kavramına ve **sözcelem**eye (konuşucunun dili bireysel olarak kendi adına kullanma, harekete geçirme edimi, sözce yaratma edimi) ilişkin gözlemleri anılmaya değer.

É. Benveniste'in bu konulardaki yazıları derlenerek iki cilt halinde yayımlanmıştır: *Problèmes de linguistique générale* (Genel Dilbilim Sorunları) [1966-1974].

Şimdi bu iki önemli ciltte yer alan bazı yazılardan kısaca söz edelim.

É. Benveniste, "Coup d'œil sur le développement de la linguistique" ("Dilbilimin Gelişmesine Bir Bakış") [1963] adlı incelemesinde Batı dilbiliminin tarihçesini sunarken üç ayrı çağın birbirini izlediğini vurgular: 1. Eski Yunan filozoflarının dil üstüne düşünce ürettikleri dönemde başlayan felsefi çağ: Eski Yunan felsefecileri dilin işleyişi üstünde durmamışlar, dili gözlemleyerek betimlememişler, dil üstüne, mantığa ve felsefeye dayalı "kurgusal" düşünceler üretmişlerdir. Bu yaklaşım da XVIII. yy'a dek süregelmiştir; 2. XIX. yy'da Sanskritçe'nin bulunmasıyla birlikte başlayan tarihsel dilbilim çağı (karşılaştırmalı dilbilgisinin sınırları içinde gelişir): Dilbilim artık dilsel biçimlerin evrimini inceler; 3. XX. yy'daki yapısalcı çağ: Özellikle F. de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nin (1916) etkisiyle başlayan bu çağda, dilbilim, dilin felsefesiyle ve dilsel biçimlerin evrimiyle ilgilenmek yerine dili oluşturan öğeleri ve bu öğelerin arasındaki ilişkileri (yani dilsel dizgeyi) çözümlemek işini üstlenir. Dilbilim artık biçimsel, kesin ve dizgeli bir bilim dalı olarak kurulmayı amaçlar. Bir başka deyişle dilbilim, evriminin üçüncü aşamasında, hem dilin ne gibi öğelerden oluştuğunu, nasıl çalıştığını araştırır, hem de çözümleyici, betimleyici bir bilim dalı olarak nasıl kurulacaktır, bunu saptamaya çalışır.

É. Benveniste'in "Nature du signe linguistique" ("Dilsel Göstergenin Öz Niteliği") [1939] başlıklı yazısı da dilbilim tarihi açısından önemli yazılardan biridir: É. Benveniste bu incelemesinde F. de Saussure'ün dilsel göstergenin öz niteliği, doğası konusundaki görüşünü eleştirir ve **gösteren** ile **gösterilen** arasındaki bağıntının **nedensiz** değil, **zorunlu** olduğunu ileri sürer.

Öte yandan, É. Benveniste'in **sözceleme** (Fr. *énonciation*) konusundaki saptamaları da (özellikle her konuşucunun söz edimini gerçekleştirmesini sağlayan **ben/burada/şimdi** belirticileri üstüne yaptığı araştırmalar), dilbilimin salt **sözce**leri (dilsel ürün) inceleyen bir bilim dalı olmaktan kurtularak **sözce üretme edimi**ni (**sözceleme**) de çözümleyen bir bilim dalı olmasını sağlamıştır. Gerçekten de É. Benveniste *Problèmes de linguistique générale*[1] adlı yapıtının I. cildinin 5. bölümü ile II. cildinin 2. ve 5. bölümlerinde **sözceleme**yi konu alan dilbilimin temellerini atmıştır.

É. Benveniste'in **sözceleme kuramı, çözümleyici felsefe (analitik felsefe)** ve **edimbilim (pragmatik), dilin göstergebilimi** ("Sémiologie de la langue", 1969) alanlarındaki çalışmaları başta O. Ducrot olmak üzere birçok Fransız dilbilimcisi (A. Culioli, C. Hagège, M. Yaguello, vb.) ile göstergebilimcisini (J.-C. Coquet, vb.) etkilemiştir. (Edimbilim ve sözceleme kuramı için bkz. ileride **Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve/ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler** bölümü.)

1 Bu kitabın iki cildinden yapılmış bir seçmenin çevirisi için bkz.: *Genel Dilbilim Sorunları* (çeviren: E. Öztokat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995.

Bernard Pottier

Fransız dilbilimcisi B. Pottier (doğ. 1924) İspanyolca konusunda uzmanlaştı ve edebiyat doktoru oldu. Özellikle Paris III ve Paris IV Üniversitelerinde genel dilbilim ve İspanyol dili profesörü olarak çalıştı. École pratique des hautes études'de özellikle Amerika yerli dilleri konusunda ders verdi ve Centre national de la recherche scientifique'te (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi, C.N.R.S.) araştırma yöneticiliği yaptı.

G. Guillaume'un (bkz. yukarıda **Gustave Guillaume** bölümü) ve L. Hjelmslev'in (bkz. yukarıda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) özellikle anlam boyutuna ilişkin görüşlerinden esinlenen B. Pottier, **gösteren/gösterilen** karşıtlığının yanı sıra gösterilenin içinde de **içeriğin biçimi** (sözdizimsel yapılar) ve **içeriğin tözü**nü (anlamsal yapılar) ayırt eder. Dil olgusunun iki yönlü bir incelemeyle ele alınabileceğine inanır: **1. kavrambilimsel inceleme**: Gösterenlerden, anlatımdan, sözdizimsel yapılardan kalkılarak gösterilenlerin, anlamsal yapıların belirlenmesi; **2. adbilimsel inceleme:** Gösterilenden, anlamsal yapılardan kalkılarak anlatımın, gösterenlerin, sözdizimsel yapıların belirlenmesi.

B. Pottier sözdizimsel yapıların çözümlemesinde **dizim** (işleyiş birimi), **çekirdek** (en küçük bildirişim birimi), **sözce** (sözceleme birimi) ve **metinsel dizi** (paragraf, bölüm, vb.) ayırt eder ve bu birimlerin birbirleriyle aşamalı olarak bağlantılı olduğunu söyler.

Anlamsal yapıların çözümlenmesindeyse, sesbilim yönteminin, ses düzeyindeki en küçük ayırıcı özellikleri (**sesbirim-**

cik) saptama çalışmasından yararlanarak, anlam evreninin düzenlenişini belirlemeye yönelir ve sözcüklerin anlam boyutundaki en küçük ayırt edici birimlerini (**anlambirimcik**) araştırır. B. Pottier'ye göre, bir **sesbirim** nasıl ayırıcı özelliklerden oluşuyorsa, bir sözcük de **anlambirimcik** diye adlandırılan en küçük anlamlı birimlerden oluşur. Bu konuda, onun "oturacaklar dizgesi" üstüne yaptığı **anlambirimcik çözümlemesi, yapısal anlambilimin** gelişmesinde önemli bir aşamadır. Söz konusu çözümlemenin özünü yansıtan birkaç örnek verebiliriz:

Sandalye : "oturmak için", "kolluksuz", "arkalıklı", "tek kişilik".

Koltuk : "oturmak için", "kolluklu", "arkalıklı", "tek kişilik".

Kanepe: "oturmak için", "kolluklu", "arkalıklı", "çok kişilik".

Puf : "oturmak için", "kolluksuz", "arkalıksız", "tek kişilik".

B. Pottier anlambirimcik çözümlemeleri sonucunda **değişken anlambirimcikler** ile **değişmez anlambirimcikler**i saptar; değişmez anlambirimcikleri de **özgül anlambirimciklere** ve **genel anlambirimciklere** ayırır.

Yapısal dilbilimin anlambilimdeki en güçlü uygulayıcılarından biri olan B. Pottier, geliştirdiği anlambilim yöntemini, çeşitli dilbilgisel özelliklere, dillerin sınıflandırılmasına, tümellerin saptanmasına, vb'ne uygulamasıyla ün kazanmıştır. Ayrıca, Roman dilleri (özellikle İspanyolca) ve Amerika yerli dilleriyle ilgili çalışmaları da vardır.

B. Pottier'nin yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Systématique des éléments de relation. Étude de morphosyntaxe structurale romane* (Bağıntı Öğelerinin Dizgesel Düzeni. Roman Dillerinin Yapısal Biçimbilim-Sözdizim İncelemesi) [1962]; *Introduction à l'étude des structures grammaticales fondamentales* (Temel Dilbilgisel Yapıların İncelemesine Giriş) [1962]; *Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique* (Dilbilimde ve Makineli Çeviride Anlamsal Çözümleme Üstüne Araştırmalar) [1963]; *Présentation de la linguistique, fondements d'une théorie* (Dilbilimin Sunuluşu. Bir Kuramın Temelleri) [1967]; *Grammaire*

de l'espagnol (İspanyolca'nın Dilbilgisi) [1969]; *Introduction à l'étude linguistique de l'espagnol* (İspanyolca'nın Dilbilimsel İncelemesine Giriş) [1972]; yönetiminde hazırlanan ortak yapıt *Le langage* (Dil) [1973]; *Linguistique générale. Théorie et description* (Genel Dilbilim. Kuram ve Betimleme) [1974]; yönetiminde hazırlanan ortak yapıt *Les sciences du langage en France au XXe siècle* (Fransa'da XX. yy'da Dil Bilimleri) [1980, 2 cilt; yeni baskı 1992]; *America latina en sus lenguas indigenas* (Yerli Dilleriyle Latin Amerika) [1983]; *Théorie et analyse en linguistique* (Dilbilimde Kuram ve Çözümleme) [1987]; *Sémantique générale* (Genel Anlambilim) [1992].

Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve/ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler

Çağdaş dilbilim tarihinde bu bölüme kadar ele aldığımız çeşitli akımların, okulların ya da tek tek araştırmacıların ürettikleri kuramlara bağlı ilke, kavram ve yöntemleri incelerken daha çok dilin ya da dillerin yapısına ilişkin, diliçi düzenlenişi ortaya çıkarmaya çalışan dilbilim dalları üstünde durduk: **sesbilim** (ve **sesbilgisi**), **sözdizim** (ya da **tümcebilim**), **biçimbilim, sözlükbilim** (ya da **sözcükbilim**), **anlambilim**. (Dilin "sözceleme" boyutuyla ilgili olarak bkz. yukarıda **Émile Benveniste** bölümü ile aşağıda **edimbilim** altbölümü; dilin "metinsel düzen"i ile ilgili olarak da bkz. aşağıda **metindilbilim** altbölümü.)

Bu bölümleme içindeki yaklaşım biçimlerinin genel olarak dille ilgili olgulara, etkinliklere uygulanmasıyla ve/ya da dilbilimin başka bilim dallarıyla birleşmesiyle hem dile yönelik yeni etkinlik alanları doğdu, hem de dilbilimle doğrudan bağlantılı yeni bilim dalları gündeme geldi: **uzamdilbilim, toplumdilbilim, budundilbilim, ruhdilbilim, uygulamalı dilbilim, metindilbilim, çeviribilim, edimbilim.**

Şimdi hem **dil bilimleri**nin (Fr. *sciences du langage*) içinde hem de **dilbilim**in (Fr. *linguistique*) yanında yer alan bu araştırma alanlarını tek tek ele alarak ayırıcı niteliklerini belirlemeye ve söz konusu alanlarda özellikle son yıllarda gerçekleştirilen temel nitelikli kuramsal ve uygulamalı araştırmaları belirtmeye çalışalım.

• **uzamdilbilim** (Fr. *géolinguistique*). Coğrafi kökenleri farklı bireylerin ya da toplulukların bir dili kullanmalarında görülen değişiklikleri inceleyen bu bilim dalına **dilbilimsel coğrafya** (Fr. *géographie linguistique*) adı da verilmektedir. Aslında karşılaştırmalı dilbilgisinin bir uzantısı olan ve bu niteliğiyle eski bir bilim dalı olarak da kabul edilen **dilbilimsel coğrafya** ya da yeni adlandırmasıyla **uzamdilbilim** alanında özellikle son otuz yıl içinde yoğun çalışmalar yapılmakta, hem gündelik dilde hem de siyaset alanında sık sık gündeme gelen şu dilsel kavramlar uzamdilbilim açısından tanımlanmaya çalışılmaktadır: **ulusal dil** ya da **resmî dil, lehçe** ya da **ağız, argo** ve **jargon, bireysel kullanım, karma dil, sabir, kreol, picin, ikidillilik, çokdillilik.**

Bu alanda söz konusu kavramlara yönelik araştırma yapanlar arasında özellikle şu adları belirtebiliriz: -Pierre Guiraud: *L'argot* (Argo) [1966]; -William Labov (doğ. 1927): *Language in the Inner City: Studies in the Black English* (1972; Fransızca çevirisi: *Le parler ordinaire: la langue dans les ghettos noirs des États-Unis* [Bayağı Konuşma: A.B.D'nde Zenci Getolarındaki Dil, 1978; yeni baskı, 1993]); -A. Valdman: *Le créole: structure, statut et origine* (Kreol: Yapısı, Statüsü ve Kökeni) [1978]; -J. Pohl: *Les variations régionales du français: études belges* (Fransızca'nın Bölgesel Değişkenlikleri: Belçika'ya İlişkin İncelemeler) [1979]; -J. F. Hamers ve M. H. A. Blanc: *Bilingualité et bilinguisme* (1983; gözden geçirilmiş İngilizce çevirisi: *Bilinguality and Bilinguism*, 1989); -Y. Roberge ve M. T. Vianet: *La variation dialectale en grammaire universelle* (Evrensel Dilbilgisinde Lehçesel Değişkenlik) [1986]; -Gabriel Guillaume: *Langages et langue: de la dialectologie à la systématique* (Dilyetileri ve Dil: Lehçebilimden Dizgeselliğe) [1987]; -J. Holm: *Pidgins and Creoles* (Picinler ve Kreoller) [1989].

• **toplumdilbilim** ya da **sosyolengüistik** (Fr. *sociolinguistique*). Dilsel yapılar ile toplumsal yapıların eşdeğişirliğindeki düzenli yanları ortaya koymaya çalışan ve neden sonuç ilişkilerini araştıran bu dalın, budundilbilim, dil toplumbilimi, uzamdilbilim ve lehçebilimle kesiştiği noktalar vardır. Toplumdilbilim, toplumsal veri olarak konuşucunun durumunu (sözgelimi etnik kökenini, yaşam düzeyini, mesleğini, vb.) ele alıp kullan-

dığı dile bakabileceği gibi, dinleyicinin bakış açısına yerleşip konuşucunun dinleyiciye yönelttiği bildiriyi (sözceyi) bu bakış açısından da değerlendirebilir. Ayrıca, doğrudan doğruya toplumsal özellikler taşıyan söylemlerin içeriğiyle de ilgilenir: Sözgelimi siyasal ya da teknik sözcük dağarcıkları üstüne araştırmalar yapar.

Toplumdilbilim araştırmalarında üzerinde durulan bir başka nokta da bildirişim eyleminin hangi koşullarda gerçekleştiğidir. Belli bir toplumsal statüde yer alan ve eğitimli olan bir bireyin konuşma biçimi, karşısındaki dinleyicinin toplumsal statüsüne ve eğitimine göre değişiklik gösterir. Bu nedenle, toplumdilbilimci, üstünde çalışacağı söylem türlerini ayırt eder; çünkü, dildeki değişkenliklerin saptanmasında bu söylem türlerinin bilinmesinin gerektiğine inanır. Böylece, bir yandan, konuşucunun, bildirisini hangi amaçla ürettiği (sözceleme koşullarının belirlenmesi) araştırılır, bir yandan da ürettiği söylem çözümlenir.

Öte yandan, dil hakkındaki kuralcı değerlendirmeler, kişilerin dilsel davranışlarını yönlendirme amaçlı sözler, dil planlaması, ikidillilik, çokdillilik ve dil siyaseti sorunları da toplumdilbilimin son yıllardaki inceleme konuları arasında yer alır.

Toplumdilbilimciler arasında şu araştırmacıları belirtebiliriz: -William Labov: *The Social Stratification of English in New York City* (New York City'de İngilizce'nin Toplumsal Katmanlaşması) [1966], *Sociolinguistic Patterns* (1972); yönetiminde hazırlanan *Locating Language in Time and Space* (1980); -Joshua A. Fishman: *Sociolinguistique* (Toplumdilbilim) [1971; İngilizce özgün metinden önce yayımlanan Fransızca çeviri]; -Dell Hymes: *Foundations in Sociolinguistics* (Toplumdilbilimin Temelleri) [1974]; -D. Sankoff (yön.): *Linguistic Variation: Models and Methods* (Dilsel Değişkenlik: Örnekçeler ve Yöntemler) [1978]; -P. Thibault: *Le français parlé: études sociolinguistiques* (Konuşulan Fransızca: Toplumdilbilimsel İncelemeler) [1979]; -L. Milroy: *Language and Social Networks* (Dil ve Toplumsal Ağlar) [1980]; - Christian Bachmann, Jacqueline Lindenfeld ve Jacky Simonin: *Langage et communications sociales* (Dil ve Toplumsal Bildirişimler) [1981]; - C. Goodwin: *Conversational Organisation* (1981); -John Gumperz: *Language and Social Identity* (Dil ve Toplumsal Kimlik) [1982].

• **budundilbilim** ya da **etnolengüistik** (Fr. *ethnolinguistique*). Dil ile kültür ve dil ile toplum arasındaki ilişkileri araştıran bu dal kimi uzmanlara göre, toplumdilbilimin başvurduğu toplumsal özellikli birçok **değişmez etken**den en azından birini (sözgelimi "ulus", "budun" [kavim], vb.) kullanması nedeniyle toplumdilbilimin özel bir durumu olarak görülür; kimi uzmanlara göre de, toplumdilbilim "karmaşık yapılı", "uygar" toplumlarla, budundilbilim ise "yalın yapılı" "ilkel" toplumlarla ilgilenir.

• **ruhdilbilim** ya da **psikolengüistik** (Fr. *psycholinguistique*). Dilin edinilmesinde ve kullanılmasında etkili ruhsal süreçleri inceleyen dal. Bu kavram ilk kez Charles Egerton Osgood ve Thomas A. Sebeok'un yönetiminde hazırlanan *Psycholinguistics* (1954) adlı kitapta kullanılmıştır.

1960'lı yıllarda, N. Chomsky'nin konuşucuların **edinç**ine dayalı bir örnekçe oluşturma çabalarına (bkz. yukarıda **Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) bağlı olarak hızlı bir gelişme gösteren ruhdilbilim araştırmaları 1980'li yıllarda insan zihninin yaşadığı süreçleri betimlemeyi ve açıklamayı amaçlayan **bilişsel bilimler**in (kognitif bilimler) etkisi altına girmiştir.

Ruhdilbilimciler çalışmalarını günümüzde özellikle şu alanlarda yoğunlaştırmışlardır: Sözcelerin bireyler tarafından üretiliş süreçleri; bireylerin üretmek istedikleri sözcelere anlam yükleyiş süreçleri (yani konuşucunun bir anlam iletme isteğinden bir tümce kurma aşamasına geçmesi süreci); üretilen sözcelerin yorumlanması süreçleri (dinleyicinin tümcelerdeki öğeleri zihinsel olarak bölümleme ve saptama biçimi); yorumlama sürecinde dilsel bilgiler ile ansiklopedik bilgilerin payı; dilsel öğelerin (sözcük, tümce, metin) bellekte varoluş biçimi; çocuğun doğuşundan itibaren gelişmesi boyunca dili edinme süreci; birçok dili kullanan konuşucuların, bu çeşitli dilleri belleklerinde depolayış biçimleri; dil bozuklukları, ruhsal bozukluklar ve beyin yapısındaki bozunlar (lezyonlar) arasındaki ilişkiler; vb.

Ruhdilbilim alanındaki bu ve benzeri sorunlarla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar arasında özellikle şu adları belirte-

biliriz: -B. Butterworth (yön.): *Language Production* (Dil Üretimi) [2 cilt, 1980-1983]; -Jean-Paul Bronckart, Michèle Kail, Georges Noizet: *Psycholinguistique de l'enfant: recherches sur l'acquisition du langage* (Çocuğun Ruhdilbilimi: Dilin Edinilmesi Üstüne Araştırmalar) [1983]; -J.-A. Rondal ve J.-P. Thibaut (yön.): *Problèmes de psycholinguistique* (Ruhdilbilim Sorunları) [1987]; -W. J. M. Levelt: *Speaking: From Intention to Articulation* (1989); -R. Kolinsky, J. Morais ve J. Segui (yön.): *La reconnaissance des mots dans les différentes modalités sensorielles: études de psycholinguistique cognitive* (1993); D. Bassano; J. Caron; E. Mathei; J.-F. Richard; C. Bonnet; R. Ghiglione; P. N. Johnson-Laird; F. Bresson; M.-F. Erlich; H. Tardieu; M. Cavazza; M. Fayol; J.-E. Gombert; P. Lecocq; L. Sprenger-Charolles; D. Zagar; vb. (Ayrıca bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü.)

• **uygulamalı dilbilim** (Fr. *linguistique appliquée*). Dilin toplum yaşamında hemen her yerde var olması nedeniyle uygulamalı dilbilim de çok farklı alanlarda etkisini duyurur. Daha doğrusu, dilbilimsel araştırmaların ortaya koyduğu kavram, ilke ve yöntemlerden değişik alanlarda, farklı amaçlarla yararlanılır: Sözgelimi anadilinin ya da yabancı dillerin öğretiminde, dilbilim yöntemlerinin uygulanması söz konusudur; birçok ülkede okullarda öğretilen dilbilgisi kitaplarının yazımında geleneksel "gramer" yaklaşımı yerine çağdaş dilbilim yöntemlerine başvurulur; dillerin öğretimi aşamasında dilbilimin ilke ve kavramlarından yararlanılarak öğretim yöntemleri (sözgelimi görsel-işitsel yöntemler) hazırlanır; sözlük yapımında dilbilim ilkeleri uygulanır; sağır ve dilsizlerin eğitiminde ya da bir kaza, bir hastalık sonucu konuşma yitimine uğramış olanların yeniden eğitiminde dilbilim araştırmalarının ortaya koyduğu verilerden yararlanılır.

Ama günümüzde **bilişim**in (enformatiğin) gelişmesi sonucunda uygulamalı dilbilim terimi ve alanı da yerini giderek **dil sanayileri** terimine ve alanına bıraktı: bilgisayar yardımıyla öğretim; otomatik çeviri; bilgisayar aracılığıyla terimler açısından veri bankalarının oluşturulması; bilgisayar yardımıyla çeşitli "işlevsel" metinlerin (mektup, hava raporu bülteni, özet metin,

vb.) otomatik olarak oluşturulması, vb. Bugün artık bilişim ile dilbilimin kaynaşması nedeniyle **bilişimsel dilbilim**den (Fr. *linguistique informatique*) söz edilmektedir.

• **metindilbilim** ya da **metin dilbilimi** (Fr. *linguistique textuelle*). Dilbilimin daha çok sözlü dile ve tümce düzeyine uyguladığı çözümleme yöntemlerinin yazılı dile, tümceötesi birimlere (daha çok yazınsal metinlere) uygulanması sonucu gelişen **metindilbilim** (**metin dilbilgisi** de denir) bir metnin bütünlüğünü, birliğini yaratan **bağlantıları** ve **tutarlılıkları** inceler. Bağlantılar, bir metindeki (özellikle yazınsal metinlerdeki) sözcelerin (ya da tümcelerin) çizgisel olarak eklemleniş biçimlerinin araştırılmasıyla ortaya konur. Tutarlılıklar ise, söylem türüne göre, metnin bütününün düzenlenmesinde etkili olan, uyulması gerekli zorunlulukların araştırılmasıyla belirlenir.

Metindilbilimin yapısal dilbilimle, üretici dilbilgisiyle ilgisi olduğu gibi, göstergebilim, yazınbilim, anlatıbilim, anlambilim, edimbilim araştırmalarıyla da yakın bağlantısı vardır. Sözgelimi Janos Sandor Petöfi (doğ. 1931), geliştirdiği metindilbilimde üretici dilbilgisinin savları ile matematiksel mantıktan esinlenen bir anlambilim kuramını kaynaştırma çabası içine girmiş ve çizgisel olmayan bir derin anlam yapısı, yüzeysel yapıya geçmeyi sağlayan dönüştürüm kuralları ve metnin gönderenlerle bağlantısını kurmaya yarayan genişlemeli bir anlam bileşkesi belirlemiştir.

Metindilbilim alanında çalışmalar yapan öteki araştırmacılar arasında özellikle şu kişileri belirtebiliriz: -Teun A. Van Dijk: *Some Aspects of Text Grammars* (Metin Dilbilgilerinin Bazı Özellikleri) [1972], *Text and Context* (Metin ve Bağlam) [1977]; Robert de Beaugrande ve Wolfgang Dressler: *Introduction to Text Linguistics* (Metindilbilime Giriş) [1987]; -Jean-Michel Adam: *Éléments de linguistique textuelle* (Metinsel Dilbilim İlkeleri) [1990], *Les textes: types et prototypes* (1992); Dominique Maingueneau: *Éléments de linguistique pour le texte littéraire* (Yazınsal Metin İçin Dilbilim İlkeleri) [1986; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı, 1993]. (Ayrıca bkz. ileride **Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım**'ın 5. altbölümü.)

• **çeviribilim** (Fr. *traductologie*; İng. *translation studies*). Çeviri etkinliğinde **kalkış dili** ile **varış dili** arasında ortaya çıkan sorunları saptamaya ve bunlara çözüm getirmeye çalışan, ya da doğrudan doğruya çeviri metinlerin gözlemlenebilir özelliklerini betimleyen, değerlendiren, sınıflandıran, dizgeleştiren, çeviri sürecinin bilişsel (kognitif) boyutunu araştıran, çevirilerin toplumsal ve kültürel yaşamdaki işlevlerini sorgulayan, bu amaçla da dilbilim, göstergebilim, yorumbilim, dil felsefesi, tarih, toplumbilim, ruhbilim, edimbilim, söylem çözümlemesi gibi alanlardaki kuramsal yaklaşımlardan yararlanan bilim dalı.

Hem kültürlerarası hem de uluslararası ilişkilerde çevirinin öneminin artmasına bağlı olarak, çeviri kuramlarında da son yıllarda büyük gelişmeler oldu. Çeviribilim karma bir bilim dalı durumundan kalkarak kendi ilke, kavram ve yöntemlerini üretmeye çalışan bağımsız bir bilim dalına dönüştü.[1]

Biz burada, konumuz (çağdaş dilbilim) gereği, çeviribilimi, daha çok dil ve dilyetisi kuramlarından etkilenmesi açısından ele alacağız ve öncelikle dilbilim yöntemlerini çeviri alanına uygulayan bazı kuramcılara değineceğiz.

Özellikle 1940'lı yıllardan başlayarak, daha çok da dil kuramlarının yaratıcıları ya da yakından izleyicileri, yani dilbilimciler, çeviri işlemi konusunda kimi kez son derece büyük genellemelere yönelen kimi kez de özel ayrıntılara inen kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yapmaya başladılar. Şimdi bu çalışmaların önde gelenlerine, temel özellikleriyle değinelim.

Son derece geniş, genel, tümükapsayıcı, evrensel, sınıflandırıcı kuramsal yaklaşımlara büyük tutkusu olan Roman Jakobson (bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü) 1959 yılında yayımladığı "On linguistic aspects of translation"[2] ("Çevirinin

1 Çeviribilim konusundaki kuramsal yaklaşımlar için ayrıca bkz.: M. Rifat (yay. haz.), B. Aksoy, I. Bengi, N. Kuran, S. Karantay, *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler*, İstanbul, Düzlem Yay., 1995; M. Rifat (haz.), *Çeviri Seçkisi 1 : Çeviriyi Düşünenler*, İstanbul, Dünya Kitapları, 2003,; M. Rifat (haz.), *Çeviri Seçkisi 2: Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı*, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.

2 R. A. Brower (yön.), *On Translation*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, s. 232-239; Fransızca çevirisi: R. Jakobson, "Aspects linguistiques de la traduction", *Essais de linguistique générale*, Paris, Minuit, 1963, Points dizisi, 1970, s. 78-86; Türkçe çevirisi: "Çevirinin Dilbilimsel Özellikleri Üstüne", çev. Ö. B. Albayrak, *Çeviri Seçkisi 2 : Çeviri(bilim) Nedir?- Başkasının Bakışı*, *a.g.y.*, s. 87-97.

Dilbilimsel Özellikleri Üstüne") adlı yazısında dildeki her çeşit etkinliği bir "çeviri" olarak değerlendirdi, ve çevirinin dilbilimi de aştığını belirterek üç çeşit çeviri işlemi belirledi:

1. **diliçi çeviri** (İng. *intralingual translation* ya da *rewording*)[3]: dilsel göstergelerin aynı dilin göstergeleriyle yorumlanması;

2. **dillerarası çeviri** (İng. *interlingual translation* ya da *translation proper*)[4]: dilsel göstergelerin başka bir dil aracılığıyla yorumlanması;

3. **göstergelerarası çeviri** (İng. *intersemiotic translation* ya da *transmutation*)[5]: dilsel göstergelerin dildışı gösterge dizgeleriyle yorumlanması.[6]

R. Jakobson'un çeviriye kuramsal açıdan yöneldiği yıllarda dilbilim ile çeviri etkinliğinin gerçek bir işbirliğini ortaya koyan, yani çeviri işlemleri üstüne dizgesel bir düşünce geliştirerek bir çeviri yöntemi yaratmaya çalışan araştırmacılar da görüldü. Bunların arasında özellikle şu adları sayabiliriz: -A. V. Federov: Rusça temel yapıtı *Vvedenie b teoriu perevoda* (Çeviri Kuramına Giriş) [1953]; -Çekçe yazdığı yazınsal çeviri kuramı ve uygulaması konusundaki yapıtlarıyla tanınan Jiři Levý; -Alfred Malblanc: Karşılaştırmalı biçembilime dayalı bir çeviri kuramı ortaya koyan *Pour une stylistique comparée du français et de l'allemand* (Fransızca ile Almanca'nın Karşılaştırmalı Biçembilimi İçin) [1944; 2. baskı, 1961]; -Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet: *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (Fransızca ve İngilizce'nin Karşılaştırmalı Biçembilimi) [1958; gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni baskı, 1973].

Özellikle J.-P. Vinay ve J. Darbelnet'nin bir çeviri yöntemi sunmayı amaçlayan yapıtı, dilbilim ile çeviri etkinliği alanındaki işbirliğinin en belirgin örneğidir. Bunca yıl sonra, günümüzde bile, çeviri öğretimi dalında bilimsel yöntem öneren çalışmaların ender örneklerinden biri olarak kabul edilir. Söz konusu iki araştırmacı bir dilden öbür dile yapılacak anlam aktarımının dolaylı ve dolaysız yedi farklı işlemle gerçekleştirilebileceğini

3 Fr. *traduction intralinguale* ya da *reformulation*.

4 Fr. *traduction interlinguale* ya da *traduction proprement dite*.

5 Fr. *traduction intersémiotique* ya da *transmutation*.

6 Bu sınıflandırma konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Rifat, *Homo Semioticus*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993; genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, Om Yay., 2001, s. 51-60.

ve çevirmenin, karşılaştığı güçlüğe göre bu yedi işlemden birine başvurabileceğini göstermiştir:

A. Dolaysız çeviri işlemleri:
1. **aktarma** (Fr. *emprunt*; İng. *borrowing*);
2. **öyküntü** (Fr. ve İng. *calque*);
3. **sözcüğü sözcüğüne çeviri** ya da **kalkış diline bağlı çeviri** (Fr. *traduction littérale*; İng. *literal translation*);

B. Dolaylı çeviri işlemleri:
4. **biçim değiştirme** ya da **sözcük türü değiştirme** (Fr. ve İng. *transposition*);
5. **bakış açısı değiştirme** (Fr. ve İng. *modulation*)
6. **eşdeğerlik** (Fr. *équivalence*; İng. *equivalence*);
7. **uyarlama** (Fr. ve İng. *adaptation*).[7]

Daha sonraki yıllarda da, çeviri üstüne hem kesin, bilimsel, matematiksel anlamda kuramsal çalışmalar (sözgelimi bilgisayarlı çeviri programlarına ilişkin kuramlar) hem de çeviri alanındaki bilgileri düzenli, dizgeli bir biçimde ortaya koymaya çalışan ve çeviri olgularını betimlemeye, sınıflandırmaya, açıklamaya yönelen geniş anlamıyla kuramsal çalışmalar yapıldı. Gerçekten de özellikle 1960'lı yıllarda bilimsel düzlemde dilbilimin yükselişi, teknik düzlemdeyse bilişimin gelişmesi, çeviri etkinliği konusundaki düşünce biçimlerini büyük ölçüde etkiledi. Uygulama açısından çevirmenlerin bazıları dilbilime, kesinlik sağlayan bir yöntem olarak başvururlarken, bazıları da dilbilimsel yaklaşımları dışlıyorlardı. Ama kuramsal düzlemde dilbilimin çeviri kuramları üstünde köklü, kalıcı bir etkisi oldu.

Öncelikle de **dilbilimsel yapısalcılık** akımı, hem Avrupa'daki hem A.B.D'ndeki çeviri kuramı çalışmalarını yönlendirdi. Buna örnek olarak Eugene A. Nida'nın araştırmalarını gösterebiliriz: *Toward a Science of Translating* (Bir Çeviri Edimine Doğru) [1964]; *The Theory and Practice of Translation* (Çevirinin Kuramı ve Uygulaması) [1969; Charles R. Taber ile birlikte].

7 J.-P. Vinay ve J. Darbelnet'nin bu yedi çeviri işlemi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Rifat, "Göstergebilimsel Açıdan Çeviri Etkinliği, Çeviri Kuramı ve Çeviri Kuramının Kuramı", *Çeviri Seçkisi 1 : Çeviriyi Düşünenler*, *a.g.y.*, s. 289-306.

1960'lı yıllardan başlayarak da çeviri kuramını bir dilyetisi kuramına bağlama gereği duyan araştırmacıların yayınlarında, yaklaşım biçimlerinde bir farklılaşma görüldü. Bu kuramcılar arasında özellikle şu kişileri belirtebiliriz: -Georges Mounin[8] (1910-1993): Daha çok işlevsel dilbilim doğrultusunu benimseyen bu kuramcının çeviri konusundaki başlıca çalışmaları şunlardır: *Les Belles infidèles* (1955), *Les problèmes théoriques de la traduction* (Çevirinin Kuramsal Sorunları) [1963], *La machine à traduire. Histoire des problèmes linguistiques* [Çeviri Makinesi. Dilbilimsel Sorunların Tarihçesi) [1964], *Teoria e storia della traduzione* (Çevirinin Kuramı ve Tarihçesi) [1965], *Linguistique et traduction* (Dilbilim ve Çeviri) [1976]; -John C. Catford: *A Linguistic Theory of Translation* (Çevirinin Bir Dilbilimsel Kuramı) [1965]; -Henri Meschonnic: *Pour la poétique II. Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction* (Yazınbilim İçin II. Yazı'nın Bilimkuramı. Çevirinin Yazınbilimi) [1973]; -George Steiner: *After Babel: Aspects of Language and Translation* (Babil Sonrası: Dilin ve Çevirinin Özellikleri) [1975]; -Louis G. Kelly: *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West* [1979]; -Peter Newmark: *Approaches to Translation* (Çeviriye Yaklaşım Biçimleri) [1982], *A Textbook of Translation* (Çevirinin Elkitabı) [1988]; -Jean-René Ladmiral[9] (doğ. 1942): *Traduire. Théorèmes pour la traduction* (Çeviri Yapmak: Çeviri İçin Teoremler) [1979; gözden geçirilmiş ve yeni bir önsözle genişletilmiş 2. baskı, 1994][10], "Traductologiques" (Çeviribilimlerin Bilimi) [1987], "Sourciers et ciblistes" ("Kaynak Metin Yanlıları ile Erek Metin Yanlıları") [1993], "Le traducteur et l'ordinateur" ("Çevirmen ve Bilgisayar") [1994]; *La traductologie: de la linguistique à la philosophie* (Çeviribilim: Dilbilimden Felsefeye) [1994], "Pour une psychologie de la traduction" ("Çevirinin Bir Ruhbilimi İçin") [1996], "Les 4 âges de la traduction. Réflexions sur une

8 G. Mounin'in çeviribilimsel yaklaşımı için bkz.: Sema Rifat, "Georges Mounin: Saydam Camlar/Renkli Camlar", *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler*, *a.g.y.*, s. 235-242.

9 J.-R. Ladmiral'in çeviribilimin evrelerine yaklaşım biçimi için bkz.: M. Rifat, "Göstergebilimsel Açıdan Çeviri Etkinliği, Çeviri Kuramı ve Çeviri Kuramının Kuramı", *Çeviri Seçkisi 1 : Çeviriyi Düşünenler*, *a. g.y.* s. 297-301.

10 Bu kitabın 2. baskısında yer alan Önsöz'ün Türkçe çevirisi için bkz.: " Genel Çeviribilim Sorunları" (çev. M.Rifat-S.Rifat), *Çeviri Seçkisi 2: Çeviri(bilim) Nedir ?-Başkasının Bakışı*, *a.g.y.*, s. 211-229.

diachronie de la théorie de la traduction" ("Çevirinin 4 Dönemi. Çeviri Kuramının Bir Artsüremi Üstüne Düşünceler") [1997]; -Jacqueline Guillemin-Flescher: *Syntaxe comparée du français et de l'anglais: problèmes de traduction* (Fransızca ile İngilizce'nin Karşılaştırmalı Sözdizimi: Çeviri Sorunları) [1981] -Antoine Berman (1942-1991): *L'épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique* (1984), " La traduction et ses discours" ("Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler"[11] [1989] *Pour une critique des traductions: John Donne* (Bir Çeviri Eleştirisi İçin: John Donne) [1995], *La traduction et la lettre. Ou l'Auberge du lointain* (1999).

Çeviri alanındaki evrime koşut olarak son yıllarda çeviri kuramlarının daha çok çeviri eleştirisi alanında yoğunlaştığı ve araştırmacıların dil kuramlarının yanı sıra felsefe, toplumbilim, göstergebilim, yorumbilim ve edimbilimden de yararlandıkları görüldü. Bu çalışmalarda da genelde iki yaklaşım ağır bastı: Çevirilerin eleştirisini konu alan ve niteliksel bir değer yargısına dayanan yaklaşım ile gözlemlenebilir olguların dizgeleştirilmesine dayalı yaklaşım.

Birinci yaklaşımı benimseyen "değerlendirme" yanlılarının birçoğu Walter Benjamin'in (1892-1940) "Die Aufgabe des Übersetzers" ("Çevirmenin Görevi")[12] [1923] başlıklı yazısında ortaya koyduğu ölçütleri benimser. Doğal dillerin ötesinde bir dilyetisinin arayışı içinde olan W. Benjamin, çeviriyi, yabancı dil aracılığıyla hem anadilini dönüştüren hem de özgün yapıtı değişikliğe uğratan bir değişim olarak görür. Sözgelimi, H. Meschonnic ile A. Berman çalışmalarında büyük ölçüde W. Benjamin'in yanında yer alırlar. Bu birinci yaklaşımı benimseyenler, daha çok, nitelikli bir çevirinin ölçütlerini tanımlamayı amaç edinmişlerdir: W. Benjamin "çevirmenin görevi"nden söz ederken, A. Berman "çevirmenin hedefi" deyişini kullanır.

İkinci yaklaşımı benimseyenlerse, çevirilerin eleştirisini yapmaktan çok, çeviri metinlerin yansız gözlemlenmesine yönelirler ve çevirmenlerin çeviri eylemindeki değişmez öğeleri tanımla-

11 Bu metnin Türkçe çevirisi için bkz.: *Çeviri Seçkisi 2 : Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı, a.g.y.*, s. 13-29 (çev. M. Rifat)

12 Bu metnin Türkçe çevirisi için bkz.: " Çevirmenin Görevi" (çev. A. Cemal), *Çeviri Seçkisi 2 : Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı, a. g.y.*, s. 31-47.

maya çalışırlar. Buyurucu değil de tümdengelimli bir yaklaşım söz konusudur burada. Bu yaklaşım da, uygulamalar açısından farklılıklar göstermekle birlikte, çeviriyi konu alan üç alanda kendini duyurur: toplumbilimde, çevirilerin tarihinde ve dilbilimde. Üç alandaki araştırmaların ortak özelliği de kuramın betimlemeden kaynaklanmasıdır. Sözgelimi hem Gideon Toury[13] (*In Search of a Theory of Translation* [Bir Çeviri Kuramı Arayışı] (1980) ile Tel Aviv Okulu'nun toplumbilimsel yaklaşımı, hem de José Lambert'in tarihsel yaklaşımı, ağırlığı betimlemeye verir ve özellikle çeviri metinlerin (çeviri ürünlerin) oluşturduğu bütünü göz önünde bulundurur (bu iki araştırma alanı da bir dil kuramının dışında yer alır). Buna karşılık, J. Guillemin-Flescher'in yaklaşımı bir dil kuramı içine oturur ve yalnızca çeviri metinleri değil aynı zamanda özgün metinleri de inceleme alanına sokar. Ayrıca J. Guillemin-Flescher de yaklaşımını betimlemeye dayandırır ama öncelikle betimleme sürecinden bir kuram çıkarmaya çalışır.

Çeviribilim bugün artık yukarıda da belirttiğimiz gibi, bağımsız bir bilim dalı olarak düzenlenme aşamasına girmiştir. Birçok ülkenin üniversitelerinde çeviribilim bölümlerinin kurulması (sözgelimi Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü)[14] ve değişik dillerde çeviribilim sözlükleri ile ansiklopedilerinin yayımlanması da bunun açık bir kanıtıdır: -Jean Demanuelli ve Claude Demanuelli: *La traduction: mode d'emploi. Glossaire analytique* (Çeviri: Kullanım Kılavuzu. Analitik Sözlük) [1995]; -Mona Baker (yön.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*[15] (Routledge Çeviribilim Ansiklopedisi) [1998].

13 G. Toury'nin Türkçe'ye aktarılmış bir yazısı için bkz.: "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü" (çev. A. Eker), *Çeviri Seçkisi 2: Çeviri(bilim) Nedir? - Başkasının Bakışı*, a.g.y., s. 231-254. G. Toury'nin çeviribilim kuramı konusunda ayrıca bkz.: İ. Bengi-Öner, "Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli Bir Bakış Açısına Doğru", *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler*, a.g.y., s.195-217; Ş. Tahir Gürçağlar, "Çoğuldizge Kuramı: Uygulamalar. Eleştiriler", *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler*, a.g.y., s. 243-268.

14 Bu bölümde hem **yazılı çeviri** hem de **sözlü çeviri** konusunda öğretim verilmekte ve bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Sözlü çeviri alanındaki son kuramsal gelişmeler için bkz.: E. Diriker, "Eşzamanlı Çeviri Araştırmaları", *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler, a.g.y.*, s. 311-333.

15 Bu ansiklopedide Türk çeviri geleneğiyle ilgili bölüm için bkz.: S. Paker, "Turkish Tradition", s. 571-582. Bu arada yine S. Paker'in yayıma hazırladığı ve önsözünü

• **edimbilim** ya da **pragmatik** (Fr. *pragmatique*). Bir sözceyi üretildiği bağlamı içinde ele alan ve bu özelliğiyle de dilbilimdeki temel yenilenmeyi gerçekleştiren dal (**kullanımbilim** de denir). Önceleri yalnızca bitmiş, kapalı, sonuçlanmış dilsel ürünleri yani **sözceleri** inceleyen dilbilimciler, dil felsefesi çalışmalarının da etkisiyle sözceleri üretme sürecini de sorgulamaya başlayınca, dilbilimde özellikle son otuz yıl içinde en önemli gelişmeleri sağladılar. Böylece, **sözceleme** diye adlandırılan, kişinin belli sözceleri belli koşullarda üretme süreci ve olgusunun incelenmesi, özellikle tümcelerin anlamlarının kavranmasında önemli sonuçlar doğurdu. Başlangıçta dili kullanma koşullarının (konuşucuların ruhsal güdülenmeleri, konuşucu ve dinleyicilerin tepkileri, söylemin konusu, vb.) incelenmesi biçiminde ortaya çıkan ve bu yönüyle dilin anlamsal boyutunu araştıran **anlambilim** ile dilin biçimsel ve işlevsel yapısını araştıran **sözdizim**in bütünleyicisi olan **edimbilim** özellikle John Langshaw Austin (1911-1960) [*How to do Things with Words*, 1962] ile John Rogers Searle (doğ. 1932) [*Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language* (Söz Edimleri. Bir Dil Felsefesi Denemesi), 1969] gibi çözümleyici felsefecilerin ve mantıkçıların etkisiyle hızla gelişti: Yapılan incelemelerde **söz edimi** (Fr. *acte de parole*), **gerçekleştirici eylem** (Fr. *verbe performatif*), **önesürüm** (Fr. *assertion*), **sözceleme** (Fr. *énonciation*) gibi kavramlar üstünde duruldu.

Edimbilimciler, bir tümcenin belirttiği anlam ile bir tümceyi üretme olgusunun gösterdiği şeyin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğine inanırlar. Onlara göre bir tümcenin anlamı ancak bu iki özelliğin kaynaşmasıyla ortaya çıkabilir. Bir tümcenin hangi bağlamda üretildiği bilinmezse bu tümcedeki kişi, uzam, zamanla ilgili birimlerin dinleyiciye, okura neyi ilettiği tam olarak anlaşılamaz. Çünkü bir yanda tümcenin anlamı, öbür yanda da sözceleme işleminin bu anlama kattığı bir **artı-anlam** vardır. Ancak bu iki düzlemin ayırt edilmesiyle, kullanım boyu-

yazdığı *Translations: Re(Shaping) of Literature and Culture* (Çeviriler: Yazının ve Kültürün Yeniden Düzenlenişi) adlı kitap da son yıllardaki çeviribilim araştırmaları arasında anılmaya değer (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002): Kitapta M. Baker, W. G. Andrews, C. Endres, Z. Toska, V. R. Holbrook, J. Strauss, G. Toury, I. Even-Zohar, T. Hermans ve J. Lambert'in yazıları yer almaktadır.

tundaki sorunsal, yani tümcenin, içerdiği anlamdan başka bir şeyi söyler durumda üretilmiş olması sorunu kavranabilir.

Demek ki, edimbilim, konuşucular arasında sözceleme süresince kurulan ilişkileri incelediği gibi, bir dinleyicinin belli bir bağlamda bir sözceyi yorumlamak için yaptığı işlemleri de araştırır. Çünkü aynı sözce, meydana geliş durumuna göre farklı biçimlerde yorumlanabilir. Ayrıca insanlar, bir sözceyi anlamak için, yalnızca dil bilgilerine başvurmazlar, aynı zamanda dünya konusunda edinmiş oldukları "ansiklopedik" bilgiyi de harekete geçirirler. Edimbilim açısından bu durumun da göz önünde bulundurulması gerekir.

Öte yandan, yukarıda belirttiğimiz gibi, edimbilim, bir metnin, söylediği şeyin altında bir başka şeyi de örtük olarak belirtiyor olması durumunu da inceler. Yani bir dinleyicinin kendisine belli bir bağlamda söylenen bir sözceden, örtük olarak belirtilen bir anlam çıkarması da araştırılır.

Edimbilim ve sözceleme kuramı alanında çalışmalar yapan bilim adamları arasında özellikle şu kişileri belirtebiliriz: -Oswald Ducrot (doğ. 1930): *Dire et ne pas dire* (Söylemek ve Söylememek) [1972; 2. baskı, 1979], *Les échelles argumentatives* (1980), *Les mots du discours* (Söylemin Sözcükleri) [1981; başkalarıyla birlikte], *L'argumentation dans la langue* (Dilde Kanıtlama) [1983; Jean-Claude Anscombre ile birlikte], *Le dire et le dit* (Söyleme Eylemi ve Söylenen) [1985], *Logique, structure, énonciation* (Mantık, Yapı, Sözceleme) [1989]; -François Récanati: *La transparence et l'énonciation* (Saydamlık ve Sözceleme) [1981]; -Catherine Kerbrat-Orecchioni: *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage* (Sözceleme. Dilde Öznellik Üstüne) [1980], *L'implicite* (Örtük Olan) [1986], *Les interactions verbales* (3 cilt; 1990-1994); -Antoine Culioli: *Pour une linguistique de l'énonciation* (Bir Sözceleme Dilbilimi İçin) [1990]; -Dominique Maingueneau: *L'énonciation en linguistique française* (Fransız Dilbiliminde Sözceleme) [1991]; H. Parret; J. M. Sadock; R. Zuber; G. Fauconnier; J. J. Katz; R. M. Kempson; G. Lakoff; T. A. Van Dijk; D. Wunderlich; J. Simonin; C. Plantin; B. N. Grunig; A. Berrendonner; S. Golopentia; J. Cervoni; vb.

GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım

1. *Göstergebilimin genel bir tanımı.*

İnsanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları doğal diller (sözgelimi Türkçe), davranışlar, çeşitli jestler (el-kol-baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, görüntüler, trafik işaretleri, bir kentin uzamsal düzenlenişi, bir müzik yapıtı, bir resim, bir tiyatro gösterisi, bir film, reklam afişleri, moda, yazınsal yapıtlar, çeşitli bilim dilleri, tutkuların düzeni, bir ülkedeki ulaşım yollarının yapısı, bir mimarlık düzenlemesi, kısacası bildirişim amacı taşısın taşımasın her **anlamlı bütün** çeşitli birimlerden oluşan bir **dizge**dir. Gerçekleşme düzlemleri değişik olan bu dizgelerin birimleri de genelde, **gösterge** olarak adlandırılır. Yine çok genel olarak belirtecek olursak, anlamlı bütünleri, bir başka deyişle gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbirleriyle kurdukları bağıntıları saptamak, anlamların eklemlenerek oluşma biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini sınıflandırmak, ya da insan ile insan, insan ile dünya arasındaki etkileşimi açıklamak, bu amaçla da **bilimkuramsal** (*epistemolojik*), **yöntembilimsel** (*metodolojik*) ve **betimsel** (*deskriptif*) açıdan **tümükapsayıcı, tutarlı** ve **yalın** bir kuram oluşturmak gibi birbirinden farklı birçok araştırma Türkçe'de **göstergebilim** diye adlandırılan bir bilim dalının alanına girer.

Ancak Türkçe'de **göstergebilim** terimiyle belirtilen bu bilim dalı, kendi içinde, uygulama farklılıkları dışında, kuramsal açıdan da değişik yaklaşımları içerir. Söz konusu bilim dalının

günümüzdeki anlamı, **göstergebilim** terimini oluşturan kavramların ("gösterge" ve "bilim") anlamsal toplamına indirgenemez. Bir başka deyişle, bu bilim dalı, yalnızca gösterge dizgelerini inceleyen bir dal olarak tanımlanamaz. Batı dillerinde genellikle iki ayrı terimle (sözgelimi Fransızca'da *sémiologie* ve *sémiotique* terimleriyle) karşılanan, kuramsal açıdan farklı iki etkinlik alanının Türkçe'de bir tek terim altında birleştirilmesi böyle bir sorun yaratmaktadır. Günümüzde doğrudan doğruya bildirişim amacıyla yaratılmış dizgelerdeki göstergeleri yine bildirişim sürecindeki işlevleri açısından araştıran ve dilbilimin betimleme yöntemini kullanan etkinlik alanıyla (**semiyoloji**), bir dizge içindeki anlamların oluşumunu, üretiliş biçimini yeniden yapılandıran ve bu amaçla kendine özgü bir kuram geliştiren etkinlik alanını (**semiyotik**), Türkçe'de aynı terimle belirtilseler de birbirinden ayırt etmeyi bilmek gerekir.

Göstergeleri bildirişim açısından inceleyen birinci etkinlik, yani **semiyoloji**, "gerçekçi" bir yaklaşımı benimsediğini söyleyerek, doğada var olan gözlemlenebilir, somut, fiziksel nesneleri betimliyormuş gibi, "dil"e ve "dilyetisi"ne yüzeysel boyutta (gözlemlenen boyut) yaklaşır. Daha çok dilbilim yöntemlerinden yararlanan bu yaklaşım biçimi **bildirişim göstergebilimi** diye de adlandırılır.

İkinci yaklaşımsa "dilyetisi"ni gözlemlenecek tek katmanlı bir nesne olarak değil, oluşturulmuş, "inşa edilmiş", anlamsal katmanlardan kurulu bir bütün olarak görür ve onun üretiliş biçimini anlamak için, kuruluşunu, oluşum sürecini yeniden kavramaya ve yeniden anlamlandırmaya çalışır. Bunu gerçekleştirirken de gözlemlenebilen dil olgularını betimlemekle yetinen bir tutum olmayı değil, genel bir "dilyetisi" kuramını yaratmayı, bir bilimkuramı biçiminde düzenlenmeyi amaçlar. Ne var ki, Türkçe'deki **göstergebilim** terimi bu ikinci yaklaşımı, ilk anlamıyla, yani göstergeleri inceleyen, betimleyen bilim dalı anlamıyla hiç karşılamaz. Ancak, kendisini oluşturan sözcüklerin anlamsal toplamı dışında, **göstergebilim**e gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalı anlamı yanı sıra, bir de anlamsal üretim (**anlamla[ndır]ma**) olgusunu araştıran ve yeniden yapılandıran, bu amaçla da **bilimkuramsal, yöntembilimsel** ve **betimsel** açı-

dan kendini kuran bir bilimsel yaklaşım anlamını da eklersek, **anlamlama kuramı** olan **semiyotiki** de belirtmiş oluruz. Bu ikinci yaklaşım da **anlamlama göstergebilimi** diye adlandırılır.

2. *Göstergeler kuramının ya da öğretisinin kaynakları.*

Kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. dille ilgili bilimlerde genel olarak **gösterge** diye adlandırılır. Bu açıdan, sözcükler, simgeler, işaretler, vb. gösterge olarak görülür. Söz konusu kavram üstüne Eskiçağ'dan başlayarak çeşitli görüşler öne sürülmüş, bir göstergeler dizgesi olan dil üstüne çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. Stoacılar, gösterge üstüne düşünmüşler, Ortaçağ'daki skolastik felsefe yapıtlarında da **anlamlama biçimleri**yle (*modi significandi*) ilgili önemli görüşler ileri sürülmüştür.

Göstergeler kuramı, XVII. ve XVIII. yy'larda, usçu ve deneyimci felsefe dönemlerinde de gündeme getirilmiştir. Genel bir dil ve anlam kuramının tasarlandığı bu dönemde İngiliz felsefecisi John Locke (1632-1704) dört Kitap'tan oluşan *An Essay Concerning Human Understanding* (İnsan Anlığı Üstüne Bir Deneme) [1690] adlı yapıtında gösterge sorununa da yer verir ve "göstergeler öğretisi" anlamına gelen **semeiotike** terimini kullanır (göstergeler öğretisine **logike** yani **mantık** adını da verir).

Göstergeler kuramının J. Locke'tan sonraki temsilcisi Fransız matematikçisi Jean Henri Lambert'dir (1728-1777). J. H. Lambert, iki ciltten oluşan *Neues Organon* (Yeni Organon) [1764] adlı yapıtının bir bölümünü, düşüncelerin ve nesnelerin gösterilmesiyle ilgili öğretiye (**Semiotic**) ayırır. J. H. Lambert bu bölümde, özellikle doğal dillere ilişkin bildirişim dizgeleri üstünde durur ama, müzik, koreografi, arma, amblem, tören gibi dildışı gösterge dizgeleriyle ilgilenmekten de geri kalmaz. Göstergelerin dönüşümlerini ve birleşim kurallarını da inceler.

Göstergeler öğretisi, J. Locke ve J. H. Lambert'in etkisiyle XIX. yy'da yeniden gündeme gelir: Özellikle Polonyalı Joseph Marie Hoene-Wronski'nin (1778-1848) ölümünden sonra ya-

yımlanan *Philosophie du langage* (Dil Felsefesi) [1879] başlıklı çalışması, İtalyan asıllı Çek matematikçisi Bern(h)ard(t) Bolzano'nun (1781-1848) *Wissenschaftslehre* (Bilim Öğretisi) [1837] adlı yapıtı ve Edmund Husserl'in (1859-1938) 1890'da yazdığı ama ancak 1970'te yayımlanan "Zur Logik der Zeichen (Semiotik)" ("Göstergelerin Mantığı Üstüne [Göstergebilim]") başlıklı incelemesi ile *Logische Untersuchungen*'i (Mantık Araştırmaları) [1900-1901] dilsel göstergelerle ve göstergeler kuramıyla ilgili gözlemler içerir.

Göstergeler kuramının ilk dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu çalışmalarda "semiotik" sözcüğüne rastlanmaktaysa da, genel göstergeler kuramından çok dile ilişkin bir göstergeler kuramının, bir dil felsefesinin geliştirildiği görülür.

3. *Çağdaş göstergebilimin öncüleri: Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure.*

Çağdaş anlamdaki genel göstergebilimin birbirinden habersiz iki öncüsü vardır: Bunlardan biri Amerikalı (Ch. S. Peirce), öbürüyse Avrupalı'dır (F. de Saussure).

• Göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan kişi A.B.D.'li felsefeci, mantıkçı ve matematikçi Ch. S. Peirce (Cambridge, Massachusetts, 1839- Milford, Pennsylvania, 1914) olmuştur. Ch. S. Peirce, bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı tasarlamış ve mantıkla özdeşleştirdiği bu kurama, daha doğrusu "göstergelerin biçimsel öğretisi"ne "semiotic" adını vermiştir. 1879-1884 yılları arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde mantık ve felsefe dersleri veren Ch. S. Peirce'e göre, **göstergebilim** (İng. *semiotic*) her çeşit bilimsel inceleme için bir başvuru çerçevesi oluşturan genel bir kuramdır. Kuramcı, tasarladığı bu göstergebilimi de üç dala ayırır: 1. **salt (katışıksız) dilbilgisi**; 2. **gerçek anlamıyla mantık**; 3. **salt (katışıksız) sözbilim (retorik).**

Göstergebilim kuramıyla ilgili yazılarını belli bir kitapta toplamamıştır Ch. S. Peirce. Söz konusu yazılar, bilginin ölümünden on yedi yıl sonra *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (Charles

Sanders Peirce'ün Toplu Yazıları) [1931-1958; 8 cilt] adıyla yayımlanmaya başlamış ve Ch. S. Peirce'ün göstergebilim açısından değeri ancak bu yayımlardan sonra anlaşılmıştır. Yaklaşımının en belirgin özelliği, gösterge kavramı için önerdiği tanım ve sınıflandırma biçimidir. Göstergebilimsel olguların eksiksiz bir sınıflandırmasını yapmak isteyen Ch. S. Peirce, sonunda **üçlük**lere dayalı bir göstergeler dizelgesi oluşturur: Son aşamada da 10 üçlük ve 66 sınıf içeren bir göstergeler dizgesi tasarlar.

Ch. S. Peirce'ün üçlü ayrımlarından en önemlilerini belirtecek olursak öncelikle gösterge kavramıyla ilgili şu tanımlamasını vermemiz gerekir:

"Bir **gösterge** [İng. *sign*] ya da **representamen**, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle bu kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yarattığı bu göstergeyi ben birinci göstergenin **yorumlayan**ı [İng. *interpretant*] olarak adlandırıyorum. Bu gösterge bir şeyin yerini tutar: yani **nesne**sinin [İng. *object*]. Söz konusu gösterge, bu nesnenin yerini, her bakımdan değil de, benim, kimi kez, representamen'in **temel**i diye adlandırdığım bir çeşit düşünceye iletme bakımından tutar. Buradaki "Düşünce" sözcüğünü, gündelik dilde yaygın olan, bir tür Platon'cu anlamda ele almak gerekir."[1]

Bu tanımda belirginleşen **gösterge** (**representamen**), **yorumlayan** ve **nesne** kavramları Ch. S. Peirce'ün en önemli üçlü ayrımlarından biridir. Yukarıda sözünü ettiğimiz, göstergebilimi üç dala ayırma işlemini de, Amerikalı felsefeci, **representamen**in üç şeye bağlı olmasına dayandırır: **temel**e, **nesne**ye ve **yorumlayan**a.

Ch. S. Peirce göstergelerin sınıflandırılmasında da üç ayrı **üçlük** belirler:

"Göstergeler üç ayrı üçlüğe göre bölümlenebilir.Birinci bölümleme, göstergenin kendisinin yalın bir nitelik, gerçek bir varlık ya da genel bir kural olmasına göre yapılır. İkinci bölümleme, gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki ya göstergenin kendi

1 Ch. S. Peirce, *Écrits sur le signe* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1978, s. 121.

başına bir özellik taşımasına ya nesnesiyle varoluşsal bir ilişki kurmasına ya da yorumlayanı ile ilişki kurmasına göre yapılır. Üçüncü bölümleme, yorumlayanın göstergeyi ya bir olasılık göstergesi ya bir gerçek gösterge ya da bir mantık göstergesi biçiminde canlandırmasına göre yapılır."[2]

Bu saptamadan hareket eden Ch. S. Peirce söz konusu üçlükleri şöyle belirler:

1. Birinci üçlüğe göre, bir gösterge **nitel gösterge, tek(il) gösterge** ve **kural gösterge** diye adlandırılabilir:

- **nitel gösterge** (İng. *qualisign*), bir gösterge olan bir niteliktir: Sözgelimi bir sesin tonu, bir kimsenin kullandığı koku.

- **tek(il) gösterge** (İng. *sinsign*), bir gösterge olan bir şey ya da gerçekten var olan bir olaydır.

- **kural gösterge** (İng. *legisign*), bir gösterge olan bir kuraldır (bir yasadır). Bu kural genellikle insanlar tarafından konmuştur. Sözgelimi her saymaca gösterge bir kural göstergedir ama bunun tersi düşünülemez.

2. İkinci üçlüğe göre, bir gösterge, **görüntüsel gösterge (ikon)**, **belirti** ve **simge** diye adlandırılabilir:

- **görüntüsel gösterge** (İng. *icon*), belirttiği nesne var olmasa bile, kendisini anlamlı kılan özelliği taşıyacak bir göstergedir: Sözgelimi geometrik bir çizgiyi canlandıran, kurşunkalemle çizilmiş bir çizgi. Bir başka deyişle, görüntüsel gösterge belirttiği şeyi doğrudan temsil eder, canlandırır. Bu açıdan bir resim, bir desen, bir fotoğraf bu tür bir özellik taşır. Demek ki görüntüsel gösterge, varlığına işaret ettiği nesneyle bir benzerlik ilişkisi içindedir.

- **belirti** (İng. *index*), "nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan bir göstergedir. Sözgelimi: İçinde, ateş edilmiş olabileceğini gösteren bir kurşun deliğinin bulunduğu bir mulaj; eğer ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı; ama burada bir delik var, herhangi biri bunu ateş edilmiş olmasına bağlasın ya da bağlamasın."[3] Bir başka deyişle, belirti, dinamik nesnesiyle kurduğu gerçek ilişki gereği

2 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 138-139.
3 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 139-140.

bu nesne tarafından belirlenen bir göstergedir. Demek ki belirti, varlığına işaret ettiği nesne ile bir bitişiklik, bir yakınlık ilişkisi kurar. Sözgelimi, duman ateşin belirtisidir, bulut da yağmurun.

- **simge** (İng. *symbol*), "yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan bir göstergedir."[4] Ya da bir başka deyişle, bir simge (sembol) dinamik nesnesi tarafından, yalnızca yorumlanacağı yönde, anlamda belirlenen bir göstergedir. Bu açıdan bir simge, herhangi bir şeye, bir kural gereği iletir. Daha açıkçası, bir simge, insanlar arasında uzlaşmaya dayanan bir göstergedir: Sözgelimi, doğal dillerdeki sözcükler uzlaşmaya dayalı birer simgedir. Çünkü bir sözcük, belirttiği şeyi, yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olur. Bir başka örnek de "terazi" figürünün "adalet"in simgesi olmasıdır. Demek ki simge, ilettiği şeye doğal bir bağıntıyla değil de saymaca bir bağıntıyla ulaştırması bakımından, "rastlantısal", "keyfî" bir özellik taşır.

Bu ikinci üçlüğe (**görüntüsel gösterge, belirti, simge**) dayanılarak yapılmış birçok göstergebilimsel araştırma vardır. Sözgelimi reklamcılığı konu alan araştırmaların şu tür bir sınıflandırma yaptıkları görülür: 1. Bir ürünün reklamı doğrudan doğruya görüntüsü verilerek yapılabilir; 2. Bir ürünün reklamı, çeşitli toplumsal ve kültürel belirtiler (dayanıklılık, ucuzluk, üstünlük, vb.) verilerek yapılabilir; 3. Bir ürünün reklamı, o ürüne simgesel bir özellik verilerek yapılabilir.

3. Üçüncü üçlüğe göreyse, bir gösterge **sözcebirim, önerme** ve **kanıt** olarak adlandırılabilir.

- **sözcebirim** ya da **terim** (İng. *rheme;* İngilizce'deki eski karşılığı *term* ya da *concept*), "yorumlayanı açısından nitel bir olasılık göstergesidir; bir başka deyişle herhangi bir olası nesneyi canlandıran olarak kavranabilir. Bir terim, herhangi bir bilgi sağlayabilir; ama herhangi bir bilgi sağlayıcı olarak yorumlanamaz."[5] Nesnesini yalnızca özellikleri bakımından canlandıran bir göstergedir. Tek tek ele alınan bütün sözcükler gibi, **sözcebirim** de (yani *rheme* de) ne doğru ne de yanlış olan her göstergeye verilen addır.

4 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 140.
5 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 141.

- **önerme** (İng. *dicent* ya da *dicisign*; İngilizce'deki eski karşılığı *proposition* ya da *statement*), yorumlayanı açısından gerçek bir varoluş göstergesidir; ikili bir göstergedir (özne-yüklem), bilgi ileten bir göstergedir, tümce değeri vardır.

- **kanıt** ya da **çıkarım** (İng. *argument*), "yorumlayanı açısından bir kural göstergesidir"[6]; nesnesini gösterge özelliği açısından canlandırır. Bir simge olması gerekir; simge olarak da ayrıca bir kural gösterge olmak zorundadır. Üç öğeli bir göstergedir ya da usa uygun bir biçimde ikna edici göstergedir. Bir öncül ile bir sonuç içerir ve yorumcuda bir değişiklik yaratması gerekir.

• Çağdaş göstergebilimin Avrupa'daki öncüsüyse İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'dür. Öğrencilerinin derlediği ders notlarına dayanılarak ölümünden sonra yayımlanan *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] adlı yapıtında F. de Saussure doğal dilleri dilbilimin inceleme konusu olarak görürken, doğal dillerin dışındaki gösterge dizgelerinin işleyişini araştıracak bir başka bilim dalının kurulmasını öngörür ve bu bilim dalını da Fransızca *sémiologie* (**göstergebilim**) terimiyle adlandırır.

F. de Saussure, tasarladığı göstergebilim konusunda özellikle şu saptamayı yapar:

"Dil, kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; bu özelliğiyle de yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, simgesel törenlerle, incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kullandığı işaretlerle, vb., vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil, bu dizgelerin en önemlisidir.

Demek ki, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir; bu bilim toplumsal ruhbilimin, dolayısıyla genel ruhbilimin bir bölümünü oluşturacaktır; biz bu bilimi **göstergebilim** (Fransızca *sémiologie*; 'gösterge' anlamındaki Yunanca *semeion*'dan) olarak adlandıracağız. Göstergebilim bize göstergelerin ne gibi özellikler içerdiğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir. Henüz böyle bir bilim var olmadığından, onun nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz ama ku-

6 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 141.

rulması gereklidir, yeri de önceden belirlenmiştir. Dilbilim, bu genel bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir; göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek ve dilbilim, böylece, insanla ilgili olgular bütünü içinde iyice belirlenmiş bir alana bağlanmış olacaktır.

Göstergebilimin kesin yerini belirlemek de ruhbilimciye düşer; dilbilimcinin görevi, göstergesel olgular bütünü içinde dili özel bir dizge yapan şeyin ne olduğunu tanımlamaktır. (...) Eğer dilbilime ilk kez bilimler arasında bir yer verebilmişsek bunun nedeni, onu göstergebilime bağlamış olmamızdır."[7] (Bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü.)

A.B.D'nde Ch. S. Peirce mantıksal kökenli bir göstergebilimin temelini attığına inanırken, Avrupa'da toplumsal olan ile ruhsal olanı aynı kuram içinde birleştirmeye çalışan F. de Saussure göstergebilimden ileride kurulması gereken bir bilim dalı olarak söz eder.

4. *Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den hemen sonra gelişen göstergebilim etkinlikleri ve göstergebilimin evrimiyle yakından bağlantılı yazınbilim, anlatı çözümlemesi, felsefe, insanbilim, biçembilim, yazınsal eleştiri, vb. çalışmaları.*

A.B.D'nde Ch. S. Peirce'ten, Avrupa'da ve Rusya'da da F. de Saussure'den hemen sonra **dilbilim, göstergebilim, yazınbilim, anlatı çözümlemesi, biçembilim, yazınsal eleştiri,** vb. alanlarda birbiriyle bağlantılı hızlı ilerlemeler oldu.

• 1930'lu yıllarda mantıktan esinlenerek göstergebilimi geliştirmeye çalışanlar arasında A.B.D.'li Charles William Morris (Denver, 1901-Gainesville, 1979) özel bir yer tutar. Gerçekten de Ch. S. Peirce'ün, Rudolf Carnap'ın (1891-1970) ve yeni-olgucu akımın etkisinde kalan Ch. W. Morris, "Foundations of the the-

7 F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot, 1982, s. 33-34.

ory of signs" ("Göstergeler Kuramının Temelleri") [1938] ve *Signs, Language and Behavior* (Göstergeler, Dil ve Davranış) [1946] adlı çalışmalarında, bütün göstergelerin genel kuramını oluşturmaya çalışır. Tasarladığı bu genel kuram içinde de üç bileşen ayırt eder:

1. **sözdizim** (İng. *syntactics*): Göstergelerin birleşim kurallarını, öbür göstergelerle ilişkilerini araştırır, göstergelerin birleşik göstergeler (bildiriler) oluşturmak için nasıl biraraya geldiklerini inceler;

2. **anlambilim** (İng. *semantics*): Göstergelerin anlamını, bir başka deyişle gösterge ile belirttiği şey (*designatum*) arasındaki ilişkiyi inceler;

3. **edimbilim** (İng. *pragmatics*): Göstergelerin kaynağını, kullanılışını ve etkilerini davranış çerçevesi içinde ele alır; bir başka deyişle göstergeler ile bunları kullananlar (yani üretenler ve yorumlayanlar) arasındaki ilişkileri inceler.

Ch. W. Morris ayrıca üç tür göstergebilim tasarlar:

1. **salt (katışıksız) göstergebilim** (İng. *pure semiotics*): Göstergelerden söz etmeyi sağlayan bir üstdil hazırlar;

2. **betimleyici göstergebilim** (İng. *descriptive semiotics*): belirlenmiş göstergeleri inceler;

3. **uygulamalı göstergebilim** (İng. *applied semiotics*): Göstergeler bilgisini değişik amaçlarda kullanır.

Ch. W. Morris'in göstergeler kuramıyla ilgili yazıları biraraya getirilerek *Writings on the General Theory of Signs* (Göstergelerin Genel Kuramı Üstüne Yazılar) [1971] başlığıyla yayımlanmıştır.

• Amerika'da Ch. W. Morris, Ch. S. Peirce'ün görüşlerini geliştirirken Avrupa ülkelerinde ve bu arada Rusya'da özellikle dilbilim kavramlarından esinlenen bazı kuramcılar hem göstergebilime katkıda bulundular hem de onunla bağlantılı çağdaş yazınbilimin temellerini attılar.

Bu kuramcılar arasında Rus asıllı Amerikan bilim adamı Roman Jakobson (1896-1982) önemli bir yer tutar. R. Jakobson hem Rus biçimcileri (bkz. ileride **Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp**) arasında yer almış, hem Prag Dilbilim Çevresi'nin

(bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi**) kurulmasına katkıda bulunmuş, hem de Avrupa'da ve Amerika'da dilbilim, göstergebilim ve yazınbilimin gelişmesini uzun yıllar etkilemiş çok yönlü bir bilim adamıdır. **Yazını** ayrı bir inceleme konusu olarak ele alan ve bu konuyu bilimsel kavram ve ilkelerle incelemek gerektiğini belirten R. Jakobson, yazın olayını bir dil olayı olarak görür ve başta şiir olmak üzere çeşitli yazınsal ve sanatsal ürünleri inceler. Ona göre yazınbilimin konusu yazın değil **yazınsallıktır**. Bir başka deyişle, yazınbilim her şeyden önce "dilsel bir bildiriyi sanat yapıtı yapan nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışır. R. Jakobson yazınsal metinleri incelerken yine kendi geliştirdiği dilbilim yöntemini örnek alır. Nitekim yazınbilim de ona göre dilbilimin bir bölümüdür. Fransız insanbilimcisi Claude Lévi-Strauss ile birlikte Baudelaire'in "Les Chats" ("Kediler") adlı şiiri üstüne 1962'de yayımladığı dilbilimsel ve biçimsel ağırlıklı inceleme bugün birçok açıdan eleştirilse de, hem yazınbilim hem de göstergebilim için öncü bir çözümleme yazısı olmuştur.[8]

Bu arada, R. Jakobson'un Uluslararası Göstergebilim Derneği'nin Milano'daki 1. kongresinin [1974] açılışında sunduğu rapor da, göstergebilimin doğuşunu, gelişmesini ve o günkü sınırlarını belirlemesi açısından anılmaya değer: *Coup d'œil sur le développement de la sémiotique* (Göstergebilimin Gelişmesine Bir Bakış) [1975].

Öte yandan, R. Jakobson'un değişik dillerde yayımladığı yazıları *Selected Writings* (Seçme Yazılar) [1962-1984] adıyla yedi ciltte biraraya getirilmiştir. (Bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü.)

• Prag Dilbilim Çevresi'nin etkin temsilcilerinden Jan Mukarovsky (Pisek, 1891-Prag, 1975), dilbilimden bağımsız olarak bir **yapısal** ve **işlevselci yazınbilim** tasarlar (bu yazınbilim daha geniş bir anlatımla bir **estetik** anlayışıdır).

J. Mukarovsky, "L'art comme fait sémiologique" ("Göstergesel Olgu Olarak Sanat") [1936] başlıklı bir denemesinde, sa-

8 Bkz. "'Les Chats' de Charles Baudelaire", Roman Jakobson'un *Questions de poétique*'inde, Paris, Seuil, 1973, s. 401-419.

nat incelemelerinin göstergebilimin bölümlerinden biri olması gerektiğini ileri sürer ve **estetik göstergeyi** tanımlamaya çalışır. Ona göre, **estetik gösterge** bağımsız bir göstergedir, kendi içinde bir önem taşır; yalnızca anlam açısından bir aracılık görevi olan bir gösterge olarak düşünülemez. Bütün sanatlarda görülen **estetik işlevin** ("her sanat yapıtı bağımsız bir göstergedir") yanı sıra, "konulu" sanatların (yazın, resim, heykel) bir işlevi daha vardır: Dilin de sahip olduğu **bildirişim işlevidir** bu.

J. Mukarovsky'nin yazınsal göstergebilim araştırmaları açısından önem taşıyan bir yanı da E. Husserl'in görüngübiliminden (fenomenoloji) etkilenerek yapısal inceleme alanına **yönelmişlik** (Alm. *Intentionalität*; Fr. *intentionalité*) kavramını sokmuş olmasıdır. J. Mukarovsky'ye göre, yazın incelemelerinde şu üç kutbu ayırt etmek gerekir:

1. yapıtın doğuşu (yaratıcının yönelmişliğine bağlanır);
2. yapıtın gerçek yapısı (yani sözdizimsel kimliğiyle tanımlanan yapıt);
3. yapıtın alımlanması (yapıtın belirginleşmiş yapısının yol göstermesine karşılık her zaman farklı somutlaştırmalarla gerçekleşen alımlama).

J. Mukarovsky'nin bu alandaki çalışmaları H. R. Jauss ile W. Iser'in **alımlama estetiğinin** habercisidir. (Bkz. ileride **1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar** başlıklı 5. altbölümün **Almanya'da** kesimi.)

J. Mukarovsky'nin öbür kuramsal denemeleri arasında özellikle şunlar sayılabilir: "Fonction, norme et valeur esthétiques comme faits sociaux" ("Toplumsal Olgular Olarak Estetik İşlev, Kural ve Değer") [1936]; "La dénomination poétique et la fonction esthétique de la langue" ("Şiirsel Adlandırma ve Dilin Estetik İşlevi") [1936]; "Standard language and poetic language" ("Standart Dil ve Şiir Dili") [1940].

J. Mukarovsky'nin yazılarını biraraya getiren İngilizce'deki derlemeler arasında da şu kitapları belirtebiliriz: *On Poetic Language* (Şiir Dili Üstüne) [1976]; *The Word and Verbal Art* (Sözcük ve Dilsel Sanat) [1978]; *Structure, Sign and Function* (Yapı, Gösterge ve İşlev) [1978].

• F. de Saussure'ün ortaya attığı dilbilimsel ilkeleri ve tasarladığı göstergebilimi kuramsal özelliklerle donatarak geliştiren bilim adamı da Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kurucuları arasında yer alan Danimarkalı Louis Hjelmslev'dir (1899-1965). 1943'te Danca olarak yayımladığı *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*'nin (Dil Kuramının Temel İlkeleri) son bölümlerinde, doğal dil dışındaki gösterge dizgelerini ele alarak, mantıksal biçimselleştirmeye dayalı, tutarlı bir göstergebilim kuramının temellerini oluşturan L. Hjelmslev'e göre, bütün gösterge alanlarını kucaklayan **göstergebilim, konudili** (inceleme nesnesi) bilimsel olmayan bir **üstdil**dir (tutarlı kavramlar bütünü). Ancak, bilimsel diller de göstergebilimin inceleme alanına girebilir: Bu durumda da, L. Hjelmslev'e göre, bir **üstgöstergebilim** söz konusudur.

L. Hjelmslev ayrıca, **düzanlam** ve **yananlam** kavramlarını, göstergenin iki değişik değeri olarak ortaya atar. Bilgine göre, herhangi bir sözce ilk anlamının dışında (düzanlam), daha başka anlamlar da (yananlam) taşıyabilir. Sözgelimi, bir konuşucunun sözleri, belli bir anlam taşırken (düzanlam), konuşma biçimi de hangi yöreden olduğunu gösterebilir (yananlam).

L. Hjelmslev'in bir başka katkısı da, F. de Saussure'ün kavramlarını yetkinleştirerek ortaya attığı **anlatım** ve **içerik** saptamasıdır. L. Hjelmslev, gösterge dizgelerine ilişkin olarak belirlediği bu iki düzeyi de kendi aralarında ikiye ayırır: **anlatımın tözü /anlatımın biçimi; içeriğin tözü/içeriğin biçimi**. (Bkz. yukarıda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü.)

L. Hjelmslev'in kuramsal yaklaşımı daha sonraki yıllarda Fransa'da R. Barthes'ın ve özellikle de A. J. Greimas'ın çalışmalarıyla geliştirilecektir. (Bkz. ileride **Roland Barthes** bölümü ile **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü.)

• F. de Saussure'ün tasarısını geliştirmeyi amaçlayan bir başka dilbilimci de Belçikalı Éric Buyssens'tir. É. Buyssens, *Les Langages et le discours* (Diller ve Söylem) [1943] adlı yapıtında F. de Saussure'ün temel kavramlarından esinlenerek, bildirişim amaçlı gösterge dizgelerini değerlendirmeye yönelik bazı kavram ve ayrılıklar saptar. Ona göre, göstergebilim, toplum yaşa-

mı içinde bildirişim sağlamak amacıyla üretilmiş göstergeleri (trafik işaretleri, vb.) inceler. É. Buyssens'in bu kitabı 1967'de *La communication et l'articulation linguistique* (Bildirişim ve Dilsel Eklemleme) adıyla yeniden basılmıştır.

• Özellikle 1915-1930 yılları arasında şiiri ve çeşitli anlatıları yapısal açıdan çözümleme yöntemini araştıran ve bir yazın kuramı geliştirmeye çalışan Rus biçimcilerini ve bu topluluğa bağlı Vladimir Propp'un (1895-1970) etkinliklerini burada özellikle anmak gerekir. Yapısalcı yöntemin ve metin çözümleme tekniklerinin gelişmesine katkıda bulunarak göstergebilimin evrim çizgisini büyük ölçüde etkilemiş çalışmalardır bunlar. (Bkz. ileride **Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp** bölümü ile yukarıda **Roman Jakobson** bölümü.)

• Ch. S. Peirce ve F. de Saussure sonrası dil ve gösterge bilimleri dünyası ile felsefe ve insanbilim dünyasının bazı önemli adları da modern göstergebilimin ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır. Bunların arasında da Alman felsefecisi Ernst Cassirer (1874-1945), Polonyalı felsefeci Roman Ingarden (1893-1970) ve yukarıda R. Jakobson'dan söz ederken değindiğimiz Fransız insanbilimcisi Claude Lévi-Strauss'u (doğ. 1908) belirtmek gerekir.

– E. Cassirer dil, söylen (mit), din, sanat, bilim, tarih gibi dizgeleri incelediği *Philosophie der symbolischen Formen* (Simgesel Biçimlerin Felsefesi) [3 cilt, 1923-1929] adlı yapıtında bu simgesel dizgelerin düzenlenişinde etkili olan yasaları saptamaya çalışmıştır.

– R. Ingarden doğrudan doğruya E. Husserl'in görüngübilimi çizgisinde yer alan araştırmalarında özellikle yazınsal yapıtların varlıkbilimsel (ontolojik) yapısını belirlemeye çalışmasıyla dikkati çekmiştir. Yazınsal yapıt ona göre varoluş açısından şu üç temeli içerir:

1. Maddesel, somut bir gerçekleşme (yapıtın özel bir örneği);

2. Yapıtı yaratan yazar ile yapıtı alımlayan okurların bilinçli edimleri;

3. Yazarın bilinçli edimleriyle gerçekleşen anlamlar ile okurların okuma edimleriyle yeniden gerçekleşen anlamlar.

R. Ingarden'in yaklaşımının bir başka özelliği de şudur: O, dilsel bir yapı oluşturan ve içinde her zaman belirsizlik bölgeleri barındıran yapıt ile bu dilsel yapının okuma edimleriyle somutlaştırılması arasında bir ayrım yapar.

R. Ingarden'in çalışmaları daha sonraki yıllarda **alımlama estetiği** akımının temsilcilerini etkilemiştir. (Bkz. ileride **1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar** başlıklı 5. altbölümün **Almanya'da** kesimi.)

Felsefecinin konumuzla ilgili en önemli yapıtı *Das literarische Kunstwerk*'tir (Yazınsal Sanat Yapıtı) [1931].

– C. Lévi-Strauss ise akrabalık ilişkileri ile söylenlerin temel yapısını araştırırken ortaya koyduğu yapısal inceleme yöntemi ve okuma biçimiyle (bu yöntem dilbilim kaynaklıdır) etkili olmuştur. Yapıtları arasında özellikle *Les structures élémentaires de la parenté* (Akrabalığın Temel Yapıları) [1949] ile *Anthropologie structurale*'i (Yapısal İnsanbilim) [özellikle 1. cilt, 1958] belirtmek gerekir.

• Aynı dönemlerde Edward Sapir (1884-1939), Nikolay Trubetskoy (1890-1938), Émile Benveniste (1902-1976) gibi dilbilimciler özellikle dilin başka gösterge dizgeleri içindeki yerini saptamaya yönelik araştırmalarıyla dikkati çekmişlerdir. (Bkz. yukarıda **Amerikan Yapısalcılığı; Prag Dilbilim Çevresi; Émile Benveniste** bölümleri.)

• **Yazınsal göstergebilim**le yakından bağlantılı bir başka etkinlik alanı da **biçembilim** ya da **üslupbilim** (Fr. *stylistique*) araştırmalarıdır. XX. yy'daki biçem (üslup) araştırmaları alanında hiç kuşkusuz en önde gelen çalışmalarsa, yaşamının üç yılını İstanbul'da geçiren ve bilimsel etkinlikleriyle Türkiye'deki Batı filolojilerinin doğuşuna ve gelişmesine büyük katkıda bulunan Avusturyalı bilim adamı Leo Spitzer tarafından gerçekleştirilmiştir.

1887'de Viyana'da doğan, yüksek öğrenimini Berlin'de ve Halle'de yapan L. Spitzer, Marburg ve Köln Üniversitelerinde ders verdi. 1933'te Almanya'yı terk ederek Türkiye'ye geldi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Romanoloji Kürsü-

sü'nü (Garp Filolojileri) kurdu ve üç yıl süreyle yönetti. Bu arada İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Yabancı Dil(ler) Okulu'nu da kurdu. (Romanoloji Kürsüsü'nde verdiği Fransızca derslerin Türkçe çevirisini Sabahattin Eyuboğlu yapıyordu.)[9]

Yayımı 1937'de gerçekleşen *Romanoloji Semineri Dergisi (Travaux du séminaire de philologie romane)* de L. Spitzer'in İstanbul'daki bilimsel etkinliklerinin bir göstergesidir. Yayın kurulunda, her ne kadar daha sonra kendisinin yerine geçecek olan Erich Auerbach (bkz. hemen aşağıda **Erich Auerbach** ile ilgili açıklamalar) ile S. Eyuboğlu'nun adları görünüyorsa da, bu dergi L. Spitzer'in üç yıl süreyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde oluşturduğu bilimsel çevrenin bir ürünüdür. Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe incelemelerin yayımlandığı dergide L. Spitzer'in Almanca olarak kaleme aldığı üç yazı yer alır (yazıların Türkçe özetleri de derginin son bölümünde verilmiştir).Yazılardan birincisi Dante'nin *Vita Nuova* adlı yapıtına yöneliktir; ikincisi Molière'in *Kadınlar Okulu*'ndaki bir sözün yorumu üstünedir; üçüncüsü ise biçem ve sözcük araştırmalarıyla (değişik deyişlerin ve dilsel kuruluşların oluşumu ve evrimiyle) ilgilidir. Dergide İstanbul Üniversitesi'nde o dönemde L. Spitzer'in çevresinde görev yapan yabancı araştırmacıların (Eva Buck, Rosemarie Burkart, Herbert Dieckmann, Traugott Fuchs, Hans Marchand, Erich Auerbach) Almanca, Fransızca, İngilizce yazıları da yer alır.

Derginin bir başka ilgi çekici yanı üç Türk araştırmacının yazılarına yer verilmiş olmasıdır: Azra Ahat'ın [Erhat] L. Spitzer'in yöntemini tanıtan incelemesi derginin ilk yazısı olarak sunulmuş ("Üslup İlminde Yeni Bir Usul")[10]; Sabahattin Eyuboğlu " Türk Halk Bilmeceleri"[11] başlıklı yazısıyla dergiye katkıda bu-

9 S. Eyuboğlu hocası L. Spitzer'in önerisiyle Alman filoloğu ve eleştirmeni Ernst Robert Curtius'un (1886-1956) *Fransa Üstüne Deneme* adlı yapıtını da Fransızca çevirisinden dilimize aktarmıştır (yapıtın gözden geçirilmiş 2. baskısı, İ. Ü. Ed. Fak. Yay, 1953).

10 Bu metnin tarafımızdan günümüz diline aktarılmış biçimi için ayrıca bkz.: M. Rifat, "Azra Erhat'ın Bir Yazısı: " Üslup Biliminde Yeni Bir Yöntem", *Varlık*, Kasım 2004, s.57-60.

11 S. Eyuboğlu'nun bu metnine, sonradan yazılarının derlendiği kitabında da yer verilmiştir: *Sanat Üzerine Denemeler*, İstanbul, Cem Yay., 1974, s. 489-500.

lunmuş; Süheylâ Sabri (Bayrav) ise Lope de Vega'nın *Barláan ve Josafat*'ındaki bir dilsel kullanım farklılığı üstünde durmuştur.

L. Spitzer 1936'da Türkiye'den ayrılarak A.B.D'nde Johns Hopkins Üniversitesi'nde ders vermeye başlar. Yaşamının son yıllarını ise İtalya'da geçirir ve 16 Eylül 1960'ta Fiore dei Marmi'de (Lucca yakınları, Toscana) ölür[12].

L. Spitzer'in araştırmaları bir tek bilim dalı içine kapatılamayacağı gibi bir tek dil içinde de yer almaz. Gerçekten de o, dilbilimden sözcükbilime, anlambilime, biçembilime, yazınsal eleştiriye, uygarlık tarihine kadar uzanan ve birçok dilde (Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca) yazı üreten bir bilim adamıdır.

Yazınsal göstergebilim ve **yazınsal eleştiri** açısından bizi ilgilendiren çalışmalarıysa daha çok biçem araştırmaları alanında geliştirdiği **biçembilim** yöntemidir.

L. Spitzer yazınsal yapıtın anlamsal dünyasına biçimsel yapıları çözümleyerek girmeyi amaçlar. Bir başka deyişle, metnin ayırıcı dilsel özelliklerinden, biçemsel niteliklerinden (yaygın kullanımdan ayrılan dilsel sapmalardan) hareket ederek büyük yazarların düşünsel, ruhsal yapılarına, hatta bir bakıma içinde yaşadıkları dönemin düşünsel anlayışına ulaşmaya çalışır. Ama asıl amacı okura metinlerin ayırıcı özelliklerini, "güzellikler"ini göstermektir. Ona göre organik bir bütünlük olan yapıt, yazarının temel düşünce anlayışını, ruhsal yapısını dile getirir. Bu nedenle de eleştirmenin **tinsel köke** (**esinleyici ilke**ye) [Fr. *étymon spirituel*] ulaşması, onu bulması gerekir. Çünkü bir metnin çok sayıdaki ayırt edici özelliği bu noktadan kalkarak kavranabilir. Söz konusu esinleyici ilke ayrıca, incelenen yapıtı daha geniş bir bütünlük içine, yani çağın düşünce anlayışı, daha doğrusu ruhu içine yerleştirmeye de yarar. Demek ki, L. Spitzer için biçem, bireysel (kişisel) bir dünya görüşü olarak tanımlanır; bu bireysel dünya görüşü de eleştirmeni toplumsal anlayışa iletecektir. Böylece, L. Spitzer'in yaklaşımıyla, bir yapı-

12 L. Spitzer'in Türkiye'deki etkinlikleri için ayrıca bkz. : S. Bayrav'ın görüşleri: *Cogito*, sayı 23, Yaz 2000, s. 146-154 (S. Bayrav ve F. Keskin söyleşisi); Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul, YKY, 1998, s. 174-188; A. Erhat, *Güleylâ'ya Anılar*, İstanbul, Can Yay., 2002, s. 130-157.

tın **tikel-olan** ile **tümel-olanı** nasıl birleştirdiği, yan yana getirdiği açıklanmış olur. L. Spitzer eleştiride yazarın kişiliğine başvurmadan yapıtların birliğini tanımlamaya çalışan yapısal bir yöntem geliştirmiş, bu amaçla da çözümlemelerinde ağırlığı daha çok biçemsel tekniklerin dizgeselliğine vermiştir.

Dil incelemesi ile yazın incelemesi arasına konulan o geleneksel ayrıma karşı çıkan L. Spitzer, eleştirmen olarak doğrudan doğruya yapıtın içine girer ve yapıtın özgünlüğüne götürecek anahtarı dilsel biçimde (biçemde) araştırmaya başlar. Böyle bir eleştiri yönteminin temel ilkeleri, Fransız dilbilimcisi Pierre Guiraud'nun (*La stylistique*, 1967, s. 71-77; P. Kuentz ile birlikte, *La stylistique*, 1975, s. 136-141: bkz. ileride **Kaynakça** bölümü) gözlemlerinden[13] de yararlanılarak şöyle özetlenebilir :

1. L. Spitzer'in eleştiri anlayışı, yapıt dışı bakış açılarından (yapıt üstüne daha önce söylenmiş sözlerden) değil, doğrudan doğruya yapıtın kendisinden hareket eder. Eleştirmen, ancak yapıtın metnine bakar ve sonuçlarını oradan çıkarır. Sözgelimi yapıtı yaratan yazarın yaşamöyküsüyle ilgilenmez;

2. Her yazın yapıtı bir bütündür; merkezinde de yaratıcısının temel düşüncesi, ruhsal yapısı yatar. Bu ruhsal yapı da, yapıtın tutarlı birliğini, bütünlüğünü sağlayan ilkedir. L. Spitzer'e göre "Bir yazarın temel ruhsal yapısı (düşüncesinin özü) bir çeşit güneş sistemidir; her şey bu sistemin yörüngesine yönelir: dil, olay örgüsü, vb. yazarın ruhunun uydularından başka bir şey değildir";

3. Yapıt bir bütündür, her ayrıntı da bu bütünün bir parçasıdır ve bu bütün içinde gerekçelendirilmiştir; dolayısıyla ayrıntılar eleştirmenin yapıtın merkezine doğru yönelmesini sağlayacaktır. Eleştirmen yapıtın bu merkezine ulaştığında, ayrıntıların toplamı hakkında genel bir görüş açısına sahip olacaktır. İyi saptanmış bir ayrıntı, L. Spitzer'e göre, yapıtın anahtarını sağlayabilir. Kuşkusuz eleştirmen ulaştığını düşündüğü bu "öz"ün ("ortak payda"nın) yapıtla ilgili olarak bildiği ve saptadığı her şeye uygun düşüp düşmediğini de doğrulayacaktır;

4. Eleştirmen yapıta bir sezgiyle girecek ama bu sezginin geçerli olup olmadığını da gözlemleriyle, çıkarımlarıyla (tüm-

13 P. Guiraud bu gözlemlerini L. Spitzer'in *Linguistics and Literary History* (1948) adlı yapıtına dayandırdığını belirtir.

dengelimlerle) denetleyecektir. Eleştirmen, bu tür sezgileri de yeteneğiyle, deneyimleriyle, konusuna sıkı sıkıya bağlanmasıyla elde edecektir;

5. Eleştirmen bu aşamadan sonra, incelediği ve kuruluş özüne ulaştığı yapıtı daha geniş bir bütün içine, yani bir dönemdeki, bir ülkedeki yapıtlar bütünü içine yerleştirebilecektir. Çünkü, bir dönemin ya da bir ülkenin yapıtlar bütününün ortak bir paydası vardır. Bu yaklaşım, bir yazarın anlayışının bir ulusun anlayışını yansıttığı inancına dayanır;

6. Böyle bir eleştirel inceleme biçemsel bir inceleme olduğu için de kalkış noktası genellikle yazarın dilsel özellikleri olacaktır. Genelde yazarın metin içi biçeminden hareket eden bir inceleme, bir biçem araştırmasıdır söz konusu olan. Ama L. Spitzer incelemelerde yapıtların başka özelliklerinden de hareket edilebileceğini belirtir. Bir başka deyişle, dilsel incelemeyle saptanan özelliklerin yazınsal incelemeyle (düşüncelerin, olay örgüsünün, düzenleyimin [kompozisyonun], vb'nin incelenmesiyle) pekiştirilebileceğini, ya da yazınsal incelemeyle başlayan bir çalışmanın sonradan dilsel incelemeyle desteklenebileceğini vurgular. Ona göre dil, yapıtın iç biçiminin dıştaki belirginleşmesi, billurlaşmasıdır. L. Spitzer'in, araştırmasına dilsel boyuttan başlamasının nedeniyse meslekten bir dilbilimci olmasıdır.

7. L. Spitzer'e göre, biçem, dilsel boyutta görülen, bireysel bir ayırıcı öğedir; standart dilden yazarın kişisel sapma noktasıdır. Dilsel düzeydeki standart olandan sapmalar da başka alanlardaki sapmaları yansıtabilir;

8. Kuşkusuz böyle bir eleştiri yöntemini kullanacak eleştirmenin her şeyden önce, yapıtla da yaratıcısıyla da bir gönül bağı (sevgi bağı) içinde bulunması gerekir; çünkü yapıtı kendi bütünlüğü içinde çok yoğun bir çabayla inceleyecektir. L. Spitzer'e göre, her metin açıklaması, her filolojik araştırma, incelenecek yapıtın yetkinliğini üstlenmeli, onunla tam bir gönül bağı kurma, ona tam olarak sevgiyle yaklaşma isteği taşımalı ve işe "güzelliklerin eleştirisi"nden başlamalıdır. Her metin açıklamasını ya da filolojik eleştiriyi, bir övgü, bir **"teodise"** ("ilmi ilâhi") olarak görür L. Spitzer. Çünkü, onun bakış açısına göre, filolojinin kökeni de Kutsal Kitab'ın ya da klasiklerin övülmesinde yatar.

Bu biçembilim ilkeleri hiç kuşkusuz Spitzer'in *aynı zaman kesiti içinde bütünüyle* uyguladığı ilkeler değil, yıllara yayılan araştırmalarında dönem dönem uyguladığı, yönteminin evrim geçirmesiyle kendi içinde bir aşama sırası içeren ilkelerdir.

L. Spitzer'in yaklaşımının ilk aşamada Alman filoloğu Karl Vossler'in (1872-1949) **ruhbilimsel biçembilimi** doğrultusunda yer aldığını biz de L. Spitzer üstüne yazı yazmış birçok araştırmacı (sözgelimi J.-M. Schaeffer) gibi ileri sürebiliriz. K. Vossler'e göre **biçem** dilin, ortak (kolektif) kullanımına karşıt olarak, bireysel kullanımıdır; ve K. Vossler, biçembilimin "bireyin ruhsal fizyonomisi"ni ortaya çıkarmasını ister. Demek ki, bir bakıma K. Vossler'in çalışmalarından da esinlenen L. Spitzer'in başlangıçta geliştirmeye çalıştığı **biçembilim** anlatımsal ve ruhbilimsel özellikler içerir; bir başka deyişle, L. Spitzer ilk incelemelerinde yapıtların biçemsel özellikleriyle yazarın **"psike"**si (ruhsal süreçler bütünü) arasındaki bağlantıları göstermek istemiştir.

Ama L. Spitzer, özellikle 1960'ta yazdığı ve 1961'de yayımlanan bir yazısında, 1920-1925 yılları arasında yaptığı araştırmalarda K. Vossler'den değil de Sigmund Freud'dan (1856-1939) etkilendiğini vurgular.

L. Spitzer yine aynı yazısında ayrıca, bir yazarın biçem yeniliklerinde duygu merkezlerini aramayı hedef tutan yönteminin eskilerden çok, modern yazarlara daha iyi uygulanabileceğini belirtir; ardından da psikanalize dayanan biçem çözümlemelerinde giderek ümitsizliğe düştüğünü, duygu merkezleri aracılığıyla yazarların biçemlerini açıklamaktan vaz geçtiğini ve biçem çözümlemesini, yazarın ruhsal yapısına eğilmeden, sadece özel yapıtlarını başlı başına şiir organizmaları olarak açıklamayla birleştirmeye çalıştığını belirtir. Hemen arkasından da "1920'den itibaren, bugün 'structuraliste' [yapısalcı] diyebileceğim bu metodu tatbik [ediyorum]" der. [14]

14 L. Spitzer burada sözünü ettiğimiz yazısını 1960'ta Liège kentinde düzenelenen Modern Diller ve Yazınlar Uluslararası Federasyonu'nun VIII. Kongresi'nde sunmuş ve yazı 1961'de "Les études de style et les différents pays" başlığıyla yayımlanmıştır. Yazının Türkçe çevirisi için bkz.: "Üslûb Tedkikleri ve Muhtelif Memleketler" (çeviren F. Elpe), İ. Ü. Ed. Fak. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XIII'ten ayrı basım, 1965, s. 151-164.

Gerçekten de L. Spitzer, kendisinin de açıkça belirttiği gibi, ilk aşama diyebileceğimiz yıllardan sonra, yönteminin yönünü değiştirmiştir: Biçemsel özelliklerin kaynaklanmış olabileceği metindışı nedenleri araştırmak yerine, çözümlemesini doğrudan doğruya metinlerdeki biçem teknikleri dizgesinin saptanmasına yöneltmiş ve yazarın kişiliğine başvurmaksızın yapıtların özelliklerini tanımlamaya çalışan, yapıya ilişkin bir yöntem geliştirmiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken özellik, **biçem** olgusunun, onun çalışmalarında hep bir **dilsel sapma** olarak varlığını korumuş olmasıdır. Gerçekten de Spitzer yönteminin her aşamada değişmeyen temel özelliği ya çok sık kullanılmış, ya ender olarak başvurulmuş ya da özellikle vurgulanmış dilsel olguları araştırmak ve bunları yapıtın bütünlüğü içinde değerlendirmek olmuştur.[15]

L. Spitzer'in değişik yazarlara (Villon, Rabelais, Cervantes, La Fontaine, Racine, Voltaire, Diderot, Marivaux, Beaumarchais, Balzac, Vigny, Poe, Ch. Louis-Philippe, Ch. Péguy, J. Romains, Barbusse, Kafka, Proust, Claudel, Butor, vb.) uygulayarak geliştirdiği ve bizim burada ana çizgileriyle betimlemeye çalıştığımız **biçembilim** yöntemi için özellikle bkz.: *Études de style* (Biçem İncelemeleri) [Almanca yapıtı *Stilstudien*'den Fransızca çeviri, 1970] [16]; *Linguistics and Literary History* (Dilbilim ve Yazın Tarihi) [1948].

Bilim adamının öteki yapıtları arasında da özellikle şunları belirtebiliriz: *Romanische Literaturstudien* (Roman Yazını İncelemeleri) [1932]; *Essays in Historical Semantics* (Tarihsel Anlambilim Denemeleri) [1948]; *Essays on English and American*

15 L. Spitzer'in yöntemindeki aşamalar için ayrıca bkz. : Jean-Marie Schaeffer, "Stylistique", *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* (O. Ducrot ve J.-M.Schaeffer), Paris, Seuil, 1995, s.152-161.

16 L. Spitzer'in son biçem incelemelerinden dilimize bir bölümüyle aktarılan metni için bkz.: " Michel Butor'un Romanlarındaki Tekniğin Kimi Görünüşleri" (çeviren: S. Birsel) *Türk Dili* (Eleştiri Özel Sayısı II), Mart 1971, s. 638-659. L. Spitzer'den dilimize aktarılmış bir başka metin için de bkz. : " Dil İlmi ve Kelime Sanatı", *Üç Makale. Estetiğin, Edebiyat Tarihinin ve Lenguistiğin Birbirleriyle Münasebeti* (Croce, Vossler, Spitzer), çeviren F. Elpe, İstanbul, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., 1945.

Literature (İngiliz ve Amerikan Yazını Üstüne Denemeler) [1962]; vb.[17]

• **Yazınsal göstergebilimin**, evrim süreci içinde bağlantılı olduğu temel etkinlik alanlarının başında, yukarıda L. Spitzer'i incelerken de belirttiğimiz gibi geniş anlamıyla **yazınsal eleştiri** gelir. Yazınsal eleştiri (ve / ya da yazın tarihi) çalışmalarının göstergebilimin gelişmesinde önemli katkıları olduğu gerçekten de yadsınamaz. Bu çalışmaların arasında da Erich Auerbach'ın yapıtları özellikle anılmaya değer. Ernst Robert Curtius (1886-1956) ve Leo Spitzer ile birlikte Alman filoloji geleneğinin en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen, bazı araştırmacılar tarafından XX.yy'da yaşamış Alman eleştirmenlerinin en büyüğü olarak görülen Erich Auerbach (1892-1957) 1935'te Marburg Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalmış, 1936'de Nazi rejiminden kaçarak İstanbul'a gelmiş ve 1933'te L. Spitzer tarafından İstanbul'da kurulmuş olan Garp Filolojileri (ya da Roman Filolojisi) kürsüsüne atanarak bu kürsüyü on bir yıl süreyle yönetmiştir (1936-1947). [Bkz. hemen yukarıda **Leo Spitzer** ile ilgili açıklamalar.] *Introduction aux études de philologie romane* (Roman Filolojisine Giriş) adlı Fransızca yapıtı ile *Mimesis* [18] adlı Almanca başyapıtını İstanbul'da kaleme alan E. Auerbach 1947'de Türkiye'den ayrılarak A.B.D'ye gitmiş ve orada Pennsylvania, Princeton, Yale Üniversitelerinde ders vermiştir.

Öğretim üyesi olarak bulunduğu İstanbul Üniversitesi Roman Filolojisi kürsüsündeki öğrencileri için kaleme aldığı *Intro-*

17 L. Spitzer'in yaklaşımı için Türkçe'de ayrıca bkz.: S. Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., 1976, s.128-129; B. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., 1971, s. 180; R. Wellek- A. Warren, *Yazın Kuramı* (çeviren: Y. Salman-S. Karantay), İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1982, s. 245-247. L. Spitzer'in yaklaşımıyla ilgili olarak Türkçe'de yayımlanmış bir başka tanıtıcı metin de Asım Bezirci'nin yazısıdır; A. Bezirci, metninde bizim de burada başvurduğumuz P. Guiraud'nun *La stylistique* adlı yapıtının 1957 baskısından yararlandığını belirtir: "Dilbilim ile Eleştiri", *Bilimden Yana*, İstanbul, Oluş Yay., 1963, özellikle s. 110-112.

18 *Mimesis. Dargestelle Wirklichkeit in der abendlanddischen Literatur.* Fransızca çevirisi : *Mimésis, essai sur la représentation de la réalité dans la littérature occidentale* (1968).

duction aux études de philologie romane 1944'te *Roman Filolojisine Giriş* başlığıyla yayımlanmıştır.[19]

Bir ders kitabı olarak hazırlanmakla birlikte, kendi türünün bir başyapıtı olarak kabul edilen bu çalışma, "Roman filolojisinin çerçevesini, konusunu, sorunlarını, yöntemlerini ve gelişmesini topluca sunmayı" amaçlar. Yapıt dört bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölüm filolojinin değişik biçimlerini konu edinir: metinlerin eleştirel olarak yayımı; dilbilimsel incelemeler; yazınla ilgili çalışmalar (kaynakça, yaşamöyküsü, estetik eleştiri, yazın tarihi); ve metin açıklaması.

İkinci bölümde Roman dillerinin kökenleri incelenir: Roma dönemi; Halk Latincesi; Hıristiyanlık; Germen istilası; dilbilimin gelişmesi (sesbilgisi, yapıbilgisi, sözdizim, sözcük hazinesi); roman dillerinin listesi.

Üçüncü bölüm de Roman yazınlarının değişik dönemlerine (Gide ve Proust'a kadar uzanır) ilişkin genel öğreti ele alınır: Ortaçağ; Rönesans; Çağdaş Dönem (XVII. yy'da klasik yazın; Fransa'da XVIII.yy; son yüzyıla bir bakış).

Dördüncü bölüm ise Roman filolojisi yapacaklar için sunulan bir kaynakça çalışmasıdır. Bu kaynakça genel dilbilim, sözlük, dilbilgisi, dil tarihi çalışmaları dışında Fransız, Provansal, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Katalan, Retoroman ve Rumen yazınları üstüne o döneme kadar yapılmış araştırmaların belirtilmesiyle dikkati çeker.

Yapıtın birinci bölümü, yukarıda da değindiğimiz gibi, metinlerin eleştirel basımı, dilbilim, yazınsal incelemeler ve metinlerin açıklanmasını konu edinmesi bakımından, Roman filolojisi üstüne ayrıntılı bilgiler verir. Genel eleştiri kuramı ya da yöntemi açısından da tarihsel önemi olan bir bölümdür bu. Gerçekten de Roman filolojisini, Latin kökenli bir dilde yazılmış Avrupa metinlerinin dilbilimsel ve yapısal incelemesi olarak tanımlayan E. Auerbach Avrupa'da eleştiri tarihinin gelişmesinde gerek bu yapıtıyla gerekse daha sonraki yıllarda yayımlanan çalışmalarıyla önemli bir rol oynamıştır. Tıpkı E. R. Curtius gibi, E. Auerbach da, kendine inceleme konusu olarak

19 Kitabı o dönemde aynı bölümde asistan olarak görev yapan S. Bayrav çevirmiştir: İ. Ü. Ed. Fak. Roman Filoloji Şubesi'nin 4. yayını, 251 s. + 2 harita.

ulusal sınırların ötesinde yeni bir alan seçmiştir: Latin dillerinin oluşturduğu Avrupa yazınıdır bu.

Yine bu birinci bölümün sonunda yer alan "Metin Açıklaması" altbölümü de gerek Roman filolojisi açısından gerekse metne dayalı **yazınsal eleştiri** (ya da bir ölçüde **göstergebilimsel eleştiri**) açısından E. Auerbach'ın yaklaşım biçiminin temelini gösterir. E. Auerbach'a göre kaynağı Eskiçağ'a kadar uzanan metin açıklaması ya da yorumu, Ortaçağ'da ve Rönesans'ta büyük önem kazanmıştır. Çağımızdaysa modern filologların elinde, özellikle de L. Spitzer'in çalışmalarıyla metin çözümlemesi iyice gelişir. Ayrıca yine E. Auerbach'ın bu altbölümdeki açıklamasına göre, "modern dönemdeki birçok akım" da metin açıklamasının (ya da yorumunun) gelişmesini kolaylaştırmıştır : Estetiğin (B. Croce), görüngübilimin (E. Husserl) ve sanat tarihinin (H. Wölfflin) etkisiyle metin açıklaması yeni araştırmalar ve buluşlar için bir araç durumuna gelmiştir.

E. Auerbach kendi metin açıklaması yöntemini de şöyle tanımlar : Genellikle çok uzun olmayan bir metin parçası seçilir ve bu parçanın dili, kullandığı sanatsal biçimler, içeriği, düzenleyimi (kompozisyonu) en ince ayrıntılarına kadar çözümlenir. Modern anlambilim, sözdizim ve ruhbilim yöntemlerinden yararlanılarak yapılan bu çözümleme süresince, yazar ve yapıtı hakkında daha önce edinilmiş bilgilerin tamamen unutulması, hiçbir eleştirmenin etkisi altında kalınmaması gerektiğini yöntemsel açıdan özellikle vurgular E. Auerbach. Temel amaç da kuşkusuz, metindeki dil ve içerik hareketlerini olabildiğince nesnel ve yansız kalarak gözlemlemek ve "yapıttan alınacak taze ve sağlam izlenimler"i ortaya koymaktır. Metin, bütün ayrıntılarıyla çözümlenip yeniden inşa edildikten sonra da başka metinlere yönelik olarak yapılan incelemelerle karşılaştırılır. E. Auerbach'a göre bir filoloji araştırmaları yöntemi ve yapıtın bütününü aydınlatmaya yarayan bir yöntem olan metin açıklaması, aynı zamanda yazınsal yapıtların "güzelliği"ni okurların kendi kendine bulmasına da yardımcı olur.

E. Auerbach'ın yapıtta Fransız yazınını değerlendiren gözlemlerleri de onun özellikle yorumcu-eleştirmen yanını ortaya koyması bakımından ilginçtir.

E. Auerbach bir metin parçasının açıklamasını yapıp onu başka metin açıklamalarıyla karşılaştırma yöntemini 1946'da Almanca olarak yayımladığı *Mimesis*'de de kullanır. *Batı Yazınında Gerçekliğin Temsili Üstüne Deneme* alt başlığını taşıyan bu yapıtında, eleştirmen, Batı kültüründeki bir dizi önemli metni (Homeros'tan Virgina Woolf'a kadar) okuyarak, yazarların gerçekliği kurmaca metinlerde nasıl temsil ettiklerini, canlandırdıklarını araştırır; yazınsal olarak temsil edilişin biçimsel düzeylerdeki evrimine ve değişimine ilişkin saptamalarda (seçkin biçem, sıradan biçem, ara biçem) bulunur. Yazındaki gerçekçilik XIX. yy'dan itibaren ortaya çıkmamış, yalnızca bu dönemde, Eskiçağ'dan beri var olan bir hareket, bir akım büyük bir güçle ele alınmış, ve egemen bir yazınsal kuram olarak yükseltilmiştir. Gerçekçi olmak demek, bir bakıma sıradan gerçekliklerden ciddi olarak söz etmek, klasik kuralların ayırt etmiş olduğu yüce biçem ile kaba biçemi iç içe kullanmak demektir. Gündelik yaşamın en sıradan, en basit öğelerini ciddi bir biçimde ele alan çok sayıda yazar vardır. Romantik diye adlandırılan yazarlar, gerçekçi akım daha tam olarak kendini kabul ettirmeden önce yüce biçem ile kaba biçemi iç içe kullanmayı denemişlerdir.

E. Auerbach, bir filolog olarak geçmiş çağların yazarlarını ve metinlerini incelediği gibi, çağının yazınıyla da (Joyce, Woolf, Proust) yakın ve derin bir bağlantı içinde bulunduğunu gösterir. Nitekim çağdaş yazarların yapıtlarında gerçekliği temsil etme anlayışlarıyla ilgili saptamalarından bizce ilginç olanı şöyledir: Çağdaş yazarlar, dış yaşamdaki bir dizi kesintisiz olayı bütünüyle ve kronolojik bir sıra izleyerek göstermek yerine, birkaç saat ya da birkaç gün içinde meydana gelmiş sıradan olayların canlandırılmasından yararlanırlar, yapıtlarında. Çağdaş yazarlar, E. Auerbach'a göre, yaşamı bütünüyle sunma eğilimine karşı çıkarak, birkaç dakika, birkaç saat ya da birkaç gün içinde birkaç kişinin başından geçmiş olanları anlatmayı denerler ve ancak böyle yaparlarsa az çok eksiksiz bir canlandırmanın gerçekleştirilebileceğine inanırlar.

E. Auerbach'ın *Mimesis*'teki yaklaşımı da her dönem için oldukça kısa (iki-üç sayfa) metinler saptamaya ve bunlarla kendi eleştirel görüşlerini, yaklaşım yöntemini (çalışma varsayım-

larını) karşı karşıya getirmeye dayanır. *Mimesis*'te daha belirginleşen yönteme göre, önce eleştirmene yön veren temel bir düşünce vardır: Bu, Avrupa yazınında yazınsal temsil etme ya da öykünme içinde gerçeğin yorumlanmasını yapabilmektir. Eleştirmenin çalışmasına yön veren bu düşünce doğrultusunda değişik dönemlerden saptanmış metinler en ince ayrıntılarına kadar çözümlenip birbirleriyle karşılaştırılırken, birbirleriyle bağlantılı başka temel düşüncelerden de yararlanılır kuşkusuz.

E. Auerbach yaptığı metin çözümlemelerinden ve karşılaştırmalarından hareket ederek, bireysel olanı yakalamak değil de Avrupa'daki bütün sürecin genelini vermeye çalışır. Çünkü o bir bakıma bir tarihçidir. Çözümleme yönteminin uygulanması açısından etkisinde kaldığı L. Spitzer ile arasındaki temel ayrım da, L. Spitzer'in bireye özgü olanı, bireyin biçemini yakalama çalışmasıdır.

E. Auerbach İstanbul Üniversitesi'nde görev yaptığı yıllarda biri 1937'de öbürüyse 1947'de yayımlanan iki dergiyi de yönetmiş, yazılarını bu iki dergide yayımlamıştır. 1937'de çıkan *Romanoloji Semineri Dergisi* (*Travaux du séminaire de philologie romane*) İstanbul Üniversitesi Yayınlarının ikincisidir. Derginin yazı kurulu Profesör Erich Auerbach ile Doçent Sabahattin Eyuboğlu'ndan oluşur. E. Auerbach'ın dergideki Almanca yazısının ("Über die ernste Nachahmung des Alltäglichen") konusu özet ("Hülasa") bölümünde belirtildiği gibi "Günlük Hayatın Edebiyatta Taklidi"dir.

İkinci dergi ise on yıl aradan sonra 1947'de yayımlanan *Garp Filolojileri Dergisi*'dir (İstanbul Üniversitesi Yayınları). Dergide E. Auerbach'ın "Önsöz" yazısı (çeviren: A. Benk[20]) dışında yine Türkçe'ye çevrilmiş iki yazısı yer alır : " Sacrae Scripturae Sermo Humilis" (çeviren: S. Tuğrul); "Voltaire ve Burju[v]a Zihniyeti" (çeviren: C. Perin).

E. Auerbach'ın öteki yapıtları arasında da özellikle şunları belirtebiliriz: *Literatursprache und Publikum in der lateinischen*

20 1947'de çıkan bu derginin E. Auerbach'ın önsözünden sonraki ilk yazısı Adnan Benk'in "Hamilkar'ın Hazinesi: Metin Tahlili" başlıklı çözümleme metnidir. E. Auerbach yönteminin etkisi o dönemdeki asistanı A. Benk'te de görülmektedir. Bu yazı için ayrıca bkz. A. Benk, *Okuyorum Öyleyse Varım* (yay. haz. M. Rifat), İstanbul, Doğan Kitap, 2002, s.17-30.

Spätantike und im Mittelalter (Latin Eskiçağ ve Ortaçağ'da Yazın, Dil ve İzleyici Kitlesi) [1958; İngilizce çevirisi : *Literary Language and its Public in Late Latin Antiquity and the Middle Ages*, 1965].

• Rus biçimcileriyle ve fütürist akımla çağdaş olmakla birlikte, onların dışında yer alan ve yazın kuramına ilişkin çalışmalar yapan Mihail Mihailoviç Bahtin'i (1895-1975) de göstergebilimle doğrudan bağlantısı açısından burada belirtmek gerekir. Ancak kimi açılardan yazınbilime, kimi açılardan da yazın toplumbilimine yönelik olan araştırma ve yazıları dünya göstergebilim çevrelerinde, ilk gerçekleştirildikleri yıllarda (iki dünya savaşı arası) değil de 1960'lı yıllarda etkili olmaya başladığından, M. M. Bahtin'i 1960 sonrası göstergebilim etkinlikleri içinde değerlendirmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

5. *1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar.*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, insan bilimleri alanındaki yöntemlerin gelişmesi sonucu, göstergebilimsel etkinlikler hem hızlandı hem de çeşitlilik kazandı. Kimi çalışma toplulukları bir tek araştırma yöntemine özgü kavram ve ilkeleri geliştirmeyi yeğlerken kimileri de sanatsal ve bilimsel yaklaşımları kaynaştırmayı, sınırları belirgin bir kuram oluşturmak yerine değişik yaklaşımlardan aynı anda yararlanmayı, inceledikleri konunun doğası (bu konu özellikle **yazınsal** ve **sanatsal** nitelikliydi) gereği daha uygun, daha geçerli buldular. Böylece özellikle 1960'tan sonra, zorlamalı da olsa, terimin anlamsal açılımını genişletip **göstergebilim** başlığı altında toplayabileceğimiz, bilimsel yaklaşıma şu ya da bu ölçüde ağırlık veren yazınbilim, yazınsal eleştiri, yorumbilim, sözbilim, yazın toplumbilimi, alımlama estetiği, okumanın yazınbilimi, biçembilim, anlatıbilim, metin çözümleme, metindilbilim, yapıbozucu eleştiri, vb. araştırmaların da başta Fransa, A.B.D., S. S. C. B. (Rusya), İtalya, Federal Almanya (Almanya) olmak üzere çeşitli ülkelere yayıldığı görüldü.

Demek ki, bir yanda göstergebilimi kendi içinde bütünlüğü olan bağımsız bir bilimsel tasarı biçiminde düşünenler vardı, öbür yanda da bu bilimsel tasarıdan şu ya da bu biçimde etkilenen veya ona şu ya da bu biçimde kavram, terim sağlayan (göstergebilimle kesişen) etkinlikler yer alıyordu.

Şimdi bütün bu yaklaşımları ülkelere göre ele alıp inceleyelim:

*** Fransa'da.** - Göstergebilimin en yoğun biçimde sürdürüldüğü ülke Fransa'dır. Gerçekten de 1960'lı yıllardan günümüze hem doğrudan bir göstergebilim kuramı oluşturma tasarıları, hem göstergebilimsel tasarıyı sanatsal bir sezgiyle kaynaştırma çabaları, hem de göstergebilimin hemen yanında yer alan, onunla kesişen **yazınsal eleştiri, yazınbilim, metindilbilim, sözbilim** (*retorik*), **yorumbilim, edimbilim** (*pragmatik*), **dil felsefesi**, vb. çalışmalar dikkati çeker Fransa'da.

• Bunların başında da ileride ayrı bölümler biçiminde ele alacağımız Algirdas Julien Greimas (1917-1992) ve Roland Barthes'ın (1915-1980) yaklaşımları gelir. Başlangıçta birbirine çok yaklaşan ama 1970'lerde R. Barthes'ın soruna bir yazar, bir denemeci gözüyle bakmasıyla birbirine karşıt olmamakla birlikte ayrı doğrultular izleyen iki yaklaşım biçimi söz konusudur burada. A. J. Greimas, göstergebilimi kendi kendine yeten, özerk bir bilimsel tasarı biçiminde ortaya atıp çevresinde oluşturduğu Paris Göstergebilim Okulu'yla bu tasarısını değişik alanlara yönelik uygulamalarla geliştirmiştir. Bugün artık insanı çevreleyen dünyanın, insanın bu dünya içindeki davranışlarının, tutkularının, yaratılarının göstergebiliminden söz edilebilmektedir bu çalışmalar aracılığıyla (bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü).

R. Barthes ise A. J. Greimas'la aynı yıllarda, bir göstergebilim kurmaya yönelmiş, bilimsel bir **üstdil** kullanımına gereksinme duyan bir yaklaşımla işe girişmiş ve F. de Saussure ile L. Hjelmslev'in kavramlarını geliştirerek yazın, moda, görüntü, çağdaş söylenler (mitler), vb. dizgeler üstünde dur-

muştur. Ancak, yılların akışı içinde yazarlık yönünün ağır basması nedeniyle, yazınsal ve sanatsal nitelikli metinlerin yorumunda bilimsel bir üstdil kullanımından giderek uzaklaşmış, yazdığı kitaplarda ve Collège de France'ta (Paris) verdiği derslerde, okuduğundan haz duyan ve bu hazzı yeni bir tad vererek okurlarına aktarmaya çalışan "benzersiz" bir denemeci, bir metin eleştirmeni kimliğine bürünmüş ve "eşsiz" bir anlatım, bir sunuş biçimi geliştirmiştir (bkz. ileride **Roland Barthes** bölümü).

• Dilbilimin sunduğu yöntemi doğal diller dışındaki yalın bildirişim dizgelerine uygulayan ve bu çalışmalarını **göstergebilim** (Fransızca'sı bu bağlamda *sémiologie*) diye adlandıran araştırmacılar da Fransa'da dilbilim çevrelerinde kendi seslerini duyurdular. F. de Saussure-É. Buyssens-A. Martinet doğrultusunda yer alan Georges Mounin (1910-1993), Arjantin asıllı Luis J. Prieto (1926-1996), Jeanne Martinet, vb. araştırmacılar bildirişim amaçlı dildışı gösterge dizgelerini betimlemeye yönelirler: trafik işaretleri, sağır-dilsiz alfabesi, denizcilerin kullandıkları işaretler, vb. Bu gösterge dizgelerinin toplum içindeki bildirişimi sağlayan dizgeler olması nedeniyle, söz konusu araştırmacıların F. de Saussure'ün tasarısını bir açıdan yerine getirdikleri söylenebilir. Ama öte yandan, bu dizgelere ilişkin araştırmalar F. de Saussure'ün tasarısındaki bir başka özelliği (göstergebilimin, dilbilimi de içine alan genel bir göstergeler bilimi olarak kurulması) yerine getirmekten uzaktır. Çünkü, bu araştırmacıların çalışmalarında, göstergebilim, dilbilimin bir eklentisi durumuna gelmiş, dildışı gösterge dizgelerini dilbilimsel yöntemlerle betimleyen yardımcı bir uygulayım biçimini almıştır. **Bildirişim göstergebilimi** diye adlandırılan bu tür çalışmalar, çözümleyici bilimsel bir üstdil oluşturmak ve anlamları incelemek yerine, salt betimlemeyle, gösterge betimlemesiyle yetinmektedirler. Bu nedenle söz konusu çalışmaları Türkçe'de **göstergebilim** olarak değil, dilbilim ağırlıklı, hatta A. Martinet'nin kuramı olan **işlevsel dilbilim** ağırlıklı **göstergebilgisi** diye adlandırabiliriz (bkz. yukarıda **André Martinet ve İşlevsel Dilbilim** bölümü).

• Fransa'da Bulgar asıllı Julia Kristeva'nın (doğ. Sofya, 1941) çalışmaları da özellikle 1970'li yıllarda göstergebilimsel incelemelere bir canlılık getirdi. F. de Saussure, M. Bahtin, S. Freud, J. Lacan, L. Althusser, E. Husserl, M. Heidegger, N. Chomsky, S. K. Şaumyan gibi birçok felsefeci, psikanalizci ve dil kuramcısının kavram ve görüşlerinden dönem dönem yararlanan J. Kristeva, göstergebilimi **eleştirel bilim** ve/ya da **bilimin eleştirisi** olarak görür. Fransız yazarı Philippe Sollers'in (doğ. 1936) yönettiği *Tel Quel* (1960-1982) dergisindeki dil ve metin kuramına ilişkin yazılarıyla dikkati çeken J. Kristeva, göstergebilimle ilgili yazılarını *Semeiotikè. Recherches pour une sémanalyse* (Göstergebilim. Bir Göstergeçözüm İçin Araştırmalar) [1969] adlı kitabında topladı. Böylece anlamın üretimi sorununu bir ölçüde psikanalize bağladı. F. de Saussure'ü o döneme kadar pek üstünde durulmamış yanıyla (**anagramlar**la ilgili çalışmasıyla), M. Bahtin'i ise Batı'da o dönemlerde pek bilinmeyen **diyalojizm** (bir bakıma **metinlerarası ilişkiler)** kavramıyla ele alıp değerlendirmesi, metin yorumu anlayışına yeni bakış açıları getirdi. Bu arada kendi **göstergeçözüm** (ya da **anlamçözüm**) kuramına bağlı olarak metni iki açıdan ele alan bir kavram ikilisi ortaya attı: **üreten metin** (Fr. *génotexte*) ve **üretilmiş metin** (Fr. *phénotexte*).

Üreten metin (ya da **üretici metin**), bir metnin üretileceği mantıksal, derin düzeyi, yani doğrudan doğruya üretme aşamasını belirtir. Üretilmiş metnin yapılandığı yerdir üreten metin. Göstergelerin içtepilerle donandığı aşamadır; anlam üretiminin asıl kaynağıdır. Bu açıdan üreten metin hem dilseldir hem de içtepisel.

Üretilmiş metin (ya da **olgu metin**) ise üretimi bitmiş, sonuçlanmış, biçimsel olarak kapanmış metin düzeyini gösterir.

J. Kristeva'ya göre bir metin, üretkenliği simgeler; yalnızca bitmiş bir çalışmanın ürünü değil ama metnin üreticisi ile okurunun buluştuğu bir üretimin oluşma alanıdır. Bundan da bir metnin, sürekli bir üretim, bir çalışma içinde bulunduğu ortaya çıkar. Metnin böyle bir üretkenliği de yalnızca dilsel boyutu inceleyen dilbilimsel bir betimlemeyle saptanamaz. Bu nedenle göstergeçözüm, üreten metin ile üretilmiş metin arasındaki ilişkileri inceler.

J. Kristeva'nın bu yaklaşımının özü, bir bakıma Konuşan ya da Üreten Özne'nin nasıl hareket ettiğini, nasıl yön değiştirdiğini ve yine nasıl yitip gittiğini araştırmaktır.

Öte yandan yine bu yaklaşıma bağlı olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, M. Bahtin'in **diyalojizm** anlayışını geliştiren J. Kristeva her metinde başka metinlerin bulunduğunu kabul eder. Hem eski kültürün hem de çevresel kültürlerin metinleridir bunlar. Bir başka deyişle, her metin eski ve çevre metinlerin yeni bir dokusudur, yeni bir kurgusudur. Bu da her metnin varoluş koşulu olan **metinlerarası ilişkileri** (Fr. *intertextualité*) çıkarır ortaya. J. Kristeva'nın göstergeçözüm kuramına toplumsal ve tarihsel boyut kazandıran da işte bu metinlerarası ilişkiler anlayışıdır. Gerçekten de J. Kristeva, bir metnin hem tarihi görüp okuduğunu, hem de tarihin içinde yer aldığını söyler. Buna bağlı olarak da göstergeçözüm, metinleri öbür metinler içinde, bir başka deyişle toplum ve tarih içinde değerlendirir. Böylece J. Kristeva'nın Fransa'da özellikle 1960'lı yıllarda ağırlığını duyuran **yapısalcılık** tartışmalarına (daha çok da yazın alanındaki yapısal çözümlemelere) **bilinçaltı** kavramı dışında **tarih** kavramını da getirmiş olduğunu görürüz.

1974'te yayımladığı, doktora çalışmasının ürünü olan *La révolution du langage poétique*'te (Şiir Dilinin Devrimi) J. Kristeva XIX.yy'ın sonundaki yazına (Lautréamont ile Mallarmé'nin yapıtlarına) dayanarak yazınsal metnin bir kuramını oluşturma çabası içine girer. Öte yandan *Polylogue*'da (1977) birbirine gönderen metinlerarası ilişki kodlarının incelenmesi üstünde durur. 1980'li yıllardan başlayarak psikanalizle daha yakından ilgilenen J. Kristeva, Konuşan Özne ile **katharsis** (sanat yoluyla "arınma" etkisi) arasındaki bağıntıları inceleyen yapıtlar ortaya koymuştur: *Les pouvoirs de l'horreur* (Korkunun Güçleri) [1980] ve *Histoires d'amour* (Aşk Hikâyeleri) [1983].

Bu arada göstergebilimsel birikimine denemeci kimliğini katarak oluşturduğu önemli bir Proust incelemesi de dikkati çekmiştir: *Le temps sensible. Proust et l'expérience littéraire* (Duyumsanabilir Zaman. Proust ve Yazınsal Deneyim) [1994].

Göstergeçözüm ve **metinlerarası ilişkiler** konusundaki yazılarıyla özellikle R. Barthes'ın desteğini gören J. Kristeva'nın

göstergebilimle ilgili öbür yapıtları arasında şunları sayabiliriz *Le texte du roman* (Romanın Metni) [1970]; *La révolution du langage poétique* (Şiirsel Dilin Devrimi) [1974]; *Le langage, cet inconnu* (Şu Bilinmeyen Dil) [1981]; vb.

J. Kristeva'nın yaklaşımındaki yöntemsel özellik, göstergebilime, değişik alanlara özgü kavram, ilke ve bakış açılarını getirmiş olmasıdır. Kuşkusuz bu özellik, J. Kristeva'yı seçmecilikle yetinen bir kişi yapmamış, tam tersine, yararlandığı kavram ve ilkeleri kendi kuramsal örnekçesi içinde birleştirmeyi bilen bir araştırmacı durumuna getirmiştir.

• Rus biçimcilerinin metinlerini (*Théorie de la littérature* [Yazın Kuramı[21]], 1965) Fransızca'ya çevirerek Batı ülkelerinde yapısalcı yöntemin gelişmesinde rol oynayan Bulgar asıllı Tzvetan Todorov (doğ. Sofya, 1939), uzun yıllar Rus biçimcilerinin, özellikle de R. Jakobson'un yakın izleyicisi oldu. Bu arada belli bir yazın kuramı oluşturmaya yöneldi : *Littérature et signification* (Yazın ve Anlam[lama]) [1967]. 1968'de yayımlanan *Qu'est-ce que le structuralisme ?* (Yapısalcılık Nedir ?) adlı ortak yapıttaki incelemesiyle (*Poétique* [Yazınbilim]; ayrı basımı 1973) yazın alanındaki yapısal çözümleme yönteminin tanımını yaptı. Beş yıl sonra yayımlanan *Grammaire du Décaméron*'da (Dekameron'un Grameri) anlatıları dilbilgisi kategorilerine göre çözümledi. Ortaya attığı yazınbilim anlayışı, metni büyük bir tümce biçiminde değerlendiriyordu. Daha doğrusu anlatıların işleyişlerini, kendilerini oluşturan temel dilbilgisel kategorilere göre yorumluyor ve metnin işleyişinde kullanılan teknikleri sınıflandırıyordu. Buna göre, tümceler önce iki **birincil** kategoriye göre çözümleniyordu : **etken özne** (bir özel adla belirtilir) ile **yüklem**. Yüklem ise **eylem** (sözdizim düzeyinde üç altkategoriyi içeriyordu: "durumu değiştirmek", "günah işlemek", "cezalandırmak") ile **sıfat**tan (anlam düzeyinde üç altkategoriye ayrılıyordu: "durumlar", "özellikler", "statüler") oluşuyordu. **İkincil** kategoriler ise " sözcük türleri"nin özellikleriydi. Todorov yüklemin geçirebileceği basit ya da karma-

21 T. Todorov (der.), *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri* (çeviren: M. Rifat - S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı 2005.

şık dönüşümleri sınıflandırıyor ve tümcelerde saptadığı dönüşümlere dayanarak da anlatıların tipolojisinin yapılabileceğini gösteriyordu. (1970'te yayımladığı " Les transformations narratives" ["Anlatısal Dönüşümler"] adlı yazısında da aynı çalışmasını derinleştirdi). *Dekameron*'a ilişkin çalışmasının ikinci bölümündeyse, anlatı kesitini zamansal ve nedensel ilişkilere dayanarak inceledi (bu ilişkileri altı altkategoriye ayırdı). Aynı zamanda kesitlerin birbiriyle birleşmesini de üç tür ilişkiye göre (birbirini izleme, araya girme ve almaşma) sınıflandırdı.

Todorov sonraki yıllarda, kesin çizgileri olan yazınsal ve yapısal çözümlemeden ve Rus biçimcilerinin görüşlerinden uzaklaştı. Mihail Bahtin'in **diyalojizm** konusundaki görüşlerinin de etkisiyle, 1970'li yıllardan başlayarak kültürlerin çoğulluğu olgusu üstüne, "başkaları" üstüne araştırmalar yapmaya başladı ve bu araştırmalarında tarihi, kültür antropolojisini, yazını kaynaştırdı. Bu arada yazın'ın oluşturulmuş bir ürün, bir yapı olmak dışında gerçeği araştıran bir sanat olduğunu belirtti. XX. yy'daki eleştiri akımlarını değerlendiren ve bu arada eleştirmen olarak yetişme çizgisini ortaya koyan *Critique de la critique*'i (Eleştirinin Eleştirisi) [1984] yayımladı.

Özellikle 1980'li yıllardan başlayarak eleştirel nitelikli "kültür antropolojisi" denemeleriyle dikkati çeken Todorov'un yukarıda belirttiğimiz yapıtları dışında şu çalışmalarını sayabiliriz : "Les catégories du récit littéraire" ("Yazınsal Anlatının Kategorileri") [1966]; *Introduction à la littérature fantastique* (Fantastik Yazına Giriş) [1970]; *Poétique de la prose* (Düzyazının Yazınbilimi) [1971]; *Théories du symbole* (Simge Kuramları) [1977]; *Symbolisme et interprétation* (1978); *Les genres du discours* (Söylemin Türleri) [1978]; *Mikhaïl Bakhtine : le principe dialogique*, suivi de *Écrits du Cercle de Bakhtine* (Mihail Bahtin : Diyalojizm İlkesi. Bahtin Çevresi'nin Yazılarıyla Birlikte) [1981]; *La conquête de l'Amérique* (Amerika'nın Fethi) [1982]; *Frêle bonheur. Essai sur Rousseau* (Kırılgan Mutluluk: Rousseau Üstüne Deneme) [1985]; *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine* (Bizler ve Başkaları. İnsan Farklılığı Üstüne Fransız Düşüncesi) [1989]; *Face à l'extrême* (Aşırılığın Karşısında) [1991]; *Les morales*

de l'histoire (Tarihten Alınacak Dersler) [1991]; *Une tragédie française. Été 44: scènes de guerre civile* (Bir Fransız Trajedisi. 44 Yılının Yazı: İç Savaş Sahneleri) [1944]; *La vie commune. Essai d'anthropologie générale* (Ortak Yaşam. Genel İnsanbilim Denemesi) [1995]; *L'homme dépaysé* (1995); *Les abus de la mémoire* (1995); *Éloge de l'individu* (Bireye Övgü) [2000]; *La naissance de l'individu dans l'art* (Sanatta Bireyin Doğuşu) [2005]; vb.

• Yazınsal biçimlerin genel bir kuramını tasarlayan Gérard Genette (doğ. Paris, 1930) de Fransız **yazınbilim**inin (Fr *poétique*) ve **anlatıbilim**inin (Fr. *narratologie*) önde gelen bir temsilcisidir. École normale supérieure'de öğrenim gördükten sonra École pratique des hautes études'de ders veren (1967-1972) ve 1972'de École des hautes études en sciences sociales'de bölüm başkanı olan G. Genette, retorik dizgeleri, anlatı teknikleri, şiirsel yapılar, anlatı zamanının düzeni, olayların anlatı içindeki yeri, anlatı süresi ile okuma süresi, anlatının hızı, iç monolog, yazınsal türler kuramı, anlatı kişileri, metinlerarası ilişkiler, vb. olgu ve kavramları bütün akım ve okulların dışında ele alır. G. Genette'in yazınbilim anlayışı temelde şu görüşe dayanır: Söylemin var olan özelliklerinden kalkarak var olabilecek çeşitli anlam olasılıklarını ortaya koymak.

Anlatının içeriği (öykü), anlatı metninin kendisi ve anlatının üretilmesi (öyküleme ya da anlatma) aşamalarını ayırt eden G. Genette, yazınsal yapıtı bir "figürler dokusu" olarak tanımlar. G. Genette'in yazınbilim anlayışına ilişkin olarak yukarıda topluca belirttiğimiz özellikleri şimdi temel yapıtlarını ele alarak açıklamaya çalışalım:

G. Genette 1960'lı yıllardan 1980'li yılların sonuna kadar, **yazınbilim**e (*poetik*) bağlanabilecek çalışmalar yaptı. Eleştirel denemelerini iki derlemede (*Figures I*, 1966 ve *Figures II*, 1969) yayımladıktan sonra özellikle *Figures III*'teki (1972) "Discours du récit" ("Anlatının Söylemi") başlıklı incelemesiyle dikkati çekti. Bu yazıda, Marcel Proust'un *À la recherche du temps perdu*'sünü (Kayıp Zamanın İzinde) incelerken, aynı zamanda "özelden genele" uzanan bir "çözümleme yöntemi" sunuyordu. Bu yöntem de kısacası bir **anlatı kuramı** ya da bir **anlatıbilim** olarak adlandırılabilirdi.

G. Genette'in bu kuramsal ve uygulamalı çalışmasında ortaya attığı temel kavramlar arasında özellikle şu üçlü dikkati çekiyordu:

– **öykü** (Fr. *histoire*): anlatının içeriği; anlatılan şey; öyküleminin konusu;

– **anlatı** (Fr. *récit*): gösteren boyutu ya da anlatısal metnin kendisi.

– **öyküleme** (Fr. *narration*): üretici anlatma edimi.

G. Genette bu üçlü belirlemeyle birlikte şu sorunları da ele alıyordu: anlatılan öykünün zamanı ile anlatının zamanı arasında yer alan bağıntılar; olayların anlatısı ile sözlerin anlatısı (diyaloglar, monologlar) arasındaki ilişkiler; anlatıdaki bakış açılarının değişikliği; anlatı düzeyleri; birinci kişinin ağzından anlatılar (**benöyküsel anlatı**: Fr. *récit autodiégétique*: anlatıcı anlatısının kahramanıdır; **özöyküsel anlatı**: Fr. *récit homodiégétique*: anlatıcı anlatısının gözlemlicisidir ya da tanığıdır) ile üçüncü kişinin anlatıları (**yadöyküsel anlatı:** *Fr. récit hétérodiégétique*) arasındaki ayrım; vb.

Bu çalışma, gerek çözümlemedeki titizliği gerekse tutarlılığı nedeniyle anlatıbilim alanındaki temel başvuru yapıtlarından biri durumuna gelmiştir.

G. Genette, 1983'te yayımladığı *Nouveau Discours du récit*'deyse (Anlatının Söylemine Yeni Bir Yaklaşım) yukarıda sözünü ettiğimiz kavramları yeniden ele alıp değerlendirirken, anlatı durumlarını, **kendisine-anlatılan-kişi** (Fr. *narrataire*) sorununu, yazarı ya da okuru içeren özellikleri de inceleme alanına kattı. Bu arada **anlatılan öykünün evreni** (Fr. *diégèse*) ile diyalogun yer almadığı **katışıksız anlatı** (Fr. *diégésis*) kavramlarını önerdi. **Anlatının süresi** kavramı yerine de **anlatının hızı** (Fr. *vitesse narrative*) kavramını getirdi.

1979'da yayımladığı *Introduction à l'architexte*'te (Önmetne Giriş) yazınsal türlerin geleneksel sınıflandırılmasını eleştirel bir gözle değerlendirdi.

Palimpsestes (Palimpsestus'lar) [1982] adlı yapıtındaysa metinler arasındaki dönüş(tür)üm (sözgelimi **parodi**) ve öykünme (sözgelimi **pastiş**) ilişkilerini sınıflandırırken, bir metnin daha önce gerçekleşmiş olan bir yapıta dayanabileceğini ve buradan

kalkarak da tarihsel bir gelenek içinde yer alabileceğini göstermeye çalıştı. Bu gözlemlerini de **metinlerarası ilişkileri** sınıflandıran şu örnekçeye (model) indirgedi:

-**ötemetinsellik** (Fr. *transtextualité*): Bir metni başka metinlerle, bilinçli ya da bilinçsiz olarak ilişkiye sokan her şey: yani yazınsallığın en üst düzeyde yer alan evrensel özelliği.

G. Genette beş çeşit **ötemetinsellik** ilişkisi belirliyordu.

– **arametinsellik** (Fr. *intertextualité*): Bir metnin bir başka metin içinde etkin olarak varoluşu; bir başka deyişle, bir ya da birçok metnin alıntı, çalıntı (aşırma, intihal) ya da anıştırma (telmih) yoluyla, aynı anda aynı yerde kurdukları birliktelik ilişkisi (**metinlerarasılık** da denir);

– **yanmetinsellik** (Fr. *paratextualité*): Bir metnin kendisine eşlik eden bazı ikincil göstergelerle (başlıklar, altbaşlıklar, önsözler, notlar, epigraflar, resimlemeler, vb.), yani **yanmetin**lerle (Fr. *paratexte*) kurduğu ilişki; **yanmetinler**, yapıtın okur üstünde etkide bulunduğu en ayrıcalıklı yerlerden biridir;

– **üstmetinsellik** (Fr. *métatextualité*): Bir metin ile bu metni yorumlayan metin arasındaki eleştirel ilişki; bir başka deyişle, daha önce gerçekleşmiş bir A metninin yorumu (çoğunlukla da eleştirisi) olarak ortaya çıkan bir B metninin özel statüsüne denk düşen aşama;

– **ilerimetinsellik** (Fr. *hypertextualité*): Bir B metnini (**ilerimetin**: Fr. *hypertexte*) daha önce gerçekleşmiş bir A metnine (**altmetin**: Fr. *hypotexte*) bağlayan ilişki. Yani bir B metni, daha önce gerçekleşmiş bir A metnini konu ya da anlatış biçimi açısından dönüştürüyor ama bu işlemine hiçbir yorum katmıyor. B metni de iki olası dönüşüm sonucu oluşabilir:

1. **dolaylı dönüşüm**: Söylenen şeyi etkiler, söyleyiş biçimini değil. Yani, konu farklıdır ama biçem aynıdır. Bunun en belirgin örneği *Aeneis*'tir.

2. **yalın dönüşüm**: Anlatım biçimi farklıdır ama konunun (temanın) benzerliğini unutturamaz. Bunun en belirgin örneği Joyce'un *Ulysses*'idir. Demek ki, *Aeneis* ve *Ulysses* aynı **altmetin**in yani *Odysseia*'nın **ilerimetinler**idir.

– **önmetinsellik** (Fr. *architextualité*): Bir metnin türsel statüsünü (roman, öykü, şiir, vb.) belirler ve okurun "beklenti ufku"nu yönlendirir.

G. Genette, 1980'li yılların sonlarından itibaren araştırma alanını yazın olgusu dışına taşımış ve sanat yapıtlarının varoluş biçimleri ve işlevleriyle ilgilenmeye başlamıştır. *L'œuvre de l'art* (Sanat[ın] Yapıtı) [1994-1997] başlıklı 2 ciltlik yapıtı da bunun bir örneğidir: Birinci cildin altbaşlığı *Immanence et transcendance* (İçkinlik ve Aşkınlık), ikinci cildin altbaşlığıysa *La relation esthétique*'tir (Estetik İlişki).

Araştırmacının yukarıda belirttiğimiz çalışmaları dışında şu kitaplarını da sayabiliriz: *Mimologiques* (1976); *Seuils* (1987); *Fiction et diction* (1991); derlediği ve sunduğu *Esthétique et poétique* (Estetik ve Yazınbilim) [1992]; *Figures IV* (1999); *Figures V* (2002); *Métalepse* (2004); vb.

• Fransız toplumbilimcisi ve eleştiri kuramcısı Lucien Goldmann (1913-1970) özellikle **toplumbilimsel eleştiri** (Fr. *sociocritique*) ve **oluşsal yapısalcılık** (Fr. *structuralisme génétique*) alanlarındaki çalışmalarıyla göstergebilimsel yaklaşımlara katkı yaptı. Viyana ve Zürih'te öğrenim gördüğü yıllarda bir yandan Alman felsefesini öte yandan da György Lukács'ın (1885-1971) ilk yapıtlarını derinlemesine inceleme olanağı bulmuştu. Daha sonra Paris'e gittiğinde , Fransa dışında edinmiş olduğu bilgi yükü, ö dönem Fransa'sının kültür ve felsefe ortamında ilgi gördü; L. Goldmann da bu ilginin etkisiyle farklı bir yazınsal inceleme yöntemi ortaya attı ve geliştirdi . Bir süre sonra da bir bakıma Fransa'daki modaya uyarak kendi çözümleme ya da eleştiri yöntemini **oluşsal (genetik) yapısalcılık** olarak adlandırdı.

L. Goldmann'ın eleştirel yaklaşımının temelinde, yazınsal yapıt ile, bu yapıtın doğuşuna yön veren toplumsal-ekonomik bağlam arasındaki ilişkiler üstüne düşünmek, bu ilişkileri değerlendirmek yatar. Bir yazınsal yapıt ona göre, toplumsal koşulların ya da bir topluluk bilincinin basit bir yansıması değil, o topluluğu oluşturan öğelerden biridir. Bu nedenle, yazınsal yapıtın iç tutarlılığını daha geniş bir tutarlılıklar ağıyla (tarihsel ve toplumsal bir ağ) **anlama**ya (yorumlamaya) ve **açıklama**ya çalışır.

L. Goldmann'a göre bir yapıt gerçek anlamını ancak bir yaşamın, bir davranışın içine oturtulduğu anda kazanır. Üstelik yapıtın anlaşılmasını sağlayan davranış da, çoğu kez yazarın

davranışı değil, yazarın bağlı olduğu (bağlı da olmayabilir) bir toplumsal grubun davranışıdır.

Öte yandan yazınsal yapıtı içinde yer aldığı bağlama oturtmayı , bu bağlamla ilişkilendirmeyi amaçlayan yaklaşıma, L. Goldmann bir de tutarlılık kavramını ekler: Bir yazınsal yapıtı oluşturan öğelerin toplamının bir iç tutarlılığı vardır; yapıtı kuran öğeler hem kendi aralarında hem de içinde yer aldıkları bütünün yapısına göre anlamlar kazanır (*Recherches dialectiques*,1959).

L. Goldmann işte yönteminin bu iki özelliğini , Roger Fayolle'un da belirttiği gibi (*La critique*, 1978) şu iki temel işleme (aşamaya) dayandırır:

1. **anlama** (ya da **yorumlama**);
2. **açıklama.**

• Birinci aşama: **anlama** (ya da **yorumlama**) : Yapıtın içinde yer aldığı varsayılan anlam yaratıcı yapıyı (anlam üretici yapıyı) ortaya çıkarmaktır. Bu yapı az sayıda öğeden oluşmuştur ama metnin bütününün kavranmasını sağlar. Kuşkusuz araştırmacı, bir metnin içinde anlam yaratıcı birçok yapıyla karşılaşabilir ama, metnin bütünüyle ilişki kurmayı sağlayacak asıl anlam yaratıcı yapıyı saptamak gerekir. Araştırmacı bu aşamada kendine bazı zorunlu kısıtlamalar getirmek durumundadır. Bunların başında da, metnin yorumlanışı içine metin dışı bilgilerin katılmaması gelir. Ayrıca, metindeki öğelere simgesel anlamlar yükleyerek de yaklaşmamak gerekir. Bir de çözümlemeye başlarken metindeki öğeleri temel ve ikincil öğeler diye ayırt etmiş olmanın sakıncası vardır çünkü böyle bir ön karar, anlam yaratıcı yapıyı saptamada araştırmacıyı yanlış bir sınıflandırmaya yönlendirebilir. Sonuç olarak, anlama aşaması, araştırmacının kendini metin dışı bilgilerden soyutlayarak, metinle başbaşa kalarak yaşadığı, metin içi bir süreçtir. Bir başka deyişle anlama aşaması yapıtın yapısını kavramaya yarar.

• İkinci aşama: **açıklama:** Birinci aşamada araştırmacı metin içinde kalırken bu ikinci aşamada metin ya da yapıt, kendi dışında bulunan ama yine de içinde yer aldığı kabul edilen gerçeklikle (yani kuşatıcı bir bütünle) bağlantı içine sokulur. Yapı-

tın doğuşunun açıklanmaya çalışıldığı bu aşamada doğrudan doğruya ve yalnızca yazarın dikkate alınması yeterli değildir. Yazınsal yapıtın yorumlanması sonucunda ortaya çıkan anlamsal yapılar ile bir topluluğun ya da bir toplumsal sınıf bilincini oluşturan düşünsel (zihinsel) yapıların ilişkilendirilmesini ister L. Goldmann'ın yaklaşımı. Daha kısaca belirtirsek, "açıklama aşaması her zaman incelenen yapıyı kuşatan ve aşan bir yapıya başvurur." Çünkü L. Goldmann'a göre " Bir roman toplumbiliminin ele alması gereken ilk sorun , roman biçimi ile bu roman biçiminin içinde geliştiği toplumsal ortamın yapısı arasındaki ilişkidir." L. Goldmann ayrıca şunu da vurgular : " Roman biçimi, bize göre piyasa için üretimin yarattığı bireyselci toplumdaki gündelik yaşamın yazınsal düzleme aktarılmasıdır."

Böylece Goldmann yöntemi, anlama ve açıklama aşamalarını birlikte sürdürerek toplumbilimsel bir model ile yapısal inceleme modelini bağdaştırmaya çalışır.

Yöntemini özellikle Racine ve Pascal'ın yapıtlarına uygulayan L. Goldmann, yaklaşımını, yukarıda da belirttiğimiz çalışmasıyla birlikte vurgulayacak olursak topluca şu yapıtlarında ortaya koymuştur : *Sciences humaines et philosophie* (İnsan Bilimleri ve Felsefe) [1952]; *Le Dieu caché* (Saklı Tanrı) [Pascal ve Racine Üstüne, 1956]; *Recherches dialectiques* (Diyalektik Araştırmalar) [1959]; *Pour une sociologie du roman* (Bir Roman Toplumbilimi İçin) [1964]; vb.

• Anlatı çözümlemelerinin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunan ve bu katkısını **yorumbilim** (Fr. *herméneutique*) açısından yapan kişiyse aslında bir görüngübilimci olan Paul Ricœur'dür (Valence, 1913 - Châtenay-Malabry, Hauts-de-Seine, 2005).

Rennes Üniversitesi ile Sorbonne'da öğrenim gören ve sırasıyla Strasbourg Üniversitesi'nde (1950 - 1955), Sorbonne'da (1956-1966), Nanterre Üniversitesi'nde (1966-1978) ders veren, C.N.R.S.'de (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi) Görüngübilim ve Yorumbilim Araştırmaları Merkezi'ni yöneten P. Ricœur özellikle *Temps et récit* (Zaman ve Anlatı) [1983, 1984, 1985] adlı üç ciltlik kitabında yorumlama süreciyle ilgili olarak ortaya attığı üç aşamalı ("üçlü mimesis") yaklaşımıyla dikkati çeker:

1. **mimesis 1: önbiçimlendirme düzlemi** (Fr. *[plan de la] préfiguration*): Metinleşme olgusunun öncesinde yer alır ve eylem dünyasının bir önkavrayışını, bir öntasarlanışını belirtir. Metinleşme olgusunun öncesinde **olayörgüsü** (Fr. *intrigue*) diye adlandıracağımız şey, tamamıyla kişilerin bilgilerine dayalı bir eylemler tasarımıdır. Bir başka deyişle, olayörgüsü bu ilk aşamada, yazar ile okurları arasındaki ortak ve pratik bir kavrayış gücüne dayanan bir olaylar tasarımıdır. Yani bir olayı taklit etmek ya da canlandırmak için, insan eyleminin taşıdığı değer hakkında bir önkavrayışa sahip olmak, daha açıkçası anlamsallığını, simgeselliğini ve zamansallığını tasarlamak gerekir.

2. **mimesis 2: artarda geliş ve görünüş (biçimleniş) düzlemi** (Fr. *[plan de la] succession et [de la] configuration*): Çözümlemenin temel aşamasıdır. Bir olaylar örgüsü üretmek demek, olaylar (eylemler) dizisini, okurlar ya da dinleyenler tarafından izlenip anlaşılır kılmak amacıyla, düzenli bir bütün haline getirmek, dönüştürmek demektir. Bir başka deyişle, bu aşamada, aynı türden olmayan tek tek olayları, bir öykü biçimine dönüştürme, bir **olayörgüsü kurma** (ya da **olayörgüleştirme**) söz konusudur. Böylece, artarda dizilen birimler, başı sonu olan ve anlam belirten bir bütün durumuna getirilir; ortaya da dikkati çeken, kendini belirgin kılan metinsel bir biçim, metinsel bir görünüm çıkar;

3. **mimesis 3: yeniden biçimlendirme düzlemi** (Fr. *[plan de la] refiguration*): Metinleşme aşamasının gerçekleşmesinden sonra, yapıtın alımlanmasıyla başlayan bir aşamadır. Şekillenmiş, görünümü belirlenmiş dünya (yani anlatısı yapılmış, metinselleşmiş öykünün dünyası) ile okurların (ya da dinleyicilerin) alımlama eylemleriyle oluşan dünyanın kesişme noktasında yer alır.

P. Ricœur önerdiği temel kavramlar arasında **mimesis**e ve **olayörgüleştirme**ye (Fr. *mise en intrigue*) başvurarak anlatının kuruluşuna yön veren, kılavuzluk eden **anlatısal ereklilik**i (Fr. *finalité narrative*) çözümler.

Bu açıdan *Temps et récit* başlıklı üç ciltlik yapıt, anlatıların varoluş işlevini çözümlemeyi amaçlayan **yorumbilim** ve buna bağlı **anlatıbilim** araştırmalarının temel kitabı sayılır.

P. Ricœur'ün konumuzla ilgili öteki çalışmaları arasında da şunları sayabiliriz: *De l'interprétation. Essai sur Freud* (Yorum[la-

ma] Hakkında. Freud Üstüne Deneme) [1965]; *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique* (Yorum[lama]ların Çatışması. Yorumbilim Denemeleri) [1969]; *La métaphore vive* (Canlı Eğretileme) [1975]; *Du texte à l'action* (Metinden Eyleme) [1986]; *Soi-même comme un autre* (Bir Başkası Olarak İnsanın Kendisi) [1990]; tek tek yazılarını, yazdığı önsözleri, tanıtıcı ve açıklayıcı metinlerini biraraya getiren *Lectures* (Okumalar) [1991-1994, 3 cilt]; *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Bellek, Tarih, Unutma) [2000]; *L'herméneutique biblique* (Kutsal Kitap Yorumbilimi) [2000]; vb.

• Bu arada yine Fransa'daki etkinliklere yönelik olarak Jacques Derrida'nın (El-Biar, Cezayir kenti, 1930- Paris, 2004) adından da söz edebiliriz. Ancak unutmamak gerekir ki, J. Derrida'nın çalışmaları felsefenin sınırları içinde yer alır. Dilbilimcilerin **sesmerkezci yaklaşımını** (Fr. *phonocentrisme*) eleştirerek **yazının** yeni bir mantığını geliştiren, buna bağlı olarak da **yazıbilimi** (Fr. *grammatologie*) ve **yapıbozma** (Fr. *déconstruction*) işlemini ortaya atan J. Derrida'nın görüşleri Fransa'da özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda etkili olmuştu. Ama kendi görüşlerine dayalı bir eleştiri akımının (**yapıbozucu eleştiri**) A.B.D'nde gelişmesinden sonra J. Derrida son yıllarda Fransa'da bazı çevrelerde yeniden büyük ilgi gördü. (**Yapıbozucu eleştiri** için bkz. ileride **A.B.D'nde** kesimi.)

Kendilerini "postmodern" ya da "poststrüktüralist" diye niteleyen bu çevreler felsefe ve estetik açısından yeni bir anlayış ortaya koyuyorlar ve **yapı**, **dizge**, **işlev**, **düzgü** (**kod**) gibi kavramlara, "düşünmek ve sınıflandırmak" eylemine, metinsel tutarlılığa, anlamın oluşturulmuş (inşa edilmiş) olmasına, vb'ne karşı çıkıyorlardı. Bu tepkilerini de J. Derrida'nın görüşlerine dayandırıyorlardı.

Gerçekten de J. Derrida, dilbilimcilerin sesmerkezciliğini eleştirirken, telaffuz edilen söz ile insan sesinin özünde bir yazı biçiminin bulunduğunu, bir yazı biçiminin bunlardan ayrı düşünülemeyeceğini varsayıyor, yazı ya da ses için bir ilk varoluşun söz konusu olamayacağını ileri sürüyordu. Öte yandan, yazınsal yapıtlar açısından da **kitap** kavramı konusunda bir tartışma başlatıyor ve kitap fikrinin yalnızca önceden var olduğu kabul edi-

len bir **gösterilen bütünlüğü**ne göre oluşmuş bir **gösteren bütünlüğü** biçiminde tanımlanmasına karşı çıkıyordu. Metinlerin artık bütünselleştirilemeyecek, bir toplam haline getirilemeyecek anlamlar üretimi olarak okunmasını öneriyordu. Bu doğrultuya bağlı olarak da, bir metni, tutarlı-olmama ilkesinden kalkarak parçalamaya, metni kendi kendisine karşı hareket ettirmeye çalışıyor, öncelikle içindeki tutarsızlıkların, kararsızlıkların, çelişkilerin peşine düşüyor, göstergeleri tek tek çözüyor, "söküyordu".

Böylece Fransa'da bazı çevrelerde J. Derrida'nın etkisinin F. de Saussure'ün ve R. Barthes'ın etkisinin yerini aldığı görüldü: Ve bir çokdeğerlilik, kararsızlık, dizge karşıtlığı, metindışı özelliklere başvurma, parçalara bölme, değişkenlik, çözümlemeye güvensizlik, sonuç çıkarmayı erteleme, aklın denetimi yerine bedenin atılımlarına önem verme, **yapı** yerine **iz**leri kovalama "rüzgâr"ı yepyeni sözlerle, eğretilemeli (metaforik) anlatımlarla ve özellikle "söz uzatmalar"la "esme"yi sürdürdü.

Bu "rüzgârın kaynağı"nı J. Derrida'nın şu yapıtlarında bulabiliriz: *L'Écriture et la différence* (Yazı ve Ayrım) [1967]; *La voix et le phénomène* (Ses ve Olgu) [1967]; *De la grammatologie* (Yazıbilim Üstüne) [1967]; *La dissémination* (Yayılma) [1972]; *Marges de la philosophie* (Felsefenin Sınırları) [1972]; *Positions* (Konumlar) [1972]; *L'Archéologie du frivole* (Boş Şeylerin Arkeolojisi) [1973]; *La vérité en peinture* (Resimde Gerçeklik) [1978]; *Éperons. Les styles de Nietzsche* (1978); *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà* (1980); *L'oreille de l'autre* (1982); *Otobio-graphies* (1984); *Psyché. Inventions de l'autre* (1987); *Mémoires-pour Paul de Man* (1988); *Du droit à la philosophie* (1990); *Politiques de l'amitié* (1994); *Apories* (1995); vb.

• Fransa'da göstergebilimle yakın uzak ilişki içinde bulunan öbür araştırmacılar arasında da özellikle kendine özgü bir yaklaşımı sürdüren şu kişileri belirtmek gerekir: - Göstergebilim ya da psikanaliz açısından bir film kuramı geliştiren, ayrıca genel göstergebilim sorunlarını olduğu kadar nükteli sözleri ve sözcük oyunlarını da inceleyen Christian Metz (1931-1993): *Essais sur la signification au cinéma I* (Sinemada Anlam[lama] Üstüne Denemeler I) [1968], *Langage et cinéma* (Dil ve Sinema) [1971],

Essais sur la signification au cinéma II (Sinemada Anlam[lama] Üstüne Denemeler II) [1972], *Essais sémiotiques* (Göstergebilim Denemeleri) [1977], *Le signifiant imaginaire, psychanalyse et cinéma* (İmgesel Gösteren, Psikanaliz ve Sinema) [1977]; - anlatının mantıksal düzenini özellikle V. Propp'un sınıflandırmasına dayanarak geliştiren Claude Bremond (doğ. 1929): *Logique du récit* (Anlatının Mantığı) [1973]; -Nicolas Ruwet (1932-2001): *Langage, musique, poésie* (Dil, Müzik, Şiir) [1972]; -Henri Meschonnic (doğ. 1932): *Pour la poétique* (Yazınbilim İçin) [4 cilt, 1970-1977], - sanatların göstergebilimi, anlatı kuramı, söylem türleriyle ilgilenen Louis Marin (1931-1992): *Études sémiologiques. Écritures, peintures* (Göstergebilimsel İncelemeler. Yazılar, Resimler) [1971], *Sémiotique de la passion* (Tutkunun Göstergebilimi) [1971], *La critique du discours. Sur la logique de Port-Royal et les Pensées de Pascal* (Söylemin Eleştirisi. Port-Royal'in Mantığı ve Pascal'in Düşünceleri Üstüne) [1975], *Le récit est un piège* (Anlatı Bir Tuzaktır) [1978]; - romanda anlatı kişisi, betimleme ve ideolojiyi göstergebilime başvurarak inceleyen Philippe Hamon: *Introduction à l'analyse du descriptif* (Betimselin Çözümlemesine Giriş) [1981], *Le personnel du roman. Le système des personnages dans les Rougon-Macquart d'Émile Zola* (Romanda Görevi Olan Kişiler. Émile Zola'nın Rougon-Macquart'larındaki Kişilerin Dizgesi) [1983], *Texte et idéologie* (Metin ve İdeoloji) [1984], *La description littéraire. De l'Antiquité à Roland Barthes: une anthologie* (Yazınsal Betimleme. Eskiçağ'dan Roland Barthes'a: Bir Seçki) [1991]; vb. (Fransa'daki göstergebilimciler için ayrıca bkz. ileride **Roland Barthes** ile **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümleri.)

*** A.B.D'nde** • Bu ülkede Ch. S. Peirce ve Ch. W. Morris'ten sonra adından en çok söz ettiren kişi, özellikle 1970'li yıllarda Amerikan göstergebiliminin odak noktası durumuna gelen Thomas Albert Sebeok'tur (Budapeşte, 1920 – Bloomington, Indiana, 2001). Princeton Üniversitesi'nde felsefe ve yazın doktorasını verdikten sonra Indiana-Bloomington Üniversitesi'nde dilbilim ve insanbilim profesörü oldu. Dilbilim ve Göstergebilim Araştırmaları ve İncelemeleri Merkezi'nin başkanlığına getirildi. Ameri-

kan Göstergebilim Derneği'nin yöneticiliğini yaptı ve uluslararası *Semiotica* dergisinin yazı işleri yönetmenliği görevini üstlendi.

Daha çok insan ve hayvan davranışlarının betimlenmesine ilgi duyan T. A. Sebeok göstergebilimin inceleme alanları arasında özellikle şunları ayırt eder: İnsana ilişkin göstergelerin incelenmesi (**antroposemiyotik** ya da **insan göstergebilimi**); bedenin sibernetik dizgelerinin incelenmesi (**endosemiyotik** ya da **bedeniçi göstergebilimi**); hayvanlar arası ya da insan ve hayvan arası bildirişimin incelenmesi (**zoosemiyotik** ya da **hayvan göstergebilimi**).

T. A. Sebeok'un temel farklılığı, göstergeyi yalnızca insana ve insan kültürüne özgü bir kavram olarak değil de bütün canlılar dünyasına ilişkin bir kavram olarak görmesidir. Gerçi Ch. S. Peirce ve Ch. W. Morris de gösterge karşısında insan ve hayvan ayrımı yapmaz. Ancak, Batı dünyasındaki bazı dilbilimci ve göstergebilimciler (F. de Saussure, R. Barthes, L. Hjelmslev, J. Kristeva) yalnızca insana özgü kültür dünyasının göstergelerini incelerler.

Bu nedenle T. A. Sebeok'un göstergebilimi yalnızca insan kültürünün göstergebilimi değil, bütün canlılar dünyasının göstergebilimidir (**biyosemiyotik** ya da **canlılar göstergebilimi**).

Mantık, felsefe, dilbilim ve sanatın yanı sıra, biyoloji, bilişim (enformatik) ve tıptan da yararlanan T. A. Sebeok gösterge türlerini altıya ayırır: **belirtke** (**sinyal**)[İng. *signal*], **semptom** (İng. *symptom*), **görüntüsel gösterge** (**ikon**) [İng. *icon*], **belirti** (**endis**) (İng. *index*), **simge** (**sembol**) [İng. *symbol*] ve **ad** (İng. *name*).

Göstergebilimin tarihini üç temele (**dilbilim**: Saussure; **felsefe**: Peirce; **tıp**: Hippokrates) dayandıran T. A. Sebeok, görüşlerini özellikle şu kitap ve yazılarında ortaya koymuştur: Yayıma hazırladığı *Style in Language* (Dilde Biçem) [1960]; "Semiotics: A Survey of the state of Art" (1974; *Current Trends in Linguistics*'in 12. cildinde); *Contributions to the Doctrine of Signs* (Göstergeler Öğretisine Katkılar) [1976]; "Six species of signs: some propositions and strictures" ("Altı Gösterge Türü: Bazı Öneriler ve Eleştiriler") [1979]; *The Sign and its Masters* (Gösterge ve Ustaları) [1979]; *Semiotics* (Göstergebilim) [1979]; *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* (Göstergebilimin Ansiklopedik Sözlüğü) [T. A. Sebeok yönetiminde, 3 cilt, 1986]; *Semiotics in the United States* (Amerika Birleşik Devletleri'nde Göstergebilim) [1991];vb.

• A.B.D'nde genel göstergebilimin kuramsal çerçevesi içinde yer alan çalışmaların yanı sıra, yazınsal sorunlara **yapısal** açıdan yaklaşan ve bu doğrultuda hem **dilbilim**in, hem **biçembilim**in (**stilistik** ya da **üslupbilim**), hem de **göstergebilim**in ilke ve kavramlarından yararlanan araştırmacıların etkinlikleri de dikkati çekti. Bunların arasında da özellikle Michael Riffaterre'i (doğ. Fransa, 1924) belirtmek gerekir. 1940'lı yıllarda Lyon ve Paris Üniversiteleri'nde öğrenim gördükten sonra A.B.D'ne göç eden M. Riffaterre 1955'te Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1964 yılına kadar New Üniversitesi'nde ders verdi. Daha sonra Columbia Üniversitesi'nde görev aldı ve 1974-1983 yılları arasında Fransızca Bölümü'nü yönetti. 1982'de profesörlüğe atandı. A. B. D., Kanada ve Fransız Üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. *Romantic Review* dergisinin genel yayın yönetmenliğini üstlendi. 1987'de de Dartmouth College'ın Kuram ve Eleştiri Yüksek Okulu yönteciliğine getirildi.

1960'lı yıllarda, yapısal dilbilimden ve bu arada R. Jakobson'un görüşlerinden de yararlanarak, *Essais de stylistique structurale* (Yapısal Biçembilim Denemeleri) [1971] adlı yapıtında yer alan incelemelerinde **biçimsel** ve **yapısal biçembilim**in yöntemini belirlemeye çalıştı. Ona göre, *biçem*, belli bir dilsel bütündeki bazı öğelerin okurun dikkatini çekecek biçimde belirgin kılınmasıydı. Bu belirgin kılış öyle gerçekleşmeliydi, okurun söz konusu öğeleri görmemesi, ancak metni bozması, saptırması, değiştirmesiyle olanaklı olmalıydı. Ayrıca, okur, bu öğeleri ancak anlamlı ve belirgin özellikler olarak saptadığı zaman, anlamsal değerlerini algılayabilir, kavrayabilir duruma gelmeliydi. Bir başka deyişle, biçem yaratıcı bir teknik, okur üstünde şaşırtıcı bir etki bırakmayı başaran bir teknikti. Okur, belli bir metindeki dilsel öğelerin dizilişinde, daha önceki öğelere göre hiç de beklemediği bir öğeyle karşılaştığı anda, bu öğeyi bir biçem öğesi olarak algılar. Demek ki, M. Riffaterre, dilsel etkileri konu alan, ve bir metnin biçemsel değerini, sözcüklerde değil de sözcüklerin bağlamsal ilişkilerinde araştıran bir **biçembilim** tasarlamıştır. Bu yaklaşımda da **biçem** kavramı sonuçta bir **sapma** olarak değerlendirilir ve biçembilimsel çözümlemede sapmalar belirlenir. Ancak, buradaki sapma olgusu,

belli dilsel kurallara (normlara) göre değil de, bir bağlama göre gerçekleşen sapmalardır.

Ama bu sapmaları belirleyecek okur da, öznelliğe ve rastlantısallığa düşmeyecek güçte olan bir **üstokur** (Fr. *archilecteur*) olmalıdır M. Riffaterre'e göre. Yani bir ortalama okur değil de, bütün olası okumaların toplamını gerçekleştirebilecek bir okurdur burada söz konusu olan. Böylece bir metinde bir öğenin anlam yaratabilmesi için, böyle bir **üstokur** tarafından algılanması gerekmektedir.

U. Eco'nun **örnek okur** kavramı da bir bakıma M. Riffaterre'in **üstokur** kavramıyla kesişir. Çünkü gerek **üstokur** gerekse **örnek okur**, yazınsal olguyu var eden sürecin ayrılmaz, zorunlu bir parçasıdır.

M. Riffaterre daha sonraki çalışmalarında biçembilimden yazınbilime ve göstergebilime yöneldi. *Sémiotique de la poésie* (Şiirin Göstergebilimi) [1983; İngilizcesi *Semiotics of Poetry*, 1978] ile *La production du texte* (Metnin Üretimi) [1979] adlı yapıtlarında metinlerdeki, özellikle de şiirdeki anlamların üretilişinde devingenliği araştırdı. Bir şiirin bize bir şey söyleyip bir başka şey belirttiğini vurgulayan M. Riffaterre, bu ayrımın, bir şiirsel metnin kendi anlamını üretiş biçimiyle açıklanması gerektiğine inanır. Ayrıca, şiirin okunmasını belirleyen değişik algılama, alımlama biçimlerini ele alırken, okurların bir metni kendi kültürlerinin açılımlarıyla alımlaması üstünde durur. Buna bağlı olarak da metinlerarası ilişkileri değerlendirir. Şiiri her zaman için bir "motif" üstüne bir çeşitleme, bir sözcüğün ya da bir tümcenin bir metne dönüştürülmesi olarak gören M. Riffaterre'in göstergebilimsel çözümleme anlayışında bu açıdan **metinlerarasılık** (**metinlerarası ilişkiler**) kavramı önemli yer tutar.

Böylece, M. Riffaterre son yıllardaki çalışmalarında metni hem sonuçlanmış bir **ürün**, hem de bir **üretiliş süreci** olarak kavramaya yönelirken yazınsal göstergebilimi de dilbilimden bağımsız bir dal olarak görür. Kısaca belirtirsek, M. Riffaterre metinleri dilbilimden yararlanarak yüzeysel, görünen boyutta inceleyen bir biçembilimden, metinleri anlamsal açıdan üretiliş süreçleriyle ele alan bir göstergebilime geçmiştir.

• A.B.D'nde göstergebilim açısından bir başka ilgi çekici etkinlik de Fransız felsefecisi Jacques Derrida'nın **yazıbilim** ve **yapıbozma** ile ilgili görüşlerinden doğmuş **yapıbozucu eleştiri**dir. (J. Derrida için bkz. yukarıda **Fransa'da** kesimi.)

J. Derrida 1966'da Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde verdiği bir konferanstan sonra Amerikan üniversitelerindeki felsefecileri ve karşılaştırmalı yazın uzmanlarını etkilemeye başlamış, daha sonraki yıllarda A.B.D'nde verdiği derslerle özellikle Yale ve Johns Hopkins Üniversitelerindeki araştırmacıların **yapıbozucu eleştiri** anlayışını geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Avrupa'daki biçimciliğe karşı çıkan bu akımın önde gelen temsilcileri arasında Paul de Man (1919-1983), Geoffrey Hartman (doğ. 1929), Jay Hillis Miller (doğ.1928), Harold Bloom (doğ. 1930) sayılabilir.

Yapıbozucu eleştiri, metin incelemelerinde **retorik** (sözbilimsel teknikler, söz sanatları)) ile **gramer** (dilbilgisi) karşıtlığına dayanır. Gerçekten de bu akıma göre, bir metnin dilbilgisel yapısının (ya da sözdizimsel yapısının) yarattığı anlam ile aynı metnin dokusunda yatan retorik yapılarının (söz sanatları ya da bir başka deyişle "retorik figürleri") belirttikleri anlamlar birbirleriyle büyük bir çelişki içinde bulunabilir. Daha değişik bir anlatımla, bir metnin içindeki söz sanatları aynı metnin dilbilgisel yapısının söylediğinden farklı, onunla tam anlamıyla çelişen şeyleri belirtebilir. Bu da akıl ile retorik, gramer ile retorik arasında bir çatışma bulunduğunu gösterir. Bu nedenle bir metnin anlamını, anlamlarını kavramada tam bir açıklığa, tam bir kesinliğe, gerçek anlama (eğer böyle bir anlam varsa) hiçbir zaman ulaşılamayacaktır. Bir başka deyişle, bir metni okuyabilmek için **retorik/gramer** çelişkisinin yarattığı anlaşmazlığı ortadan kaldırmak, o metnin dokusunu, yapısını "bozmak", "kırmak", "sökmek", "ayrıştırmak", böylece anlamları dağıtmak gerekir. Bir metin gerçekliği ararken, kendini yaratırken yine kendi yapısını, anlamsal düzenini, tutarlılığını bozar; okurun karşısına dilbilgisel kurallarla örülmüş ve belli anlamlar içeren bir düzenek, bir yapı olarak değil, söz sanatlarıyla örülü bir oyun biçiminde çıkar. Böylece dilbilgisel yapının söylediğinden başka bir şey de belirtmiş olur. Bu yüzden, aynı metne yönelik okumalarda farklı

ve hatta çelişkili yorumlara varılmasının nedeni, okuma yöntemlerinin ve yaklaşım biçimlerinin farklı olması değil, çelişkilerin doğrudan doğruya metnin içinde bulunması, metnin oluşum sürecindeki retorik/gramer karşıtlığından doğmasıdır.

J. Derrida'ya, onun Amerika'daki öğrencilerine, özellikle de Jonathan Culler'a göre **yapıbozma** temelde şu işlemleri gerçekleştirir:

- bir metne egemen olan karşıtlığı ve bu karşıtlığın ayrıcalıklı öğesini ortaya çıkarmak;
- karşıtlığın metafizik ve ideolojik önvarsayımlarını belirgin duruma getirmek;
- bu karşıtlığın, kendisi tarafından kurulduğu kabul edilen aynı metin içinde nasıl bozulup parçalandığını ve tam tersi bir durumun nasıl ortaya çıktığını göstermek;
- karşıtlığı tersyüz etmek ve böylece, daha önce ayrıcalıklı görünmeyen öğeyi ön plana çıkarmak;
- karşıtlığı sarsıp, yerinden oynatıp, metnin söz konusu sorunsal alanına yeni bir görünüm kazandırmak, yeni bir biçim vermek.

Demek ki, yapıbozma ne bir aşama sırasının altüst edilmesine ne de bir karşıtlığın bütünüyle yadsınmasına indirgenebilir. Tersine, karşıtlık korunur ama yalnızca iç yapısındaki aşama sırası altüst edilir ve eklemlenme yeri değiştirilir.[22]

Yapıbozucu eleştiri akımı içinde, J. Derrida'nın görüşlerinden esinlenmekle birlikte, kendine özgü bir göstergebilim ve yorumbilim anlayışı geliştiren P. de Man özellikle *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust* (Okumanın Alegorileri. Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Mecazlı Dil) [1979] adlı yapıtıyla dikkati çekmiştir. P. de Man, tarihsel bir inceleme kitabı olarak tasarladığı ama sonunda okumanın kuramını yaptığı bu kitabında Avrupa'daki biçimci yaklaşımları eleştirdikten sonra yine Avrupa'daki yazınsal göstergebilim etkinliklerinde dilbilgisel yapılarla (özellikle de sözdizimsel yapılar) retorik yapıların birlikte kullanıldığını, aralarında bir ayrılığın, bir sapmanın bulunabileceğinin belirgin bir

22 Bkz. S. Alexandrescu, "Déconstruction", A. J. Greimas ve J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, cilt 2, Paris, Hachette, 1986, s. 62.

biçimde ele alınmadığını vurgular. Hatta daha da ileri giderek R. Barthes, G. Genette, T. Todorov ve A. J. Greimas'ın gramer ve retoriği tam olarak birbirinin devamı biçiminde değerlendirdiklerini ve incelemelerinde dilbilgisel yapılardan retorik yapılara kolayca ve bir kesintiye uğramadan geçtiklerini söyler.

Ch. S. Peirce'ün gramer ile retorik arasında yaptığı ayrıma dayanan P. de Man'a göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gramer ile retorik arasında bir gerilim vardır. Gramer bir tümceyi oluşturmayı sağlarken, retorik bu tümcenin varlığını sorunlu hale getirir. P. de Man bir tek dilbilgisel yapının bile çelişen iki yorumunun bulunabileceğini belirtir; çünkü dil, söylediğinden farklı bir şeyi belirtmekte, bir şeyi söyleyip bir başka şeyi gösterebilmektedir. Bir tümcenin dilbilgisel anlamı onun "gerçek anlam"ıyla çelişen bir durumda bulunabilir; bu "gerçek anlam" da söz sanatlarının, retorik oyunlarının kurduğu, yarattığı, ördüğü "mecaz anlam" düzleminde yer alabilir. Bir başka deyişle, her tümcenin iki anlamı bulunabilir (düz anlam, mecazî anlam): İki anlam düzeyinden hangisinin ağır bastığını belirlemenin olanaksız göründüğü durumda, bir metnin dilbilgisel yapısı da retorik yapıya dönüşür. Bu durumda da P. De Man'a göre, dilin retorik gücü, yazın denilen şeyle örtüşür.

İnsanın kendini açık seçik olarak ortaya koymasını, belirtmesini engelleyen, dolayısıyla bildirişimi aksatan bir şeyler vardır dil içinde. Bir okur, karşısındaki metni anlamak, ona egemen olmak ister, ama metin kendini tam olarak ele vermez, vermek istemez. **Yapıbozma** bu sorunu çözmek için devreye sokulur.

Görüşlerini ana çizgileriyle tanıtmaya çalıştığımız P. de Man'ın yukarıda belirttiğimiz kitabı dışında şu çalışmaları özellikle anılmaya değer: *Blindness and Insight* (Körlük ve Seziş) [1971]; *The Rhetoric of Romanticism* (Romantizmin Retoriği) [1984]; *The Resistance to Theory* (Kurama Direniş) [1986]; *Critical Writings 1953-1978* (Eleştiri Yazıları 1953-1978) [1989]; vb.

Yapıbozucu eleştirinin öbür temsilcileri ile yine bu bu konuda çalışmalar yapan araştırmacıların başlıca kitapları arasında şunları belirtebiliriz: -Geoffrey Hartman: *Deconstruction and Criticism* (Yapıbozma ve Eleştiri) [1979]; -Barbara Johnson: *Défigurations du langage poétique* [1979]; -Jay Hillis Miller: *Fiction and Repe-*

tition: Seven English Novels (1982); -Jonathan Culler: *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism* (Yapıbozma Üstüne: Yapısalcılıktan Sonra Kuram ve Eleştiri) [1983]; -Harold Bloom: *Agon: Towards a Theory of Revisionism* [1982]; -Christopher Norris: Deconstruction: *Theory and Practice* (Yapıbozma: Kuram ve Uygulama) [1982]; -Vincent B. Leitch: *Deconstructive Criticism. An Advanced Introduction* (Yapıbozucu Eleştiri. İleri Düzeyde Bir Giriş) [1983]; vb.[23]

• A.B.D'nde göstergebilim alanında çalışan öbür araştırmacılar arasında da özellikle şu kişiler sayılabilir: R. L. Birdwhistell, J. Bunn, J. Deely, J. Fought, G. Gillan, P. Haidu, T. Hawkes, D. Hymes, R. Kevelson, F. Merrell, D. Patte ve A. Patte, T. K. Seung, W. J. Smith, vb.

*** S.S.C.B'nde (dağılmadan önce) ve Rusya'da. -** 1915-1930 arasında Rus biçimcilerinin başta şiir kuramı olmak üzere, düzyazı ve masal incelemesi alanlarında başlattıkları öncü çalışmalardan sonra, 1960'lı yıllarda dilbilimin, sibernetiğin, matematiğin, bildirişim kuramının, tarih biliminin ve toplum biliminin etkisiyle dil, din, şiir, söylen (mit), söylence (efsane), roman, sinema gibi dizgeler üstüne sürdürülen çalışmalar da yoğunluk kazandı. 1962'de Moskova'da gösterge dizgelerinin yapısal incelemesi konusunda düzenlenen bir sempozyumdan sonra doğal dillerin yanı sıra sanat göstergebilimi, yazınsal eleştiri, toplumsal-kültürel gösterge dizgelerinin çözümlenmesi konuları hızla gündeme geldi.

• Çalışmalarını, daha önce de belirttiğimiz gibi iki dünya savaşı arasındaki yıllarda gerçekleştirmesine karşın adını daha çok 1960'lı yıllarda duyuran Mihail Mihailoviç Bahtin (Orel, 1895-Moskova, 1975) Odessa ve Petersburg Üniversitelerinde filoloji öğrenimi görmüştür; yaptığı araştırmalar hem yazınsal eleştiriye, hem yazınbilime, hem de yazın toplumbilimine bağ-

23 **Yapıbozucu eleştiri** konusunda ayrıca bkz.: M. Delcroix ve F. Hallyn (yön.), *Introduction aux études littéraires. Méthodes du texte*, Paris-Gembloux, Duculot, 1987, s. 318-322; J.-Y. Tadié, *La critique littéraire au XXe siècle*, Paris, Belford, 1987, s. 296-299.

lanır. Rabelais'den Dostoyevski'ye kadar uzanan Avrupa romanına içerik ve biçim açısından yeni bir bakışla yaklaşan M. Bahtin'in yazılarında, topluca belirtecek olursak, diyalog kuramı, parodi kuramı, romanda uzam ve zaman sorunları, metinlerarası ilişkiler üstüne görüşlere rastlanır.

Kültürü insan belleğini oluşturan bir söylemler birleşimi, toplamı olarak değerlendiren M. Bahtin'in bilimsel yaklaşımının en ilgi çekici ve Avrupa'daki göstergebilimcileri en çok etkileyen yönlerinden biri, metinleri açıklamada başvurduğu **diyalojizm** (Rusçası **dialogisatsya**) kavramıdır. 1960'lı yıllarda Fransa'da başta J. Kristeva'nın etkisiyle **metinlerarası ilişkiler** ya da **metinlerarasılık** (Fr. *intertextualité*) kavramıyla karşılanan **diyalojizm,** insanlararası bir karşılıklı etkileşim ve söyleşim olgusunun varlığını belirtir. Bir başka deyişle, M. Bahtin, söylemlerin (ya da metinlerin) tarihsel, toplumsal, kültürel geçmişleri ve çevreleriyle birlikte ele alınması gerektiğine inanır; böylece bir metnin hem kendinden önceki metinlerle, hem de bu metni okuyanların (ya da dinleyenlerin) yaratacakları metinlerle çoksesli bir ilişki içinde bulunduğunu belirtir. M. Bahtin'e göre, tarih ve toplum yazarın çalışmalarını besleyen, yazarın da "diyalog" kurduğu "metinler"dir. Bu nedenle, M. Bahtin, metinlerin içinde yer alan alıntıların varlığıyla ve düzenlenişiyle ilgilenmiştir: Alıntılar, başkasının ya da başkalarının sözünü kaydeden, çokseslilik ilişkilerini yaşatan tümcelerdir. M. Bahtin'in yazınbilim ya da yazınsal eleştiri anlayışı da bu ilişkileri araştırmayı amaçlar. Ona göre, çokseslilığin, daha doğrusu metinlerarası ilişkilerin en yoğun olduğu, yani diyalojizmi en iyi yansıtan yazınsal tür, yazın ile gerçekliği ilk uzlaştırmaya çalışan ve bağımsız bir tür olan romandır (romanı destanın bir yan ürünü olarak görmez M. Bahtin); çünkü roman bütün öbür türlerin bir birleşimidir, bir etkileşimler dizgesidir, farklı söylemleri, farklı ideolojileri karşı karşıya getirir. Bu nedenle, roman öbür söylemlere açılarak çözümlenebilir ancak. Burada M. Bahtin'in yazınsal göstergebilim ya da yazınsal eleştiri açısından ilgi çekici bir yaklaşımından da söz edebiliriz: M. Bahtin, romancının olay, kişi, zaman ve yer arasında kurduğu organik ilişkileri daha iyi kavrayabilmek amacıyla **kronotop** (zamansal uzam) kav-

ramını ortaya atmış ve her çağın kendine özgü **kronotoplar** (şato, yol, meydan, salon, vb.) yarattığını belirtmiştir (sözgelimi Fransız yazarları Stendhal ile Balzac'ta "salon" dan söz eder).

M. Bahtin'in çevresinde oluşan ve aralarında şair ve müzikbilimci Valeryan Nikolayeviç Voloşinov (1894 ya da 1895-1936), eleştirmen Pavel Nikolayeviç Medvedev (1891-1938), felsefeci ve yazın uzmanı Lev Vasilyeviç Pumpianski'nin (1891-1940) de bulunduğu topluluğa Bahtin Çevresi[24] adı verilir.

Görüşleri Batı ülkelerinde, özellikle de Fransa'da daha çok J. Kristeva ve T. Todorov tarafından tanıtılan M. Bahtin'in Fransızca'ya çevrilmiş başlıca yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *L'œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Âge et sous la Renaissance* (François Rabelais'nin Yapıtı ve Ortaçağ ile Rönesans Döneminde Halk Kültürü) [1970]; *La poétique de Dostoïevski* (Dostoyevski'nin Poetikası) [1970]; *Esthétique et théorie du roman* (Estetik ve Roman Kuramı) [1978]; *Esthétique de la création verbale* (Dilsel Yaratımın Estetiği) [1984].

M. Bahtin'in ayrıca *Freud'culuk* (1927) ve *Yazın Tarihinde Bilimsel Yöntem* (1928) adlı çalışmaları da vardır.

• S.S.C.B'nde (Estonya'da) gelişen ve dünya göstergebilim çevreleri tarafından çeviriler yoluyla yakından izlenebilen bir başka göstergebilim ve yazınbilim kuramının yaratıcısı da, Leningrad Üniversitesi'nde yazın tarihi öğrenimi gören ve özellikle XVIII. yy. yazınıyla ilgilenen Yuri Mihailoviç Lotman'dır (Petrograd, 1922-Tartu, 1993).

Dilbilim, göstergebilim ve bildirişim kuramının yanı sıra çeviri kuramının ilke ve kavramlarını kaynaştırmaya yönelen,

24 Bahtin Çevresi'ne değişik dönemlerde katılan öbür araştırmacılar ve sanatçılar arasında şu kişiler belirtilebilir: piyanist M. B. Yudina (1899-1970); şair B. N. Zubakin (1894-1937); felsefeci Matvey İsayeviç Kagan (1889-1937); müzikbilimci İ. İ. Solertinski; ressam Marc Chagall (1887-1985); şair N. Kliuyev; romancı K. Vaginov; Hint dilleri ve uygarlıkları uzmanı M. Tubiyanski; müzikbilimci İ. Tubiyanski; biyolog ve bilim tarihçisi İ. Kanayev. (Bkz. T.Todorov, *Mikhaïl Bakhtine: le principe dialogique* suivi de *Écrits du Cercle de Bakhtine*, Paris, Seuil, 1981.)
V. N. Voloşinov ile P. N. Medvedev'in kendi adlarıyla yayımladıkları bazı kitap ve yazıların da M. Bahtin'e ait olduğu ileri sürülmüştür; ancak bu savlar kesinlik kazanmamıştır, tartışmalıdır (bkz. T. Todorov, *a.g.y.*).

buna bağlı olarak da F. de Saussure, L. Hjelmslev, Y. Tinyanov, R. Jakobson, J. Mukarovsky'nin görüşlerinden esinlenen Y. M. Lotman geliştirmeye çalıştığı **yapısal yazınbilimi** çok daha geniş sınırları bulunan bir göstergebilim içine oturtur. **Yazını** da dünyayı yansıtan birçok gösterge dizgesinden biri olarak görür. Ona göre, bütün insanlık tarihinde birbirinden bağımsız olmakla birlikte birbirine eşit iki kültür göstergesi vardır: **sözcük** ve **çizim** (desen). Birinci kültür göstergelerinden **dilsel sanatlar**, ikincilerindense **figüratif sanatlar** doğmuştur. Ancak bu iki göstergenin iç içe geçtiği durumlar da söz konusudur. Bir şairin metni bir **figüratif gösterge** olabileceği gibi, bir çizim de figüratif olmanın ötesinde, bir şeyi anlatabilir.

Y. M. Lotman bir yandan metin çözümlemesine ve metnin anlamını yine metnin içinden çıkarmaya çalışan bir yaklaşıma yönelirken (metnin iç yapısını araştıran yazınbilim), öte yandan da, yapıtın bağlamını dikkate alır. Ona göre, metnin var olan gerçek görünümünün yanı sıra, bu görünüme katılan varsayımsal bir metindışı özellikler bütünü vardır. Böylece yazınsal bir metin içinde birbiriyle çatışma durumunda olan birçok dizge yer alır; anlam da bu dizgelerin kesişme noktasındadır. Böylece metnin **art-alanında** yer alan kurallar, uzlaşmalar, gelenekler de metnin iç yapısı içinde ya aynen ya da değişerek yer alırlar. Y. M. Lotman bu devingen yaklaşımını **metnin enerjisi** diye tanımlar.

Sanat metninin yapısına ilişkin olarak yaptığı göstergebilimsel araştırmalarda da, sanatı özel bir sanatsal bilgi aktaran, özel biçimde düzenlenmiş bir dil olarak değerlendirir. Ona göre, bir yapıt, iç içe geçmiş göstergeler bütünüdür; bu bütünün başvurduğu ya da oluşturduğu dilsel yapının kendisi de birbiriyle bağlantılı bir diller aşamasıdır. Bu durum da söz konusu bütüne ilişkin çözümlemeler, yorumlamalar ya da eleştirilerin çoğul olması durumunu yaratır. Dolayısıyla, bir yazınsal metin hem kendi dilsel anlatımını bütünleyip metin durumuna geldiği için *bitmiştir*, hem de okuyanı kültür evrenine ileten bir *sınırsızlık içindedir*.

Demek ki, bir sanat yapıtının metnini oluşturan öğeler, sözgelimi yapıtın konusunu kuran öğelerin her biri, aynı anda birçok anlam içerir, birbiriyle çelişebilecek birçok özelliği aynı

anda kendi yapısında taşıyabilir: Sanat yapıtını sanat yapıtı yapan temel özellik de budur. Böyle bir sanat metnine yaklaşan çözümleyici eleştirmen de (sözgelimi bir göstergebilimci) metni oluşturan çeşitli yapıları, aynı anda birlikte gerçekleşen özellikleri, birbiriyle çelişen yanları, alışılmış olana aykırı düşeni saptamaya çalışmalıdır.

Bu arada, Y. M. Lotman'ın sanat yapıtına (yazınsal yapıta) bakışına ilişkin olarak belirtebileceğimiz bir başka özellik de, sanat yapıtını hem kendi kendini yansıtan hem de bir örneğini sunduğu dünyayı yansıtan olarak görmesidir.

Y. M. Lotman'ın Rusça'dan Batı dillerine çevrilmiş ve daha çok bu yolla tanınmış yapıtları arasında özellikle şu Fransızca ve İngilizce çeviriler sayılabilir: *La structure du texte artistique* (Sanatsal Metnin Yapısı) [1973; İngilizce çeviri: *The Structure of the Artistic Text*, 1977; Rusça yayımlanışı 1970]; *Esthétique et sémiotique du cinéma* (Estetik ve Sinema Göstergebilimi) [1977]; *Analysis of the Poetic Text* (Şiirsel Metnin Çözümlenişi) [1976; Rusça yayımlanışı 1972]. Ayrıca B. A. Uspenski ile birlikte yayımladığı İtalyanca ve Fransızca'ya çevrilmiş kitapları vardır: *Tipologia della cultura* (Kültürün Tipolojisi) [1975]; *Travaux sur les systèmes de signes. École de tartu* (Gösterge Dizgeleri Üstüne. Tartu okulu) [1976].

Lotman'ın 1962'den başlayarak Tartu Üniversitesi'nde yaz aylarında düzenlediği seminerlerde, doğal diller dışında "ikincil gösterge dizgeleri"nin (sözgelimi yazın, resim, sinema, güzel sanatlar) incelenmesi ve bu konuda ortaya atılan savların yayımlanması sonucu, Y. M. Lotman'ın araştırmalarıyla birlikte anılan bir Tartu Okulu'ndan söz edilmektedir.

• Doğal dillerin yanı sıra yazın, söylenler evreni, kültür, din, tarih sorunlarını gösterge dizgeleri olarak inceleyen öbür Sovyet (ya da Rus) bilim adamları arasında da özellikle A. A. Zalizniak, V. V. İvanov, V. N. Toporov, T. Y. Elizarenkova, E. M. Meletinski, A. Y. Sirkin, A. Y. Gureviç, B. A. Uspenski, vb. sayılabilir.

*** İtalya'da.** • 1960 sonrası yıllardaki göstergebilimin Avrupa'daki önemli temsilcilerinden biri de İtalyan Umberto

Eco'dur (doğ. Alessandria, 1932). Ortaçağ felsefesi konusunda öğrenim gördükten sonra, önce sanat ve estetik sorunlarına ilgi duyan, ardından yazın kuramı, çağdaş toplumların gelişmesi, kitle iletişim olgusu, öncü sanatın varlığı ve etkisi konularına yönelen U. Eco, daha sonraki çalışmalarında insan düşüncesinin dil ve gösterge kavramlarına ilişkin boyutunu ele aldı. Bologna Üniversitesi'nde verdiği derslerde, yönettiği seminerlerde ve uluslararası toplantılarda tarihsel süreç içinde gösterge dizgelerini inceleyen bilim adamlarının ve dil felsefecilerinin yaklaşımlarını aydınlatmaya çalıştı.

1956'da ilk yapıtı olan *Il problema estetico in Tommaso d'Aquino*'yu (Aquino'lu Tommaso'da Estetik Sorunu) yayımladı. Saussure'cü dilbilimin ve bu arada özellikle yapısalcılığın etkisinde kalarak genel bildirişim sorunlarına yöneldikten sonra 1962'de kuramsal nitelikli bir yorumlama, bir eleştiri kitabı olan *Opera aperta*'yı (Açık Yapıt) çıkardı. Bu kitapta, yazın ve plastik sanat ürünleriyle müzik yapıtlarının çoğul yorumlar yaratma, çoğul yorumlara yol açma yeteneğiyle var olduğunu ileri sürdü: Calder'in *mobiller*inin, Mallarmé'nin sonsuz birleşime açık "Kitap"ının, Joyce'un *Ulysses*'inin her türlü durağanlığa, devinimsiz kalmaya karşı çıkarak ortaya koydukları özelliğin de bu olduğunu gösterdi. U. Eco'ya göre, bu tür sanat yapıtları hiçbir gerçekliğin azaltamayacağı çapraz okumalara olanak sağlar. Demek ki bu anlayış açısından bir sanat yapıtı sınırsız sayıda yorum diline aktarılabilir: Bir sanat yapıtı, bütünsel üretim açısından bitmiş, tamamlanmış, "hesabı yapılmış" ve "kapalı" olmasına karşın, yoruma da kapalı olamaz, çeşitli biçimde yorumlamalar da, onun indirgenemez özgünlüğünü, farklılığını değiştiremez. Dolayısıyla, Eco'ya göre, modern yapıtın en belirgin özelliği, yorumcuya (bu anlamda eleştirmene) sunduğu çok sayıdaki bakış açısının olanak tanıdığı bilgi çoğalmasıdır.

U. Eco 1968'de yayımladığı *La struttura assente*'de (Varolmayan Yapı) yine yorumlama süreçleri konusundaki araştırmalarını sürdürdü ama bu kez görsel nitelikli dizgeleri ele aldı, sinema, afiş ve mimarideki "ikna etme", "etkileme" edimini sorguladı. Bu arada yapısalcılığı kuramsal temelleriyle değerlendirdi ve göstergebilime genel bir yaklaşımda bulundu.

Daha sonraki yıllarda genel gösterge dizgelerini çözümleyen, kültür olaylarını göstergebilim açısından değerlendiren, okuma edimini, **örnek okur** kavramı ile **metin** kavramını inceleyen, dil felsefesi ile göstergebilimsel düşünce arasındaki ilişkileri araştıran kuramsal nitelikli yapıtlar yayımladı: *Trattato di semiotica generale* (Genel Göstergebilim İncelemesi) [1975]; *Lector in fabula* (Anlatıda Okur) [1979]; *Semiotica e filosofia del linguaggio* (Göstergebilim ve Dil Felsefesi) [1984]; *Le signe*[25] (Gösterge) [1988]; *I limiti dell'interpretazione* (Yorumlamanın Sınırları) [1990]; vb.

U. Eco, *Lector in fabula*'da okumanın, dolayısıyla da metin eleştirisinin göstergebilimsel bir modelini geliştirmiştir. Ona göre, metin "tembel bir makine"dir ve "gerçekleşebilmek" için **okurun işbirliğ**ini gerektirir. Bu nedenle yazar, söylemediği, sustuğu ya da özellikle söylemeyeceği veya yinelemekten kaçındığı, üstü kapalı olarak geçtiği, vb. yerlerin yorumu için kendine **metiniçi** bir **örnek okur** (İt. *lettore modello*; Fr. *lecteur modèle*) tasarlar. Nasıl yazar metnini gerçekleştirme biçimini düşünüyor ve onu üretiyorsa, yazarın kendi metni için tasarladığı **örnek okur** da, bu metnin gerçekleştirilmesine yorumsal açıdan katkıda bulunur. Demek ki yazar, kendi üretimselliği karşısında, bir metin içinde örnek olarak tasarladığı okurunun yorumsallığını düşünür, hesaplar. U. Eco'ya göre, bir metni okumak, o metinden kalkarak olası çıkarsamalarda bulunmak, tahminler yapmak ve bunların doğruluğunu ya da yanlışlığını metnin ilerleyen satırlarında ya da sayfalarında denetlemek demektir bir bakıma. İşte bu amaçla okur, toplumsal-kültürel birikimine dayanan belli bir **kolektif belleki** harekete geçirir : U. Eco bunu "ansiklopedi" diye adlandırır. Yani metnin varsaydığı örtük bir bilgidir burada söz konusu olan; okur da bu bilgiyi metnin karşısında kullanmaya başlar. Okur bir metni okurken, o metnin yorumu açısından yazarla işbirliğine girer ve düşgücünde bir dizi olası evren yaratır. Anlatının dünyasına denk düştüğüne inandığı bir evrenler dizisidir bu. Okurun yarattığı evren öyle bir evren olacaktır ki, bu evrendeki her anlatı kişisi de, öbür kişileri harekete geçirecek arzu ve beklentilere denk düşecek bir evren yaratacaktır.

25 Bu yapıt 1973'te İtalyanca olarak yayımlanan *Il segno*'nun gözden geçirilmiş ve genişletilmiş Fransızca çevirisidir.

Araştırmacının *Semiotica e filosofia del linguaggio* adlı kitabıysa, göstergebilimsel düşüncenin sınırlarını belirleme çabası açısından önemlidir. O bu yapıtında, göstergebilimsel düşünceyi yeniden yapılandırmak amacıyla klasik çağdaki dil felsefesi çalışmalarına, göstergeleri inceleyen yapıtlara yönelmek gerektiğini vurgular ve bu alandaki bütün tartışmalara konu olan **gösterge, gösterilen, eğretileme, simge** ve **düzgü (kod)** kavramlarını inceler.

U. Eco'nun **alımlama göstergebilimi** açısından önem taşıyan çalışmalarından biri de "Appunti sulla semiotica della ricezione"dir ("Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar") [1986]. Bu inceleme yorumbilim, alımlama estetiği ve göstergebilim alanlarında dünyanın çeşitli ülkelerindeki gelişmeleri yakından izleyen ve bunlara katkıda bulunan U. Eco'nun tam anlamıyla kuramsal bir metnidir.

U. Eco'nun konumuzla ilgili öbür yapıtları arasında da özellikle *Interpretation and Overinterpretation* (Yorum ve Aşırı Yorum) [1992; S. Collini, R. Rorty, J. Culler ve Ch. Brooke-Rose ile birlikte] ile *Sei passegiate nei boschi narrativi* (Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti) [1994] sayılabilir.[26]

• İtalya'da genel göstergebilim, metin kuramı, yazınsal göstergebilim ile edimbilim (pragmatik) konularında çalışan öbür araştırmacılar arasında da şu adları belirtebiliriz: S. Agosti, D'A. S. Avalle, G. Bettetini, O. Calabrese, G. Caprettini, F. Casetti, M. Corti, P. Fabbri, E. Garroni, M. de Marinis, A. Ponzio, F. Rossi-Landi, M. Sbisa, C. Segre, A. Serpieri, vb.

*** Almanya'da.** -Almanya'da ve Almanca konuşulan ülkelerde göstergebilim çalışmaları temelde üç dala ayrılabilir:

1. Doğrudan doğruya Amerikan göstergebiliminin, yani Ch. S. Peirce ile Ch. W. Morris'in etkisi altında gelişen genel göstergebilim çalışmaları: Sözgelimi Max Bense ile Stuttgart topluluğunun araştırmaları bu doğrultuda yer alır. Burada söz konusu olan mantıksal ve matematiksel bir göstergebilimdir;

26 U. Eco'nun denemelerini ve romanlarını burada belirtmiyoruz.

2. F. de Saussure'ün dilbilim anlayışına dayanarak dilbilimi göstergebilimin genel örneği biçiminde gören kuramcıların tasarladığı **metindilbilim** çalışmaları. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Saussure doğrultusunda gelişen dilbilim daha çok sözlü dili ve bu dilin bildirişim işlevini incelerken, Almanya'da bildirişim dilbiliminden farklı olarak bir metin dilbilimi doğmuştur: Bu akımın başlıca temsilcileri arasında Siegfried J. Schmidt, G. Wienold gösterilebilir;

3. Estetiğin, yorumbilimin ve yazın toplumbiliminin değişik etkileriyle gelişen ve günümüzde metin inceleme, yorumlama yaklaşımları arasında büyük ilgi gören, göstergebilimle de yakın ilişkisi bulunan **alımlama estetiği** çalışmaları: Bu yaklaşımın önde gelen temsilcileriyse Konstanz Okulu'nun üyeleri olan Hans Robert Jauss (1921-1987), Wolfgang Iser (doğ. 1926) ile K. H. Stierle ve R. Warning'dir.

Şimdi H. R. Jauss ile W. Iser'in görüşlerinin temel noktalarına değinelim:

• Yazın tarihi çalışmalarını içine düştüğü çıkmazdan kurtarmayı, dolayısıyla yazın tarihini yenileştirmeyi amaçlayan H. R. Jauss'un **alımlama estetiği** (Alm. *Rezeptionästhetik*), metinleri inceleyen araştırmacının dikkatini, yazar-metin arasındaki ilişkiyi aramak yerine metin-okur arasındaki ilişkiyi belirlemeye kaydırır. Böylece, yazın tarihçilerinin yıllardır sürdürdüğü, bir metnin hangi koşullarda üretildiğinin araştırılması süreci, yerini, bir metnin çeşitli zamanlarda okurlar tarafından nasıl algılandığının, nasıl alımlandığının araştırılmasına bırakır. H. R. Jauss'a göre, okurlar tarafından gerçekleştirilecek alımlamanın tarihsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik koşulları değiştikçe, yazınsal yapıtın anlamında da değişiklik olur. Bu nedenle, bir yapıtın kendi yapısı içinde var olan etki gücü ile aynı metnin okurlar tarafından alımlanması sürecinin ortaya çıkaracağı anlamlar evrenini birbirinden ayırt etmek gerekir. Alımlama estetiği, yazınsal yapıtı hareketsiz, değişmeyen bir yapı olarak görmez. Bir yazınsal yapıt, yaratıldığı dönemdeki kuşakları aşıp sonraki kuşakların okurlarına da ulaşabiliyorsa, bu, yapısının ya da biçiminin başka zamanlardaki okur kuşaklarına da seslendiğini gösterir. Böylece

geçmişte yaratılmış bir yazınsal yapıt ile bugün var olan bir okur arasında karşılıklı bir ilişki, bir etkileşim kurulmuş olur. Dolayısıyla işin içine hem yapıtın kendi ufku hem de bu ufku çözümlemeye girişen okurların dünyayı alımlama biçimleri (bunları belirleyen de toplum ve kültürdür) girmiş olur. Yapıtın yorum bekleyen ufku ile okurun kendi dünyasının ufku arasındaki kaynaşma sonucu ortaya yeni anlamlar çıkar. Bu kaynaşma, yapıtın yaratıldığı anda olabileceği gibi daha sonraki dönemlerde de olabilir. Bazı dönemlerde kimi yazınsal yapıtlara duyulan ilgisizliğin nedeni araştırılırken, bu yapıtların, değerlerinin anlaşılabilmesi için yeni bir okur kitlesini beklemek zorunda oldukları sonucu ortaya konur. H. R. Jauss'un sözünü ettiği **beklenti ufku** kavramı da bu aşamada devreye girer. Bir başka deyişle, alımlama estetiği ele aldığı yazınsal yapıtı, okurların kültürel, tarihsel ve ideolojik birikimlerinin içine oturtarak değerlendirir. **Beklenti ufku** da şu üç temel etkeni beraberinde getirir :

1. Okurların bir metin türüyle ilgili ön bilgisi ve deneyimi;
2. Yeni yazınsal yapıtın bilinmesinin varsaydığı önceki yıllarda yayımlanmış yapıtların biçimi ve tema örgüsü;
3. Şiir dili ile yaygın olarak kullanılan dil, imgesel dünya ile gündelik gerçeklik arasındaki karşıtlık.

Böylece metnin evreni ile okumanın evreni arasındaki estetik sapma da ölçülmüş olur. Aradaki mesafe de bir ufuk değişikliğine yol açabilir.

H. R. Jauss alımlama estetiğiyle ilgili bu ve benzeri görüşlerini özellikle *Literaturgeschichte als Provokation* (1970) adlı yapıtında ortaya koymuştur. Eleştirmenin yapıtlarının Fransızca çevirileri olarak da şunları belirtebiliriz : *Pour une esthétique de la réception* (Bir Alımlama Estetiği İçin) [1978]; *Pour une herméneutique littéraire* (Bir Yazınsal Yorumbilim İçin) [1988].

• Alımlama estetiğinin önde gelen temsilcilerinden W. Iser de çalışmalarında dil felsefesi, algılamanın ruhbilimi, tarih kuramı, dilbilim ve yorumbilim araştırmalarından yararlanır, tasarladığı alımlama estetiğini de temelde **okuma edimi**ne dayandırır. Ona göre, her metin bizi zorunlu olarak bir **okuma edimi**ne iletir; çünkü her metinde, daha doğrusu her metnin kendi düzenleniş biçimi içinde, kendi alımlanmasının koşulları

yatar. Bir başka deyişle, W. Iser'in alımlama estetiği, okuru, yazınsal metnin sunduğu alımlama koşulları içinde, metiniçi yönlendirmeler dizisinde arar. Kısacası, metin içinde, okumanın bir ön yapılandırılması yer alır. W. Iser, anlamı da estetik etkiyi de metnin verileri olarak kabul etmez; bu özellikler yazınsal metnin beklediği, istediği bir karşılıklı etkiden (okur ile metin arasındaki etkileşim) doğar. Demek ki, bir yazınsal metnin var olma koşulu ve tarihsel sürekliliği kendi içinde yatan gücüllüklerin okurlar tarafından ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Ama, burada önemli olan, okurların yazınsal metinleri okuyarak anlamları dönüştürmesi değildir. Temel amaç, okurun algılama biçimini yönlendirecek olan ve metnin kendi içinde yatan özelliğin ne olduğunu bulmaktır. Bir okuma edimi, metnin belirsiz, örtük eğilimlerini, gücüllüklerini ortaya çıkarmak demektir. Bu belirsizliği, bu kapalılığı ortaya çıkaracak olan da, metin ile okur arasındaki ilişkidir. Ama W. Iser'in okuru, "örtük" bir biçimde metnin içinde var olan bir okurdur (**örtük okur**). Bir başka deyişle, bir yazınsal metin, olası okurlarına belli bir rol verir; olası okurlar da, okuma edimine başladıklarında, metnin sunduğu değişik gücül bakış açılarını gerçekleştirme aşamasına getirirler ve okuma süreçlerini ilerlettikçe, ortaya çıkan birikim sonucu, metne ilişkin yeni bir gerçekliğe ulaşabilirler. Demek ki, bir metnin, yaratıldıktan sonra uzun yıllar varlığını sürdürebilmesi, gelecekteki alımlama biçimlerini içkin olarak yapısında bulundurmasına dayanır. Böylece **estetik etki** ("güzellik") okurun yapıtı okurken, alımlarken aldığı zevkten, duyduğu hazdan doğar; bu haz ya da tad da, metnin biçimsel yapısının çağrılarına verilen bir karşılıktır; yani bir bakıma kalkışta bu çağrılardan kaynaklanır.

W. Iser ana çizgileriyle özetlediğimiz görüşlerini *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung* (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı) [1976] adlı yapıtında geliştirmiştir.

* Yukarıda göstergebilimin yoğun olarak yaşandığı ülkelere yönelik olarak değindiğimiz araştırmacıların dışında, yine göstergebilimle, anlatıbilimle, yazınsal eleştiriyle, metin dilbilimiyle ilgili kuramsal ve uygulamalı kitaplar yayımlamış daha

birçok bilim adamı sayılabilir. Ancak biz bu altbölümü, yine 1960 sonrası yıllarda etkili olmuş, göstergebilim kaynakçalarına girmiş, kendi alanlarında özellikle kuramsal açıdan adından söz ettirmiş şu kişileri belirterek sonuçlandıralım: **yorumbilim:** W. Dilthey (1833-1911) ile M. Heidegger'in (1889-1976) yaklaşımlarından sonra yorumbilimsel araştırmaları sürdüren kişiler arasında özellikle *Wahrheit und Methode* (Gerçek ve Yöntem) [1960] adlı kitabıyla dikkati çeken Hans Georg Gadamer (1900-2002), *Validity in Interpretation* (Yorumlamada Geçerlilik) [1967] ve *The Aims of Interpretation* [1976] başlıklı çalışmalarıyla Eric Donald Hirsch (doğ. 1928) sayılabilir. (Yorumbilimci P. Ricœur'ün çalışmaları için bkz. yukarıda **Fransa'da** kesimi); **anlatıbilim:** Jean-Michel Adam, Mieke Bal, Lubomir Doležel, Wolfgang Kayser, Gerald Prince (doğ. 1942); **izlekbilim (tematik)** ve **yapısal eleştiri**: Jean Starobinski (doğ. 1920), Jean-Pierre Richard (doğ. 1922); **üretici yazınbilim, metindilbilim** ve **edimbilim:** Teun A. Van Dijk, Thomas Pavel (doğ. 1941); **sözbilim (retorik)**: Groupe μ, Aaron Kibédi-Varga, Jean-Marie Klinkenberg; **yazın ve tiyatro göstergebilimi:** André Helbo (doğ. 1947); **müzik göstergebilimi:** J. Molino, J.-J. Nattiez; **sanat göstergebilimi:** H. Damisch, N. Goodman, M. Schapiro; **görsel göstergebilim:** René Lindekens; **matematik ve göstergebilim:** Solomon Marcus (doğ. 1925); **felsefe, mantık ve göstergebilim:** Georges Kalinowski; **yazınsal göstergebilim** ve **çoğuldizge kuramı:** Tel Aviv Okulu (Itamar Even-Zohar [doğ. 1939] ve başkaları); **metindilbilim:** Janos Sandor Petöfi; vb. (**Metindilbilim** için ayrıca bkz. yukarıda **Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve/ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler** bölümü.)

Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp

Yazınsal eleştirinin **yapısal** bir yaklaşım benimseyerek **yazınbilim**in gelişmesini sağladığı 1960'lı yıllarda, özellikle Avrupa'da, Rus biçimcilerinden ve bu topluluğun çeşitli metin türlerine yönelik olarak ortaya attığı ilkelerden yoğun bir biçimde söz edilmeye başlanmıştı. Son yıllarda gerek yazınbilimde, gerekse göstergebilimde kullanılan kavram ve yöntemlerin temelinde de birçok açıdan Rus biçimcilerinin görüşleri yatıyordu.

1960'lı yıllarda Avrupa'da kendinden söz ettiren bu akım (biçimcilik), 1915-1930 yılları arasında Petersburg'da ve Moskova'da etkinlik gösteren bir araştırmacılar topluluğunun ürünüydü. Gerçekten de 1915'te Moskova'da kurulan Dilbilim Çevresi ile 1916'da Petersburg'da (Petrograd) kurulan Opoyaz'ın (Şiir Dilini İnceleme Derneği) birlikte sürdürdükleri çalışmalar, bir süre sonra, karşı görüşü benimseyenler ve "kara çalmak" isteyenler tarafından **biçimcilik** olarak adlandırıldı. Bu adlandırma, eleştirel bir bakış açısıyla oluşturulmuş olmasına karşın, söz konusu araştırmacıların çalışmalarını belirten bir terim durumuna geldi.

Rus biçimcileri **yazını**, öncelikle de **şiiri** bir inceleme konusu olarak ele almak ve bu konuyu bilimsel bir ilkeler bütünüyle değerlendirmek istiyorlardı. Onlar için, yazını inceleyecek olan bilim ya da yöntem özerk olmalıydı. Bir başka deyişle, yazını, felsefe, dinbilim, estetik ve toplumsal etkenlerle açıklamak yerine doğrudan bu alana yönelik olarak düzenlenmiş bilimsel nitelikli ilkelerle ele almanın yararına ve gereğine inanıyorlardı. Onlar için hem yazın özerkti, hem de yazın bilimi. Ama ya-

zın biliminin asıl konusu yazın değil, **yazınsallık** olgusuydu. Bu yaklaşım da Rus biçimcilerinin yazın metinlerini, yazarların yaşam öyküleriyle, toplumsal ve ruhsal nedenlerle değil, kendi iç yapılarındaki ilişkilerle, oluşum teknikleriyle ele alıp açıklamaya çalıştıklarını gösteriyordu. Bir yapıtı yazınsal kılan özelliklerin araştırılması demek, birçok dil düzeyinin, birçok metin düzeyinin de ayırt edilmesi demekti. **Şiirsel dil** ile **gündelik dil** ayrımı Rus biçimcilerinin temel ayrımlarından biri oluyordu. Önemli ilkelerden biri de, herhangi bir metindeki bir birimin değerinin, anlamının öbür birimlerle kurduğu ilişkiye göre verilmesiydi.

Rus biçimcileri kuramsal nitelikli görüşlerini değişik metinlere yaptıkları uygulamalarla doğrulamaya, geliştirmeye çalıştılar.

Bu araştırmacıları ve üstünde çalıştıkları alanları topluca şöyle belirtebiliriz :

– Osip Brik (1888-1945) : Genç yaşta Mayakovski'yle yakın dostluk kurdu, fütürizm döneminden başlayarak, onunla birlikte birçok dergiyi yönetti. Biçimci hareketin düzenleyicilerinden biri olarak bilinir. Daha çok şiirde ritim ve sözdizim sorunlarıyla ilgili çalışmaları vardır. Ancak yazın kuramı üstüne bir kitap bırakmamıştır.

– Boris Eyhenbaum (1886-1959): Rus yazın tarihi konusunda Leningrad Üniversitesi'nde ders verdi. Biçimciliğin kuramsal temelleri, lirik şiir, biçem sorunları, düzyazı kuramları ilgilendiği ve hakkında yazılar yayımladığı alanlardı. Ayrıca Lermontov ve Tolstoy üzerine de çalıştı.

– Roman Jakobson (1896- 1982) : Biçimcilik döneminde özellikle sanat ve gerçekçilik, şiirin ses boyutu ve yeni Rus şiiri ile ilgilendi. (Bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü.)

– Vladimir Propp (1895-1970) : Halk masallarının özellikle de olağanüstü Rus masallarının yapısıyla ilgilendi : Masallara uyguladığı çözümleme tekniğiyle anlatı çözümleme yöntemlerinin gelişmesini sağladı. (Bkz. hemen aşağıda **Vladimir Propp** ile ilgili ayrıntılı açıklama bölümü.)

– Viktor Şklovski (1893-1984): Romancı ve yazın eleştirmeni olarak dikkati çekti. Opoyaz'ın kurucusuydu. Biçimcilik akı-

mı çerçevesinde özellikle teknik (yöntem, yordam) olarak sanat, düzyazı kuramı, biçem sorunları üstünde durdu.

– Yuri Tinyanov (1894-1943): Hem bir yazar hem de bir yazın tarihçisi olarak yazınsal evrim, şiir dili, kuruluş kavramı üstünde çalıştı.

– Boris Tomaşevski (1890-1957): Yazın tarihçisi ve kuramcısıydı. Dize kurma tekniği, yazın kuramı, tema örgüsü üstüne kitap ve yazılar yayımladı. Bütün yaşamı boyunca Puşkin'in yapıtlarıyla ilgilendi.

– Viktor Vinogradov (1895-1969) : Bir dilbilimci olarak biçem sorunlarını ele aldı. Hem düzyazı hem de şiir alanında incelemeler yayımladı.

Rus biçimcilerinin görüşleri[1], R. Jakobson'un Prag'a gitmesiyle, değişik bir boyutta da olsa Prag Dilbilim Çevresi tarafından da sürdürülmüştür (bkz. yukarıda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü ile **Roman Jakobson** bölümü).

• Rus biçimcileri arasında, göstergebilimin ve anlatı çözümlemesinin gelişmesinde önemli etkisi bulunan kişi hiç kuşkusuz Vladimir Propp'tur (1895-1970).

Germen kökenli V. Propp doğduğu kent olan Petersburg'daki üniversitenin Slav Filolojisi Bölümü'nde öğrenim gördü ve 1915'te S. A. Vengerov'un o dönem için önemli sayılan Puşkin konusundaki seminerine katıldı. Rus biçimcilerinin birçok temsilcisi de V. Propp gibi bu seminere katılmıştı. 1918'de öğrenimini tamamladıktan sonra önce orta öğretimde Rus dili ve yazını dersleri, daha sonra Leningrad Üniversitesi'nde (1932'den sonra) Almanca, halkbilim ve yazın dersleri verdi. Ama çalışmalarını, derslerini ve araştırmalarını kısa bir süre sonra doğrudan doğruya halkbilime ve budunbilime yöneltti. Bu konulara ilişkin olarak yayımladığı çalışmalar arasında özellikle üç kitap dikkati çekti: *Morfologiya skazki* (Masalın Biçimbilimi) [1. baskı 1928; gözden geçirilmiş 2. baskı 1969]; *İs-*

1 Rus biçimcileri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri* (çev. M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı 2005.

toriçeskiye korni volşebnoy skazki (Olağanüstü Masalların Tarihsel Kökenleri) [1940]; *Russkie agrarnye prazdniki* (Rus Tarım şenlikleri) [1963].

Halkbilim konusunda başka kitap ve yazıları da bulunan V. Propp'un Alman diline ilişkin incelemeleri de yayımlanmıştır. Araştırmacı ayrıca Rus masallarının yeniden yayımlanması çalışmalarına da katılmıştır.

V. Propp'un yukarıda Rusça özgün adlarıyla verdiğimiz üç kitabı başta Fransızca olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir; bunların arasında *Morfologiya skazki* ise V. Propp'un Batı'daki göstergebilim çevrelerinde tanınmasını sağlamıştır.

1958'de İngilizce'ye, 1966'da İtalyanca'ya, 1970'te Fransızca'ya (Fransızca'da aynı yıl iki ayrı çevirisi çıkmıştır bu kitabın)[2], 1972'de Almanca'ya, bu arada 1968'de Lehçe'ye, 1970'te Rumence'ye, 1971'de Macarca'ya ve Çekçe'ye çevrilen, 1985'te de Fransızca çevirisinden Türkçe'ye *Masalın Biçimbilimi* başlığıyla aktarılan[3] *Morfologiya skazki*'de V. Propp, A. N. Afanasyev'in (1826-1871) derlediği *Rus Halk Masalları*'nı (olağanüstü masallar) inceleme konusu olarak ele almış ve yaptığı çözümlemeyle bütün olağanüstü masalların temel yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

V. Propp olağanüstü masalların iki özelliğine dikkati çekmiştir: Bunlardan biri söz konusu masalların çok renkli ve çeşitli bir görünüm sunması, öbürüyse görünürdeki bu çeşitlilik altında bir tekbiçimliliğin bulunmasıdır. V. Propp'un amacı, yüzeydeki çeşitlilik, çokrenklilik altında yatan yapısal düzeni ve bu düzenin işleyişini sağlayan **temel işlevleri** bulup ortaya çıkarmaktı. Eşsüremli (senkronik) bir incelemeyle değerlendirdiği masallarda, işlevi masal kişisinin eylemi olarak gören ve bu ey-

2 V. Propp'un 1965'te Fransızca'ya çevrilen yazısının başlığıysa "Les transformations des contes fantastiques"tir ("Olağanüstü Masalların Dönüşümleri"). Bu metin, T. Todorov'un yayımladığı *Théorie de la littérature*'de (Yazın Kuramı) [1965] yer alır, s. 234- 262. T. Todorov bu yazının başlığını sonradan "Les transformations des contes merveilleux"ye dönüştürmüştür (bkz. *Morphologie du conte*, 1970, s. 177-200). Türkçe çevirisi için ayrıca bkz. T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri, a.g.y.*, 1995, s. 201-224; 2. baskı 2005, s. 220-246.

3 Bkz. V. Propp, *Masalın Biçimbilimi*, İstanbul, BFS Yay., 1985; yeni çeviri *Masalın Biçimbilimi. Olağanüstü Masalların Yapısı* (çev. M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Om Yay., 2001.

lemi de olayörgüsünün akışı içinde anlamı bakımından yapılandıran V. Propp'a göre masalların temel bölümlerini kişilerin eylemleri oluşturur. V. Propp bu eylemleri kişilerin her masalda değişik niteliklere bürünen özelliklerinden soyutlayarak ele alır ve sonuçta otuz bir işlev belirler: **Uzaklaşma; yasaklama; yasağı çiğneme; soruşturma; bilgi toplama; aldatma; suça katılma; kötülük (eksiklik); aracılık (geçiş anı); karşıt eylemin başlangıcı; gidiş; bağışçının ilk işlevi; kahramanın tepkisi; büyülü nesnenin alınması; iki krallık (ülke) arasında yolculuk (bir kılavuz eşliğinde yolculuk); çatışma; özel işaret; zafer; giderme; geri dönüş; izleme; yardım; kimliğini gizleyerek gelme; asılsız savlar; güç iş; güç işi yerine getirme; tanı(n)ma; ortaya çıkarma; biçim değiştirme; cezalandırma; evlenme.**

Bütün masallarda kuşkusuz bu işlevlerin tümüne rastlanmaz ama, aradan bir ya da iki işlevin eksikliği (kimi masallarda, bazı kesitlerin atlandığı, kısaltıldığı görülür), bu işlevlerin, masalların olayörgüsündeki ortaya çıkış düzenini (sırasını) sarsmaz, değiştirmez. Kişiler farklı masallarda değişik özelliklerle donatılmışlardır, öz nitelikleri farklıdır ama yaptıkları eylemler temel yapılarıyla, işlevleriyle aynıdır. Demek ki, Propp'un **işlevler** diye adlandırdığı eylemler, masalların sürekli var olan öğeleridir. Kişiler ne olursa olsun, bu işlevlere rastlanır, anlatıyı oluşturan da bu işlevlerdir.

V. Propp'un incelediği olağanüstü nitelikli masallarda her şey, genelde, yapılan bir kötülükle başlar; bu kötülük bir ailede, bir toplulukta, bir çevrede bir eksiklik yaratır (örneğin küçük bir kızın kaçırılması); bir kahraman (bu durumda **arayıcı kahraman**) bu eksikliği gidermekle, dolayısıyla kötülüğü ortadan kaldırmakla görevlendirilir, ona yapacağı güç ve zor işte birileri yardım ederken, birileri de karşı koyar. Kahraman birçok sınamadan geçerek (bu arada bir iki kez başarısızlığa da uğrayarak) eksikliği gidermeye çalışır ve sonunda görevini başarınca ödüllendirilir (**arayıcı kahraman**ın bulunmadığı masallarda anlatı **kurban kahraman**ın çevresinde gelişir).

İşte V. Propp, bu genel anlatı örgüsü içinde otuz bir işlev saptarken, işlevlerin yedi kişinin (anlatı kişisinin) **eylem alanı** içinde dağıldığını da belirler: **Saldırganın (kötü kişinin) eylem**

alanı; bağışçının (sağlayıcının) eylem alanı; yardımcının eylem alanı; prensesin (aranan kişi) ve babasının eylem alanı; gönderenin (görevlendirenin) eylem alanı; kahramanın eylem alanı; düzmece kahramanın eylem alanı.

V. Propp işlevleri ve işlevlerin dağıldığı kişileri belirledikten sonra masalın birbirini bütünleyen iki tanımını verir: Birinci tanım işlevlerin dizilişine göre yapılan tanımdır; ikinci tanımdaysa, masalın yedi kişiden oluşan bir taslağı izlediğini belirtir.

Yapıtında ayrıca, işlevlerin biçimbilimsel açıdan taşıdıkları ikili anlamı, masalların başka öğelerini, kişilerin özel niteliklerini, bir masalın nasıl kesitlenip çözümlenebileceğini (yani işlevlerin nasıl saptanabileceğini), masalların çizelgelerinin nasıl belirlenebileceğini, vb'ni de açıklar V. Propp.

Kendi dönemindeki budunbilim (etnoloji), halkbilim ve metin çözümlemesi çalışmalarından yöntem açısından çok ileri düzeyde olan *Masalın Biçimbilimi*'nin değeri Batı dünyasında ancak 1958'de İngilizce'ye, ardından da İtalyanca'ya (1966) ve Fransızca'ya (1970) çevrilmesinden sonra anlaşılmıştır. Gerçekten de C. Lévi-Strauss, A. J. Greimas, R. Barthes, T. Todorov, C. Bremond, Alan Dundes, vb. bilim adamları bu yapıta yönelik yapıcı eleştirileriyle ya da bu yapıta dayanarak geliştirdikleri yöntemlerle hem masal incelemelerinin, hem anlatı çözümleme tekniklerinin hem de yazınsal eleştirinin gelişmesini sağlamışlardır. Sözgelimi A. J. Greimas, Propp'un otuz bir işlevini yeniden sınıflandırarak (işlevleri ikişer ikişer öbeklendirip anlatı izlencesi içindeki sınamalar zinciri içine yerleştirerek) genel bir anlatı sözdizimi örnekçesi (modeli) oluşturmuştur : Bu örnekçeye göre kahramanın (Özne'nin) başlangıç durumu ile sonuç durumu arasında, bütün işlevleri kapsayan üç sınamadan geçtiği ileri sürülür: **yetilendirici sınama; sonuçlandırıcı sınama; onurlandırıcı sınama**. (Bkz. ileride **Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü.)

V. Propp 1946'da yayımladığı *Olağanüstü Masalların Tarihsel Kökenleri* adlı kitabındaysa (aslında bu çalışma *Masalın Biçimbilimi*'nin son bölümü olarak tasarlanmış, bu doğrultuda yazılmaya başlanmış ama ortaya çok geniş kapsamlı bir metin çıkınca, söz konusu bölüm de ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır)

eşsüremli (senkronik) çözümlemeye değil, **artsüremli** (diyakronik) incelemeye başvurur, yani masalların tarihsel oluşumlarını, kökenlerini araştırır, masalları kendi iç yapılarıyla değil, toplumsal bir çevrede oluşumlarıyla değerlendirir.

V. Propp'un yukarıda Rusça asıllarıyla adını geçirdiğimiz üç kitabı, Batı dillerinden Fransızca'ya şu başlıklarla çevrilmiştir: *Morphologie du conte* (1970; 2 ayrı çeviri); *Les racines historiques du conte merveilleux* (1983); *Les fêtes agraires russes* (1987).[4]

4 V. Propp ile ile ilgili olarak ayrıca bkz. : M. Rifat, " Vladimir Propp ve Masalın Biçimbilimi", V. Propp, *Masalın Biçimbilimi. Olağanüstü Masalların Yapısı*, *a.g.y.*, s. 7-13.

Roland Barthes

1. Giriş gözlemleri: bir benzersiz özne.

Yapıtlarıyla, konuşmalarıyla, Collège de France'taki dersleriyle, yönettiği seminerlerle, çektirdiği fotoğraflarla, yazdığı önsöz ve sunuş yazılarıyla, bir filmde oynadığı çok kısa Thackeray rolüyle, annesine olan tutkusuyla, çok yönlü, duyarlı ve sevecen yaklaşımıyla, başka dile çevrilmeyi pek istemeyen anlatımıyla, hem öncü hem de klasik oluşuyla, yabancı dillere ve yabancı yazarlara kapalılığıyla, sürekli dönüşüm geçiren düşünce çizgisiyle, yazı, dil, metin tutkusuyla ve de ölümüyle son kırk yılın yazarlarını, bilim adamlarını, sinemacılarını, tiyatrocularını, yayıncılarını ve okurlarını derinden etkilemiş bir "benzersiz özne"dir R. Barthes.

İşte bu "benzersiz özne"nin düşünce evrimini önce yapıtlarının yayım çizgisini izleyerek vermeye çalışacağız; ardından da yaşadığı "göstergebilimsel serüven"i kendi yaklaşımına dayanarak yeniden anlamlandıracağız.

2. Roland Barthes'ın yapıtları.

R. Barthes 1915'te Cherbourg'da doğdu. 1924'te Paris'e yerleşti. 1934'te verem hastalığına yakalandı. Sorbonne'da klasik yazın öğrenimi gördü (1935-1939). Bükreş Üniversitesi'nde (1949) ve İskenderiye Üniversitesi'nde (1949-1950) okutmanlık yaptı. C.N.R.S.'de (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi) sözcükbilim ve

toplumbilim alanlarında araştırma görevinde bulundu (1952-1954; 1955-1959). École pratique des hautes études'de (1962'den başlayarak) ve Collège de France'ta göstergebilim konusunda ders verdi. 1980'de Paris'te geçirdiği trafik kazasından bir ay sonra öldü.

R. Barthes'ın yoğun yayım etkinliği 1950'li yıllarda başlar. Müzikle, yazınla, dilbilimle (ve bir ara sözcükbilimle) ilgilenen R. Barthes, özellikle J.-P. Sartre'ın görüşleri doğrultusunda kalarak *Le degré zéro de l'écriture*'ü (Yazının Sıfır Derecesi) [1953] yayımlar. Bu yapıtında yazınsal dili siyasal ve toplumsal açıdan değerlendirirken, **yazı** diye adlandırdığı olgunun tanımını da yapmaya çalışır.

Bütün **yazı** çeşitleri arasında özellikle iki yazı türü üstünde durur: Bunlardan biri **beyaz yazı**dır; bu yazı türü, tam bir yansızlığın göstergesidir (sözgelimi, A. Camus'nün yazısı). Öbürü ise, **konuşan yazı**dır (sözgelimi R. Queneau'nun yazısı).

J.-P. Sartre'ın özellikle "bağlanma" konusundaki görüşlerinden esinlenmiştir R. Barthes bu yapıtında. Sonraki yıllarda, kendisiyle yapılan bir konuşmada çağdaş yazına J.-P. Sartre'ın yapıtlarını okuyarak geçtiğini açıklar. Bu yapıtlar arasında da şunları sayar: *Esquisse d'une théorie des émotions* (Bir Heyecanlar Kuramı Tasarısı) [1940]; *L'imaginaire* (İmgelem) [1940]; *Baudelaire* (1947); *Saint Genet, comédien et martyr* (Ermiş Genet, Oyuncu ve Kurban) [1952].

Le degré zéro de l'écriture'ün en belirgin özelliği, tartışmaya yer bırakmayan bir anlatımla yazılmış olmasıdır. Ama daha sonraki yapıtlarının doğrultusunu yavaş yavaş belirleyen bir başka özellik de kendini göstermeye başlar bu yapıtta: R. Barthes'ın dil olgusuna yaklaşım biçimidir bu.

Ona göre dil, yalnızca bir bildirişim aracı değildir, aynı zamanda bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılmış düşünsel bir seçmeyi ortaya koyar.

R. Barthes 1954 yılından başlayarak gerek kuram, gerek uygulama, gerekse yazın açısından ilgi alanını genişletir. Çevresindeki olguları gösterge dizgeleri olarak görmeye başlar, bu dizgeleri çözümlemek, işleyiş kurallarını bulmak ister. Ama henüz kavram ve ilkeleri belirlenmiş bir yöntem yoktur elinde. Fransız tarihçisi Michelet üstüne yazdığı *Michelet (par lui-même)*

[(Kendi Anlatımıyla) Michelet] (1954) adlı yapıtta, tarihçinin yaşamını, düşüncesini açıklamayı değil de, bir insanın varoluşundaki yapıyı, bu yapıdaki tutarlılığı, düzenli takınaklar ağını ortaya çıkarmaya çalışır. Bunu yaparken de yöntemsel bir çözümleme yerine, küçük küçük parçalardan oluşan bir sıralamaya, bir döküme başvurur. R. Barthes'ın daha sonraki çalışmalarını da etkileyecek olan bir yazı, bir yorum tekniği böylece ilk kez bu yapıtla ortaya çıkmış olur. Yöntemsel açıdan üstünde durulması gereken temel özellik, bir yazarın yaşamını ya da yapıtını çeşitli kesitlere (okuma birimlerine) ayırmak ve bunları yeni bir düzen içinde sunmaktır (yeniden düzenleme, yeniden yapılandırma). Ayrıca, R. Barthes'ın anlatımının bir özelliği olan ayraç kullanma, bazı önemli bilgileri ayraç içinde verme tekniği de bu yapıtla kendini iyice duyurmaya başlar.

R. Barthes 1954-1956 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımladığı yazılarını *Mythologies* (Çağdaş Söylenler) [1957] adlı yapıtında toplar. İki bölümden oluşan bu yapıtın birinci bölümünde, çağdaş toplumda insanı çevreleyen otomobil, reklam, turizm, sabunlar, şarap, çeşitli filmler, vb. çağdaş "söylenler"i (mitleri) eleştirel bir yaklaşımla ele almış, Fransız yazınındaki deneme anlayışının belki en güzel örneklerini vermiştir. Aynı yapıtın "Le mythe, aujourd'hui" ("Günümüzde Söylen") başlıklı ikinci bölümündeyse, söylenlerin oluşturduğu genel düzeni, genel yapıyı, dilbilimin ve oluşmakta olan göstergebilimin kavramlarıyla kuramsal açıdan değerlendirmeye girişir. F. de Saussure'ün etkisi açıkça görülmeye başlamıştır artık.

Göstergebilim diye adlandırılan yeni bir bilim dalını kurma, R. Barthes'ın bundan sonraki çalışmalarında başlıca kaygısı olur.

1963'te yayımladığı *Sur Racine* (Racine Üstüne) adlı yapıtıyla, Racine tiyatrosunu yeni, çağdaş bir anlayışa göre, yepyeni terimlerle inceler. Ama bu yapıt, geleneksel eleştiri yanlılarının, özellikle de Racine konusundaki çalışmalarıyla tanınan Sorbonne profesörü Raymond Picard'ın (1917-1975; bu konudaki bilinen yapıtı: *La carrière de Jean Racine*, 1956) sert eleştirilerine uğrar. Yeni eleştiri akımına karşı çıkan R. Picard (*Nouvelle critique ou nouvelle imposture* [Yeni Eleştiri ya da Yeni Düzmececilik], 1965) R. Barthes'ı yazınsal yapıtın gerçeği yerine, yazınsal yapıtın

simgesel değerini çözmeye çalıştığı için eleştirmektedir. Ayrıca R. Barthes'ı her şeye değinmekle, her şeyi açıklamakla, her şeyi bilmekle, hatta bilimsel düşüncenin temel kurallarına karşı çıkmakla ve anlaşılmaz bir dil kullanmakla suçlar. R. Barthes kendisini bu denli suçlayan geleneksel eleştirmen R. Picard'a yanıt vermekte gecikmez ve *Critique et vérité* (Eleştiri ve Gerçek) [1966] adlı yapıtını yayımlar. Racine'i çağdaş Fransızca'yla, yapısal özellikler bakımından ve psikanaliz açısından değerlendirdiğini vurgular. Çağdaş yazarlar nasıl yaratıcı bir dile başvuruyorlarsa, bir eleştirmen olarak R. Barthes da yaratıcı bir dille yaklaşmıştır Racine'e. Bu yapıt, bir eleştiriye yanıt vermenin ötesinde, **yazınbilim**, **eleştiri**, **okuma** gibi yazınsal metne yaklaşım biçimlerini de belirler.

R. Barthes'ın aynı yıllarda, göstergeler kuramıyla çok yakından ilgilendiği ve hem F. de Saussure'den hem de L. Hjelmslev'den yararlandığı görülür. 1964'te yayımladığı, 1965'teyse yeni bir giriş yazısıyla ve gözden geçirilmiş olarak sunduğu "*Éléments de sémiologie*" ("Göstergebilim İlkeleri") de bunun açık bir kanıtıdır. Gerçekten de, R. Barthes'ın bir bilim (**göstergebilim**) kurma kaygısıyla dolu olduğu yılların bir ürünüdür bu yapıt.

R. Barthes'ın göstergebilime yaklaşımı, F. de Saussure'ün önerisini tersyüz etmesi açısından da ayrıca ilgi çeker. F. de Saussure, dilbilimi ileride kurulacak göstergebilimin bir altbölümü olarak kabul ederken (bkz. yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü), R. Barthes göstergebilimi dilbilimin bir altbölümü olarak görür. Çünkü R. Barthes, moda, mutfak, görüntü, yazın gibi gösterge dizgelerinin ancak dil desteğiyle bir gerçeklik kazandığına inanır.

R. Barthes, 1964 yılında bir başka önemli çalışma daha yayımlar: André Martin'in çektiği fotoğraflarla birlikte basılan *La Tour Eiffel* (Eiffel Kulesi) başlıklı yazısıdır bu. R. Barthes'ın dünyadaki çeşitli nesneleri anlamlandırmaya çalıştığı ve bu amaçla hem göstergebilimsel hem de sanatsal bir yazı serüvenini birlikte yaşamaya başladığı yılların ürünüdür, simgesidir bu metin. Gerçekten de *La Tour Eiffel*'de R. Barthes'ın deneme ustalığı-

nın altında, derinden derine, göstergebilimsel bir bakış, bir seziş, bir çözümleme, bir sınıflandırma, bir yorumlama ustalığının kendine özgü ipuçları görülür.

Göstergebilimsel etkinliklerini yoğun bir biçimde sürdürdüğü bu dönemde eleştiri ile denemeyi birbirinin içinde eriten bir yazı türüne de yönelir R. Barthes: B. Brecht, yeni roman (A. Robbe-Grillet, M. Butor, vb.), eleştiri, yapısalcılık, Ch. Baudelaire, R. Queneau, La Bruyère, Voltaire, vb. üstüne yazdığı yazılarını *Essais critiques* (Eleştiri Denemeleri) [1964] adıyla yayımlar.

1960-1970 yılları Fransa'da **yapısal yöntem**in hızla geliştiği bir dönemdir. Dilbilim alanındaki yapısal yaklaşımın gelişmesi, aynı yöntemin masal, şiir, öykü, söylen gibi başka dizgelere de uygulanmasına yol açar. 1966 yılında *Communications* (sayı 8) dergisi "Yapısal Anlatı Çözümlemesi" başlığı altında çeşitli uzmanların göstergebilimsel incelemelerini yayımlar. Bu sayıdaki ilk yazı da R. Barthes'ın "Introduction à l'analyse structurale des récits" ("Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş") adlı yazısıdır. Yapısal anlatı çözümlemesi açısından açık seçik, toparlayıcı, yönlendirici bir "giriş" yazısıdır bu. R. Barthes bu metninde insanı kuşatan anlatılar evrenine ilişkin genel bir kuramın ana ilkelerini vermeye çalışır.

1967 yılına gelindiğinde de yine göstergebilimsel yaklaşımını ortaya koyan bir yapıt yayımlar. Uzun süreden beri üstünde çalıştığı giyim modasının düzeniyle ilgilidir bu yapıt: *Système de la mode* (Modanın Dizgesi).

R. Barthes göstergebilimsel yapıtlarını, özellikle École pratique des hautes études'de (Paris) verdiği derslerle, yönettiği seminerlerle geliştirir. *S/Z* (1970) adlı yapıtı da 1968-1969 ders yılında sürdürülen bir çalışmanın ürünüdür. Balzac'ın *Sarrasine* adlı öyküsünü kesitlere ayırıp, öznel bir yorumla yeniden kuran, yapılaştıran bir yapıttır bu. Metnin çokanlamlılığını yakalamak için okuma etkinliğini (kendi kültür birikimine başvurarak) adım adım (kesit kesit) sürdürür R. Barthes. Ayrıca, metinler açısından belirlediği **okunabilir/yazılabilir** karşıtlığı da R. Barthes'ın özgünlüğünü gösteren bir başka özelliktir.

Yine 1970 yılında R. Barthes'ın en ilginç yapıtlarından biri yayımlanır: *L'Empire des signes* (Göstergeler İmparatorluğu). Ja-

ponya'ya yaptığı bir yolculuk sonrasında, bir başka ülkedeki mutlu yaşamını, bir başka ülkedeki göstergeleri "şiirsel" bir anlatımla verir. O güne dek hep kendi kültürü, kendi öznelliği içinde kalan, dolayısıyla hep kendine özgü olanı araştıran R. Barthes, bu kez, yaklaşımını bir başka kültüre yöneltmiştir.

1971 yılında yeni bir çözümlemesi basılır: *Sade, Fourier, Loyola*. Hem J. Lacan'ın psikanaliz alanındaki görüşlerinden hem de *Tel Quel* topluluğunun (özellikle Ph. Sollers ile J. Kristeva'nın) dil konusundaki görüşlerinden esinlenerek yazmıştır bu yapıtı.

1972'deyse *Nouveaux essais critiques*'i (Yeni Eleştiri Denemeleri) [*Le degré zéro de l'écriture* ile birlikte] yayımlanır.

R. Barthes'ın bu yıllarda başka düşünürlerin etkisinden uzaklaşmaya başladığı görülür. Yeni bir dönem açılmıştır artık onun düşünce ve yazı evriminde. Nitekim 1973'te çıkan *Le plaisir du texte*'te (Metnin Verdiği Haz) yazınsal metinleri, kendi bedenine, kendi duygularına göre açıklamanın yolunu araştırır. Metinlerden haz duyma ve tad alma duyguları gündeme gelmiştir artık.

R. Barthes seçkin ve duyarlı bir okur-yazar olarak, yeni bir yaşama biçimi araştırmaya yönelmiş, salt beğenilerine dayanarak yazmaya, konuşmaya, yaşamaya başlamıştır. Kısacası, yalnızlığa düşmemek için bir "taktik" değişikliği yapmıştır. Bundan böyle okurlarıyla doğrudan bir bağlantı kuracak, donuk bir nesnellik ve itici bir bilimsellik yerine, sevecen bir duyarlıkla yazarlığını, yaşamını, beğenilerini okura iletmeye çalışacaktır. 1975'te bunun en güzel örneğini gerçekleştirir. Kendi kendisini anlatan bir yapıt yayımlar: *Roland Barthes (par Roland Barthes)* (Roland Barthes [Roland Barthes'ı Anlatıyor]).

1977'de çıkan *Fragments d'un discours amoureux* (Bir Aşk Söyleminden Parçalar) ise R. Barthes'ın en çok ilgi gören yapıtı olur: Yazar, belli bir okur kitlesine belli yanıtlar verebilmek için anlatımını daha açık seçik, daha yalın olmaya yöneltir.

R. Barthes 1976 yılında Collège de France'ın Yazınsal Göstergebilim kürsüsünün başına getirilir ve bu tarihten başlayarak Avrupalı aydınlar arasında büyük ilgi gören derslerini vermeye başlar. 1976 yılında yaptığı açılış konuşması 1978'de *Leçon* (Ders) adıyla yayımlanır.

R. Barthes 1979'da, çok yakından tanıdığı, Fransız yazınına benimsettirmek için görüşlerinden sık sık söz ettiği yazar Philippe Sollers üstüne bir kitap yayımlar: *Sollers écrivain* (Yazar Sollers) [1979]. O dönemdeki yazınsal eleştirileri son derece çözümsel, akılcı, yansız ve nesnel bulan, bunları neredeyse bir üst-benin eleştirileri olarak gören R. Barthes, bu yapıtıyla, söz konusu anlayışa karşı çıkmış ve "güç okunan" öncü bir yazarı tanımaya, tanıtmaya çalışmıştır.

Ve R. Barthes 1980'de Paris'te geçirdiği trafik kazasından (kendisine bir kamyonet çarpmıştır) bir ay sonra ölür. Aynı yıl, ölümünden kısa bir süre önce de son yapıtı *La chambre claire* (Aydınlık Oda) yayımlanır. Fotoğraf sanatını ele alan bu yapıtta, R. Barthes, yok olmuş, geçip gitmiş, ama yaşamak isteyen bir görünüm içindeki şeyin, yani fotoğrafın büyüsünü, çekiciliğini dile getirirken bir fotoğrafa bakma, bir fotoğrafı okuma ustalığını da sergiler.

R. Barthes'ın çeşitli dergilerde çıkmış yazıları da ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır: *Le grain de la voix: entretiens, 1962-1980* (1981); *L'obvie et l'obtus: essais critiques III* (1982); *Le bruissement de la langue: essais critiques IV* [1984]; *L'aventure sémiologique* (Göstergebilimsel Serüven) [1985]; vb.

Ayrıca biri 1980'de öbürü de 1987'de çıkan iki kitabını daha belirtebiliriz: *Sur la littérature* (Yazın Üstüne) [1980; M. Nadeau ile birlikte]; *Incidents* (Ara Olaylar) [1987].

R. Barthes'ın bütün yapıtlarının 1993-1995 yılları arasında Seuil Yayınları tarafından üç ciltte toplandığını da burada özellikle vurgulayalım: *Œuvres complètes* (Bütün Yapıtlar): cilt I, 1942-1965 (1993); cilt II, 1966-1973 (1994); cilt III, 1974-1980 (1995).

R. Barthes'ın Collège de France'da verdiği dersler ile düzenlediği seminerler de 2002 yılından başlayarak 3 ciltte yayımlanmıştır: *Comment vivre ensemble: simulations romanesques de quelques espaces quotidiens* (Collège de France Dersleri ve Seminerleri 1976-1977) [2002]; *Le neutre* (Collège de France Dersleri ve Seminerleri, 1977-1978) [2002]; ve hepsinden daha önemlisi olarak görebileceğimiz, R. Barthes'ın son derslerini ve seminerlerini kapsayan 3. cilt : *La préparation du roman I et II* (Romanın Hazırlanışı I ve II) [Collège de France Dersleri ve Seminerleri, 1978-1979 ve 1979-1980] (2003).

3. Roland Barthes'ın göstergebilimsel serüveninin dört dönemi.

1950'lerden 1970'lere uzanan süreçte göstergebilimi kendi deyişiyle bir "serüven" olarak yaşayan ve değişik dönemlerde değişik doğrultular izleyen R. Barthes'ın bu "göstergebilimsel serüven"ini kendi adlandırmalarından[1] esinlenerek ve yukarıda tek tek değerlendirdiğimiz yapıtların doğrudan doğruya göstergebilimle ilgili olanlarını bu kez dönemler içinde değerlendirerek yorumlayalım:

1. **Hayranlık (ve Umut) dönemi**: 1950'lerde önceleri K. Marx'ın ve J.-P. Sartre'ın görüşlerinden, ardından da F. de Saussure'den etkilenen R. Barthes bu birinci aşamada "toplumsal söylenbilim" (sosyal mitoloji) diye adlandırılan ilk denemelerini gerçekleştirir: *Le degré zéro de l'écriture* (1953); *Mythologies* (1957). R. Barthes göstergebilimsel serüveninin bu anında, hem bir göstergebilimci (semiyolog) hem de bir söylenbilimci (mitolog) olarak göstergeleri ve çağdaş burjuva söylenlerini bilimsel biçimde açıklama, aydınlatma umudunu edinir. Gerçekten de geleceği ve programıyla, göstergebilim R. Barthes'ın hayranlıkla ve umutla bağlandığı bir yöntemdir artık.

2. **Bilimsellik dönemi**: 1960'lı yıllarda R. Barthes, bu kez doğrudan doğruya dilbilimin ve yapısal çözümleme yöntemlerinin katkılarıyla, daha doğrusu bunları örnek alarak araştırma alanını bilimselliğe yöneltir; göstergebilimi bir bilim olarak kurma tasarısından çok bir "sistematik" uygulamaya yönelir. Özellikle 1957 ve 1963 yılları arasında gerçekleştirdiği bu çalışmalar da birkaç yıl sonra yayımlanır: "Éléments de sémiologie" (1964; gözden geçirilmiş ikinci basım 1965); *Système de la mode* (1967).

R. Barthes bu dönemde göstergebilimi bilimsel bir işlemler ve kavramlar bütünü üstüne oturtmaya çalışırken F. de Saussure ve L. Hjelmslev'in dilbilim yöntemlerini örnek almıştır.

1 Bkz. R. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven* (çev. M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 5. baskı, 2005, s. 13-19; R. Barthes'ın sözünü ettiğimiz göstergebilimsel yazılarının birçoğu da bu kitabında yer almaktadır.

Ancak, "Éléments de sémiologie"de yukarıda da belirttiğimiz gibi F. de Saussure'ün önerisini tersyüz etmekten de geri kalmaz. R. Barthes bu yapıtında, göstergebilim ilkelerini yapısal dilbilimden kaynaklanan dört başlık altında ve ikili karşıtlıklar biçiminde toplar: I. Dil ve Söz; II. Gösterilen ve Gösteren; III. Dizim ve Dizge; IV. Düzanlam ve Yananlam.

Moda "dil"ini incelediği *Système de la mode* ise R. Barthes'ın dizgeleştirme çabalarının en üst aşamasını oluşturur.

3. **Metin dönemi**: 1966-1970 yılları arasında V. Propp, J. Derrida, M. Foucault, J. Lacan ve *Tel Quel* topluluğunun (özellikle J. Kristeva'nın) etkisinde kalmaya başlayan R. Barthes, önce 1966'da "Introduction à l'analyse structurale des récits" adlı çalışmasını yayımlar. Artık yeni bir kavramı (**anlatı** kavramı) gündeme getirmiştir; yapısal çözümlemenin de sınırlarını buna göre yeniden gözden geçirmeyi amaçlar.

Ama dört yıl sonra yayımlayacağı *S/Z* adlı yapıtıyla yapısal çözümleme modelinden uzaklaşarak "çoğul okuma"ya dayalı yeni bir **metin kuramı**na yönelir. **Metin** kavramına yeni bir bakış açısı getirdiği dönemdir bu yıllar.

4. **Umut, Bilimsellik ve Metin dönemlerindeki yönlendirici etkilerin süzülüp kaynaştığı yıllar**: R. Barthes'ın 1970-1980 arasındaki çalışmalarını kapsar. Artık bu yıllarda R. Barthes, araştırmalarını bir yandan *Tel Quel* topluluğunun (Ph. Sollers, J. Kristeva, vb.) çalışmalarıyla iyice kaynaştırmış, bir yandan yarı-özyaşamöyküsel, yarı-eleştirel yapıtlar üretmeye koyulmuş, bir yandan da Collège de France'ın (Paris) Yazınsal Göstergebilim kürsüsünde son derece özgün, aykırı ve renkli göstergebilim dersleri vermeye başlamıştır. *Le plaisir du texte* [1973]; *Roland Barthes (par Roland Barthes)* (1975); *Fragments d'un discours amoureux* (1977); *La leçon* (1978); *La chambre claire* (1980) gibi yapıtları bu dönemde gerçekleştirdiği çalışmalarına örnek gösterilebilir.

R. Barthes artık, metinleri yorumlayan ya da çözümleyen göstergebilimciler ile yazın eleştirmenlerini, yayımlanmış bir yapıt üstüne konuşan araştırmacılar ya da üniversite profesör-

leri olarak değil birer yazar olarak görmek ister. Bir metin üstüne konuşan kişinin de yeni bir metin yarattığına ya da yaratması gerektiğine ve ancak böyle var olabileceğine inanır. Çünkü R. Barthes'a göre, metinlere yönelik çözümlemenin kesin geleceği, herhangi bir çözümleme reçetesi yaratmak değil, bir yazı olarak ortaya çıkmaktır.

R. Barthes'ın sunduğu metin kuramının sonuçta tek isteği vardır; bu, ortaya çıkacak yorumun da bir metin olmasıdır. Dolayısıyla R. Barthes söz konusu dönemdeki göstergebilim derslerinde ve yazılarında, eleştirmenlerden, araştırmacılardan, profesörlerden çok, okuyan ve yazı üreten kişilere seslenir. Artık hem bir metni okurken, hem de bu metin üstüne bir yazar olarak yeni bir metin, bir **yazı** üretirken **haz duyma, tad alma** söz konusudur. Ortada artık bir bilimden söz edilecekse, bu, haz duymanın, tad almanın bilimi olacaktır.

İşte R. Barthes kendine özgü bu göstergebilimsel serüveni yaşarken, kimi kez aynı anda kimi kez de art arda olarak şu temel soru(n)ların yanıtını vermeye çalışmıştır hep: Yazı nedir?; Yapısalcılık nedir?; Eleştiri nedir?; Okuyan-Yazan Özne nedir?

4. Sonuç gözlemleri.

R. Barthes'ın kesin bir tanımını vermek olanaksızdır. O ne tam anlamıyla bir bilim adamı, ne bir felsefeci, ne bir eleştirmen, ne de dar anlamıyla bir denemecidir. Hiç kimse R. Barthes'ı yalnızca bir göstergebilimci, bir toplumbilimci, bir dilbilimci, bir yazar olarak gösteremez. Çünkü o, yepyeni düşüncelerin ve yepyeni bir **yazı** anlayışının ustasıdır.

R. Barthes başkaları tarafından aynen alınıp izlenebilecek bir düşünce biçimi oluşturmak yerine, çeşitli bilgiler arasında dolaşmış, bir kuramdan öbürüne duraksamadan geçmiş, yöneldiği her yaklaşımdan, kısa bir süre sonra, bilinçli olarak uzaklaşmıştır. Ama bütün bu hızlı dönüşümlerin temelinde bir değişmez olgu yatar: Baktığı her yerde dili görür, yazdığı her yazıda dile önem verir, yaptığı her konuşmada dili en yetkin biçimde kullanmaya çalışır, çevresinin Metinlerle kaplı olduğu-

nun bilincindedir. R. Barthes bilimci, olgucu, akılcı, duygucu davranışları tek tek ya da birlikte yaşarken dil, metin ve yazı bilincini hep korumuştur. Bu nedenle, geleneksel söylem ve yazın türlerini bir yana iterek yaklaşmalıyız R. Barthes'a, yeni bir yazı türünün kurucusu olarak görmeliyiz onu.

" Benzersiz Özne" oluşu da buradan kaynaklanıyor.

Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu

1. Giriş gözlemleri.

İnsan bilimleri alanında çalışan araştırmacıların gün geçtikçe daha büyük bir ilgi gösterdikleri **göstergebilim** konusunda Algirdas Julien Greimas'ın (1917-1992) katkısının büyük olduğu, bu bilim dalını kendi kendine yeten, özerk bir düzeye yükselttiği bugün artık dünyanın çeşitli ülkelerindeki dilbilimciler, anlambilimciler, göstergebilimciler tarafından kabul edilmektedir.

Greimas göstergebilimi, anlamlı bütünlere özgü anlamsal ayrılıkları, anlamsal eklemlenişi, anlamın üretilişini (anlamlama) bir üstdil aracılığıyla yeniden üreterek yorumlamayı amaçlar. Bu amaçla salt bildirişim dizgelerini ya da göstergeleri değil, **anlamlı bütünler**i (anlamlama dizgelerini) ele alır. Simgesel mantıktan, matematikten, budunbilimden ve dilbilimden kaynaklanan bu **anlamlama** (Fr. *signification*) kuramının inceleme aygıtı üç aşamadan oluşur: 1. **betimsel düzey**; 2. **yöntembilimsel düzey**; 3. **bilimkuramsal düzey**. Her üç aşamaya ilişkin olarak da **kavramsallaştırma** ve mantıksal **biçimselleştirme** çabaları gerçekleştirilmiştir.

A. J. Greimas'ın, çevresinde oluşturmuş olduğu araştırma topluluğu, Paris Göstergebilim Okulu diye adlandırılır. Bu topluluğun araştırmaları yazınsal söylem, sözlü yazın (özellikle halk masalları), görüntü, müzik, bilimsel söylem, uzamsal dü-

zenleniş, adı konmuş ya da konmamış tutkular, şiir, öğretim dili, dinsel söylem, hukuk dili, toplumsal-siyasal ilişkiler, kent yapısı gibi insanın yaşadığı, yarattığı ya da insanı çevreleyen çeşitli anlam evrenlerinin kavranmasına yönelik olmuştur.

Paris Göstergebilim Topluluğu, çalışmalarını, bitmiş, bütünlenmiş bir bilim, bir kuram, ilkeleri değişmeyecek biçimde belirlenmiş bir çözümleme örnekçesi olarak değil, gelişmesi sürmekte ve sürecek olan bir bilimsel tasarı olarak görür.

2. *Algirdas Julien Greimas'ın yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri.*

1917'de Tula'da (Rusya) Litvanya'lı anne babadan dünyaya gelen Algirdas Julien Greimas, 1934'te bakaloryasını verdikten sonra Kaunas'ta (Litvanya) hukuk öğrenimine başladı. Daha sonra Fransa'ya giderek Grenoble Edebiyat Fakültesi'nde okudu (1936-1939). Askerliğini yapmak için Litvanya'ya döndü; ama ülkesi önce Sovyetler (1940), ardından Almanlar (1941), sonra yeniden Sovyetler (1944) tarafından işgal edilince bir kez daha Fransa'ya giderek dilbilim alanındaki çalışmalarını ilerletmeye başladı.

1948'de Sorbonne'da edebiyat doktorasını savundu: *La mode en 1830. Essai de description du vocabulaire vestimentaire d'après les journaux de mode de l'époque* (1830'da Moda. Dönemin Moda Dergilerine Dayanarak Giyimsel Sözcük Dağarcığını Betimleme Denemesi). Ancak 52 yıl sonra kitap olarak yayımlanabilen[1] bu tez çalışması **sözcükbilim**in (leksikoloji) gelişmesinde önemli bir aşama olarak değerlendirildi.

A.J. Greimas 1948'de bir ikinci tez çalışması daha yaptı: *Quelques reflets de la vie sociale en 1830 dans le vocabulaire des journaux de mode de l'époque* (1830'daki Toplumsal Yaşamın Dönemin Moda Dergilerindeki Sözcük Dağarcığına Bazı Yansımaları). Bu ikinci tez çalışması da birinci tez çalışmasıyla birlikte ancak 2000 yılında yayımlanabildi.[2]

1 A. J. Greimas, *La mode en 1830*, Paris, P.U.F., 2000, s. 1-255.
2 A. J. Greimas, *La mode en 1830*, *a. g. y.*, s. 257-370.

1949-1958 yılları arasında İskenderiye Edebiyat Fakültesi'nde Fransız dili tarihi dersleri verdi. Aynı dönemde İskenderiye'de ders veren Roland Barthes'la dostluk kurdu. O yıllarda yaptığı araştırmalarla, "sözcük" kavramının dilbilimsel bir birim olmadığını, dilin yüzeysel yapısının altında anlamsal bir yapının bulunduğunu gözlemledi. Böylece, F. de Saussure'ün amaçladığı genel bir dil kuramı oluşturma çabalarının, **sözcükbilim** doğrultusunda kalınarak değil de anlamın genel ve evrensel yapılarını araştıran **anlambilim** doğrultusunda gerçekleşeceğini anladı. Bunun doğal sonucu olarak da sözcükbilimden uzaklaşarak anlambilime yöneldi. Nitekim, F. de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nin yayımlanışının 40. yılında (1956'da) *Le français moderne* dergisinde "L'Actualité du saussurisme" ("Saussure'cülüğün Güncelliği") başlıklı bir yazı yayımladı[3]. A. J. Greimas bu yazısında F. Saussure'ü övmek değil, Saussure düşüncesinin etkilerini göstermek istiyordu. Çünkü ona göre F. de Saussure'ün düşüncesi dilbilimin sınırlarını aşmış, insan bilimlerinin genel bilimkuramı tarafından alınarak kullanılmaya başlamıştı: A. J. Greimas'ın bu konuda gösterdiği iki temel örnek de görüngübilimde (fenomenolojide) M. Merleau-Ponty ile yapısal insanbilimde (antropolojide) C. Lévi-Strauss'du. A. J. Greimas'a göre, F. Saussure'ün yaptığı katkıdaki özgünlük şuydu: F. de Saussure kendisine özgü "bir dünya görüşü"nü (dünyayı engin bir ilişkiler ağı, anlamlar yüklü bir biçimler mimarisi olarak kavramak ve bu biçimlerin de kendi anlamlandırışlarını kendi içlerinde taşıdığına inanmak) bir bilgi kuramına ve bir dilbilimsel yöntembilime dönüştürmüştü. A. J. Greimas da F. de Saussure gibi, "bir dünya görüşü"ne dayalı bir bilimkuramı ile bir yöntembilimin başka bilim dallarına yayılmasını amaçlıyordu temelde. Bu amaca bağlı olarak da yazısında F. de Saussure'ün ortaya attığı **dil/söz, gösteren/gösterilen, eşsüremlilik/artsüremlilik** karşıtlıklarıyla, L. Hjelmslev'in ortaya attığı **dizge/oluş** karşıtlığından kalkıyor, ileride kuracağı kendine özgü **genel anlambilim** ve **göstergebilimin** temel kaynaklarını veriyordu. Gerçekten de A. J. Greimas'ın bu incelemesi bazı bi-

3 A. J. Greimas'ın bu yazısı 46 yıl sonra yeniden yayımlanmıştır: bkz. A. J. Greimas, *La mode en 1830*, *a. g. y.*, s. 371-382.

lim adamları tarafından göstergebilimin ana yönelişlerini daha o zamanlarda içeren bir kalkış noktası olarak (sözgelimi J.-C. Coquet bu görüştedir)[4], ya da hem Saussure'cülüğün, hem dilbilimin, hem de insan bilimlerinin tarihinde önemli, güçlü bir an olarak (sözgelimi M. Arrivé bu görüştedir)[5] değerlendirir.

1958 yılında Türkiye'ye gelen A. J. Greimas, Ankara Üniversitesi'nde (1958-1962) ve İstanbul Üniversitesi'nde (1960-1962) dilbilim, anlambilim dersleri verdi. Aynı yıllarda Nusret Hızır'la (1899-1980) tanıştı ve onunla yakın dostluk kurdu. Bir zamanlar ünlü mantıkçı Hans Reichenbach'ın (1891-1953) asistanlığını yapmış olan Nusret Hızır'ın etkisiyle simgesel mantık çalışmalarına yöneldi. İstanbul'da verdiği derslerle **yapısal anlambilim** yöntemini geliştirmeye çalıştı.

1962 yılında Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti ve Poitiers Üniversitesi'nde dilbilim dersleri verdi. 1963-1964 yılları arasında Paris Bilimler Fakültesi'nde (H. Poincaré Enstitüsü) yapısal anlambilim konusunda öğretim yaptı ve seminerler düzenledi. Daha önce İstanbul Üniversitesi'nde başlattığı bu dersler, Fransa'da genç dilbilimciler kuşağı arasında büyük ilgi gördü. Çoğaltılmış ders notları o yıllarda birçok araştırmacının çalışmalarını yönlendirdi.

A. J. Greimas, 1965'te, École pratique des hautes études'ün (Paris) dilbilim/anlambilim konularına yönelik VI. Bölüm'ünün başına getirildi. 1966'da R. Barthes, J. Dubois, B. Pottier, B. Quémada (ve aralarına sonradan katılacak olan N. Ruwet) ile birlikte bir dilbilim ve göstergebilim dergisi olarak Fransa'da büyük etki yaratacak *Langages*'ı kurdu. Aynı yıl Kazimierz'de (Polonya) R. Jakobson'un yönetiminde düzenlenen göstergebilim kolokyumuna katıldı; Uluslararası Göstergebilim Derneği'nin genel yazmanı seçildi. Öte yandan yine 1966'da C. Lévi-Strauss'un desteği ve R. Barthes'ın da katılımıyla Fransa'daki ilk dilbilim ve göstergebilim araştırmaları topluluğunu kurdu. Bu topluluğa katılanlar arasında J.-C. Coquet, O. Du-

4 Bkz. J.-C. Coquet, "L'École de Paris", *Sémiotique. L'École de Paris* (ortak yapıt), Paris, Hachette, 1982, s. 5-64 (özellikle 9-15).

5 Bkz. M. Arrivé, "Préface mêlée de souvenirs sur la préhistoire de la sémiotique" A. J. Greimas, *La mode en 1830, a. g. y.*, s. XI-XXV (özellikle s. XX).

crot, G. Genette, J. Kristeva, Ch. Metz, F. Rastier, T. Todorov, A. Zemsz, vb. yer alıyordu.

1966 yılı A. J. Greimas için gerçekten önemli bir yıl oldu. Çünkü aynı yıl içinde *Sémantique structurale. Recherche de méthode* (Yapısal Anlambilim. Yöntem Araştırması) adıyla anlambilim konusundaki ders notlarını yayımladı. Kitabın başlığında "anlambilim" teriminin bulunmasına karşın, bu yapıt, bazı bilim adamları tarafından gerçek bir göstergebilim yapıtı olarak değerlendirildi. Genel dilbilim alanında F. de Saussure'ün ve L. Hjelmslev'in kuramsal tasarısını, N. Trubetskoy ve R. Jakobson'un sesbilim yöntemini örnek alan A. J. Greimas, salt doğal dillere yönelik bir anlambilim yöntemi düşünmediği için, **tümce** düzeyinde kalan dilbilimin sınırlarını aşmak istedi. Bu amaçla, **tümceötesi** birimler üstünde çalışan, bir başka deyişle söylemleri inceleyen araştırmacıların yöntemlerinden de esinlendi. Bu alanda özellikle, V. Propp'un masal çözümlemelerinde kullandığı yöntemden, M. Merleau-Ponty'nin (1908-1961) dilyetisinin anlamsal boyutuna yaklaşım biçiminden, C. Lévi-Strauss'un insanbilim alanındaki çalışmalarından (özellikle söylen çözümlemelerinden) yararlandı.

A. J. Greimas, *Sémantique structurale*'de gösterge dizgelerinin temel anlamsal yapılarındaki eklemlenişi kavrayacak genel bir anlambilim kuramının sınırlarını belirledi; böylece mantıksal yapıların çözümlenmesine geçilmiş oldu. A. J. Greimas bu yapıtın ilk bölümünde, anlambilimin kuruluş koşullarını saptarken, incelenecek **konudil**den ayrı bir **üstdil**in düzenlenmesi gerektiğini de vurguluyordu. Kurulacak bu **üstdil**, kuramsal açıdan insan bilimleri alanındaki bütün dallara örnek olabilecek nitelikte hazırlanmalıydı. Bu da kuramın **betimsel**, **yöntembilimsel** ve **bilimkuramsal** açılardan eklemlendiğini gösteriyordu. Söz konusu yapıtta göstergebilim açısından önemli olan konuları şöyle belirleyebiliriz: Anlambilimin öbür bilim dallarına göre konumu ve anlambilimin kurulması için gereken koşullar; anlamlamanın temel yapıları (mantıksal bağıntılar); dilyetisi ve söylem ilişkisi; anlambirimciklerin eklemlenişi; söylemlerin işleyişi; anlam evreninin düzenlenişi; anlamlamanın tanımı; anlambilimsel betimleme yöntemleri; anlatı boyutunda-

ki sözdizimsel yapıyı araştıran yöntemin belirlenmesi (eyleyenler yapısı); anlatılardaki işlevlerin saptanması (V. Propp'un yönteminin geliştirilmesi); Fransız yazarı G. Bernanos'un yazınsal yapıtlarının anlambilim/göstergebilim yöntemine göre yeniden yapılandırılması.

Dilbilim tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan bu kitabı, yöntemsel açıdan göstergebilimin başlangıç noktası olarak da görebiliriz. A. J. Greimas bu çalışmasında, çeşitli bilim dallarında (dilbilim, toplumbilim, insanbilim, halkbilim, simgesel mantık) uygulanan yöntemleri kaynaştırmayı, dizgeleştirmeyi bilmiş, anlam sorunlarıyla ilgilenen insan bilimlerinin çeşitli dallarına örnek bir göstergebilim kuramı sunmayı başarmıştır.

1969'da Fransız dilinin tarihsel aşamalarından birine ilişkin olan *Dictionnaire de l'ancien français*'yi (Eski Fransızca'nın Sözlüğü) yayımlayan A. J. Greimas'ın 1970'te *Du sens. Essais sémiotiques* (Anlam Üstüne. Göstergebilim Denemeleri) adlı yapıtı çıktı. Bu yapıtla birlikte sözcükbilimden anlambilime, anlambilimden göstergebilime uzanan doğrultu kesin biçimini almış oldu. **Üretici, sözdizimsel** ve **genel** bir **anlamlama kuramı** söz konusuydu artık. Kuram üreticiydi, çünkü, anlam araştırması, en soyut katmanlardan en somut katmanlara, mantıksal bağıntılardan söylemsel bağıntılara doğru ilerliyordu. Kuram sözdizimseldi, çünkü, yalnızca anlamsal öğelerin sınıflandırılmasıyla ilgilenilmiyor, aynı zamanda bu öğelerin birbirleriyle eklemlenerek söylemleri nasıl ürettikleri araştırılıyordu. Kuram geneldi, çünkü, yalnızca doğal dilleri değil, bütün gösterge dizgelerini kapsıyordu. *Du sens* adlı yapıtta özellikle anlatı yapılarını inceleyen ve bu konuda bir çözümleme örnekçesi sunan "Éléments d'une grammaire narrative" ("Bir Anlatı Dilbilgisinin İlkeleri") adlı inceleme, göstergebilimin temel aşamalarını, daha doğrusu ilkelerini belirlemesi açısından önemlidir.

1970'te Urbino'da kurulan Uluslararası Göstergebilim ve Dilbilim Merkezi'nin bir yıl süreyle bilimsel yöneticiliğini yapan A. J. Greimas, göstergebilim kuramını Fransa'da çevresinde çalışan araştırmacılarla birlikte başta yazınsal söylemler olmak üzere çeşitli **anlamlı bütünler**e uygulamaya yöneldi. Nitekim, 1972 yılında *Essais de sémiotique poétique* (Şiirsel Gösterge-

bilim Denemeleri) adlı ortak bir yapıt yayımladı. Bu yapıtta, göstergebilim yönteminin şiirlere uygulanmasını örneklendiren çeşitli çözümlemelere yer verdi.

Bir yıl sonra da *Sémiotique narrative et textuelle* (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim) adlı yapıtta kuramsal açıdan yine önemli bir yazı yayımladı: "Les actants, les acteurs et les figures" ("Eyleyenler, Kişiler ve Figürler"). Bu incelemesinde özellikle anlatıların sözdizimsel boyutundaki birimlerle (**Gönderen/Gönderilen; Özne/Nesne; Yardımeden/Karşıçıkan** eyleyenleri) bu birimlerin söylemlerdeki değişik biçimlerini (kişiler, figürler) ele aldı.

Kuram ve uygulama çalışmaları bu yoğunlukta sürerken, A. J. Greimas 1975'te École des hautes études en sciences sociales'in (Paris) Genel Anlambilim Bölümü başkanlığına getirildi (bu, yukarıda sözünü ettiğimiz École pratique des hautes études'ün VI. Bölümü'nün yeni adıydı). A. J. Greimas, kısa sürede bu okula bağlı olarak bir Dilbilim-Göstergebilim Araştırma Topluluğu oluşturdu ve her hafta belli günlerde sürdürdüğü seminerlerin (bu seminerlere, değişik ülkelerden gelen bilim adamları da sunuşlarla katılıyordu) yanı sıra araştırma topluluğunu çeşitli inceleme alanlarına ilişkin uygulamalar yapmaya yöneltti. Böylece, yazın, masal, resim, görüntü, siyaset, sözlü yazın, din, hukuk, toplumsal bilimler, vb. alanlardaki söylemlerin incelenmesi ve yöntemin gelişmesi sağlandı.

1976'da A. J. Greimas, göstergebilim kuramında yeni bir dönem başlatan iki kitap yayımladı: *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques* (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları) ve *Sémiotique et sciences sociales* (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler). Yazınsal göstergebilimin bir uygulaması olan birinci yapıtta, Fransız öykücüsü G. de Maupassant'ın "Deux Amis" ("İki Dost") adlı yaklaşık 5,5 sayfalık öyküsü, toplam 287 sayfa tutan bir çözümleme kitabında ele alınıyordu. Bu yapıt, göstergebilimi soyut düzlemde kalmakla suçlayan, daha doğrusu göstergebilimi salt kuramsal bir tasarı gibi göstermeye çabalayan bazı dilbilimcilere verilmiş bir yanıttı. Söz konusu çözümleme, gerçekten de Greimas göstergebiliminin uygulama açısından bir elkitabı oldu. A. J. Greimas'ın

1976'da yayımladığı ikinci kitapsa, toplumsal bilimlerdeki söylemlere (sözgelimi, hukuk söylemi) yönelikti.

Kuramın değişik alanlara uygulanmaya başlanması, göstergebilime duyulan ilginin de artmasına yol açtı. Kullanılan üstdil, daha doğrusu terimler ve simgeler, bu alana yönelmek isteyen bir araştırmacıyı başlangıçta ürkütebiliyordu. Özellikle gündelik konuşma dilinin sözcükleriyle bilim yapmaya alışmış araştırmacıların, belki de ilk kez duydukları kavramlar, terimler karşısında şaşırmaları doğaldı. Simgesel mantığın, modern matematiğin diliyle ilk kez karşılaşan bir kişinin ilk tepkisi neyse, sözgelimi bir geleneksel dilbilgicinin ya da bir resim eleştirmeninin göstergebilim kuramıyla karşılaştığında göstereceği tepki de aynı olacaktı elbette. Göstergebilimin kullandığı terimler, kuşkusuz doğal dil dizgesinin birimleriydi, ama bu birimler kendi aralarında kurdukları tutarlı ilişkilerle yeni anlamlar kazanmıştı. Bu terimleri gündelik dile ilişkin sözlüklerde bulmamıza olanak da yoktu. Söz konusu terimlerin "sözlüğü" yine kuramın kendisiydi. Çünkü, her terimin ancak göstergebilimsel tasarı içinde bir değeri vardı. (Bu terimler, birer sözcük olarak değil, birer simge olarak görülmelidir. Yeni anlamlar içeren yeni terimlere başvurulmasının nedeni, incelenecek nesne ile inceleyen yöntemsel aygıtın birbirinden ayrı olmasının zorunluluğudur.)

İşte bütün bu terimleri kısa sürede kavrayan araştırmacıların anlaşabilmeleri daha kolaylıkla sağlanınca, A. J. Greimas, göstergebilim kuramının bir sözlüğünü yapma gereksinmesi duydu ve 1975-1976 yıllarından başlayarak J. Courtés ile birlikte bir sözlük hazırlama işine girişti. Sözlük, 1979 yılında yayımlandı: *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (Göstergebilim. Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü). 645 terimin tanımlamasını yapan, terimlerin göstergebilim tarihi içindeki çeşitli anlamlarını veren, dolayısıyla geçirdikleri evrimi gösteren, terimler arasındaki bağlantıyı göndermeler yaparak belirten sözlük, *Sémantique structurale* ile başlayan araştırma sürecinin önemli bir aşamaya ulaştığını gösteriyordu. A. J. Greimas tam yedi yıl sonra 1986'da, yine J. Courtés ile birlikte ama bu kez otuz sekiz araştırmacının da katkılarıyla

söz konusu sözlüğün yeni kavramlarla geliştirilmiş ikinci cildini yayımladı. Bilimsel tasarının sürmekte olduğunun yeni bir kanıtıydı bu.

A. J. Greimas, çevresindeki araştırma topluluğuyla birlikte her yıl çalışma konusunu önceden saptanan bir alana yöneltti. Bu araştırma alanını da kuramın gelişme çizgisine göre belirledi. Bir yıl yazınsal bir söylem incelenirken, öbür yıl sözgelimi, bir insanın bir başka insanı etkilemesi olayının (**eyletim**: Fr. *manipulation*) çeşitli dizgelerde nasıl gerçekleştiği araştırıldı. Bir başka öğretim yılı içinde, tutkular, göstergebilimsel açıdan ele alındı. Bu arada insanlararası ilişkilerde **gerçek** (**doğru**), **yanlış**, **gizli**, **yalan** özellikleri incelendi. **Göründüğü gibi olma**, **olduğu gibi görünmeme**, vb. durumların sınıflandırılması yapıldı. Daha sonra, bütün insanların belli bir eylemi gerçekleştirirken izledikleri süreçleri belirleyen özellikler evrensel olarak dizgeleştirildi; bir başka deyişle, **istemek**, **bilmek**, **inanmak**, **yapabilmek**, **yapmak zorunda** olmak gibi insanlararası etkileşimde belirleyici olan kiplikler araştırıldı; vb.

Bütün bu değişik alanlar, kuşkusuz çeşitli gösterge dizgelerinde, göstergebilimin geliştirdiği yöntemsel aygıtla ele alındı.

Göstergebilimin gerçekleştirdiği bir başka aşama da yöntemin toplumsal bilimlerde yazılmış değişik metinlere uygulanmasıdır. Bu konuda A. J. Greimas ve É. Landowski yönetiminde hazırlanan yapıt, birçok bilim adamının metinlerindeki anlamsal katmanlaşmayı inceler: *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş) [1979].

A. J. Greimas 1983'te *Du sens II* (Anlam Üstüne II), 1985'te *Des dieux et des hommes* (Tanrılar ve İnsanlar Üstüne), 1987'de göstergebilimsel bir deneme olan *De l'imperfection* (Yetkin Olmama Üstüne), 1991'de de *Essais de sémiotique des passions* (Tutkuların Göstergebilimi Denemeleri) [J. Fontanille ile birlikte] adlı kitaplarını yayımladı.

1992'deyse *Dictionnaire du moyen français* (Orta Fransızca'nın Sözlüğü) [T. M. Keane ile birlikte] adlı yeni bir sözlük çalışması çıktı.

École des hautes études en sciences sociales'deki görevin-

den emekliye ayrıldıktan sonra da bu kurumdaki araştırma topluluğunu onursal olarak yöneten A. J. Greimas 27 Şubat 1992'de Paris'te öldü.

Bilim adamı yukarıda saydığımız yapıtlarına aldığı ya da bu yapıtların dışında tuttuğu yazılarının birçoğunu değişik dergilerde yayımlamıştı. Söz konusu dergiler arasında özellikle şunları sayabiliriz: *Langages, Le français moderne, Romanische Forschungen, Arguments, Actes sémiotiques* (*Documents* ve *Le Bulletin*), vb.

Bugün artık Greimas göstergebilimi, anlamlamanın temel yapılarından anlamın değişik biçimlerde "süslenmesi", "giydirilmesi" olan söylemsel ve figüratif düzeylere kadar uzanan bütün aşamaları değerlendirmektedir. Sözcelerin incelenmesi sürerken, sözceleri üretme evresi de (**sözceleme**) göstergebilimin inceleme alanı içine alınmıştır.

3. *Greimas göstergebiliminin kuramsal örgüsü.*

Dünyadaki anlamlar evrenini çözümlemeyi ve yeniden anlamlandırmayı amaçlayan, buna bağlı olarak "insan ile insan, insan ile dünya" arasındaki ilişkileri inceleyen Greimas göstergebiliminin kuşkusuz en belirgin özelliği, **kavramsal** ve **biçimsel** açıdan bir **üstdil** oluşturmasıdır. Bir göstergeler dizgesindeki anlamsal ayrılıkların yeniden üretilmesini ve kavranmasını araştırmada başvurulan bu üstdil, **varsayımsal-tümdengelimli** (hipotetiko-dedüktif) bir yaklaşımla kurulmuştur. Bu yaklaşımın gereği olarak söz konusu üstdil, yani göstergebilim kuramı, oluşum açısından birbirini içeren, birbirini tanımlayan ve birbirini denetleyen üç ayrı düzeyi içerir:

1. **betimsel düzey**: Çeşitli kavram (**öğe, birim, ulam** [kategori], **sınıf** vb.) ve işlemlerin (**belirleme, kesitleme, değiştirme**, vb.) kullanıldığı ve incelenecek gösterge dizgesinin (**anlamlı bütün** de diyebiliriz) betimlendiği düzeydir. Böylece inceleme konusu (**konudil**) açıklayıcı bir dil aracılığıyla bir başka düzeye (**üstdil**) aktarılır;

2. **yöntembilimsel düzey**: Betimsel düzeyde kullanılan kavram ve işlemlerin hem gözden geçirildiği hem de aralarında bir tutarlılığın sağlanmasına çalışıldığı aşamadır. Betimleyici dilin uygulanması sırasında kavramlar arasında çıkabilecek aksaklıklar da bu düzeyin yöntemsel denetimi sonucunda giderilir;

3. **bilimkuramsal düzey**: Varsayımsal-tümdengelimli göstergebilim kuramının kalkış noktasıdır. Hem yöntembilimsel hem de betimsel düzey bu kalkış noktası üstünde temellenir. Peki nedir bu bilimkuramsal düzey? Göstergebilim kuramı bazı tanıtlanmamış kavramları ortaya atmakla işe başlar ve bu kavramları, oluşturulacak kuramın temel ilkesi, ön dayanağı olarak görür. Daha teknik bir anlatımla belirtecek olursak, göstergebilim kuramının temelinde **belitler**den (aksiyomlar) oluşan tutarlı bir dizgenin, **belitsel dizgen**in (aksiyomatik) varlığı söz konusudur. Kendisi tanıtlanmayan ama öbür kavramların tanıtlanması için temel alınan bu belitsel dizgedeki kavramların (belitlerin) en aza indirgenmesi gerekir. Böylece kalkışta tanıtlanmamış belli sayıdaki kavramın karşılıklı tanımlanması yoluyla tutarlı bir kavramlar bütünü, ağı oluşturulur.

"Göstergebilimin dayandığı belitler arasında özellikle **bağıntı** (ya da **ilişki**) kavramı önemli bir yer tutar. Çünkü göstergebilim anlamların eklemlenişini araştırmaya yönelirken 'anlam, bağıntıdan, ayrılıktan doğar' ilkesini kalkış noktası olarak saptamıştır. Bağıntı tanıtlanmamış bir kavramdır ama bu kavramdan kalkılarak oluşturulacak tutarlı bir bütün içinde bağıntı kavramı da bir değer kazanmış olur. Göstergebilimin bağıntı kavramını temel ilke olarak benimsemesi sonucu, bağıntının ancak öğeler arasında (**özdeşlik/başkalık**) kurulabileceği görüşü de kendiliğinden ortaya çıkar; bu öğelerin karşılıklı tanımlanmasıyla da **yapı** (anlamlamanın temel yapısı) diye adlandırılan kavram oluşur. Yapıyı kuran bağıntı türleri de mantıksal olarak saptanır: **Karşıtlık, çelişiklik, içerme** (ya da **tümleme**), vb. bağıntıları."[6]

İşte bu üç düzeyin birbirini denetlemesinden ve birbiriyle tutarlı bir biçimde kaynaşmasından oluşan Greimas göstergebilimi

6 M. Rifat, *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama*, İstanbul, Sözce Yay., 2. baskı, 1986, s. 15.

yalnızca bildirişimi (iletişimi) sağlayan yalın gösterge dizgelerini değil, amaçlı olarak bir bildiri (ileti) sunmayan ama yine de anlamsal katmanlardan oluşan bütün gösterge dizgelerini çözümleyebilecek bir kuramdır, sürekli gelişen bir bilimsel tasarıdır. Bu tasarı, herhangi bir anlamlı bütün, sözgelimi yazınsal ya da bilimsel bir metin, bir resim (tablo), bir mimarlık yapısı, bir tiyatro gösterisi, bir müzik yapıtı, bir film, davranışlar, beden dili, ya da sözgelimi insanları yönlendiren tutkular evreni hangi anlamsal katmanlardan geçerek oluşuyor, bunu bir üstdil aracılığıyla yeniden yapılandırmaya çalışır. Dolayısıyla bir gösterge dizgesindeki anlamları değil de anlamın eklemleniş biçimini, anlam üretiminin süreçlerini (anlamlama süreçlerini) ortaya çıkarmaya çalışır.

4. *Yazın eleştirisini de etkileyen iki örnekçe (model).*

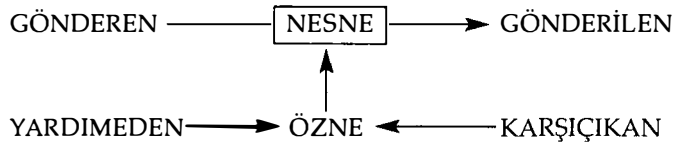
Greimas göstergebilimi yöntemsel açıdan bir bütün olarak kullanılabileceği gibi, kuramın özellikle anlatı boyutu için geliştirmiş olduğu çözümleme örnekçeleri de yazınsal eleştiriyi, yazınsal incelemeleri, metin açıklamalarını ya da anlatı çözümleme tekniklerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Söz konusu göstergebilimin bütün aşamalarını bugüne dek birçok yapıtımızda hem kuramsal hem de uygulama çalışmalarıyla birlikte geniş çapta ortaya koyduğumuz için burada okuru gerek aşağıdaki dipnotta[7], gerekse kaynakçada belirttiğimiz yapıtlarımıza göndermekle yetinip, yalnızca yazın eleştirisini etkileyen iki örnekçe üstünde durmak istiyoruz: *Eyleyenler örnekçesi* ile *işlevler örnekçesi*.

1. **Eyleyenler örnekçesi** : Anlatılar, çok değişik biçimlerde gerçekleşme durumu bulsalar da anlatıdaki olaylar (eylemler dizisi) aynı tip-kişiler (**eyleyenler:** Fr. *actants)* çevresinde geliş-

7 Greimas göstergebilimi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. özellikle M. Rifat'ın yapıtları: *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama*, İstanbul, Alaz Yay., 1982; gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, Sözce Yay., 1986; *Homo Semioticus*, İstanbul, Yapı Kredi yay., 1993; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, Om Yay., 2001; *Gösterge Eleştirisi*, İstanbul, Kaf Yay., 1999; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Tavanarası Yay., 2002.

me gösterirler; bu eyleyenlerin özellikleri de anlatıdaki ilişkilerine ve işlevlerine göre belirlenir. Bir başka deyişle, eyleyenler, **anlatı dilbilgisi**nin (**anlatı sözdizimi**nin) değişik kişileridir. A. J. Greimas kuramının 1966'daki aşamasında altı eyleyenli bir model oluşturmuştur:

Bu eyleyenler örnekçesi doğrudan doğruya Özne'nin (kahramanın) ulaşmayı amaçladığı ve Gönderen ile Gönderilen arasında bir iletişim birimi olarak konumlanan Nesne çevresinde odaklanır. Özne'nin isteğiyse, Yardımeden ile Karşıçıkan'ın anlatıda oynayacakları rollere (yaptırımlara) göre biçimlenir.

Şimdi bu modeldeki kavramları tek tek açıklayalım :

Gönderen: Anlatıyı harekete geçirir. Arayışın Nesne'sini belirler ve eksikliği duyulan bu Nesne'nin bulunması için bir kişiyi (kahramanı, Özne'yi) göreve çağırır;

Nesne: Anlatıda aranılan eyleyen; arayışın konusu;

Özne: Gönderenin çağrısına uyarak onunla bir anlaşma (sözleşme) yapan ve arayışın konusu olan Nesne'yi bulup getirmekle görevlendirilen eyleyen (kahraman);

Karşıçıkan: Özne'nin arayışını durdurmaya, engellemeye çalışan eyleyen, Karşıt-Özne.

Yardımeden: Özne'nin arayışını kolaylaştıran, ona görevini yerine getirmede katkıda bulunan eyleyen: Özne/Nesne arasındaki iletişimi kolaylaştırır.

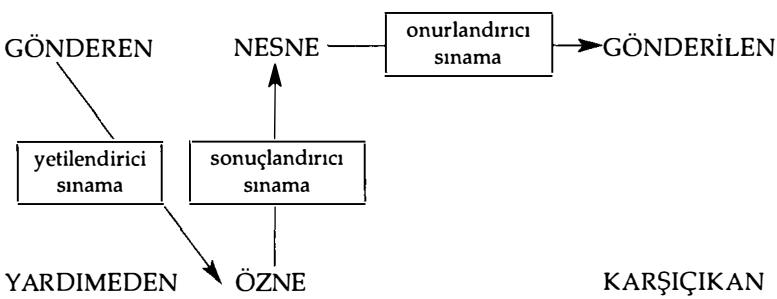
Gönderilen: Arayışın konusu olan Nesne'yi Özne'nin arayışı sonunda elde eden ve Özne'yi ödüllendiren eyleyen. Özne'nin başarısızlığı karşısında da onu başlangıçta yapılan anlaşma gereği cezalandıracak olan eyleyen.

2. **İşlevler örnekçesi**: Anlatılar **işlevler** diye adlandırılan

eylem-tiplerinin zincirlenişine göre betimlenebilirler. Bu işlevlere verilen adlarla da anlatıdaki eylemler (yani işlevler) betimlenmiş olur. V. Propp'un Rus halk masallarına ilişkin olarak saptağı otuz bir işlev böyle bir örnekçe ortaya koymuştur. A. J. Greimas ise V. Propp'un masallara ilişkin incelemesinde saptadığı otuz bir işlevi yeniden sınıflandırarak bunları anlatının genel bir arayış şeması içine yerleştirir. Anlatıda Özne'nin arayışında yaşadığı eylemleri üç aşamalı sınamalar bütünü olarak tasarlar ve otuz bir işlevi bu aşamalar içinde bölüştürür. Bir bakıma Propp'un kuramını kendi göstergebilimsel bakış açısına göre yeniden dizgeleştirir. Buna göre her anlatı bir başlangıç durumu ile bir sonuç durumu arasındaki dönüşümün gerçekleşmesiyle oluşur. Dönüşüm eylemi de söz konusu iki durum arasındaki üç **sınama**ya ayrılır:

- **yetilendirici sınama**: Özne, arayışını gerçekleştirebilmek için gereken yetenekleri edinir, edinmeye çalışır;
- **sonuçlandırıcı sınama**: Özne aradığı, kavuşmayı arzuladığı Nesne'ye ulaşabilmek için gereken edimleri yerine getirir (*temel sınama* da denir);
- **onurlandırıcı sınama**: Özne'nin, temel eylemini başarıyla sonuçlandırmasından sonra, yani Nesne'yi bulup Gönderilen'e teslim etmesinden sonra ödüllendirilmesi (başarısızlık söz konusuysa onurlandırma cezaya dönüşecektir).

Eyleyenler anlatıda işlevleriyle belirlendiğine göre, eyleyenler örnekçesiyle işlevler örnekçesinin çözümlemede kaynaştırılması kendiliğinden olacaktır:

5. Paris Göstergebilim Okulu'nun öbür temsilcileri.

Paris Göstergebilim Okulu A. J. Greimas'ın görüşlerini benimseyen ve onunla birlikte ya da onun açmış olduğu yolda göstergebilimi geliştiren araştırmacılar topluluğunu belirtir. Bu bilim adamları daha çok Paris'te École des hautes études en sciences sociales'de A. J. Greimas'ın seminerlerine etkin olarak katılmış kişilerden oluşur.

Paris Göstergebilim Okulu'nun önde gelen temsilcileri arasında şu adları sayabiliriz:

Jean-Claude Coquet: 1928 yılında doğan J.-C. Coquet, dilbilgisi alanında uzmanlaştıktan sonra, İsveç'te Uppsala Üniversitesi'nde, Fransa'da Poitiers Edebiyat Fakültesi'nde, École pratique des hautes études'de, École des hautes études en sciences sociales'de, Paris-VIII Üniversitesi'nde dilbilim/göstergebilim dersleri verdi. 1960'lı yıllarda A. J. Greimas'ın çevresinde oluşan topluluğa katılan J.-C. Coquet, Greimas kuramını geliştirenlerden biri oldu. 1972'de yayımladığı *Sémiotique littéraire* (Yazınsal Göstergebilim) adlı yapıtı, söylemlerin anlamsal çözümlemesine önemli bir katkıdır. Bu yapıtta, A. Camus'nün *L'Étranger*'si (Yabancı), A. Rimbaud'nun *Illuminations*'u, G. Apollinaire'in "Les Colchiques"i, P. Claudel'in *La Ville*'i göstergebilimsel açıdan çözümlenir. Ayrıca, J.-C. Coquet, A. J. Greimas'ın yapısal anlambilim alanında ortaya attığı kavram ve ilkeleri de değerlendirir. *Langages, Langue française, Connexions, Actes sémiotiques* (*Documents* ve *Le Bulletin*), vb. dergilerde, söylem çözümlemesi, yazınsal göstergebilim, kiplikler, özne/nesne ilişkisi gibi konularda yazıları yayımlanan J.-C. Coquet, A. J. Greimas'ın en yakın ve en eski izleyicisi olmakla birlikte, Greimas kuramını bazı açılardan (özellikle göstergebilimsel dörtgen, kiplikler, gönderen/özne ilişkisi açısından) değişik doğrultulara yönlendirir. J.-C. Coquet'nin araştırmaları, hem Greimas kuramının uygulanması, hem Coquet yönteminin oluşması açısından ilginçtir.

J.-C. Coquet'nin göstergebilime olan önemli bir katkısı da, A. J. Greimas'ın çevresindeki bazı araştırmacıların etkinliklerini

biraraya getirerek, bunları Paris Göstergebilim Okulu'nun çalışmaları olarak yayımlamasıdır: *Sémiotique. L'École de Paris* (Göstergebilim. Paris Okulu) [1982].

J.-C. Coquet'nin 1982 yılında savunduğu devlet doktorası da kiplikler konusunda kuramsal aygıtı geliştiren bir çalışmaydı: *Le discours et son sujet* (Söylem ve Öznesi). Bu tez çalışması iki cilt olarak yayımlandı: *Le discours et son sujet, 1. Essai de grammaire modale* (Söylem ve Öznesi. 1. Kipsel Dilbilgisi Denemesi) [1984; 2. baskı, 1989]; *Le discours et son sujet, 2. Pratique de la grammarie modale* (Söylem ve Öznesi. 2. Kipsel Dilbilgisinin Uygulaması) [1985].

J.-C. Coquet 1983 yılında Cerisy'de (Fransa) M. Arrivé ile birlikte düzenlediği Göstergebilim Kolokyumu'nun bildirilerini yine M. Arrivé ile birlikte ve É. Landowski'nin önsöz yazısıyla yayımladı: *Sémiotique en jeu. À partir et autour de l'œuvre d'A. J. Greimas* (Göstergebilim Tartışılıyor. A. J. Greimas'ın Yapıtlarından Kalkarak ve Yapıtlarının Çevresinde) [1987].

J.-C. Coquet 1997 yılında da *La quête du sens* (Anlam Arayışı) adlı kitabını bastırdı.

Michel Arrivé: 1936 yılında doğan M. Arrivé, dilbilgisi konusunda uzmanlaştı, edebiyat doktoru oldu ve Paris-X (Nanterre) Üniversitesi'ne dilbilim (yazınsal göstergebilim) profesörü olarak atandı. 1964'te yayımlanan *Grammaire du français contemporain* (Çağdaş Fransızca'nın Dilbilgisi) adlı yapıta katkıda bulundu. Daha sonra yazınsal göstergebilim alanındaki çalışmalarıyla dikkati çekti. Bu yapıtlar arasında özellikle *Les langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire*'i (Jarry'nin Dilyetileri. Yazınsal Göstergebilim Denemesi) [1972] belirtebiliriz. M. Arrivé'nin ayrıca, B. Pottier yönetiminde hazırlanan *Le Langage* (Dil) adlı dilbilim/göstergebilim sözlüğüne yazdığı "La sémiotique littéraire" ("Yazınsal Göstergebilim") bölümü de, yazınsallık sorunlarını tartışması, yazınsal metinlere göstergebilimsel yaklaşım biçimlerini irdelemesi açısından yararlı ve ilginçtir.

Yazınsal anlam evrenini psikanaliz açısından da değerlendirmeye yönelen M. Arrivé'nin *Langue française, Langages, Actes sémiotiques, Dialectiques, Cahier de textes* dergilerinde yazdığı bir-

çok yazı bu alanlarda çalışanlara katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Belçika'da A. Helbo yönetiminde hazırlanan *Le champ sémiologique* (Göstergebilim Alanı) [1979] adlı kitapta Fransa'daki göstergebilimsel araştırmaları J.-C. Coquet değerlendirirken, aynı yapıtta, Fransa'daki yazınbilim çalışmalarını da M. Arrivé tanıtmıştır. Paris Göstergebilim Okulu'na uzak/yakın çalışmalarını sürdüren M. Arrivé'nin J.-C. Coquet yönetiminde hazırlanmış *Sémiotique: L'École de Paris* adlı yapıttaki "La sémiotique littéraire" ("Yazınsal Göstergebilim") başlıklı incelemesi de toparlayıcı ve değerlendirici olması bakımından ilginçtir.

M. Arrivé, yukarıda sözünü ettiğimiz *Sémiotique en jeu*'yü de J.-C. Coquet ve başkalarıyla birlikte 1987'de yayımlamıştır.

Araştırmacının burada belirteceğimiz bir başka çalışması da şudur: *Linguistique et psychanalyse: Freud, Saussure, Hjelmslev, Lacan et les autres* (Dilbilim ve Psikanaliz: Freud, Saussure, Hjelmslev, Lacan ve Başkaları) [1987].

M. Arrive'nin, 2000 yılında yayımlanan, A. J. Greimas'ın *La mode en 1830* adlı kitabı için yazdığı "Önsöz" de özellikle anılmaya değer: "Préface mêlée de souvenirs sur la préhistoire de la sémiotique" ("Göstergebilimin Geçmişi [Tarihöncesi] Üstüne Anılarla Karışık Önsöz").

Joseph Courtés: Ecole des hautes études en sciences sociales (Paris) ile Toulouse-Le Mirail Üniversitesi'nde göstergebilim alanında öğretim üyesi olarak görev yapmış olan J. Courtés (doğ. 1936), Greimas kuramına en yakından bağlı araştırmacıdır. 1973'te yayımlanan *Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique* (Lévi-Strauss ve Söylensel Düşüncenin Yasaları) adlı yapıtında, C. Lévi-Strauss'un söylenlere uyguladığı yöntemi Greimas göstergebiliminin ilkelerine göre değerlendiren J. Courtés'in asıl uygulama alanı masallardır. 1976'da çıkardığı *Introduction à la sémiotique narrative et discursive* (Anlatısal ve Söylemsel Göstergebilime Giriş), Greimas kuramını açıklayarak, örneklendirerek sunan bir elkitabı olduğu gibi, yapıtın sonunda bulunan "Külkedisi" masalının çözümlemesi de göstergebilim yönteminin nasıl uygulanacağını göstermesi bakımından önemlidir. J. Courtés'in göstergebilime temel katkısı ise

A. J. Greimas ile birlikte hazırladığı iki ciltlik *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*'da görülür (1979-1986).

J. Courtés'in *Etlınologie française, Actes sémiotiques*, vb. dergilerdeki yazılarının yanı sıra çeşitli ortak yapıtlardaki yaklaşımları da (F. Nef yönetiminde hazırlanan *Structures élémentaires de la signification* [Anlamlamanın Temel Yapıları, 1976] ile A. J. Greimas ve É. Landowski yönetiminde hazırlanan *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales*'deki yazıları) öğretici yanı ağır basan çözümleme örnekleridir. J. Courtés'in 1983'te savunduğu devlet doktorası da göstergebilimin insanbilime ve budunbilime uygulanması açısından ilgi çekicidir: *Le motif en etlınolittérature. Essai d'anthropologie sémiotique* (Budunsal Yazında Motif. Göstergebilimsel İnsanbilim Denemesi). Bu tez çalışmasının kısaltılmış biçimi *Le conte populaire: poétique et mythologie* (Halk Masalı: Poetika ve Mitoloji) [1986] adıyla yayımlanmıştır.

J. Courtés'in son yıllarda yayımladığı yapıtlar arasında özellikle şunları belirtebiliriz: *Sémantique de l'énoncé* (Sözcenin Anlambilimi) [1989]; *Analyse sémiotique du discours* (Söylemin Göstergebilimsel Çözümlemesi) [1991]; *Du lisible au visible. Initiation à la sémiotique du texte et de l'image* (Okunabilirden Görülebilire. Metnin ve Görüntünün Göstergebilimine Giriş) [1995].

Éric Landowski: Paris Göstergebilim Okulu'nun çalışmalarının yayına dönüşmesini sağlayan, *Documents* ve *Le Bulletin (Actes sémiotiques)* dergilerini yönetmiş olan É. Landowski'yi (doğ. 1942) göstergebilimciler, öncelikle A. J. Greimas'ın *Sémiotique et sciences sociales* adlı yapıtından tanırlar. Bu yapıtta, "Analyse sémiotique d'un discours juridique" ("Bir Hukuk Söyleminin Göstergebilimsel Çözümlemesi") adlı incelemeyi A. J. Greimas, É. Landowski ile birlikte yazmıştır. Bir siyasetbilimci olan É. Landowski'nin Paris Göstergebilim Okulu'na katılması, değişik bir inceleme alanının açılmasına neden olmuştur. É. Landowski aynı zamanda yazılarında kullandığı anlatımla, biçemle de dikkati çeker.

Fransa'da Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'nde (C.N.R.S.) araştırma yöneticisi olarak çalışan, *Nouveaux Actes sémiotiques* ile *International Journal for the Semiotics of Law* dergilerinin ortak editörlüğünü yapan ve São Paulo Toplumsal Göstergebilim Araş-

tırma Merkezi'ni (Brezilya) yöneten É. Landowski'nin başlıca yapıtları şunlardır: A. J. Greimas ile birlikte yayıma hazırladığı *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (1979), *La société réfléchie. Essais de socio-sémiotique* (1989), yayıma hazırladığı *Lire Greimas* (Greimas'ı Okumak) [1997] ve *Présences de l'autre. Essais de socio-sémiotique II* (1997); *Passions sans nom* (Adı Konmamış Tutkular) [2004].

Öbür araştırmacılar: -Jacques Geninasca: *Analyse structurale des Chimères de Nerval* (Nerval'in *Les Chimères*'inin Yapısal Çözümlemesi) [1971], *La parole littéraire* (Yazınsal Söz) [1997]; - François Rastier: *Essais de sémiotique discursive* (Söylem Göstergebilimi Denemeleri) [1973], *Sémantique interprétative* (Yorumlayıcı Anlambilim) [1987], *Sens et textualité* (Anlam ve Metinsellik) [1989], *Sémantique et recherches cognitives* (Anlambilim ve Bilişsel Araştırmalar) [1991]; - Jean-Marie Floch (1942-2001): *Petites mythologies de l'œil et de l'esprit* (1985), *Les formes de l'empreinte (Brandt, Cartier-Bresson, Doisneau, Stieglitz)* [1986], *Sémiotique, marketing et communication* (Göstergebilim, Pazarlama ve İletişim) [1990], *Identités visuelles* (Görsel Kimlikler (1995), *Une lecture de Tintin au Tibet* (Tenten Tibet'te'nin Bir Okunuşu) [1997]; - Claude Zilberberg: *Une lecture des 'Fleurs du mal' de Baudelaire* (Baudelaire'in 'Kötülük Çiçekleri'nin Bir Okunuşu) [1972], *Raison et poétique du sens* (Akıl ve Anlamın Poetikası) [1990]; -Jacques Fontanille: *Le savoir partagé. Sémiotique et théorie de la connaissance chez Marcel Proust* (1987), *Les espaces subjectifs: introduction à la sémiotique de l'observateur* (Öznel Uzamlar: Gözlemcinin Göstergebilimine Giriş) [1989] [1990], *Sémiotique des passions* (Tutkuların Göstergebilimi) [A. J. Greimas ile birlikte, 1991], *Sémiotique du visible* (Görülebilirin Göstergebilimi) [1995], *Tension et signification* (C. Zilberberg ile birlikte, 1998), *Sémiotique du discours* (Söylemin Göstergebilimi) [1999], *Sémiotique et littérature. Essais de méthode* (Göstergebilim ve Yazın. Yöntem Denemeleri) [1999], *Soma et Séma. Figures du corps* (2004); - Anne Hénault: *Les enjeux de la sémiotique* [2 cilt, 1979-1983]; *Histoire de la sémiotique* (Göstergebilimin Tarihi) [1992], *Le pouvoir comme passion* (1994); - Félix Thürlemann: *Paul Klee. Analyse de trois peintures* (Paul Klee. Üç Resmin Çözümlenmesi) [1982]; - Herman Parret ve Hans-

George Ruprecht: yayıma hazırladıkları *Exigences et perspectives de la sémiotique. Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas* (Göstergebilimin Amaçları ve Bakış Açıları. A. J. Greimas'a Saygı Yazıları Derlemesi) [1985]; Jean Delorme; Jean Petitot; Alain Renier; Claude Chabrol; Ivan Darrault; Denis Bertrand; Paolo Fabbri; Henri Quéré; Françoise Bastide; Manar Hammad; vb.

Kaynakça

Adam, J.-M., *Le récit*, Paris, P.U.F. (Que sais-je? dizisi), 1984.

Adam, J.-M. ve F. Revaz, *L'analyse des récits*, Paris, Seuil, 1996.

Alexandrescu, S., *Logique du personnage*, Paris, Mame, 1974.

Anscombre, J.-C. ve O. Ducrot, *L'Argumentation dans la langue*, Liège-Paris, Mardaga, 1983; 3. baskı, 1997.

Armengaud, F., *La pragmatique*, Paris, P.U.F. (Que sais-je? dizisi), 1985.

Arrivé, M. 1. *Les Langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire*, Paris, Klincksieck, 1972.

2. *Linguistique et psychanalyse. Freud, Saussure, Hjelmslev, Lacan et les autres*, Paris, Klincksieck, 1987.

Arrivé, M. ve J.-C. Coquet (yön.), *Sémiotique en jeu. À partir et autour de l'œuvre d'A. J. Greimas*, Paris-Amsterdam-Philadelphia, Hadès-Benjamins, 1987.

Asher, R. E. ve J. M. Y. Simpson (yön.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 10 cilt, Oxford-New York-Seul-Tokyo, Pergamon Press, 1994.

Auerbach, E.,1. *Roman Filolojisine Giriş* (çev. S. Bayrav), İstanbul, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., 1944.

2. *Mimésis* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1968.

Auroux, S. ve Y. Weil, *Dictionnaire des auteurs et des thèmes de la philosophie*, Paris, Hachette, 1991.

Austin, J. L., *Quand dire c'est faire* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1970.

Bachelard, G. 1. *La poétique de l'espace*, Paris, P.U.F., 1957.

2. *La poétique de la rêverie*, Paris, P.U.F., 1960.

Baker, M. (yön.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra-New York, Routledge, 1998.

Bakhtine, M., 1. *L'œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Âge et sous la Renaissance* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1970.

2. *La poétique de Dostoïevski* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1970.

3. *Esthétique de la création verbale* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1984.

Bally, Ch., 1. *Traité de stylistique française*, Paris, Klincksieck, 1909; 2. baskı, 2 cilt, 1919-1921.
2. *Le langage et la vie*, Cenevre, Atar, 1913; 3. baskı, 1952.
3. *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, E. Leroux, 1932; 4. baskı, Bern, A. Francke, 1965.

Barthes, R., 1. *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Seuil, 1953 (Türkçe çevirisi: *Yazının Sıfır Derecesi*, İstanbul, Metis Yay., 1989; çeviren: T. Yücel).
2. *Michelet par lui-même*, Paris, Seuil, 1954; 1975 baskısı *Michelet*.
3. *Mythologies*, Paris, Seuil, 1957 (Türkçe çevirisi: *Çağdaş Söylenler*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1990; Metis Yay., 1998; çeviren: T. Yücel).
4. *Sur Racine*, Paris, Seuil, 1963.
5. "Éléments de sémiologie", *Communications*, 4, Paris, Seuil, 1964; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, *Le degré zéro de l'écriture* ile birlikte, Paris, Denoël/Gonthier, Médiations dizisi, 1965; 3. baskı, *L'aventure sémiologique*'te, 1985 (2. baskısının Türkçe çevirisi: "Göstergebilim İlkeleri", *Göstergebilimsel Serüven*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993, 5. baskı, 2005, s. 23-100; çeviren: M. Rifat-S. Rifat).
6. *Essais critiques*, Paris, Seuil, 1964.
7. *La Tour Eiffel* (A. Martin'in fotoğraflarıyla birlikte), Paris, Delpire Yay., 1964; 2. baskı, Paris, CNP/Seuil, 1989; 3. baskı, *Œuvres complètes*, cilt 1, s. 1379-1400, Paris, Seuil, 1993 (Türkçe çevirisi: *Eiffel Kulesi*, İstanbul, İyi Şeyler Yay., 1996; çeviren: M. Rifat-S. Rifat).
8. *Critique et vérité*, Paris, Seuil, 1966.
9. "Introduction à l'analyse structurale des récits", *Communications*, 8, Paris, Seuil, 1966; 2. baskı, Points dizisi, 1977; 3. baskı, *L'aventure sémiologique*'te, 1985 (Türkçe çevirisi: "Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş", *Göstergebilimsel Serüven*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993, gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005, s.101-144.; çeviren: M. Rifat-S. Rifat).
10. *Système de la mode*, Paris, Seuil, 1967.
11. *S/Z*, Paris, Seuil, 1970.
12. *L'Empire des signes*, Paris, Skira, 1970 (Türkçe çevirisi: *Göstergeler İmparatorluğu*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1996; çeviren: T. Yücel).
13. *Sade, Fourier, Loyola*, Paris, Seuil, 1971.
14. *Nouveaux essais critiques* (*Le degré zéro de l'écriture* ile birlikte), Paris, Seuil, 1972.
15. *Le plaisir du texte*, Paris, Seuil, 1973.
16. "Texte (théorie du)", *Encyclopaedia Universalis*, cilt XV, Paris, 1973.
17. *Roland Barthes (par Roland Barthes)*, Paris, Seuil, 1975 (Türkçe çevirisi: *Roland Barthes*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998; çeviren: S. Rifat).
18. *Fragments d'un discours amoureux*, Paris, Seuil, 1977 (Türkçe çevirisi: *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*, İstanbul, Metis Yay., 1992; çeviren: T. Yücel).
19. *Leçon*, Paris, Seuil, 1978.
20. *Sollers écrivain*, Paris, Seuil, 1979.

21. *La chambre claire*, Paris, Seuil, 1980.
22. *Le grain de la voix*, Paris, Seuil, 1981.
23. *L'obvie et l'obtus: essais critiques III*, Paris, Seuil, 1982.
24. *Le bruissement de la langue: essais critiques IV*, Paris, Seuil, 1984.
25. *L'aventure sémiologique*, Paris, Seuil, 1985 (bu kitaptan yapılmış bir seçmenin Türkçe çevirisi: *Göstergebilimsel Serüven*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993, gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005; çeviren: M. Rifat-S. Rifat).
26. *Œuvres complètes*, cilt 1: 1942-1965; cilt 2: 1966-1973; cilt 3: 1974-1980; Paris, Seuil, 1993, 1994, 1995.
27. *La préparation du roman I et II*, Paris, Seuil-Imec, 2003.

Baylon, C. ve P. Fabre, *Initiation à la linguistique*, Paris, Fernand Nathan, 1975.

Beaugrande, R. de, *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*, Londra-New York, 1991; 2. baskı, 1993.

Benjamin, W., "La tâche du traducteur" (Fransızca çeviri), *Mythe et violence*, Paris, Denoël, 1971, s. 261-275. (Almanca aslından yapılan Türkçe çevirisi: "Çevirmenin Görevi", *Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 31-47; çeviren: A. Cemal.)

Bennington, G. ve J. Derrida, *Jacques Derrida*, Paris, Seuil, 1991.

Benveniste, É., *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 2 cilt, 1964-1974 (bu kitaptan yapılmış bir seçmenin Türkçe çevirisi: *Genel Dilbilim Sorunları*, İstanbul Yapı Kredi Yay., 1995; çeviren: E. Öztokat).

Berman, A., 1. " La traduction et ses discours", *Meta*, XXXIV, 4, 1989, s. 672-679. (Türkçe çevirisi: "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler", *Çeviri(bilim) Nedir ?-Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s.13-29, çeviren: M. Rifat.)
2. *Pour une critique des traductions: John Donne*, Paris, Gallimard, 1995.

Bertrand, D., *L'espace et le sens. Germinal d'Émile Zola*, Paris-Amsterdam, Hadès-Benjamins, 1985.

Blanchot, M., *L'espace littéraire*, Paris, Gallimard, 1955.

Bloomfield, L., 1. *Language*, New York, Holt, 1933 (1951).
2. "Linguistic aspects of science", *International Encyclopedia of Unified Science*, Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 10. baskı, 1969.

Boas, F., *Handbook of American Indian Languages*, Washington, D. C., Bureau of American Ethnology, Smithsonian Institution, 2 cilt, 1911-1922.

Bréal, M., *Essai de sémantique*, Paris, Hachette 1897; 7. baskı, 1924.

Brekle, H.E., *Sémantique* (Fransızca çeviri), Paris, Armand Colin, 1975.

Bremond, C., *Logique du récit*, Paris, Seuil, 1973.

Bright, W. (yön.), *International Encyclopedia of Linguistics*, 4 cilt, New York-Oxford, Oxford University Press, 1992.

Brøndal, V., *Essais de linguistique générale*, Kopenhag, Ejnar Munksgaard, 1943.

Brunel, P., *La critique littéraire*, Paris, P.U.F., 2001.
Brunel, P., D. Madelénat, J.-M. Gliksohn ve D. Couty, *La critique littéraire*, Paris, P.U.F., 1977.
Bureau, C., 1. *Linguistique fonctionnelle et stylistique objective*, Paris, P.U.F., 1976.
2. *Syntaxe fonctionnelle du français*, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1978.
Buyssens, É., *La communication et l'articulation linguistique*, Paris, P.U.F., 1967.
Calvet, L.-J., 1. *Roland Barthes*, Paris, Payot, 1973.
2. *Roland Barthes*, Paris, Flammarion, 1990.
Chabrol, C. (yay. haz.), *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse, 1973.
Charles, M., *Rhétorique de la lecture*, Paris, Seuil, 1979.
Chiss, J. L., J. Filliolet ve D. Maingueneau, *Linguistique française. Initiation à la problématique structurale*, 1. cilt, Paris, Hachette, 1977.
Chomsky, N., 1. *Structures syntaxiques* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1969.
2. *La linguistique cartésienne* suivie de *La nature formelle du langage* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1969.
3. *Le langage et la pensée* (Fransızca çeviri), Paris, Payot, 1970.
4. *Aspects de la théorie syntaxique* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1971.
5. *Questions de sémantique* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1975.
6. *Réflexions sur le langage* (Fransızca çeviri), Paris, Maspero, 1977.
7. *Langue, linguistique, politique. Dialogues avec Mitsou Ronat* (Fransızca çeviri), Paris, Flammarion, 1977.
8. *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht-Cinnaminson, Foris Publications, 1984.
Chomsky, N. ve G. A. Miller, *L'analyse formelle des langues naturelles* (Fransızca çeviri), Paris, Gauthier-Villars ve Mouton, 1968.
Cohen, J., *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.
Colapietro, V. M., *Glossary of Semiotics*, New York, Paragon House, 1993.
Coquet, J.-C., 1. *Sémiotique littéraire*, Paris, Mame, 1973.
2. (yön.), *Sémiotique. L'École de Paris*, Paris, Hachette, 1982.
3. *Le discours et son sujet*, 2 cilt, Paris, Klincksieck, 1984-1985.
4. *La quête du sens*, Paris, P.U.F., 1997.
Cornulier, B. de, *Théorie du vers. Rimbaud, Verlaine, Mallarmé*, Paris, Seuil, 1982.
Courtés, J., 1. *Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique*, Paris, Mame, 1973.
2. *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Paris, Hachette, 1976.
3. Bkz. Greimas, A. J. ve J. Courtés.
4. *Le conte populaire: poétique et mythologie*, Paris, P.U.F., 1986.
5. *Sémantique de l'énoncé: applications pratiques*, Paris, Hachette, 1989.
6. *Analyse sémiotique du discours*, Paris, Hachette, 1991.

7. *Du lisible au visible. Initiation à la sémiotique du texte et de l'image*, Brüksel, De Boeck Université, 1995.

Cuddon, J. A., *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, 3. baskı, 1992.

Culler, J., *Structuralist Poetics, Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1975.

Delas, D. ve J. Filliolet, *Linguistique et poétique*, Paris, Larousse, 1973.

Delcroix, M. ve F. Hallyn (yön.), *Introduction aux études littéraires. Méthodes du texte*, Paris-Gembloux, Duculot, 1987.

Deleuze, G., *Marcel Proust et les signes*, Paris, P.U.F., 1967; genişletilmiş baskı, *Proust et les signes*, Paris, P.U.F., 1970 (Türkçe çevirisi: *Proust ve Göstergeler*, İstanbul, Kabalcı Yay., 2004; çeviren: A. Meral).

Demanuelli, J. ve C. Demanuelli, *La traduction: mode d'emploi. Glossaire analytique*, Paris, Masson, 1995.

Derrida, J., 1. *De la grammatologie*, Paris, Minuit, 1967.
2. *L'écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967.
3. *Positions*, Paris, Minuit, 1972.
4. *La dissémination*,Paris, Seuil, 1972.

Dinneen, F. P., *An Introduction to General Linguistics*, New York, Holt, 1967.

Dosse, F., *Histoire du structuralisme*, I. *Le champ du signe*, 1945-1966; II. *Le chant du cygne, 1967 à nos jours*, Paris, La Découverte, 1992.

Dubois, J., *Grammaire structurale du français: la phrase et les transformations*, Paris, Larousse, 1969.

Dubois, J. ve başkaları, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse, 1973.

Dubois, J. (yön.), *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse, 1994.

Ducrot, O., 1. *Qu'est-ce que le structuralisme? Le structuralisme en linguistique*, Paris, Seuil, 1968; 2. baskı, Points dizisi, 1973.
2. *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann, 1972.
3. *Les échelles argumentatives*, Paris, Minuit, 1980.
4. *Les mots du discours* (başkalarıyla birlikte), Paris, Minuit, 1981.
5. *Le dire et le dit*, Paris, Minuit, 1985.
6. *Logique, structure, énonciation*, Paris, Minuit, 1989.

Ducrot, O. ve T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972.

Ducrot, O. ve J.-M. Schaeffer, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1995.

Dumas, J.-L., *Histoire de la pensée. Philosophies et philosophes, 3. Temps modernes*, Paris, Tallandier, 1990.

Eagleton, T., *Critique et théorie littéraires* (Fransızca çeviri), Paris, P.U.F., 1994.

Eco, U., 1. *L'œuvre ouverte* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1965.
2. *La structure absente* (Fransızca çeviri), Paris, Mercure de France, 1972.
3. *Lector in fabula ou la coopération interprétative dans les textes narratifs* (Fransızca çeviri), Paris, Grasset, 1985.

4. "Notes sur la sémiotique de la réception" (Fransızca çeviri), Paris, *Actes sémiotiques*, Paris, IX, 81, 1987 (Türkçe çevirisi: "Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar", *Alımlama Göstergebilimi*, İstanbul, Düzlem Yay., 1991; çeviren: S. Rifat).
5. *Sémiotique et philosophie du langage* (Fransızca çeviri), Paris, P.U.F., 1988.
6. *Le signe* (Fransızca çeviri), Brüksel, Labor, 1988.
7. *Les limites de l'interprétation* (Fransızca çeviri), Paris, Grasset, 1992.
8. *Interprétation et surinterprétation* (S. Collini, R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose ile birlikte) [Fransızca çeviri], Paris, P.U.F., 1996; (İngilizce aslından yapılmış Türkçe çevirisi: *Yorum ve Aşırı Yorum*, İstanbul, Can Yay., 1996; çeviren: K. Atakay).

Farcy, G.-D., *Lexique de la critique*, Paris, P.U.F., 1991.

Fayolle, R., *La critique*, Paris, Armand Colin, 1978.

Fishman, J. A., *Sociolinguistique*, Brüksel-Paris, Labor-Nathan, 1971.

Floch, J.-M., *Petites mythologies de l'œil et de l'esprit*, Paris-Amsterdam, Hadès-Benjamins, 1985.

Fokkema, D. W. ve E. Kunne-Ibsch, *Theories of Literature in the Twentieth Century*, Londra, C. Hurst & Company, 1977.

Fontanille, J., *Sémiotique et littérature. Essais de méthode*, Paris, P.U.F., 1999.

Fossion, A. ve J.-P. Laurent, *Pour comprendre les lectures nouvelles*, Paris-Gembloux, Duculot, 1978.

Foucault, M., *Les mots et les choses*, Paris, Gallimard, 1966.

François, D., *Français parlé*, 2 cilt, Paris, SELAF, 1974.

François, F., 1. *L'enseignement et la diversité des grammaires*, Paris, Hachette, 1974.
2. (yön.), *Linguistique*, Paris, P.U.F., 1980.

Frei, H., *La grammaire des fautes*, Paris, Geuthner-Cenevre, Kündig, 1929; yeni baskı, 1971.

Frye, N., *Anatomie de la critique* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1969.

Fuchs, C. ve P. Le Goffic, *Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines*, Paris, Hachette, 1975.

Galisson, R. ve D. Coste, *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris, Hachette, 1976.

Gary-Prieur, M.-N., *Les termes clés de la linguistique*, Paris, Seuil, 1999.

Genette, G., 1. *Figures, I, II, III, IV, V*, Paris, Seuil, 1966, 1969, 1972, 1999, 2002.
2. *Mimologiques*, Paris, Seuil, 1976.
3. *Introduction à l'architexte*, Paris, Seuil, 1979.
4. *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
5. *Nouveau Discours du récit*, Paris, Seuil, 1983.
6. *Seuils*, Paris, Seuil, 1987.
7. *Fiction et diction*, Paris, Seuil, 1991.
8. (der.), *Esthétique et poétique*, Paris, Seuil, 1992.
9. *L'œuvre de l'art*, 2 cilt, Paris, Seuil, 1994-1997.
10. *Métalepse*, Paris, Seuil, 2004.

Gengembre, G., *Les grands courants de la critique littéraire*, Paris, Seuil, 1996.
Geninasca, J., 1. *Analyse structurale des Chimères de Nerval*, Neuchâtel, La Baconnière, 1971.
2. *La parole littéraire*, Paris, P.U.F., 1997.
Genouvrier, É. ve J. Peytard, *Linguistique et enseignement du français*, Paris, Larousse, 1970.
Goldmann, L., 1. *Le dieu caché. Étude sur la vision tragique dans les "Pensées" de Pascal et dans le théâtre de Racine*, Paris, Gallimard, 1955.
2. *Pour une sociologie du roman*, Paris, Gallimard, 1964.
Greimas, A. J., 1. *Sémantique structurale*, Paris, Larousse, 1966.
2. *Du sens*, Paris, Seuil, 1970.
3. *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*, Paris, Seuil, 1976.
4. *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Seuil, 1976.
5. *Du sens II*, Paris, Seuil, 1983.
6. *Des dieux et des hommes* (Fransızca çeviri), Paris, P.U.F., 1985.
7. *De l'imperfection*, Périgueux, Fanlac, 1987.
8. *La mode en 1830*, Paris, P.U. F., 2000.
Greimas, A. J. ve başkaları, *Essais de sémiotique poétique*, Paris, Larousse, 1972.
Greimas, A. J. ve J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, 2 cilt, Paris, Hachette, 1979-1986.
Greimas, A. J., É. Landowski ve başkaları, *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales*, Paris, Hachette, 1979.
Groupe d'Entrevernes, 1. *Signes et paraboles*, Paris, Seuil, 1977.
2. *Analyse sémiotique des textes*, Lyon, P.U.L., 1979.
Groupe μ, 1. *Rhétorique générale*, Paris, Larousse, 1970; 2. baskı, Paris, Seuil (Points dizisi), 1982.
2. *Rhétorique de la poésie*, Brüksel, Complexe, 1977.
Guillaume, G., 1. *Langage et science du langage*, Paris, Nizet-Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1964.
2. *Leçons de linguistique: série A, 1946-1948. Structure sémiologique et structure psychique de la langue*, Paris, Klincksieck, 1971.
3. *Leçons de linguistique: série B, 1948-1949. Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications, I*, Paris, Klincksieck, 1971.
Guillaume, M. (yön.), *L'état des sciences sociales en France*, Paris, La Découverte, 1986.
Guillemin-Flescher, J., "Traduction", *Encyclopædia Universalis*, cilt 22, Paris, 1996.
Guiraud, P., *La sémiologie*, Paris, P.U.F. (Que sais-je? dizisi), 1971 (Türkçe çevirisi: *Göstergebilim*, Ankara, İmge Kitabevi, 2. baskı, 1994; çeviren: M. Yalçın).
Guiraud, P. ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975.

Hagège, C., 1. *La structure des langues*, Paris, P.U.F. (Que-sais-je? dizisi), 1982.
2. *L'homme de paroles: contribution linguistique aux sciences humaines*, Paris, Fayard, 1985.
3. *Le français et les siècles*, Paris, Odile Jacob, 1987.
Hamon, Ph., 1. *Introduction à l'analyse du descriptif*, Paris, Hachette, 1981.
2. *Texte et idéologie*, Paris, P.U.F., 1984.
Harris, Z. S., 1. *Structural Linguistics*, Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 8. baskı, 1969.
2. *Notes du cours de syntaxe* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1976.
Helbo, A., (yön.), *Le champ sémiologique*, Brüksel, Complexe, 1979.
Hénault, A., 1. *Les enjeux de la sémiotique*, Paris, P.U.F., 1979.
2. *Narratologie, sémiotique générale* (*Les enjeux de la sémiotique*, 2) Paris, P.U.F., 1983.
3. *Histoire de la sémiotique*, Paris, P.U.F. (Que sais-je? dizisi), 1992.
Hjelmslev, L., 1. *Le langage* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1966.
2. *Essais linguistiques* (üç yazı Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1971.
3. *Prolégomènes à une théorie du langage* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1968-1971.
4. *Nouveaux essais*, Paris, P.U.F., 1985.
Huck, G. J. ve J. A. Goldsmith, *Ideology and Linguistic Theory. Noam Chomsky and Deep Stucture Debates*, Londra-New York, Routledge, 1995.
Huisman, D., *Dictionnaire des mille œuvres clés de la philosophie*, Paris, Nathan, 1993.
Ingarden, R., *L'œuvre d'art littéraire* (Fransızca çeviri), Lozan, L'Âge d'Homme, 1983.
Iser, W., *L'acte de lecture, théorie de l'effet esthétique* (Fransızca çeviri), Brüksel, Pierre Mardaga, 1985.
Jacob, A., 1. *100 points de vue sur le langage* (A. Jacob'un derlediği ve sunduğu 270 metin), Paris, Klincksieck, 1969.
2. *Genèse de la pensée linguistique*, Paris, Armand Colin, 1973.
3. *Introduction à la philosophie du langage*, Paris, Gallimard, 1976.
Jakobson, R., 1. *Langage et aphasie* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1963.
2. *Essais de linguistique générale* (Fransızca çeviri), 2 cilt, Paris, Minuit, 1963-1973.
3. *Questions de poétique* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1973.
4. "Coup d'œil sur le développement de la sémiotique", Bloomington, Ind., Research Center for Language and Semiotic Studies, 1974.
5. *Une vie dans le langage. Autoportrait d'un savant* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1984.
6. *Russie folie poésie* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1986.
Jarrety, M., *La critique littéraire française au XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1998.
Jauss, H. R., *Pour une esthétique de la réception* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1978.

Jespersen, O., 1. *Language, its Nature, Development and Origin*, Londra, Allen ve Unwin, 1922.
2. *La philosophie de la grammaire* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1971.
3. *La syntaxe analytique* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1971.
Jolles, A., *Formes simples*, Paris, Seuil, 1972.
Julliard, J. ve M. Winock (yön.), *Dictionnaire des intellectuels français*,Paris, Seuil, 1996.
Kalinowski, G., *Sémiotique et philosophie*, Paris-Amsterdam, Hadès-Benjamins, 1985.
Kibédi-Varga, A., 1. *Rhétorique et littérature. Études de structures classiques*, Paris, Didier, 1970.
2. *Discours, récit, image*, Brüksel, Mardaga, 1989.
Kristeva, J., 1. *Semeiotikè. Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil, 1969.
2. *Le texte du roman*, La Haye, Mouton, 1970.
3. *La révolution du langage poétique*, Paris, Seuil, 1974.
4. *Le langage, cet inconnu*, Paris, Seuil, 1981.
Labov, W., 1. *Sociolinguistique* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1976.
2. *Le parler ordinaire* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1978.
Lacan, J., *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (Le Séminaire, Livre XI), Paris, Seuil, 1973.
Ladmiral, J.-R., 1. *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Paris, Payot, 1979; gözden geçirilmiş ve yeni bir önsözle genişletilmiş yeni baskı, Paris, Gallimard, 1994.(Yeni önsözünün Türkçe çevirisi: " Genel Çeviribilim Sorunları", *Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 211-229; çeviren: M. Rifat-S. Rifat.)
2. "Traductologiques", *Le français dans le monde*, Paris, Hachette, Ağustos-Eylül 1987 (*Çeviriye Dönüş* özel sayısı).
3. *La traductologie: de la linguistique à la philosophie* (rapport de synthèse) [çoğaltılmış metin], Paris, 1994.
Ladmiral, J.-R. ve E. M. Lipiansky, *La communication interculturelle*, Paris, Armand Colin, 1989.
La linguistique (ortak yapıt), Paris, Larousse (Encyclopoche dizisi), 1977.
La linguistique, Paris, Charles-Henri Favrod, 1978.
Landowski, É., 1. *La société réfléchie*, Paris, Seuil, 1989.
2. (yön.) *Lire Greimas*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, 1997.
3. *Présences de l'autre*, Paris, P.U.F., 1997.
4. *Passions sans nom*, Paris, P.U.F., 2004.
Larivaille, P., "L'analyse (morpho)logique du récit", *Poétique* 19, Paris, Seuil, 1974.
Lefebvre, H., *L'idéologie structuraliste*, Paris, Anthropos, 1971 (*Au-delà du structuralisme*); yeni baskı, Points dizisi, 1975.
Lefebvre, M.-J., *Structure du discours de la poésie et du récit*, Neuchâtel, La Baconnière, 1971.

Lepschy, G. C., *La linguistique structurale* (Fransızca çeviri), Paris, Payot, 1976.

Lévi-Strauss, C., 1. *Anthropologie structurale*, Paris, Plon, 1958.
2. *Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon, 1974.

Lévy, B.-H., *Les aventures de la liberté*, Paris, Grasset ve Fasquelle, 1991.

Lotman, Y. M., 1. *La structure du texte artistique* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1973.
2. *Esthétique et sémiotique du cinéma* (Fransızca çeviri), Paris, Éditions Sociales, 1977.

Lyons, J., 1. *Linguistique générale* (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1970 (*Introduction to Theoretical Linguistics* adlı İngilizce aslından yapılan Türkçe çevirisi: *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Ankara, T.D.K. Yay., 1983; çeviren: A. Kocaman).
2. *Éléments de sémantique* (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1978.
3. *Sémantique linguistique* (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1980.

Mahmoudian, M., *Les modalités nominales en français*, Paris, P.U.F., 1970.

Maingueneau, D., 1. *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*, Paris, Hachette, 1976.
2. *Éléments de linguistique pour le texte littéraire*, Paris, Dunod, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı, 1993.
3. *L'énonciation en linguistique française*, Paris, Hachette, yeni baskı, 1994.
4. *Aborder la linguistique*, Paris, Seuil, 1996.

Makaryk, I. R. (yön.), *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*, Toronto-Buffalo-Londra, University of Toronto Press, 1993 (1995).

Malmberg, B., *Les nouvelles tendances de la linguistique* (Fransızca çeviri), Paris, P.U.F., 2. baskı, 1968.

Man, P. de, *Allégories de la lecture. Le langage figuré chez Rousseau, Nietzsche, Rilke et Proust* (Fransızca çeviri), Paris, Galilée, 1989.

Marcellesi, J. B. ve B. Gardin, *Introduction à la sociolinguistique*, Paris, Larousse, 1974.

Marcus, S., *La sémiotique formelle du folklore*, Paris, Klincksieck, 1978.

Marin, L., 1. *Études sémiologiques. Écritures, peintures*, Paris, Klincksieck, 1971.
2. *Sémiotique de la passion. Topiques et figures*, Paris, Aubier-Montaigne, 1971.
3. *Le récit est un piège*, Paris, Minuit, 1978.

Marouzeau, J., *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, Geuthner, 1931; 2. baskı, 1951.

Martinet, A., 1. *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Bern, A. Francke, 1955.
2. *La desription phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)*, Cenevre, Droz ve Paris, Minard, 1956.
3. *Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1960 (Türkçe çevirisi: *İşlevsel Genel Dilbilim*, Ankara, Birey ve Toplum yay., 1985; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998; çeviren: B. Vardar).

4. *La linguistique synchronique*, Paris, P.U.F., 1965.
5. (yön.), *Le langage*, Paris, Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade, 1968.
6. *La français sans fard*, Paris, P.U.F., 1969.
7. (yön.), *La linguistique. Guide alphabétique*, Paris, Denoël, 1969.
8. *Studies in Functional Syntax/Études de syntaxe fonctionnelle*, Münih, Wilhelm Fink, 1975.
9. (yön.), *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, CREDIF, 1979.
10. *Syntaxe générale*, Paris, Armand Colin, 1985.
11. *Des steppes aux océans. L'indo-européen et les "Indo-Européens"*, Paris, Payot, 1986.
12. *Fonction et dynamique des langues*, Paris, Armand Colin, 1989.
13. *Mémoires d'un linguiste*, Paris, Quai Voltaire, 1993.

Martinet, J., *Clefs pour la sémiologie*, Paris, Seghers, 1973.

Mauron, Ch., 1. *Des métaphores obsédantes au mythe personel. Introduction à la psychocritique*, Paris, José Corti, 1963.
2. *Psychocritique du genre comique*, Paris, José Corti, 1964.

Meillet, A., *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion, 2 cilt, 1921, 1936; yeni baskı, 1952-1958.

Mélétinski, E., "L'étude structurale et typologique du conte", *Morphologie du conte* (V. Propp), Paris, Seuil, 1970 (Points dizisi, 1973).

Meschonnic, H., *Pour la poétique*, 4 cilt, Paris, Gallimard, 1970-1977.

Metz, Ch., 1. *Essais sur la signification du cinéma*, Paris, Klincksieck, 1968.
2. *Langage et cinéma*, Paris, Larousse, 1971.
3. *Essais sémiotiques*, Paris, Klincksieck, 1977.

Morris, Ch. W., 1. "Foundations of the theory of signs", *International Encyclopedia of Unified Science*, 1938.
2. *Signs, Language and Behaviour*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1946; yeni baskı, 1955.

Mounin, G., 1. *Les Belles infidèles*, Paris, Cahiers du Sud, 1955; yeni baskı, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1994.
2. *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, 1963; yeni baskı, Tel dizisi, 1980.
3. *Histoire de la linguistique, des origines au XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1967; 2. baskı, 1970.
4. *Clefs pour la linguistique*, Paris, Seghers, 1968; yeni baskı, 1971.
5. *Introduction à la sémiologie*, Paris, Minuit, 1970.
6. *Clefs pour la sémantique*, Paris, Seghers, 1972.
7. (yön.), *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, P.U.F., 1974; yeni baskı, Quadrige dizisi, 1993.
8. *La linguistique du XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1972; 2. baskı, 1975.

Nef, F. (yön.), *Structures élémentaires de la signification*, Brüksel, Complexe, 1976.

Nida, E. A., *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964.

Osgood, Ch. E. ve başkaları, *The Measurement of Meaning*, Urbana, University of Illinois Press, 1957.

Pariente, J. C ve G. Bès, *La linguistique contemporaine*, Paris, P.U.F., 1973.

Parret, H., *Prolégomènes à la théorie de l'énonciation. De Husserl à la pragmatique*, Berne-Francfort-s. Main-New York-Paris, Peterlang, 1987.

Parret, H., H.-G. Ruprecht ve başkaları, *Exigences et perspectives de la sémiotique. Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas / Aims and Prospects of Semiotics. Essays in honor of Algirdas Julien Greimas*, 2 cilt, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1985.

Pavel, T., *La syntaxe narrative des tragédies de Corneille*, Paris, Klincksieck, 1976.

Peirce, Ch. S., *Écrits sur le signe* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1978.

Perrot, J., *La linguistique*, Paris, P.U.F. (Que sais-je? dizisi), 8. baskı, 1969.

Pottier, B., 1. *Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique*, Nancy, Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi Dilbilim Yayınları, 1963.

2. *Présentation de la linguistique, fondements d'une théorie*, Paris, Klincksieck, 1967.

3. (yön.), *Le langage*, Paris, Centre d'Étude et de Promotion de la Lecture, 1973.

4. *Linguistique générale*, Paris, Klincksieck, 1974.

5. (yön.), *Les sciences du langage en France au XXe siècle*, Paris, Selaf, 1980, 2 cilt; yeni baskı, Paris, Peeters, 1992.

6. *Théorie et analyse en linguistique*, Paris, Hachette, 1987.

7. *Sémantique générale*, Paris, P.U.F., 1992.

Poulet, G., 1. (yön.), *Les chemins actuels de la critique*, Paris, Plon, 1971.

2. *La conscience critique*, Paris, José Corti, 1971.

3. *La poésie éclatée*, Paris, P.U.F., 1980.

Prieto, L. J., 1. *Messages et signaux*, Paris, P.U.F., 1966.

2. *Études de linguistique et de sémiologie générales*, Paris, Droz, 1975.

Propp, V., 1. *Morphologie du conte* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1970 (Türkçe çevirisi: *Masalın Biçimbilimi*, İstanbul, BFS Yay., 1985; yeni çeviri, *Masalın Biçimbilimi. Olağanüstü Masalların Yapısı*, İstanbul, Om Yay., 2001, çeviren: M. Rifat-S. Rifat).

2. *Les racines historiques du conte merveilleux* (Fransızca çeviri), Paris, Gallimard, 1983.

3. *Les fêtes agraires russes* (Fransızca çeviri), Paris, Maisonneuve et Larose, 1987.

Rastier, F., 1. *Essais de sémiotique discursive*, Paris, Mame, 1973.

2. *Sémantique interprétative*, Paris, P.U.F., 1987.

3. *Sémantique et recherches cognitives*, Paris, P.U.F., 1991.

Récanati, F., 1. *La transparence et l'énonciation. Pour introduire à la pragmatique*, Paris, Seuil, 1979.

2. *Les énoncés performatifs. Contribution à la pragmatique*, Paris, Minuit, 1981.
Reichenbach, H., *L'avènement de la philosophie scientifique* (Fransızca çeviri), Paris, Flammarion, 1955 (Türkçe çevirisi: *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981; çeviren: C. Yıldırım).
Rey-Debove, J., 1. *Le métalangage*, Paris, Le Robert, 1978.
2. *Sémiotique. Lexique*, Paris, P.U.F., 1979.
Richard, J.-P., 1. *Poésie et profondeur*, Paris, Seuil, 1955; Points dizisi, 1976.
2. *Microlectures*, Paris, Seuil, 1979.
Ricœur, P., 1. *De l'interprétation. Essai sur Freud*, Paris, Seuil, 1965.
2. *Le conflit des interprétations*, Paris, Seuil, 1969.
3. *La métaphore vive*, Paris, Seuil, 1975.
4. *Temps et récit*, Paris, Seuil, 3 cilt, 1983, 1984, 1985, Points dizisi, 1991.
5. *Du texte à l'action*, Paris, Seuil, 1986.
6. *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990.
7. *Lectures, 1,2,3*, Paris, Seuil, 1991-1994.
Rifat, M., 1. *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar*, İstanbul, 1976.
2. *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'un Değişim'i*, İstanbul, İ.Ü.Y.D.Y.O. Yay., 1978.
3. "Essai d'analyse sémiotique d'un conte: 'les trois devins'", *Degrés*, 23, Brüksel, 1980, s. e1-e16.
4. *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama*, İstanbul, Alaz Yay., 1982; gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, Sözce Yay., 1986.
5. *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983.
6. "Réflexions sémiotiques sur la pratique et l'enseignement de la traduction", *Le français dans le monde*, Paris, Hachette, Ağustos-Eylül 1987 (*Çeviriye Dönüş* özel sayısı), s. 33-39.
7. *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, İstanbul, Düzlem Yay., 1990.
8. *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yay., 1992.
9. *Homo Semioticus*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, Om Yay., 2001.
10. *Göstergebilimcinin Kitabı* (*Göstergebilimin ABC'si*'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimi), İstanbul, Düzlem Yay., 1996.
11. "À la recherche de l'identité narrativo-discursive du 'Petit Chaperon Rouge' de Charles Perrault - Une mise en œuvre des procédures d'analyse sémiotique", *Multiculturalism: Identity and Otherness/Multiculturalisme: identité et altérité* (yay. haz.: N. Kuran-Burçoğlu), İstanbul, Boğaziçi University Press, 1997, s. 169-185.
12. *Gösterge Avcıları. Şiiri Okuyan şairler 1*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1997; gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, Om Yay., 2000.
13. *Gösterge Eleştirisi*, İstanbul, Kaf Yay., 1999; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Tavanarası Yay., 2002.

14. *Çeviri Seçkisi I : Çeviriyi Düşünenler* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2003.
15. *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir ?- Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.
16. *Eleştiri Seçkisi: Eleştirel Bakış Açıları* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.
17. "Erich Auerbach: İstanbul'da Yazılan İki Temel Yapıt", *Varlık*, Eylül 2004, s. 65-68.
18. "Leo Spitzer: Yazınsal Eleştiride Biçem Araştırmaları", *Varlık*, Ekim 2004, s. 68-72.
19. "Bir Roman Yaratmak: Proust Örneği", *Varlık*, Aralık 2004 s. 61-64; *Varlık*, Ocak 2005, s. 66-70.

Rifat, M., S. Rifat, ve başkaları, *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri* (Fransızca-Türkçe/İngilizce-Türkçe/İtalyanca-Türkçe), İstanbul, Sözce Yay., 1988.

Rifat, M. (yay. haz.) ve başkaları, *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler*, İstanbul, Düzlem Yay., 1995.

Rifat, M. (yay. haz.) ve başkaları, *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler*, İstanbul, Düzlem Yay., 1996.

Riffaterre, M., 1. *Essais de stylistique structurale*, Paris, Flammarion, 1991.
2. *La production du texte*, Paris, Seuil, 1979.
3. *Sémiotique de la poésie (Semiotics of Poetry*'nin Fransızca çevirisi), Paris, Seuil, 1983.

Rousset, J., 1. *Forme et signification. Essais sur les structures littéraires de Corneille à Claudel*, Paris, José Corti, 1962.

Russ, J., *Dictionnaire de philosophie*, Paris, Bordas, 1991.

Ruwet, N., *Langage, musique, poésie*, Paris, Seuil, 1972.

Sapir, E., 1. *Language*, Harcourt, Brace and World, 1921.
2. *Linguistique* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1968.

Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale* (T. de Mauro'nun hazırladığı eleştirili basım), Paris, Payot, 1972 (1982) [Türkçe çevirisi: *Genel Dilbilim Dersleri*, 2 cilt, Ankara, T.D.K. Yay., 1976-1978; 2. baskı, Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; 3. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998; çeviren: B. Vardar].

Schaff, A., *Langage et connaissance* (Fransızca çeviri), Paris, Anthropos, 1969; Points dizisi, 1974.

Schulte, R. ve J. Biguenet, *Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 1992.

Searle, J. R., 1. *Les actes de langage* (Fransızca çeviri), Paris, Hermann, 1972.
2. *Sens et expression* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1982.

Sebeok, T. A., 1. "Semiotics: A Survey of the state of the Art", *Current Trends in Linguistics*, (yay. haz.: T. A. Sebeok), cilt 12, La Haye-Paris, Mouton, 1974, s. 211-264.

2. (yön.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, 3 cilt, Berlin-New York-Amsterdam, Mouton de Gruyter, 1986.

Sebeok, T. A. ve J. Umiker-Sebeok, *The Semiotic Web 1987*, Berlin-New York-Amsterdam, Mouton de Gruyter, 1988.

Sechehaye, A., *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, Champion, 1926; yeni baskı 1950.

Spitzer, L., *Études de style*, Paris, Gallimard, 1970.

Starobinski, J., *Les mots sous les mots*, Paris, Gallimard, 1971.

Tadié, J.-Y., *La critique littéraire au XXe siècle*, Paris, Belfond, 1987.

Tchekhoff, C., *Aux fondements de la syntaxe: l'ergatif*, Paris, P.U.F., 1978.

Tel Quel, *Théorie d'ensemble*, Paris, Seuil, 1968.

Tesnière, L., *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1959; 2. baskı, 1976.

Todorov, T., 1. (der.), *Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes*, Paris, Seuil, 1965 (Türkçe çevirisi: *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005; çeviren: M. Rifat-S. Rifat).

2. *Littérature et signification*, Paris, Larousse, 1967.

3. *Qu'est-ce que le structuralisme? 2. Poétique*, Paris, Seuil, 1968; 2. baskı, Points dizisi, 1973.

4. *Grammaire du Décaméron*, La Haye, Mouton, 1969.

5. *Introduction à la littérature fantastique*, Paris, Seuil, 1970 (Türkçe çevirisi: *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, İstanbul, Metis Yay, 2004; çeviren: N. Öztokat).

6. *Poétique de la prose*, Paris, Seuil, 1971.

7. Bkz. Ducrot, O. ve T. Todorov.

8. *Théories du symbole*, Paris, Seuil, 1977.

9. *Symbolisme et interprétation*, Paris, Seuil, 1978.

10. *Les genres du discours*, Paris, Seuil, 1978.

11. *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique*, suivi de *Écrits du Cercle de Bakhtine*, Paris, Seuil, 1981.

12. *Critique de la critique*, Paris, Seuil, 1984.

13. *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Seuil, 1989.

14. *Les morales de l'histoire*, Paris, Grasset, 1991.

15. *Une tragédie française. Été 44: scènes de guerre civile*, Paris, Seuil, 1994.

16. *La vie commune. Essai d'anthropologie générale*, Paris, Seuil, 1995.

Togeby, K., *Structure immanente de la langue française*, Paris, Larousse, 2. baskı, 1965.

Troubetzkoy, N., *Principes de phonologie* (Fransızca çeviri), Paris, Klincksieck, 1957; 2. baskı, 1970.

Uldall, H. J., *Outline of Glossematics, Travaux du cercle linguistique de Copenhague* dizisi, cilt X/1, Kopenhag, 1957.

Van Dijk, T. A., "Grammaires textuelles et structures narratives" *Sémiotique narrative et textuelle* (yön.: C. Chabrol), Paris, Larousse, 1973.
Vendryes, J., *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, Albin Michel, 1968 (L'Évolution de l'humanité, 1978).
Victoroff, D. *La publicité et l'image. L'image de la publicité*, Paris, Denoël-Gonthier, 1978.
Vinay, J.-P., "La traduction humaine", *Le langage* (yön.: A. Martinet), Paris Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade, s. 729-757.
Vinay, J.-P. ve J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, Didier, 1958; gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni baskı, Paris, Didier, 1973.
Walter, H., *La phonologie du français*, Paris, P.U.F., 1977.
Walter, H. ve G. Walter, *Bibliographie d'André Martinet et comptes rendus de ses œuvres* (B. Barré ve F. Rouiller ile birlikte; yaşamöyküsü: J. Martinet), Louvain-Paris, Peeters, 1988.
Wartburg, W. von, *Problèmes et méthodes de la linguistique* (Fransızca çeviri), Paris, P.U.F., 1963, 2. baskı 1969.
Wellek, R. ve A. Warren, *La théorie littéraire* (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1971 (*Theory of Literature* adlı İngilizce aslından yapılan Türkçe çevirisi: *Yazın Kuramı*, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1982; yeni baskı İstanbul, Adam yay., 2002; çeviren: Y. Salman- S. Karantay).
Zilberberg, C., *Une lecture des 'Fleurs du mal' de Baudelaire*, Paris, Mame, 1972.
Zumthor, P., 1. *Langue, texte, énigme*, Paris, Seuil, 1975.
2. *Introduction à la poésie orale*, Paris, Seuil, 1983.

Dergiler:
Cahiers Évangile, Paris, cerf.
Communications, Paris, Seuil.
Degrés, Brüksel.
Documents (*Actes sémiotiques*), Paris, E.H.E.S.S.
Langages, Paris, Didier-Larousse.
Langue française, Paris, Larousse.
Le Bulletin (*Actes sémiotiques*), Paris, E.H.E.S.S.
Le français dans le monde, Paris, Hachette.
Nouveaux Actes sémiotiques, Université de Limoges, PULIM.
Poétique, Paris, Seuil.
Pratiques, Metz.
Semiotica, La Haye, Mouton.
Sémiotique et Bible, Lyon, Cadir.

Türkçe'de Başlıca Dilbilim ve Göstergebilim Çalışmaları

1. Telif Yapıtlar

Adalı, O., *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara, T.D.K. Yay., 1979.

Aksan, D., 1. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara, A.Ü. D.T.C.F. Yay., 1. baskı, 1971; 2. baskı 1978.

2. *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, T.D.K. Yay., 3 cilt, 1977, 1980, 1982.

3. *Türkçe'nin Gücü*, Ankara, İş Bankası Yay., 1987.

4. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara, Arkadaş Kültür Merkezi, 1993.

5. *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara, Engin Yay., 1995.

6. *Halk Şiirimizin Gücü*, Ankara, Bilgi Yay., 1999.

7. *Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yay., 1999.

8. *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara, Bilgi Yay., 2000.

9. *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara Bilgi Yay., 2002.

10. *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri*, Ankara, Bilgi, 2003.

11. *Dil, Şu Büyülü Düzen*, Ankara, Bilgi Yay., 2003.

12. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul, Multilingual Yay., 2004.

13. *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, Ankara, Bilgi Yay., 2005.

Başkan, Ö., 1. *Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1955.

2. *Lengüistik Metodu*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1967; 2. baskı, Marmara Üniversitesi Vakfı, 1998; 3. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 2003.

3. *Yabancı-Dil Öğretimi. İlkeler ve Çözümler*, İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1969.

4. *Bildirişim. İnsan-Dili ve Ötesi*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1988; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 2003.

Batuhan, H. ve T. Grünberg, *Modern Mantık*, Ankara, O.D.T.Ü. Fen ve Ed. Fak. Yay., 1977.

Batur, E., 1. *Tahta Troya. Eleştirel Araştırmalar*, İstanbul, Yazko Yay., 1981.
2. *Estetik Ütopya*, İstanbul, BFS Yay., 1987.
3. *E/Babil Yazıları*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995.

Bayrav, S., 1. *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1969; 2. baskı İstanbul, Multilingual Yay., 1998.
2. *Filolojinin Oluşumu. Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1976; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

Bayrav, S., N. Gündeş, G. Işık, S. Rifat, "Göstergebilimsel Uygulamalar", *Dilbilim I*, İstanbul İ.Ü.Y.D.Y.O. Yay., 1976, s. 72-114.

Bengi-Öner, I., 1. *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, İstanbul, Sel Yay., 1999.
2. *Çeviri Kuramlarını Düşünürken...*, İstanbul, Sel Yay., 2001.
3. *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Sel Yay., 2001.

Büker, S., 1. *Sinemada Anlam Yaratma*, İstanbul, Milliyet, Yay., 1985.
2. *Sinema Dili Üzerine Yazılar*, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1985.

Demircan, Ö., 1 *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni*, Ankara, T.D.K. Yay., 1979.
2. *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul, Papatya Yay., 2003.
3. *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, İstanbul, Papatya Yay., 2005.

Dilaçar, A., *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara, T.D.K. Yay., 1968.

Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara, T.D.K. Yay., 1949.

Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü (ortak yapıt), Ankara, T.D.K. Yay., 1980.

Efe, F., *Dram Sanatı. Göstergebilimsel Bir Yaklaşım*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993.

Erkman, F., l. *Göstergebilime Giriş*, İstanbul, Alan Yay., 1987.
2. *Anlam-Çeviri-Karşılaştırma*, İstanbul, ABC Yay., 1991; 2. baskı 1997.
3. *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul, Multilingual Yay., 2000.

Erkman- Akerson, F., ve Ş. Ozil, *Türkçe'de Niteleme. Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul, Simurg Yay., 1998.

Göktürk, A., 1. *Okuma Uğraşı*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1979; yeni baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1997.
2. *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1986; yeni baskı, İstanbul Yapı Kredi Yay., 1994.

Grünberg, T., *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yay., 1970.

Işık, G., *Montale'nin Şiir Evreninde Anlamsal Yapılar*, İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1978.

Moran, B., *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1971; 8. baskı, İstanbul, Cem Yay., 1991; İstanbul İletişim Yay., 1999.

Özek, V., *Mimarlıkta Gösterge ve Simge. Eşik Aşamasının Belirlenmesi*, Trabzon, Karadeniz Teknik Ü. İnş. ve Mim. Fak. Yay., 1980.

Özsoy, A.S., *Türkçe'nin Yapısı I: Sesbilim*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2002.

Özsoy, A.S. ve E. E. Taylan (haz.), *Türkçe'nin Ağızları: Çalıştay Bildirileri*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2000.

Rifat, M., bkz. yukarıda **Kaynakça** bölümü.
Sayın, Ş., *Metinlerle Söyleşi*, İstanbul, Multilingual Yay., 1999.
Selen, N., *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi*, Ankara, T.D.K. Yay., 1979.
Sözer, Ö., *Anlayan Tarih. Dil-Tarih İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Yazko Yay., 1981.
Vardar, B. 1. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara, T.D.K. Yay., 1982; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.
2. *Dilbilim Yazıları*, İstanbul, Multilingual Yay. 2001.
Yücel, T., 1. *Anlatı Yerlemleri*, İstanbul, Ada Yay., 1979; 2. ve 3. baskı, Yapı Kredi Yay., 1992 ve 1995.
2. *Yapısalcılık*, İstanbul, Ada Yay., 1982; gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş 2. baskı, İstanbul, Yapı Kredi yay., 1999.
3. *Yazının Sınırları*, İstanbul, Adam Yay., 1982; 2. baskı İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1999.
4. *Eleştirinin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yay., 1991.
Yüksel, A., *Yapısalcılık ve Bir Uygulama. Melih Cevdet Anday Tiyatrosu Üstüne*, İstanbul, Yazko Yay., 1981; 2. baskı, Ankara, Gündoğan Yay., 1995.

2. *Çeviri Yapıtlar*

Barthes, R. 1. *Göstergebilim İlkeleri* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Sözce Yay., 1986.
2. *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Gerçek Yay., 1988.
3. *Yazının Sıfır Derecesi* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Metis Yay., 1989; 2003.
4. *Çağdaş Söylenler* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1990; 2. 3. ve 4. baskı, İstanbul, Metis Yay., 1996, 1998, 2003.
5. *Bir Aşk Söyleminden Parçalar* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Metis Yay., 1992; 2. baskı, 1996; 3. baskı 1996.
6. *Göstergebilimsel Serüven* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), [*Göstergebilim İlkeleri* ve *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* ile birlikte], İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993; gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005.
7. *Eiffel Kulesi* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, İyi Şeyler Yay., 1996.
8. *Göstergeler İmparatorluğu* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1996.
9. *Roland Barthes* (çeviren: S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998.
Benveniste, É., *Genel Dilbilim Sorunları* (çeviren: E. Öztokat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995.
Deleuze, G., *Proust ve Göstergeler* (çeviren: A. Meral), İstanbul, Kabalcı Yay., 2004.

Derrida, J., *Göstergebilim ve Gramatoloji* (çeviren: T. Akşin), İstanbul, Afa Yay., 1994.

Eco, U., 1. *Alımlama Göstergebilimi* (çeviren: S. Rifat), İstanbul, Düzlem Yay., 1991.

2. *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (çeviren: K. Atakay), İstanbul, Can Yay., 1995.

3. *Yorum ve Aşırı Yorum* (çeviren: K. Atakay), İstanbul, Can Yay., 1996.

Guiraud, P., 1. *Anlambilim* (çeviren: B. Vardar), İstanbul, Gelişim Yay., 1975; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1999.

2. *Göstergebilim* (çeviren: M. Yalçın), Ankara, İmge Kitabevi, 2. baskı, 1994.

Jakobson, R., *Sekiz Yazı* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Düzlem Yay., 1990.

Lyons, J., *Kuramsal Dilbilime Giriş* (çeviren: A. Kocaman), Ankara, T.D.K. Yay, 1983.

Martinet, A., *İşlevsel Genel Dilbilim* (çeviren: B. Vardar), Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

Nida, E. A., *Dilbilim Üzerine Tartışmalar* (çeviren: Ö. Başkan), İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1973; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 2003.

Propp, V., *Masalın Biçimbilimi* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, BFS Yay., 1985; yeni çeviri *Masalın Biçimbilimi. Olağaüstü Masalların Yapısı*, İstanbul, Om Yay., 2001.

Saussure, F. de, *Genel Dilbilim Dersleri* (çeviren: B. Vardar), Ankara, T.D.K. Yay., 2 cilt, 1976-1978; 2. baskı, Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; 3. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

Searle, J. R., *Söz Edimleri* (çeviren: R. L. Aysever), Ankara, Ayraç Yay., 2000.

Todorov, T. (der.), 1. *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı 2005.

2. *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* (çeviren: N. Öztokat), İstanbul, Metis Yay., 2004.

Wellek, R. ve A. Warren, *Yazın Kuramı* (çeviren: Y. Salman-S. Karantay), İstanbul, Altın Kitaplar, 1982; yeni baskı, İstanbul, Adam yay., 2002.

[Ayrıca bkz.: D. Aksan (yay. haz.), *Dilbilim Seçkisi. Günümüz Dilbilimiyle İlgili Yazılardan Seçmeler*, Ankara, T.D.K. Yay, 1982; M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983; M. Rifat (haz.), *Çeviri Seçkisi 2: Çeviri(bilim) Nedir?-Başkasının Bakışı*, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004; B. Vardar (yön.), *XX. Yüzyıl Dilbilimi. Kuramcılardan Seçmeler*, Ankara, T.D.K. Yay., 1983; 2. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1999; T. Yücel (haz. ve çev.), *Yazı ve Yorum. Roland Barthes'tan Seçme Yazılar*, İstanbul, Metis Yay., 1990; 2. baskı 1999.]

Kavramlar Dizini

açıklama, 149, 150-151
açıklayıcı yapısalcılık, 66
ad, 75, 88, 156
adbilimsel inceleme, 94
ad dizimi, 75
ad tümcesi, 89
ağız, 98
ağızsıl, 39
aksiyom bkz. belit
aksiyomatik bkz. belitsel dizge
aktarıcı, 88, 89
aktarma (Fr. *emprunt*), 105
aktarma (Fr. *translation*), 88-89, 90
alan çalışması, 67
alıcı, 40
alımlama, 124, 152, 170-172
alımlama estetiği, 14, 124, 127, 169, 170-172
alımlama göstergebilimi, 169
altbileşen, 78
altmetin, 148
ampirik bkz. deneyimsel
anagram, 23, 142
analitik felsefe bkz. çözümleyici felsefe
anlam, 47, 55, 65, 74, 75, 76, 81, 84, 85, 86, 94, 95, 109, 110, 114, 142, 144, 146, 159, 161, 172, 202
anlama, 88, 149, 150
anlambilim, 39, 65, 66, 87, 88, 95, 97, 102, 109, 122, 194, 196
anlambirim, 64, 65
anlambirimcik, 94, 95, 196
anlambirimcik çözümlemesi, 95
anlamçözüm, 142
anlam etkisi, 86
anlamla[ndır]ma, 69, 114,192, 196
anlamlama biçimleri, 115
anlamlama göstergebilimi, 115
anlamlama kuramı, 114, 197
anlamlamanın temel yapısı, 196, 201, 202
anlamlı bütün, 113, 192, 197, 201
anlamsal bileşen, 75, 77, 78
anlamsal yapı, 81
anlatı, 144, 145, 146, 147, 189, 203
anlatıbilim, 14, 102, 146, 147, 152, 173
anlatı çözümlemesi, 121, 176, 179
anlatı dilbilgisi, 204
anlatı kuramı, 146, 155
anlatılan öykünün evreni, 147,
anlatım, 46, 47, 53, 55, 94, 125
anlatımın biçimi, 47, 125
anlatımın tözü, 47, 125
anlatımsallık, 28
anlatımsallık işlevi, 40
anlatının hızı, 147
anlatının süresi, 147
anlatısal ereklilik, 152
anlatı sözdizimi, 90, 204
anlatma, 146

anlıkçı, 53, 54
anlıkçılık, 55
ansiklopedi, 168
antroposemiyotik, 156
arametinsellik, 148
arayıcı kahraman, 178
arayış, 148
argo, 98
art-alan, 165
artarda geliş ve görünüş düzlemi, 152
artgörümlü dilbilim, 25
artı-anlam, 109
artsüremli, 48, 53
artsüremli dilbilim, 25, 27
artsüremli inceleme, 33, 82, 180
artsüremlilik, 27, 33, 84, 194
artsüremli sesbilim, 62, 64

bağımlı anlambirim, 65
bağımlılık, 88
bağımlı öğe, 88-89
bağımsal dilbilgisi, 89-90
bağımsız anlambirim, 65
bağıntı, 202
bağıntılama, 88
bağlaç, 88
bağlam, 40, 165
bağlama, 88
bağlantı, 102
bağlantı işlevi, 40
bağlayıcı, 88,89
bakış açısı değiştirme, 105
başkalık, 202
bedeniçi göstergebilimi, 156
beklenti ufku, 171
belirleme, 48, 201
belirteç, 88, 89
belirteç tümcesi, 89
belirti, 118-119, 156
belirtici, 88
belirtke, 156
belit, 202
belitsel dizge, 202
bemolleşmemiş, 39
bemolleşmiş, 39
benöyküsel anlatı, 147
benzerlik ilişkisi, 40
betimleyici dilbilim, 27
betimleyici göstergebilim, 122
betimleyici yapısalcılık, 66
betimsel, 113, 114
betimsel düzey, 192, 196, 201, 202
beyaz yazı, 182
biçem, 78, 127-134
biçembilim, 28, 121, 127-134, 157-158
biçim, 26-27, 47, 84, 85, 88, 137, 157
biçimbilim, 57, 58, 65, 88, 129
biçimbilimsel sesbilim, 54, 58
biçimbilimsel-sesbilimsel kurallar, 73
biçimbirim, 58, 65, 73
biçimcilik, 159, 174, 175
biçim değiştirme, 105
biçimsel biçembilim, 157
biçimselleştirme, 125, 192
biçimsellik, 66
bildiri, 40, 99, 203
bildirişim, 26, 33, 64, 66, 69, 82, 99, 114, 125, 141, 161, 203
bildirişim göstergebilimi, 69, 114, 141
bildirişim işlevi, 124
bildirişim kuramı, 32, 40, 164
bileşen, 74-76, 88
bilimkuramı, 114
bilimkuramsal, 113, 114
bilimkuramsal düzey, 192, 196, 202
bilinçaltı, 143
bilişim, 101, 102, 105, 156
bilişimsel dilbilim, 102
bilişsel bilim, 100
bireysel kullanım, 98
birim, 201
birinci eklemlilik, 64, 65
birleşkebirim, 66
birleştirme, 40
bitişiklik ilişkisi, 40
biyoloji, 156
biyosemiyotik, 156
boğuk, 39

boş sözcükler, 88, 89
budunbilim, 13, 53
budundilbilim, 98, 100, 209
bütünce, 46, 51, 52,55, 57

canlılar göstergebilimi, 156
coşku işlevi, 40

çağrı işlevi, 40
çağrışımsal, 28
çağrışımsal bağıntılar, 25, 28
çekirdek, 65, 94
çekirdek tümce, 57
çelişiklik, 202
çeviri, 103-108
çeviribilim, 13, 103-108
çeviri eleştirisi, 107-108
çeviri kuramı, 103-108, 164
çevrikleme, 23
çevrik sözcük, 23
çıkarım, 120
çift eklemli, 64
çift eklemlilik, 64
çizgisel, 27
çizgisel gösterim, 88
çizgisellik, 25, 27
çizim, 165
çoğuldizge kuramı, 108, 173
çoğul okuma, 189
çokanlamlılık, 185
çokdillilik, 98, 99
çokyanlı, 32
çözümleyici felsefe, 93

dağılım, 52, 56
dağılımcılık,57, 59, 85, 86
dağılımsal dilbilim, 31, 37, 70
dağılımsal tümcebilim, 57
dağınık, 39
davranışçı, 56
davranışçılık, 55
davranışçı ruhbilim, 55
değer, 28
değerbilim, 65
değişken anlambirimcik, 95
değişmez anlambirimcik, 95
değişmez etken, 100
değiştirim, 47
değiştirme, 74, 201
deneyimcilik, 46
deneyimsel, 46
deneyimsel-tümdengelimli, 66
dereceli, 32
derin yapı, 74, 75, 76, 78, 86
desen bkz. çizim
designatum, 122
devimsel sözdizim, 88
dış biçim, 81, 88
dil, 24, 25, 26, 44, 54, 55, 74, 82, 84, 92, 94, 101, 103, 114, 120, 131, 182, 190, 194, 197
dilbilgisel anlambirim, 65
dilbilgisellik, 72
dilbilgisel yapı, 81, 159
dilbilgisi, 71, 72, 74, 83, 89, 144, 159
dilbilim, 11, 12, 13, 21, 24, 28, 30, 32, 41, 47, 48, 49, 55, 64, 66, 67, 72, 74, 81, 85, 92, 102, 104,105, 109, 114, 120, 121, 123, 141, 156, 157, 158, 161, 170, 184, 194
dil bilimleri, 11, 35, 97-110
dilbilimsel coğrafya, 98
dilbilimsel yapısalcılık, 84, 105
dil bozukluğu, 39-40, 100
dil cebiri, 46
dil düzlemi, 87
dil felsefesi, 44, 109, 140, 168, 169
diliçi çeviri, 104
dillerarası çeviri, 104
dil öğretimi, 83
dil planlaması, 99
dil sanayileri, 101
dilsel davranış, 53
dilsel değer, 25
dilsel işlev, 40
dilsel sanatlar, 165
dilsel soruşturu, 52
dil toplumbilimi, 98

dilyetisi, 24, 103, 114
dinleyici, 40, 74, 99, 109, 110
diyalojizm, 142, 143, 145, 163
diyezleşmemiş, 39
diyezleşmiş, 39
dizem, 31
dizge, 37, 47, 51, 84, 113, 153, 194
dizim, 83, 94
dizimsel bağıntılar, 72, 73
dizimsel kurallar, 72, 73
dizisel bağıntılar, 28
doğal dil, 11, 56, 65, 69, 72, 113
dolaylı çeviri, 105
dolaylı dönüşüm, 148
dolaysız çeviri, 105
dolaysız kurucu, 71, 82
dolu sözcükler, 88, 89
dönüşüm, 57, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78
dönüşümsel dilbilgisi, 72-73, 83
dönüşümsel kurallar, 73
dural dilbilim, 25
dural sözdizim, 88
düğüm, 89
dünya görüşü, 54
dürtü, 55
düşünce düzlemi, 87
düzanlam, 125, 161
düzdeğişmece, 40
düzgü, 40, 153, 169
D-Yapı, 77, 78

edim, 74
edimbilim, 13, 80, 93, 97, 102, 109-110, 122, 140, 169, 173
edinç, 74, 100
edinç dilbilgisi, 74
eğretileme, 40, 169
ekleme, 74
eksiköğeli, 32
eleştiri, 130, 135, 145, 184
en az çaba yasası, 64
endosemiyotik bkz. bedeniçi göstergebilim
engelli, 39
engelsiz, 39
en küçük ayırıcı birim, 32
entonasyon bkz. titremleme
esinleyici ilke, 129
estetik, 123, 136, 153, 170
estetik etki, 172
estetik gösterge, 124
estetik işlev, 124
eşdeğerlik, 105
eşöğeli, 32
eşsüremli, 53
eşsüremli dilbilim, 25, 27, 51, 55
eşsüremli inceleme, 33, 82, 177-178, 180
eşsüremlilik, 27, 33, 44, 84, 194
eşsüremli sesbilim, 64
etken özne, 144
etnolengüistik bkz. budundilbilim
evirmece, 23
evrimsel dilbilim, 25
eylem (*aksiyon*), 178
eylem (*fiil*), 88, 89, 144
eylem alanı, 178-179
eylem dizimi, 75
eylem tümcesi, 89
eyletim, 200
eyleyen, 89, 90, 197, 198, 203-204
eyleyenler örnekçesi, 203-204

felsefe, 121, 126, 153, 156, 173
fenomenoloji bkz. görüngübilim
figüratif gösterge, 165
figüratif sanatlar, 165
filoloji, 24, 91, 131, 134, 135
fiziksel destek, 40
fonematik bkz. sesbirimbilim
fütürist akım (fütürizm), 36, 139, 175

gelişme, 82
genel anlambirimcik, 95
genel anlambilim, 194
genel dilbilim, 23, 24-28, 37, 44, 53, 56, 61, 62, 83, 91, 92, 94
genel göstergebilim, 194
genel sesbilim, 64
genetik yapısalcılık bkz. oluşsal yapısalcılık

genişletilmiş standart kuram, 77-78, 80
genizsil, 39
gerçekçi dilbilgisi, 80
gerçekçi dilbilim, 66
gerçekleştirici eylem, 109
gergin, 39
gevşek, 39
glosematik, 43, 45-46,47, 48, 49, 50, 61
gönderen, 198, 204, 205
gönderge işlevi, 40
gönderilen, 198, 204, 205
görgül bkz. deneyimsel
görgüllük bkz. deneyimcilik
görgül-tümdengelimli bkz. deneyimsel-tümdengelimli
görsel göstergebilim, 173
görüngübilim, 124, 126, 136, 194
görüntüsel gösterge, 118, 119, 156
gösteren, 25, 27, 47, 55, 65, 84, 85, 93, 94, 194
gösteren bütünlüğü, 154
gösterge, 25, 27, 92, 93, 104, 113,114, 115, 117-120, 122, 124, 125, 141, 148, 165, 169, 182, 203
göstergebilgisi, 141
göstergebilim, 11, 14, 24, 28, 30, 39, 49, 66, 69, 93, 102, 113-115, 116, 120-121, 123, 125, 126, 134, 139, 140, 141, 142, 144, 154, 156, 157, 158, 164, 165, 167, 168, 169, 173, 174, 176, 183, 184, 185, 188-190, 192, 196, 197, 199, 201-203, 208, 209
göstergebilimsel dörtgen, 206
göstergebilimsel eleştiri, 136

göstergeçözüm, 142, 143
göstergelerarası çeviri, 104
göstergeler kuramı, 115-116
göstergeler öğretisi, 115
gösterilen, 25, 27, 47, 84, 85, 93, 94, 169, 194
gösterilen bütünlüğü, 154
gramer, 159, 161
gündelik dil, 175

halkbilim, 177, 197
hayvan göstergebilimi, 156
haz (duyma), 172, 186, 190
hipotetiko-dedüktif bkz. varsayımsal-tümdengelimli

iç biçim, 81, 88
içeriğin biçimi, 47, 94, 125
içeriğin tözü, 47, 94, 125
içerik, 46, 47, 53, 84, 87
içerme, 202
içkin, 47
içtepi, 142
ikicilik, 39
ikidillilik, 98, 99
ikili karşıtlıklar dizgesi, 39
ikinci eklemlilik, 64
ikiyanlı, 32
ikon bkz. görüntüsel gösterge
ilerimetin, 148
ilerimetinsellik, 148
ilgeç, 88
ilgi adılı, 88
ilişki, 202
ilişki işlevi, 40
insanbilim, 53, 121, 126, 197, 209
insan göstergebilimi, 156
işitim imgesi, 27
işlemsel zaman, 85
işlev, 33, 153, 177-178, 204-205
işlevler örnekçesi, 204-205
işlevsel anlambirim, 65
işlevselcilik, 60-69, 85
işlevsel dilbilgisi, 63
işlevsel dilbilim, 32, 33, 60-69, 106, 141
işlevsel göstergebilim, 69
işlevsel sesbilgisi, 64
işlevsel sesbilim, 33, 64
işlevselci yazınbilim, 123
iz, 154
izlekbilim, 173

jargon, 98

kahraman, 178, 204
kalkış dili, 103
kalkış diline bağlı çeviri, 105
kanal bkz. oluk
kanıt, 119, 120
karma dil, 98
karmaşık tümce, 88
karşı-anlıkçı, 54
karşıçıkan, 198, 204, 205
karşılaştırmalı dilbilgisi, 22, 23, 24, 29, 44, 51, 87, 91, 92, 98
karşılaştırmalı ölçübilim, 36
karşıtlık, 33, 202
karşıt-özne, 204
kategori bkz. ulam
katharsis, 143
katışıksız anlatı, 147
kavram, 27, 54
kavrambilimsel inceleme, 94
kavramsallaştırma, 192
kendisine-anlatılan-kişi, 147
kesintili, 39
kesintisiz, 39
kesit, 183
kesitleme, 48, 201
keskin, 39
kiplik, 65
kişi (anlatı kişisi), 178-179
kitap, 153
kod bkz. düzgü
kolektif bellek, 168
konudil, 125, 196, 201
konuşan yazı, 182
konuşma, 88
konuşucu, 40, 74, 92, 93, 98, 100, 109
kreol, 98
kronotop, 163-164
kullanımbilim, 109
kuralcı dilbilgisi, 24
kural gösterge, 118
kurban kahraman, 178
kurucular dilbilgisi, 71, 72
kübizm, 36
kültür antropolojisi, 145
lehçe, 98
lehçebilim, 87, 98
logike, 115

mantalist bkz. anlıkçı
mantık, 66, 71, 115, 116, 121, 173
mantıksal biçim, 77, 78
mantıksal bileşen, 78
Markov süreçleri (zincirleri), 78
masal, 175, 177-180, 205, 208
matematik, 66, 71, 173
mecazî anlam, 161
mekanikçi, 54, 56
mekanikçilik, 55
merkez düğüm, 89
mesaj bkz. bildiri
metin, 47, 102, 110, 129, 136, 142, 143, 147, 148, 150, 154, 157, 158, 159-160, 161, 163, 165, 168, 170, 171, 172, 189, 190
metin açıklaması, 131, 136
metin dilbilgisi, 102
metindilbilim, 13, 102, 140, 170, 173
metin kuramı, 142, 169, 189
metinlerarası ilişkiler (metinlerarasılık), 142, 143, 148, 158, 163
metinleşme, 152
metinsel dizi, 94
metnin enerjisi, 165
mimesis, 151, 152
model bkz. örnekçe
modi significandi bkz. anlamlama biçimleri
müzik göstergebilimi, 173

nedensiz, 93
nedensizlik, 25, 27
nesne, 117, 118, 119, 198, 205
nitel gösterge, 118
non-figüratif sanat, 36

okuma, 160, 167, 168, 172, 184
okuma birimi, 183
okuma edimi, 168, 171-172

okunabilir, 185
okur, 168, 170, 171, 172
okurun işbirliği, 168
olayörgüsü, 152, 178
olayörgüleştirme, 152
olgu metin, 142
oluk, 40
olumsuzluk, 77
oluş, 194
oluşsal yapısalcılık, 149
oluşum ağacı, 88
onurlandırıcı sınama, 179, 205
orantılı, 32
ornatma, 74
otomatik çeviri, 101

öğe, 201
önbiçimlendirme düzlemi, 152
öncül, 47, 120
önerme, 119, 120
önesürüm, 109
önmetinsellik, 148
önsellik, 66
örnekçe, 11
örnek okur, 158, 168
örtük okur, 172
ötemetinsellik, 148
öykü, 146, 147
öyküleme, 146, 147
öyküntü, 105
özdeşlik, 202
özgül anlambirimcik, 95
özne, 198, 204, 205
özöyküsel anlatı, 147

parodi, 147
pastiş, 147
pes, 39
picin, 98
postmodern, 153
poststrüktüralist, 153
pragmatik bkz. edimbilim
psikanaliz, 132, 142, 143, 154, 184, 186, 207
psikolengüistik bkz. ruhdilbilim
psikomekanik bkz. ruhsal mekanik
psikosistematik bkz. ruhsal dizgebilim

representamen, 117
resmî dil, 98
retorik, 116, 140, 159, 161, 173
retorik figürleri, 159
roman, 163
ruhdilbilim, 13, 39-40, 100, 120
ruhsal dizgebilim, 85
ruhsal mekanik, 85

sabir, 98
salt dilbilgisi, 116
salt göstergebilim, 116, 122
salt sözbilim, 116
sanat göstergebilimi, 173
sanat işlevi, 40, 41
sanat tarihi, 136
sanat yapıtı, 165, 166, 167
Sapir-Whorf varsayımı, 54
sapma, 157-158
seçimlik dönüşüm, 73, 76
seçme, 40
sembol bkz. simge
semeiotike, 115
semiotik, 116
semiyoloji, 114
semiyotik, 114, 115
semptom, 156
ses, 22, 25, 43, 58, 65, 81, 94
sesbilgisel yapı, 81
sesbilgisi, 32, 39, 48, 53, 58, 62, 65, 97
sesbilim, 24, 25, 31, 32, 39, 43, 48, 53, 57, 58, 60, 62, 64, 65, 67, 94, 97, 196
sesbilimsel bileşen, 75, 76, 77, 78
sesbirim, 32, 39, 53, 65, 95
sesbirimbilim, 43, 48, 65
sesbirimcik, 94
sesmerkezci, 153
sessel biçim, 77, 78
sessel dizi, 76
sıfat, 88, 144

sıfat tümcesi, 89
sınıf, 201
sınıflandırma, 48
silinebilir, 32
silme, 74, 78
simge, 75, 118, 119, 120, 156, 169
simgeler alfabesi, 75
simgesel mantık, 195, 197, 199
sinyal bkz. belirtke
sonlu düzenek, 86
sonlu olmayan anlatım edimi, 86
sonlu sayılı durumlar dilbilgisi, 71, 72
sonuçlandırıcı sınama, 179, 205
sosyolengüistik bkz. toplumdilbilim
söylem, 86, 99, 102, 146, 163
söylem çözümlemesi, 57
söylen, 183
söz, 24, 26, 55, 74, 82, 86, 194
sözbilim, 140, 173
sözce, 55, 64, 65, 93, 99, 100, 102, 109, 110, 125
sözcebirim, 119
sözceleme, 92, 93, 97, 99, 110, 201
sözcüğü sözcüğüne çeviri, 105
sözcük, 165, 194
sözcükbilim, 97, 182, 193, 194
sözcük türleri, 44, 144
sözcük türü değiştirme, 105
sözdizim, 57, 64, 70, 71, 72, 82, 87-90, 94, 97, 109, 122, 144
sözdizimsel bileşen, 73, 74, 75, 76, 77
sözdizimsel yapı, 159
söz edimi, 93, 109
sözleşme, 204
sözlü çeviri, 108
sözlük, 75
sözlükbilgisi, 58
sözlükbilim, 97
sözlükbirim, 65
sözlüksel anlambirim, 65
söz sanatları, 159
standart kuram, 73-77, 78
stemma, 88, 89, 90
stilistik bkz. biçembilim
sürekli, 32
şiir, 174, 175, 198
şiirsel dil (şiir dili), 31, 33, 175,
şiirsel işlev, 40
şiirsel metin, 158

taban, 73, 74, 75, 76, 77, 78
tad (alma), 172, 186, 190
tagmem, 58
tagmemik, 58
tanımlık, 88
tarih, 143
tarihsel dilbilim, 22, 25, 51, 92
tekil, 32
tek(il) gösterge, 118
tematik bkz. izlekbilim
temel, 117
tepki, 55
terim, 66, 119
tıp, 156
titremleme, 31
titreşimli, 39
titreşimsiz, 39
tiyatro göstergebilimi, 173
tiz, 39
toplumbilim, 197
toplumdilbilim, 13, 80, 98-99, 100
toplumbilimsel eleştiri, 149
töz, 26-27, 43, 47
tutarlı, 46, 113
tutarlılık, 102
tutarlı-olmama, 154
tutarsızlık, 154
tümce, 54, 57, 58, 71, 72, 74, 86, 88, 89, 102, 109, 110, 145, 196
tümcebilim, 56, 58, 65, 88, 97
tümceötesi, 196
tümdengelimli, 46, 47
tümeller, 37, 95
tümleme, 202
tümleyen, 89
tümükapsayıcı, 46, 113
türe(t)me, 83

ulam, 44, 51, 54, 88, 89, 201
ulamsal bileşen, 75

ulamsal simge, 75
ulusal dil, 98
uyaran, 55
uyarlama, 105
uygulamalı dilbilim, 13, 101-102
uygulamalı göstergebilim, 122
uzamdilbilim, 13, 98

üçlük, 117
ünlü, 39
ünlü olmayan, 39
ünsüz, 39
ünsüz olmayan, 39
üreten metin, 142
üretici anlambilim, 80
üretici dilbilgisi, 102
üretici-dönüşümsel dilbilgisi, 37, 59, 66, 70-80, 82, 86
üretici metin, 142
üretici yazınbilim, 173
üretiliş süreci, 158
üretilmiş metin, 142
ürün, 158
üslup bkz. biçem
üslupbilim bkz. biçembilim
üstdil, 50, 125, 140, 141, 196, 199, 201, 203
üstdil işlevi, 40
üstgöstergebilim, 125
üstmetinsellik, 148

varış dili, 103
varsayımsal-tümdengelimli, 47, 66, 79, 201, 202
verici, 40
vurgu, 31

yabancı dil, 101, 107
yadöyküsel anlatı, 147
yalın, 46,113
yalın dönüşüm, 148
yalın tümce, 88
yananlam, 125
yanıt, 55
yanmetin, 148
yanmetinsellik, 148
yansızlaşabilir, 32
yapay dil, 83
yapı, 37, 44, 45, 51, 66, 86, 92, 145, 153, 154, 202
yapıbozma, 153-154, 159-162
yapıbozucu eleştiri, 14, 153, 159-162
yapısal anlambilim, 95, 195
yapısal biçembilim, 157
yapısalcılık, 31, 32, 34, 36, 38, 43, 55, 56, 84, 132, 143, 144, 167
yapısal çözümleme, 144, 145, 185, 189
yapısal dilbilim, 21, 53, 61, 62, 70, 84, 95, 102, 157, 189
yapısal eleştiri, 173
yapısal insanbilim, 194
yapısal sesbilim, 36, 64
yapısal sözdizim, 88, 89
yapısal yöntem, 185
yapısal yazınbilim, 123, 165
yapıt, 130-131, 165
yaratıcılık, 72
yardımeden, 198, 204, 205
yayılım, 65
yazı, 153, 182, 190, 191
yazıbilim, 153, 159
yazılabilir, 185
yazılı çeviri, 108
yazın, 123, 165, 174
yazınbilim, 14, 30, 41, 102, 121, 123, 139, 140, 144, 146, 158, 162, 163, 165, 174, 184, 208
yazın işlevi, 40, 41
yazınsal dil, 33
yazınsal eleştiri, 121, 129, 134, 136, 140, 163, 174, 179, 187, 203
yazınsal göstergebilim, 124, 127, 129, 134, 158, 160, 163, 169, 173, 198, 207
yazınsal metin, 102, 143, 165, 172, 175
yazınsal yapıt, 146, 149-150, 170, 171
yazınsallık, 41, 123, 148, 175
yazın tarihi, 170
yazın toplumbilimi, 139, 162, 170

yeniden biçimlendirme düzlemi, 152
yeniden yazım kuralları, 73, 75,
yeni eleştiri, 183
yeni roman, 185
yetilendirici sınama, 179, 205
yoğun, 39
yorumbilim, 14, 140, 151-153, 169, 170, 173
yorum(lama), 167
yorumlayan, 117, 118, 119, 120
yorumlayıcı anlambilim, 80
yorumlayıcı bileşen, 75
yönelmişlik, 124
yöneten öğe, 88-89
yönetme ve bağlama kuramı, 78
yöntembilimsel, 113, 114
yöntembilimsel düzey, 192, 196, 202
yüklem, 65, 89, 144
yüklemsel anlambirim, 65
yüzeysel yapı, 74, 75, 76, 78, 86
Y-Yapı, 77, 78

zaman, 85
zoosemiyotik bkz. hayvan göstergebilimi
zorunlu dönüşüm, 93

Özel Adlar Dizini

Adalı, O., 229
Adam, J.-M., 14, 102, 173, 213
Afanasyev, A. N., 172
Agosti, S., 169
Aksan, D., 229, 232
Aksoy, B., 103
Akşin, T., 232
Alarcos-Llorach, E., 49
Albayrak, Ö. B., 103
Alexandrescu, S., 213
Althusser, L., 142
Amerikan Dilbilim Okulu, 52
Amerikan yapısalcılığı, 13, 37, 51-59
Anscombre, J.-C., 14, 110, 213
Apollinaire, G., 106
Armengaud, F., 213
Arrivé, M., 14, 67, 145, 207, 208, 213
Asher, R. E., 213
Atakay, K., 218, 232
Auerbach, E., 14, 128, 134-139, 213
Auroux, S., 213
Austin, J. L., 14, 109, 213
Avalle, d'A. S., 169
Avrupa yapısalcılığı, 51-52
Aysever, R. L., 232

Bachelard, G., 213
Bachmann, C., 99
Bahtin Çevresi, 164
Bahtin, M. M., 14, 139, 142, 143, 145, 162-164, 213
Baker, M., 108, 109, 213
Bal, M., 173
Bally, Ch., 13, 23, 24, 28, 214
Balzac, H. de, 133, 164, 185
Barbusse, H., 133
Barré, B., 228
Barthes, R., 14, 49, 125, 140-141, 143, 154, 156, 161, 179, 181-191, 194, 195, 214-215, 231
Bassano, D., 101
Bastide, F., 211
Başkan, Ö., 229, 232
Batuhan, H., 229
Batur, E., 230
Baudelaire, Ch., 123, 185
Baudouin de Courtenay, J., 25, 33, 36
Baylon, C., 215
Bayrav, S., 129, 134, 135, 213, 230
Beaugrande, R. de, 102, 215
Beaumarchais, 133
Bengi-Öner, I., 103, 108, 230
Benjamin, W., 107, 215
Benk, A., 138
Bennington, G., 215
Bense, M., 169
Benveniste, É., 13, 33, 91-93, 127, 215, 231

Bergson, H., 85
Berman, A., 14, 107, 215
Bernanos, G.,
Bernard, D., 211
Berrendonner, A., 110
Bertrand, D., 215
Bès, G., 224
Bettetini, G., 169
Bezirci, A., 134
Biguenet, J., 226
Birdwhistell, R. L., 162
Birsel, S., 133
Bjerrum, A., 49
Bjerrum, M., 49
Blanc, M. H. A., 98
Blanchot, M., 215
Bloch, B., 56
Bloom, H., 162
Bloomfield, L., 13, 37, 52, 54-56, 61, 70, 71, 215
Boas, F., 13, 52-53, 215
Bolzano, B., 14, 116
Bonnet, C., 101
Braque, G., 36
Bréal, M., 22, 215
Brecht, B., 185
Brekle, H. E., 215
Bremond, C., 14, 155, 179, 215
Bresnan, J., 13, 80
Bresson, F., 101
Bright, W., 215
Brik, O., 175
Bronckart, J.-P., 101
Brooke-Rose, Ch., 169, 218
Brower, R.A., 103
Brøndal, V., 13, 42, 43, 44-45, 48, 215
Brugmann, K., 22
Brunel, P., 216
Brunschvicg, L., 85
Bunn, J., 162
Bureau, C., 13, 68, 216
Bush, R., 79
Butor, M., 133, 185
Butterworth, B., 101
Buyssens, É., 14, 125-126, 141, 216
Büker, S., 230

Calabrese, O., 169
Calvet, L.-J., 216
Camus, A., 182, 206
Caprettini, G., 169
Carnap, R., 121
Caron, J., 101
Carroll, J. B., 58
Casetti, F., 169
Cassirer, E., 14, 126
Catford, J.C., 106
Cavazza, M., 101
Cemal, A., 107, 215
Cenevre Dilbilim Okulu, 12, 28-29
Cervantes, 133
Cervoni, J., 110
Chabrol, C., 211, 216
Chagall, M., 164
Charles, M., 216
Chauveau, G., 82, 83
Chiss, J. L., 216
Chomsky, N., 13, 37, 54, 57, 59, 66, 70-80, 82, 86, 90, 100, 142, 216
Clairis, C., 68
Claudel, P., 133, 206
Cohen, J., 216
Cohen, M., 33
Colapietro, V. M., 216
Collini, S., 169, 218
Coquet, J.-C., 14, 67, 93, 195, 206-207, 208, 213, 216
Cornulier, B. de, 216
Corti, M., 169
Coste, D., 76, 218
Courtés, J., 14, 47, 199, 208-209, 216-217, 219
Couty, D., 216
Croce, B., 133, 136
Cuddon, J. A., 217
Culioli, A.,93, 110
Culler, J., 160, 162, 169, 217, 218
Curtius, E.R., 128, 134, 135

Damisch, H., 173
Dante, 128
Darbelnet, J., 14, 104-105, 228
Darrault, I., 211
Darwin, Ch., 81
Deely, J., 162
Delas, D., 217
Delbrück, B., 22
Delcroix, M., 162, 217
Deleuze, G., 217, 231
Delorme, J., 211
De Man, P. bkz. Man, P. de
Demanuelli, C., 108, 217
Demanuelli, J., 108, 217
Demircan, Ö., 230
Derrida, J., 14, 153-154, 158, 160, 189, 215, 217, 232
Diderichsen, P., 49
Diderot, 133
Dieckmann, H., 128
Dilaçar, A., 230
Dilthey, W., 173
Dinneen, F. P., 217
Diriker, E., 108
Dole_el, L., 173
Dosse, F., 43, 217
Dresler, W., 102
Dubois, J., 195, 217
Ducrot, O., 14,76, 77, 78, 93, 110, 133, 195, 213, 217
Dumas, J.-L., 217
Dundes, A., 179

Eagleton, T., 217
Eco, U., 14, 166-169, 217, 232
Efe, F., 230
Ege, N., 49
Eker, A., 108
Elizarenkova, T. Y., 166
Elpe, F., 132, 133
Endres, C., 109
Erben, K. J., 37
Erhat, A., 128-129
Erkman (-Akerson), F., 230
Erlich, M.-F., 101
Even-Zohar, I., 109, 173
Eyhenbaum, B., 175
Eyuboğlu, S., 128, 138

Fabbri, P., 169, 211
Fabre, P., 215
Fant, G., 38
Farcy, G.-D., 218
Fauconnier, G., 110
Fayol, M., 101
Fayolle, R., 150, 218
Federov, A.V., 104
Filliolet, J., 216, 217
Fischer-Jörgensen, E., 49
Fishman, J. A., 14, 99, 218
Floch, J.-M., 14, 210, 218
Fodor, I., 69
Fodor, J. A., 13, 80
Fokkema, D. W., 218
Fontanille, J., 210
Fossion, A., 218
Foucault, M., 189, 218
Fought, J., 162
François, D., 68, 218
François, F., 68, 218
Frei, H., 13, 29, 218
Freud, S., 132, 142
Frye, N., 218
Fuchs, C., 76
Fuchs, T., 128, 218

Gadamer, H. G., 173
Galanter, E., 79
Galisson, R., 76, 218
Gardin, B., 222
Garroni, E., 169
Gary-Prieur, M.-N., 218
Genette, G., 14, 146-149, 161, 196, 218
Gengembre, G., 219
Geninasca, J., 14, 210, 219
Genouvrier, É., 219
Ghiglione, R., 101
Gide,A., 135

Gillan, G., 162
Gliksohn, J.-M., 216
Godel, R., 23
Goldmann, L., 14, 149-151, 219
Goldsmith, J. A., 220
Golopentia, S., 110
Gombert, J.-E., 101
Goodman, N., 173
Goodwin, C., 99
Gougenheim, G., 33
Göktürk, A., 230
Greimas, A. J., 14, 30, 47, 49, 67, 90, 125, 140, 161, 179, 192-211, 219
Groupe d'Entrevernes, 219
Groupe μ, 173, 219
Grunig, B. N., 110
Grünberg, T., 229, 230
Guillaume, Gabriel, 98
Guillaume, Gustave, 13, 84-86, 94, 219
Guillaume, M., 219
Guillemin-Flescher, J., 14, 107, 108, 219
Guiraud, P., 98, 130, 134, 219, 232
Gumperz, J., 99
Gureviç, A. Y., 166
Gündeş, N., 230

Hagège, C., 68-69, 93, 220
Haidu, P., 162
Hall, R. A., 56
Halle, M., 38, 39, 79
Hallyn, F., 162, 217
Hamers, J. F., 98
Hammad, M., 211
Hamon, Ph., 14, 155, 220
Hansen, A., 49
Harris, Z. S., 13, 52, 54, 56-57, 70, 71, 220
Hartman, G., 161
Havranek, B., 31
Hawkes, M., 162
Heidegger, M., 142, 173
Helbo, A., 173, 208, 220
Hénault, A., 14, 210, 220
Hermans, T., 109
Hızır, N., 195
Hilles Miller, J., 161-162
Hippokrates, 156
Hirsch, E.D., 173
Hjelmslev. L., 13, 14, 42, 43, 45-48, 61, 94, 125, 140, 156, 165, 184, 188, 194, 196, 220
Hlebnikov, V., 36
Hockett, Ch. F., 13, 58
Hoene-Wronski, J., 14, 115-116
Holm, J., 98
Holt, J., 49
Humboldt, W. von, 25
Huck, G. J., 220
Huisman, D., 220
Husserl, E., 14, 36, 116, 124, 126, 136, 142
Hymes, D., 99, 162

Işık, G., 230

Ingarden, R., 14, 126-127, 220
Iser, W., 14, 124, 170, 171-172, 220
İvanov, V. V., 166

Jacob, A., 220
Jakobovits, L., 79, 80
Jakobson, R., 13, 14, 31-32, 35-41, 60, 67, 71, 103-104, 122-123, 126, 146, 157, 165, 175, 176, 195, 196, 220, 232
Jarrety, M., 220
Jauss, H. R., 14, 124, 170-171, 220
Jespersen, O., 13, 42, 61, 81-83, 221
Johnson, B., 161
Johnson-Laird, P. N., 101
Jolles, A., 221
Joyce, J., 36, 137
Julliard, J., 221

Kafka, F., 133
Kagan, M. İ., 164
Kail, M., 101
Kalinowski, G., 73, 221
Kanayev, İ., 164

Karantay, S., 103, 134, 228, 232
Karsevski, S., 13, 31
Katz, J. J., 13, 80, 110
Kayser, W., 173
Keane, T. M., 200
Kelly, L. G., 106
Kempson, R. M., 110
Kerbrat-Orecchioni, C., 14, 110
Keskin, F., 129
Kevelson, R., 162
Kibédi-Varga, A., 173, 221
Klinkenberg, J.-M., 173
Kliuyev, N., 164
Kocaman, A., 222, 232
Kolinsky, R., 101
Konstanz Okulu, 170
Kopenhag Dilbilim Çevresi, 13, 30, 37, 42-50, 61, 125
Kristeva, J., 14, 58, 142-144, 156, 164, 186, 189, 196, 221
Kuentz, R., 130, 219
Kunne-Ibsch, E., 218
Kuran-Burçoğlu, N., 103, 225

Labov, W., 14, 98, 99, 221
La Bruyère, 185
Lacan, J., 142, 186, 189, 221
Ladmiral, J.-R., 14, 106-107, 221
La Fontaine, 133
Lakoff, G., 13, 80, 110
Lambert, J., 108, 109
Lambert, J. H., 14, 115
Landowski, É., 14, 67, 207, 210, 219, 221
Larivaille, P., 221
Laurent, J.-P., 218
Lautréamont, 143
Lecocq, P., 101
Lefebvre, H., 221
Lefebvre, M.-J., 221
Le Goffic, P., 76, 218
Leitch, V. B., 162
Lepschy, G. C., 222
Lermontov, 175
Leskien, A., 22
Lévi-Strauss, C., 14, 33, 37, 123, 126, 127, 179, 194, 195, 196, 208, 222
Levelt, W. J. M., 101
Lévy, B.-H., 222
Lev_, J., 104
Lier, P., 43
Lindekens, R., 173
Lindenfeld, J., 99
Lipiansky, E. M., 221
Locke, J., 14, 115
Lope de Vega, 129
Lotman, Y. M., 14, 164-166, 222
Louis-Philippe, Ch., 133
Luce, R. D., 79
Lukács, G., 149
Lyons, J., 222, 232

Mácha, K. M., 37
Madelénat, D., 216
Mahmoudian, M., 68, 222
Maingueneau, D., 14, 102, 110, 216, 222
Makaryk, I.R. 222,
Malblanc, A., 104
Maleviç, K., 36
Mallarmé, S., 143
Malmberg, B., 222
Man, P. de, 14, 160-162, 222
Mandelbaum, D. G., 54
Marcellesi, J.-B., 222
Marchand, H., 128
Marcus, S., 173, 222
Marin, L., 14, 155, 222
Marinis, M. de, 169
Markov, A. A., 71
Marivaux, 133
Marouzeau, J., 222
Martin, A., 184, 215
Martinet, A., 13, 33, 43, 60-69, 141, 222-223, 232
Martinet, J., 13, 68, 69, 141, 223
Marx, K., 188
Mathei, E., 101
Mathesius, V., 31
Maupassant, G. de, 198

Mauro, T. de, 24
Mauron, Ch., 223
Mayakovski, V., 36, 37, 175
McCawley, J. D., 13, 80
Medvedev, P., N., 164
Meillet, A., 12, 13, 28, 29, 45, 60, 84, 91, 223
Meletinski, E. M., 166, 223
Meral, A., 217, 231
Merleau-Ponty, M., 194, 196
Merrell, F., 162
Meschonnic, H., 14, 106, 107, 155, 223
Metz, Ch., 14, 154-155, 196, 223
Michelet, J., 182
Mill, J. S., 81
Miller, G. A., 79, 216
Milroy, L., 99
Molière, 128
Molino, J., 173
Morais, J., 101
Moran, B., 134, 230
Morris, Ch. W., 14, 121-122, 155, 156, 169, 223
Moskova Dilbilim Çevresi, 36, 174
Mossé, F., 60
Mounin, G., 13, 68, 69, 106, 141, 223
Möller, H., 81
Mukarovsky, J., 14, 31, 123-124, 165

Nadeau, M., 187
Nattiez, J. J., 173
Nef, F., 209, 223
Newmark, P., 106
New York Dilbilim Çevresi, 37
Nida, E. A., 13, 58, 105, 223, 232
Noizet, G., 101
Norris, C., 162

Opoyaz, 36, 174, 175
Osgood, Ch. E., 100, 224
Osthoff, H., 22
Ozil, Ş, 230

Özek, V., 230
Özsoy, A. S., 230
Öztokat, E., 93, 231
Öztokot, N., 227, 232

Paker, S., 108-109
Pariente, J. C., 224
Paris Göstergebilim Okulu, 14, 67, 140, 192-211
Parret, H., 14, 110, 210, 224
Pascal, 151
Passy, P., 81
Patte, A., 162
Patte, D., 162
Paul, H., 22
Pavel, T., 173, 224
Pedersen, H., 45
Péguy, Ch., 133
Peirce, Ch. S., 14, 116-120, 121, 122, 126, 155, 156, 161, 169, 224
Perin, C., 138
Perrot, J., 224
Petitot, J., 211
Petöfi, J. S., 14, 102, 173
Peytard, J., 219
Picard, R., 183-184
Picasso, P., 36
Pike, K. L., 13, 58
Plantin, J., 11
Poe, E. A., 133
Pohl, J., 98
Ponzio, A., 169
Postal, P. M., 13, 80
Pottier, B., 14, 94-96, 195, 207, 224
Poulet, G., 224
Prag Dilbilim Çevresi, 12, 13, 30-34, 30, 36, 37, 42, 43, 44, 60, 91, 122, 123, 176
Prieto, L. J., 13, 68, 69, 141, 224
Prince, G., 173
Propp, V., 14, 126, 155, 174, 175, 176-180, 196, 197, 205, 223, 224, 232
Proust, M., 133, 135, 137, 146
Pumpianski, L. V., 164
Puşkin, A., 37, 176

Quémada, B., 195

Queneau, R., 182, 185
Quéré, H., 211

Rabelais, F., 133, 163
Racine, J., 133, 151, 183, 184
Rask, R., 42, 81
Rastier, F., 196, 210, 224
Récanati, F., 14, 110, 224-225
Reichenbach, H., 195, 225
Renier, A., 211
Revaz, F., 213
Rey-Debove, J., 225
Richard, J.-F., 101
Richard, J.-P., 173, 225
Ricœur, P., 14, 151-153, 173, 225
Riedlinger, A., 24
Rifat, M., 12, 103, 104, 105, 106, 107, 128, 138, 144, 176, 177, 180, 188, 202, 203, 214, 215, 221, 224, 225-226, 227, 231, 232
Rifat, S., 106, 144, 176, 177, 188, 214, 215, 218, 221, 224, 216, 227, 230, 231, 232
Riffaterre, M., 14, 157, 226
Rimbaud, A., 206
Robbe-Grillet, A., 185
Roberge, Y., 98
Romains, J., 133
Rondal, J.-A., 101
Rorty, R., 218
Rossi-Landi, F., 169
Rouiller, F., 228
Rousset, J., 226
Ruprecht, H.-G., 211, 224
Rus biçimcileri, 30, 31, 36, 45, 122, 126, 139, 144, 162, 174-180
Russ, J., 226
Ruwet, N., 155, 195, 226

Sadock, J. M., 110
Salman, Y., 134, 228, 232
Sankoff, D., 99
Sapir, E., 13, 45, 52, 53-54, 61, 127, 226
Sartre, J.-P., 182, 188
Saussure, F. de, 12, 13, 14, 21-29, 30, 31, 36, 42, 44, 47, 70, 74, 82, 84, 91, 92, 93, 116, 120-121, 125, 26, 140, 141, 142, 154, 156, 165, 167, 170, 183, 184, 188, 189, 194, 195, 196, 226
Sauvageot, A., 33
Sayın, Ş., 231
Sbisa, M., 169
Schaeffer, J.-M., 76, 77, 78, 132, 133, 217
Schaff, A., 226
Schapiro, M., 173
Schmidt, S. J., 170
Schulte, R., 226
Searle, J. R., 14, 109, 226, 232
Sebeok, T. A., 14, 100, 155-156, 226-227
Sechehaye, A., 13, 23, 24, 28-29, 227
Segre, C., 169
Segui, J., 101
Selen, N., 231
Serpieri, A., 169
Seung, T. K., 162
Simonin, J., 99, 110
Simpson, J. M. Y., 213
Sirkin, A. Y., 166
Smith, W. J., 162
Solertinski, İ. İ., 164
Sollers, Ph.., 142, 186, 187, 189
Sommerfelt, A., 33
Sözer, Ö., 231
Spang-Hanssen, H., 49
Spencer, H., 81, 82
Spitzer, L., 14, 127-134, 136, 138, 227
Sprenger-Charolles, L., ´01
Starobinski, J., 173, 227
Steinberg, D., 79, 80
Steiner, G., 106
Stendhal, 164
Stierle, K. H., 170
Stoacılar, 115
Strauss, J., 109
Stravinski, İ., 36
Swadesh, M., 56
Sweet, H.,81

Şaumyan, S.K., 142
Şklovski, V., 175-176

Taber, Ch. R., 105
Tadié, J.-Y., 162, 227
Tardieu, H., 101
Tartu Okulu,166
Taylan, E. E., 230
Tchekhoff, C., 68, 227
Tel Aviv Okulu, 108, 173
Tel Quel topluluğu (ve dergisi), 142, 186, 189, 227
Terentius, 35
Tesnière, L., 13, 33, 87-90, 227
Thibault, P., 99, 101
Thibaut, J.-P., 101
Thomsen, V., 42, 81
Thürlemann, F., 14, 210
Tinyanov, Y., 165, 176
Todorov, T., 14, 30, 144-146, 161, 164, 176, 177, 179, 196, 217, 227, 232
Togeby, K., 13, 49, 227
Tolstoy, 175
Tomaşevski, B., 176
Toporov, V. N., 166
Toury, G., 14, 108, 109
Trager, G. L., 56
Trnka, B., 31
Trubetskoy, N., 13, 31, 32, 33, 36, 39, 61, 64, 67, 126, 146, 227
Tubiyanski, İ., 164
Tuğrul, S.,138

Uldall, H. J., 13, 42, 43, 45, 46, 48, 227
Umiker-Sebeok, J., 227
Upsenski, B. A., 166
Urgan, M., 129

Vachek, J., 31
Vaginov, K., 164
Valdman, A., 98
Valin, R., 84, 85
Van Dijk, T. A., 14, 102, 110, 173, 228
Vardar, B., 24, 62, 222, 226, 231, 232
Vendryes, J., 33, 45, 60, 228
Vengerov, S. A., 176
Verner, K., 81
Vianet, M. T., 98
Victoroff, D., 228
Vigny, A. de, 133
Villon, F., 133
Vinay, J.-P., 14, 104-105, 228
Vinogradov, V., 176
Voloşinov, V. N., 164
Voltaire, 133
Vossler, K., 132, 133

Walter, G., 228
Walter, H., 13, 63, 68, 228
Warning, R., 170
Warren, A., 134, 228, 232
Wartburg, W. von, 228
Watson, J. B., 55
Waugh, L., 38
Weil, Y., 213
Weiss, A. P., 55
Wellek, R., 134, 228, 232
Wells, R. S., 71
Whitney, W. D., 25
Whorf, B. L., 54
Wienold, G., 170
Winock, M., 221
Woolf, V., 137
Wölfflin, H., 136
Wunderlich, D.., 110
Wundt, W., 55

Yaguello, M., 93
Yalçın, M., 219, 232
Yale Okulu, 56
Yeni-dilbilgiciler, 22, 45, 52, 81
Yıldırım, C., 225
Yudina, M. B., 164
Yücel, T., 214, 231, 232
Yüksel, A., 231

Zagar, D., 101
Zalizniak, A. A., 166
Zemsz, A., 196
Zilberberg, C., 14, 210, 228
Zubakin, B. N., 164
Zuber,R., 110
Zumthor, P., 228

"XX. yüzyıl dil bilimlerinin doruk noktasına ulaştığı bir çağ olarak da tanımlanabilir."

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları iki ciltten oluşuyor: *1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*; *2. Temel Metinler*.
1. cilt, hem doğrudan doğruya dilbilim ile göstergebilimde hem bu alanlarla yakından bağlantılı anlatıbilim, yorumbilim, yazınsal eleştiri, yazınbilim, alımlama estetiği, yapıbozucu eleştiri, çeviribilim, vb'nde çığır açmış ya da çevresindeki araştırmacılara tutarlı bir çözümleme modeli sunabilmiş kuramcıların temel kavram, ilke ve yöntemlerini ayrıntılı bir biçimde tanıtmayı, tartışmayı, değerlendirmeyi amaçlıyor.
Uzmanlara olduğu kadar söz konusu bilim dallarındaki gelişmeler üstüne bilgi edinmek ve "dilin insan için", "insanın insan için", "dünyanın insan için" taşıdığı anlamları kavrayabilecek yaklaşım modellerini tanımak isteyen okurlara da sesleniyor bu yapıt.

ISBN 975-363-926-0
9 789753 639262
10 YTL
10.000.000 TL

